PAUL BLOOM

HAZZIN BİLİMİ

Sevdiğimiz Şeyleri Neden Severiz?

2. BASKI

ALFA | BİLİM

Hazzın Bilimi
© 2012, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

How leasure Works
© 2010, by Paul Bloom

Kitabın Türkçe yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Dizi Editörü Kerem Cankoçak
Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-605-106-431-4
1. Basım: Ocak 2012
2. Basım: Şubat 2017

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 10905

PAUL BLOOM

HAZZIN BİLİMİ

Sevdiğimiz Şeyleri Neden Severiz?

Çeviri
Ahmet Birsen

ALFA BİLİM

Babam, Bernie Bloom'a

İÇİNDEKİLER

Önsöz, 7

1	HAZZIN ÖZÜ	13
2	AĞZININ TADINI BİLENLER	34
3	YATAK ALDATMACALARI	61
4	YERİ DOLDURULAMAZ	95
5	PERFORMANS	117
6	HAYAL GÜCÜ	153
7	GÜVENLİK VE ACI	173
8	HAZLAR NEDEN ÖNEMLİDİR?	197

Notlar, 215
Referanslar, 233
Dizin, 257

ÖNSÖZ

İNSANİ HAZZIN HAYVANSAL BİR YANI VARDIR. Köpeğimle birlikte bir koşudan döndüğümde, ben kanepeye çökerim, köpeğim de kendi yatağına çöker. Ben bir bardak soğuk su içerim, köpeğim ise su kabına yumulur ve ikimiz de çok mutluyuzdur.

Bu kitap, daha gizemli hazlar hakkındadır. Bazı genç kızlar jiletle kendilerini kesmekten hoşlanırlar, bazı erkekler ise kıçlarını tokatlamaları için hayat kadınlarına büyük paralar öderler. Ortalama bir Amerikalı günün dört saatten fazlasını televizyon izleyerek harcar. Bir bakireyle yatma düşüncesi çoğu erkek için aşırı derecede tahrik edicidir. Soyut bir sanat eseri milyonlarca dolara satılabilir. Küçük çocuklar hayali arkadaşlarıyla oynamaktan keyif alır ve güvenlik battaniyeleri* sayesinde kendilerini rahat hissedebilirler. İnsanlar korkunç bir kazaya bakmak için araçlarını yavaşlatırlar ve kendilerini ağlatan filmlere giderler.

Sanat, müzik, kurgu, mazoşizm ve din gibi ileride ele alacağım kimi hazlar yalnızca insana özgüdür. Beslenme ve cinsellik gibi diğer hazlar ise insana özgü değildir; ama ileride de tartışacağım gibi, insanların bu etkinliklerden aldıkları haz, diğer canlılarınkinden büyük ölçüde farklıdır.

Bu kitabın temel argümanı hazzın derinliğidir. Asıl önemli olan şey duyularımızın algıladığı dünya değildir; aksine, bir şeyden aldığımız zevk onu düşünme biçimimizle ilgilidir. Bu durum, resim ve hikâyeden alınan zevk gibi entelektüel

---

* Güvenlik Battaniyesi (Security Blanket): Kişiye güvenlik ve rahatlık hissi veren özel eşya –çn.

hazlar için de, açlığın ve şehvet duygusunun giderilmesi gibi basit görünen hazlar için de geçerlidir. Bir resim sözkonusu olduğunda, ressamının kim olduğu önemlidir; bir hikâye sözkonusuysa gerçek mi, yoksa kurgu mu olduğu önemlidir; yediğimiz bifteğin hangi hayvandan yapıldığını önemseriz; sözkonusu olan cinsellikse, yatak partnerimizi gerçekte kim olarak hayal ettiğimiz bizi fazlasıyla etkiler.

Bu haz teorisi, bilişsel bilimlerdeki en ilgi çekici düşüncelerden birinin uzantısıdır: İnsanlar doğal olarak, dünyadaki her şeyin – diğer insanlar da dâhil – onları oldukları şey yapan gizli bir öze sahip olduğunu varsayar. Deneysel psikologlar bu özcü bakış açısının maddi ve toplumsal dünyalara dair anlayışımızın temelini oluşturduğunu iddia ederler; gelişimsel ve kültürler arası psikologlar ise bu özün içgüdüsel ve evrensel olduğunu ileri sürerler. Hepimiz doğuştan özcüyüzdür.

İlk bölümde, özcülük teorisini tanıtacağım ve bu teorinin gündelik hayatın gizemli hazlarının açıklanmasında yardımcı olabileceğini öne süreceğim. Sonraki altı bölüm boyunca farklı alanları inceleyeceğiz. İkinci ve üçüncü bölümlerde beslenme ve cinselliğe göz atacağız. Dördüncü bölüm, meşhur birinden kalma eşyalar ve güvenlik battaniyeleri de dâhil, belirli gündelik nesnelere olan bağlılığımız hakkındadır. Beşinci bölüm sanat ve diğer performanslarla ilgilidir. Altıncı ve yedinci bölüm ise imgesel hazlarla ilgilidir. Bu bölümlerin her biri birbirinden bağımsız olarak okunabilir. Son bölümde bazı kapsamlı çıkarımları inceleyeceğiz ve bilimin ve dinin cazibesi hakkında bir takım spekülasyonlarla bölümü noktalayacağız.

Bu kitap boyunca uygulanan plan, hazzın bireylerdeki gelişimsel kaynağına ve bizim türümüz içerisindeki evrimsel kökenlerine bakarak doğasını anlamak üzerine kuruludur. Köken araştırması kullanışlı bir içgörü kaynağıdır. Tıpkı biyolog D'arcy Thompson'ın o ünlü sözündeki gibi, "Her şey, öyle biçimlenmiş olduğu için öyledir." Psikoloji bağlamında evrimden çokça bahsedilmesi, hâlâ ateşli tartışmaları kışkırtmaya yetiyor. Bu yüzden, bazı açıklamalar yararlı olabilir.

Öncelikle, *evrimci* "uyum sağlamacı" demek değildir. İnsan psikolojisinin önemli birçok yönü uyum sağlamaya dayanır; nihayetinde, bu özellikler atalarımıza üreme konusunda sağlamış oldukları avantajlar sayesinde var olurlar. Bunlardan bazılarını bu kitapta ele alacağım; fakat zihnin diğer yönleri, yan ürünlerdir; evrimsel biyologlar Stephen Jay Gould ve Richard Lewontin'ın ortaya koyduğu tabirle söyleyecek olursak, *kemer üstü süsleridir*. Bu özellikle haz konusunda geçerlidir. Örneğin pek çok insan pornografiden hoşlanır; fakat bir kişinin gecesini gündüzünü çekici çıplak insanların resimlerine ve videolarına bakarak harcamasında, bir üreme avantajı yoktur. Pornografinin cazibesi bir tesadüftür: Gerçek çıplak insanlara karşı duyulan evrimleşmiş ilginin bir yan ürünüdür. Benzer bir biçimde, bence, hazzın derinliği meselesi de çoğunlukla bir tesadüften ibarettir. Dünyayı anlamlandırmamıza yardımcı olması için özcülüğü geliştirdik; fakat ona sahip olduğumuzdan beri, o da arzularımızı hayatta kalma ve üreme konusunda hiçbir avantaja sahip olmayan istikametlere doğru sürüklemektedir.

Keza, *evrimleşmiş*, "aptal" ya da "basit" demek değildir. Kısa süre önce, bir İngiliz Edebiyatı bölümünde düzenlenen seminerde, kurgunun hazzı hakkında bir konuşma yaptım ve katılımcılardan biri bana yaklaşımımın onu şaşırttığını söyledi. Beklentisinin aksine, yaklaşımım hiç de berbat değilmiş. Benim birtakım basit ve indirgemeci biyoloji hikâyeleri anlatacağımı düşünüyormuş; bunun yerine, insanların yazarların halet-i ruhiyesine duydukları yoğun ilgi ve hikâyelerden aldığımız zevkin temelinde yatan zengin ve karmaşık önseziler hakkında konuşmuş olmamdan memnun kalmıştı.

Bir İngiliz profesörünü mutlu etmek hoş bir şeydi, ama aynı zamanda üzücüydü de. Çünkü basit ve indirgemeci bir biyoloji hikâyesi anlattığımı düşünmüştüm. Bu katılımcının yorumu, genellikle birbirine uyumlu olmayan iki iddiayı savunuyor olduğumun farkına varmamı sağladı: Birincisi, gündelik haz derin ve akıl almazdır; ikincisi, gündelik haz bizim evrimleşmiş insan doğamızı yansıtır. Bunlar birbiriyle uyumsuz gibi görünebilir. Eğer bir derinliğe sahipse, hazzın kültürel ve

öğrenilmiş bir şey olması gerektiği sonucuna varabilirsiniz. Eğer haz evrimleşmişse, basit olmalıdır; belirli uyarıcılara belirli şekillerde tepki vermeye koşullanmış olmalıyız; ne var ki bu sezgisel, amiyane ve yüzeyseldir; yani, aptalcadır.

Bu yüzden, bu kitapta -hazzın derin sezgilerden yararlandığı, evrimleşmiş, evrensel ve büyük ölçüde kalıtsal olduğu gibi– şaşaalı ve alışılmadık iddialar olduğunun farkındayım. Yine de bunların doğruluğuna sizi ikna etmeyi umuyorum. Aynı zamanda bu iddiaların gerçekten de önemli olduklarını öne sürmekteyim. Aklın modern biliminde ciddi boşluklar bulunmaktadır. Psikolog Paul Rozin, bir psikoloji ders kitabını incelerseniz, spor, sanat, müzik, drama, edebiyat, tiyatro ve dinle ilgili hemen hemen hiçbir şey bulamayacağınıza dikkat çekmektedir. Oysa bunlar bizi insan yapan şeylerin başında gelir ve hazzı anlayana kadar bunların hiçbirisini anlayamayacağız.

HERKESİN haz hakkında söyleyecek ilginç bir şeyleri vardır ve bu kitaptaki pek çok düşünce ailemle, arkadaşlarımla, öğrencilerimle, meslektaşlarımla ve bir uçaktaki rastgele bir yabancıyla yapılan tartışmalardan doğdu. Ancak bu meseleler hakkında derinlemesine kafa yoran şu yedi bilim insanının çalışmam üzerindeki etkisini anmam gerekir: Denis Dutton, Susan Gelman, Tamar Gendler, Bruce Hood, Geoffrey Miller, Steven Pinker ve özellikle de Paul Rozin. Bu bilim insanlarının her biriyle bazı bakımlardan aynı fikirlere sahip değilim; fakat bu kitabın büyük bir kısmı onların düşüncelerine verilmiş bir cevap niteliğindedir ve bu entelektüel borcu üzerime alabildiğim için mutluyum.

Menajerim Katinka Matson'a çok müteşekkirim. Sürecin henüz başındayken, bu kitapta ne anlatmak istediğimin farkına varmamı sağladı ve tavsiyeye ihtiyacım olduğunda ya da panik atak geçirdiğimde son derece destekleyici oldu. Ayrıca Norton Yayınevi'ndeki editörüm Angela von der Lippe'ye bu projeye olan inancı, bu taslağın ilk versiyonu üzerine bilgece öğütleri ve mükemmel yorumları için teşekkür ederim. Kusursuz ve ustalıklı redaktörlüğü için de Carol Rose'a minnettarım.

Yale Üniversitesi psikoloji bölümündekinden daha iyi bir akademisyen topluluğu olamaz. Bu kitabı yazarken bana gösterdikleri sabır ve destek için meslektaşlarıma ve özellikle de yüksek lisans öğrencilerim ile doktora sonrası araştırmacılara teşekkür ediyorum. Bu dönem boyunca bölüm başkanı Maria Johnson idi ve bu destekleyici, teşvik edici entelektüel ortamı geliştirdiği için pek çok övgüyü hak ediyor.

Bu kitabın bazı bölümlerinde betimlenen deneyleri şu akademisyenlerle işbirliği içerisinde gerçekleştirdim: Melissa Allen, Michelle Castaneda, Gil Diesendruck, Katherine Donnelly, Louisa Egan, Susan Gelman, Joshua Goodstein, Kiley Hamlin, Bruce Hood, Izzat Jarudi, Ute Leonards, Lori Markson, George Newman, Laurie Santos, David Sobel, Deena Skolnick Weisberg ve Karen Wynn. Hepsine teşekkür ederim.

Önerilerde bulunmak, sorularımı yanıtlamak ya da kitabın belirli pasajlarını okumak konusunda oldukça kibar davranan şu isimlere de ayrıca teşekkür ederim: Woo-kyoung Ahn, Mahzarin Banaji, Benny Beit-Hallahmi, Walter Bilderback, Kelly Brownell, Emma Buchtel, Susan Carey, Brian Earp, Emma Cohen, Lisa DeBruine, Rachel Denison, Denis Dutton, Ray Fair, Deborah Fried, Susan Gelman, Daniel Gilbert, Jonathan Gilmore, Peter Gray, Melanie Green, Lily Guillot, Colin Jager, Frank Keil, Marcel Kinsbourne, Katherine Kinzler, Daniel Levin, Daniel Levitin, Ryan McKay, Geoffrey Miller, Kristina Olson, Karthik Panchanathan, David Pizarro, Murray Reiser, Laurie Santos, Sally Satel, Michael Schultz, Mark Sheskin, Marjorie Taylor, Ellen Winner, Charles Wysocki ve Lisa Zunshine. Merak uyandırıcı bir tartışma ve fikir alışverişi dönemi için, hazzın bilişsel bilimi üzerine verdiğim seminerlerin katılımcılarına da teşekkür ederim. Bu kitabın ilk müsveddeleri üzerine kapsamlı yorumlar geliştiren şu cesur ruhlara da bilhassa minnettarım: Bruce Hood, Gregory Murphy, Paul Rozin, Erica Stern, Angela von der Lippe ve Deena Skolnick Weisberg. Onların tavsiyelerinin tümüne uymamış olmaktan pişman olacağıma eminim.

Connecticut, Massachusetts, Ontario ve Saskatchewan'daki ailem benim için sürekli bir destek kaynağı oldu. Oğullarım Max ve Zachary, ilginç gelişimsel veriler sağlamak için şu anda çok büyükler; fakat işin iyi yanı zeki, anlayışlı ve eğlenceli sohbet arkadaşları haline geldiler ve bu kitaptaki fikirler hakkında onlarla yaptığım birçok tartışmadan yararlandım. En büyük minnet borcum, elbette, iş arkadaşım, meslektaşım ve karım Karen Wynn'edir. Fikirleri, tavsiyeleri, desteği ve her şeyden öte verdiği haz için kendisine teşekkür ederim.

1

HAZZIN ÖZÜ

Adolf Hitler'in halefi olarak tayin edilmiş olan Hermann Goering, kendisinden çalınan haz hakkında bilgi edindiğinde, insanlığa karşı işlediği suçlar nedeniyle idam edilmeyi bekliyordu. Bir gözlemcinin söylediğine göre Goering o anda, "dünyada kötülüğün olduğunu sanki ilk kez keşfediyormuş" gibi görünüyordu.

Ona bu kötülüğü yapan Hollandalı ressam ve sanat koleksiyoncusu Han van Meegeren'di.İkinci Dünya Savaşı esnasında Goering, bugünkü değeri yaklaşık 10 milyon dolar olan toplam 137 tabloyu van Meegeren'e vermişti. Karşılığında aldığı ise Johannes Vermeer tarafından çizilmiş *İsa ve Zina Yapan Kadın* tablosuydu. Tıpkı patronu Hitler gibi Goering de saplantılı bir sanat koleksiyoncusuydu ve Avrupa'nın çoğunu çoktan talan etmişti. Ne var ki Goering, Vermeer'in büyük bir hayranıydı ve bu tablo en çok gurur duyduğu kazanımıydı.

Savaş bittikten sonra, Müttefik kuvvetler sözkonusu tabloyu buldu ve kimden satın alındığını öğrendi. Van Meegeren tutuklandı ve bu muazzam Hollanda şaheserini bir Nazi'ye satmakla suçlandı. Bu, vatana ihanetti ve ölümle cezalandırılabilirdi.

Hapiste geçirdiği altı haftadan sonra van Meegeren başka bir suç itiraf etti. Goering'e sahte bir tablo sattığını söyledi. O resim Vermeer'in değildi, kendisi çizmişti. Van Meegeren, Vermeer'e ait olduğu düşünülen, Hollanda'daki en ünlü tablolardan biri olan *Emmaus'ta Son Akşam Yemeği* de dâhil başka eserleri de resmettiğini söyledi.

Başlangıçta kimse ona inanmadı. Suçsuzluğunu kanıtlaması için başka bir "Vermeer" tablosu daha çizmesi istendi.

Van Meegeren, altı haftalık bir sürede - muhabirler, fotoğrafçılar ve televizyon ekipleri tarafından kuşatılmış bir halde, alkol ve morfinin (çalışabilmesinin tek yolu buydu) etkisi altında - bunu gerçekleştirdi. Bir Hollanda gazetesi "HAYATI İÇİN ÇİZİYOR!" diye yazdı. Sonuçta, *Tapınakta Ders Veren Genç İsa* adını verdiği Vermeer tarzında ve Goering'e sattığından açık bir biçimde üstün olan bir tablo ortaya çıktı. Van Meegeren haksız kazanç elde etmek gibi daha hafif bir suçtan suçlu bulundu ve bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. Cezasını çekemeden öldü ve Nazileri dolandıran adam olarak bir halk kahramanına dönüştü.

Kitabın ilerleyen sayfalarında tekrar Van Meegeren'e döneceğiz; fakat şimdi zavallı Goering'i ve tablosunun sahte olduğu söylendiğinde ne hissetmiş olabileceğini düşünelim. Goering pek çok açıdan sıradışı bir adamdı. Goering gülünç derecede kendine takıntılı, başkalarının acılarına karşı vahşi bir biçimde duyarsız, onunla röportaj yapanlardan birinin tanımladığı şekliyle cana yakın bir psikopat olsa da, yaşadığı şokta tuhaf bir şey yoktu. Muhtemelen siz de aynısını hissederdiniz. Bu kısmen, kandırılmış olmanın utancıdır. Ancak ortada bir aldatmaca değil de masum bir hata bile olsaydı, bunun ortaya çıkması sözkonusu hazzı silip süpürürdü. Vermeer tarafından yapıldığı düşünülen bir tabloyu satın aldığınızda, aldığınız keyfin bir kısmı tabloyu kimin çizdiğine dair inancınızdan kaynaklanır. Eğer bu inanç yanlış çıkarsa, alınan haz sönüp gidecektir. (Aksine – ki bu gibi olaylar meydana gelmiştir – kopya ya da imitasyon olduğunu düşündüğünüz bir tablonun gerçekte orijinal olduğunu keşfederseniz, bu size daha fazla haz verir ve gözünüzde tablonun değeri artar.)

Bu yalnızca sanat için geçerli değildir. Her türlü gündelik nesneden alacağımız haz, bu nesnelerin tarihi hakkındaki inançlarımızla ilgilidir. Aşağıdaki maddeleri düşünün:

- John F. Kennedy'ye ait bir mezura (açık arttırmada 48.875 dolara satıldı);
- 2008'de Iraklı bir gazeteci tarafından George W. Bush'a fırlatılan ayakkabılar (söylendiğine göre, Suudi bir milyoner bu ayakkabılara 10 milyon dolar önerdi);

- Fırlatılan başka bir nesne, Mark McGwire'ın yetmişinci tur vuruşunu gerçekleştirdiği beyzbol topu (en kapsamlı beyzbol topları koleksiyonlarından birine sahip Kanadalı işadamı Todd McFarlane tarafından 3 milyon dolara satın alındı);
- Aya ilk ayak basan Neil Armstrong'un imzası;
- Prenses Diana'nın gelinliğinin kumaş parçaları;
- Bebeğinizin ilk ayakkabısı;
- Evlilik yüzüğünüz;
- Bir çocuğun oyuncak ayısı.

Bütün bu nesneler pratik faydalarının üstünde ve ötesinde bir değere sahiptir. Herkes koleksiyoncu değildir; ama tanıdığım herkes, ister hayran olunan kişilerle ya da önemli olaylarla ilişkili olsun, isterse de kişisel önemi bulunan bir şahsiyetle bağlantılı olsun, temsil ettiği geçmiş nedeniyle özel olan en az bir eşyaya sahiptir. Bu tarih görünmezdir ve manevi değeri vardır. Hatta birçok durumda, özel kabul edilen nesneyi aynı görüntüye sahip bir diğerinden ayırt etmeye yarayacak bir ölçüt yoktur. Yine de bu nesne bize haz verir ve kopyası bizi etkilemez. Elinizdeki kitapta irdelenen gizemin büyük kısmı bu durumla ilgilidir.

Hayvan Hazzı, İnsani Haz

Bazı hazları açıklamak diğerlerinden daha kolaydır. Su içmeyi neden sevdiğimizi bir düşünün. Susuzluğu gidermek neden bu kadar keyif vericidir? Bir kişiyi uzun süre susuz bırakmak neden işkencedir? Cevap basittir. Hayvanlar hayatta kalmak için suya gereksinim duyar, bu yüzden suyu arayıp bulma güdüsüne sahiptirler. Haz, suyu elde etmenin ödülüdür; acı, onu bulamamanın cezasıdır.

Bu yanıt hem basit hem de doğrudur; ancak, başka bir soruyu ortaya çıkarır: Neden her şey bu kadar güzel işliyor? Rolling Stones'un şarkısındaki sözleri değiştirerek söylersek: istediğimiz şeyleri her zaman elde edemeyeceğimiz muhakkaktır, ama gereksinim duyduğumuz şeyleri isteriz. Elbette hiç kimse bunun şanslı bir tesadüf olduğunu düşünmüyor.

Tanrıya inanan biri, haz ile hayatta kalma arasındaki ilişkinin ilahi bir müdahale aracılığıyla oluşturulduğunu iddia edebilir. Tanrı, ilerlemeleri ve çoğalmaları için kendi yarattıklarının yeterince uzun yaşamalarını istemiştir, bu yüzden de onlara su içme arzusunu bahşetmiştir. Bir Darwinci için, bu rekabet doğal seçilimin bir sonucudur. Uzun bir zaman önce, su arama güdüsüne sahip olan canlılar bu güdüye sahip olmayanlardan daha fazla üremiştir.

Daha genel anlamıyla evrimci bir bakış açısı – ki bence zihnin işleyişini açıklamak konusunda teizmden çok daha fazla avantaja sahiptir – hazzın işlevini, genlerin yararına olan belirli davranışların desteklenmesi olarak görür. Karşılaştırmalı psikolog George Romanes, 1884'te gözlemini şöyle dile getiriyor: "Haz ve acı, organizma için sırasıyla yararlı ve zararlı olan süreçlerin öznel birlikteliği şeklinde evrimleşmiş olmalı; bu yüzden de, organizma hazzı aramak ve acıdan kaçınmak için ya da bu amaçla evrimleşmiştir."

Çoğu insani olmayan haz, bu bakış açısından oldukça mantıklıdır. Evcil hayvanınızı eğitirken şiir okuyarak ya da onu operaya götürerek ödüllendiremezsiniz; ona lezzetli bisküviler gibi Darwinci ödüller verirsiniz. İnsan dışındaki hayvanlar da yemekten, sudan ve cinsellikten keyif alırlar; yorulduklarında dinlenmek isterler; yakınlık kurulunca rahatlarlar vs. Evrimsel biyolojinin sevmeleri gerektiğini söylediği şeyleri severler.

Peki ya biz? İnsanlar da birer hayvandır, bu nedenle diğer türlerle pek çok hazzı paylaşırız. Psikolog Steven Pinker "sağlıklı, iyi beslenmiş, rahat, güvende, varlıklı, bilgili, itibarlı, bir ilişkisi olan ve sevilen" insanların en mutlu insanlar olduklarını belirtiyor. Bu alıntıda epeyce haz mevcut ve sözkonusu hazların; örneğin şempanze, köpek, fare gibi hayvanların arzularını biçimlendiren aynı süreç aracılığıyla açıklanabileceğinden bir an bile kuşku duymuyorum. Sağlık, yiyecek, refah vb. şeylerin peşinde koşmak ve bu amaçlara ulaşmaktan haz duymak uyumsal açıdan yararlıdır. Antropolog Robert Ardrey'in de dediği gibi, "Hepimiz iki ayağı üstünde duran maymunlar olarak doğarız, yeryüzüne inmiş melekler olarak değil."

Ancak bu liste tamamlanmamıştır. Sanat, müzik, hikâyeler, duygusal nesneler ve din listenin dışında tutuldu. Belki de bu kavramlar yalnızca insana özgü değildir. Bir keresinde, bir primat araştırmacısından bazı kafese kapatılmış primatların güvenlik battaniyesine sahip olduklarını duymuştum ve fillerle şempanzelerin sanat yapabildikleri hakkında anlatımlar var (yine de, ileride de tartışacağım gibi, bu konu hakkında kuşkularım var). Her halükarda, bunlar insan olmayan hayvanların olağan faaliyetlerinden değildir. Bu faaliyetler tamamen bizim türümüze özgüdür, her normal bireyde görünür biçimdedir. Bu durumun açıklanmaya ihtiyacı vardır.

BU SORUNA getirilecek yanıtlardan biri de bizim eşsiz insani hazlarımızın doğal seçilim ya da başka türlü bir biyolojik evrim süreci aracılığıyla oluşmadığıdır. Bu hazlar kültürün ürünüdür ve yalnızca insanlar bir kültüre (ya da en azından önemsenecek kadar bir kültüre) sahip olduğu için bu hazlar eşsiz bir biçimde insanidir.

Uyum sağlama teorisine daha fazla yönelmiş araştırmacılardan ötürü kazandıkları kötü üne rağmen, bu türden bir kültür önerisini destekleyenler muhakkak cahil ya da evrimsel biyolojiye karşı saygısız olmak zorunda değildirler; yalnızca, insan beyni de dâhil, insanların evrimleşmiş olduğundan şüphe duymazlar. Ancak, insanların doğuştan gelen düşüncelerle ya da uzmanlaşmış modüller ve zihinsel organlarla evrimleşmiş olması fikrine karşı çıkarlar. Aksine, insanlar rastlantısal fikirleri, edimleri ve beğenileri biyolojik anlamda yaratmak ve öğrenmek için gelişmiş bir esneklik kapasitesine sahip olmaları bakımından özeldirler. Diğer hayvanlar da içgüdülere sahiptir ama insanlar zekidir.

Bu teori bir dereceye kadar doğru olmalıdır. Hiç kimse türümüzün entelektüel esnekliğini reddedemez; hiç kimse kültürün insani hazzı biçimlendirdiğini ve yapılandırdığını yadsıyamaz. Piyangodan bir milyon dolar kazanırsanız sevinç içinde bağırabilirsiniz; ancak para kavramı genlerin yinelenmesi ya da seçilimiyle değil, insanlık tarihiyle ortaya

çıkmıştır. Gerçekten de diğer hayvanlarla yemek ve cinsellik gibi hazları paylaşsak da, hazlar her toplumda değişik biçimlerde kendini gösterir. Her ülke kendi mutfağına, kendi cinsel ayinlerine, hatta kendi pornografi tarzına sahiptir. Elbette bunun nedeni, sözkonusu ülkelerin yurttaşlarının genetik olarak farklı olmaları değildir.

Bütün bunlar, daha kültürelci eğilimdeki birinin, hoşlandığımız şeylerin biçimlenmesinde bir dereceye kadar sınırlı bir rol oynamışsa da- ki açlığı, susuzluğu, cinsel dürtüleri, merakı, bazı sosyal içgüdüleri de evrimleştirdik – doğal seçilimin özgül durumlar hakkında söyleyecek çok az şeyi olduğu gibi bir kanıya kapılmasına neden olabilir. Eleştirmen Louis Menand'ın da dediği gibi, "Yaşam her bakımdan, kelimenin tam anlamıyla biyolojik bir temele sahiptir; biyolojik olarak mümkün olmayan hiçbir şey var olamaz. Bir kez var olduktan sonra da herkes tarafından elde edilebilir bir haldedir."

İlerleyen bölümlerde hazların işleyişinin böyle olmadığını göstermeye çalışacağım. Hazların pek çoğu eski gelişimsel kökenlere sahiptir; bir toplumun içerisinde ansızın ortaya çıkmazlar. Ayrıca bütün insanlar tarafından paylaşılırlar; görülen farklılıklar evrensel bir düzlemdeki sapmalar olarak anlaşılabilir. Resim yapmak kültürel bir buluştur ama sanat sevgisi öyle değildir. Toplumlar farklı hikâyelere sahiptir ama hikâyelerin temaları aynıdır. Damak tadı ve cinsellik farklılık gösterir; ama o kadar da çok değil.

İnsanların lezzetini arttırmak için yiyecekleri dışkıya buladığı ya da tuzu, şekeri, kırmızı biberi umursamadığı; sahte eserlere bir servet harcarken asıllarını çöpe attığı; ya da radyo paraziti dinlemek için sıraya geçip, bir melodinin sesi karşısında yüz buruşturduğu, yani hazların çok farklı olduğu kültürleri elbette tasavvur edebiliriz. Ancak bunlar gerçek değil bilimkurgudur.

Konuyu özetlemek gerekirse, insanlar değişmez bir hazlar listesiyle yola koyulmuşlardır ve biz bu listeye eklemeler yapamayız. Bu kulağa delicesine ağır bir iddia gibi geliyor olabilir; çünkü televizyonun, çikolatanın, video oyunlarının, kokainin, vibratörün, saunanın, çapraz bulmacanın, realite

şovların, romanın ya da buna benzer şeylerin icadı ile birileri dünyayı yeni hazlarla tanıştırabilir. Ben bu hazların tam da yeni olmadığı için eğlenceli olduklarını öne sürüyorum; onlar doğrudan insanların zaten sahip oldukları hazlarla bağlantılıdırlar. Belçika çikolatası ve mangalda pirzola modern icatlardır ama bizim eski şeker ve yağ tutkumuza hitap ederler. Her zaman, yaratılmış yeni müzik formları olmuştur ama o müziğe biyolojik açıdan uygun olmayan bir ritim, diğer ritimler gibi güzel olmayacaktır; daima gürültü oluşturacaktır.

Öz

Önemli insani hazların birçoğu evrenseldir. Ancak bu hazlar biyolojik uyum sağlamalar değildir. Başka amaçlar için evrilmiş zihinsel sistemlerin yan ürünleridir.

Bu durum, pek çok haz için açık bir biçimde doğrudur. Örneğin, insanların çoğu kahve içmekten büyük keyif alır; ama bunun nedeni geçmiş zaman içinde kahve severlerinin kahve sevmeyenlerden daha fazla çocuğunun olması değildir. Bunun nedeni kahvenin bir uyarıcı olmasıdır ve bizler uyarılmaktan çoğu zaman keyif alırız. Bu çok açık bir durum; ama sözkonusu yan ürün yaklaşımının, ilgilendiğimiz daha zor bulmacaların bazılarını açıklamakta yardımcı olabileceğini düşünüyorum. İnceleyeceğim tez, en azından bir dereceye kadar, "özcü" bir düşünce tarzı diyebileceğimiz şeyin tesadüfi yan ürünleri olarak ortaya çıkan hazlar hakkındadır.

J. D. Salinger'ın bir hikâyesini kullanarak özcülüğü örnekleyelim. Hikâye, Salinger'ın en gözde karakterlerinden biri olan Seymour'ın, bir çocuğa Taocu bir hikâye anlatmasıyla başlar. Hikâyede Dük Mu, arkadaşı Po Lo'dan kendisi için mükemmel bir at seçebilecek birini bulmasını ister. Po Lo, Kao adındaki bir uzmanı tavsiye eder ve Dük Mu onu işe alır. Çok geçmeden Kao, Dük'ün isteklerine uyan bir at bulduğu haberiyle geri gelir. Atı boz renkli bir kısrak olarak tarif eder. Dük Mu, önerilen atı satın alır; ama atın simsiyah bir damızlık olduğunu görünce çok şaşırır.

Çileden çıkan Dük Mu, Po Lo'ya bu sözde uzmanın bir atın rengini ya da cinsiyetini bile ayırt etmekten aciz bir budala olduğunu söyler. Ancak Po Lo bu haberden heyecan duymuştur:

> "O gerçekten de bu kadar mesafe kat etti mi?" diye bağırdı. "Ah, öyleyse Kao benden on bin taneye bedel. Aramızda bir karşılaştırma bile yapılamaz. Kao'nun göz önünde tuttuğu şey ruhsal mekanizmadır. Özü sağlama alırken basit ayrıntıları unutur; içsel niteliklere odaklanırken dışsal olanı gözden kaybeder. Görmek istediğini görür ve görmek istemediğini görmez. Bakması gerekene bakar ve bakmaya lüzum olmayanı umursamaz."

Doğal olarak at, muhteşem bir hayvan olup çıkar.

Bu bir özcülük hikâyesidir; her şeyin, doğrudan gözlemlenemeyecek temel bir gerçekliğe ya da hakiki bir doğaya sahip olduğu ve esas önemli olanın bu saklı doğa olduğu düşünülür. John Locke'ın klasik tanımlamasıyla: "Herhangi bir şeyin, tam da olduğu şey aracılığıyla var oluşu. Bu yüzden, her şeyin asıl içsel, ama genellikle bilinmeyen yapısı, anlaşılabilir özelliklerini içerir ve onların özü olarak adlandırılabilir."

Bu, dünyayı belirli yönlerden anlamlı kılmanın doğal bir yoludur. Altını göz önüne alalım. Altın hakkında kafa yorarız, onun için para harcarız ve onun hakkında konuşuruz. Bütün bunları yaptığımızda, ona tıpatıp benzeyen bir nesneler kategorisini düşünmüyor ve konuşmuyoruzdur. Bir tuğlayı altın rengine boyarsanız, o altın bir tuğla olmaz. Ne de olsa, simya ciddi bir iştir. Bir şeyin altın olup olmadığını anlamak istiyorsanız bir uzmana, muhtemelen de, sözkonusu maddenin atomik yapısını belirlemek için doğru testleri yapacak bir kimyagere, danışmanız gerekir.

Ya da kaplanları göz önüne alalim. Çoğu insan kaplanları kaplan yapan şeyin tam olarak ne olduğunu bilmez; ama kimse de bunun sadece hayvanın neye benzediğiyle ilgili bir mesele olduğunu düşünmez. Bir kaplanın gitgide aslana benzetildiği bir dizi fotoğraf gösterilse, bir çocuk bile onun

yine de kaplan olarak kaldığını bilir. Daha ziyade, mesele şudur ki, bir kaplan olmak genlerle, iç organlarla veya bunun gibi şeylerle ilgilidir; hayvanların gözle görülmeyen bu tip özellikleri, dış görünüşün başkalaşmasıyla değişmez.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi, insanlar cevaplar için bilime başvururlar ve bu da akla yatkındır. Bilim insanları, nesnelerin gizli özünü belirlemekle ilgilenirler. Bize, camın sıvı olması, sinek kuşlarının ve şahinlerin birlikte sınıflandırılması; ama ikisinin de yarasayla birlikte sınıflandırılmaması ve insanlarla şempanzeler arasındaki genetik yakınlığın, yunuslarla somon balıkları arasındaki yakınlıktan daha fazla olması gibi, gözle görülenden daha fazlasının olduğunu anlatırlar. Yine de bilimi anlamak için özcü olmanıza gerek yoktur. İnsanlar her yerde, bir şeyin X'e benzeyebileceğini ama gerçekte Y olduğunu anlarlar; birinin kılık değiştirebileceğini ya da bir yiyeceğin olduğundan başka bir şeymiş gibi hazırlanabileceğini bilirler. Her yerde, insanlar şu soruyu sorabilir, "Bu *gerçekte* nedir?"

Toplumsal gruplar çoğunlukla bir öze sahip olarak görülürler. İnsanlar tarafından yapılan araç gereç ve silah gibi nesneler de öyledir, ancak burada öz, fiziksel değildir, tarih ve maksatla alakalıdır. Başka bir çağdan ya da başka bir ülkeden, bilinmeyen bir insan yapımı nesnenin gerçekte ne olduğunu bilmek isterseniz, bir kimyagere değil arkeoloji, antropoloji ya da tarih alanında uzmanlaşmış birine başvurursunuz.

Özcülük dilimize de hâkim olur. Bunu görmek için, özcü olmayan bir dilin neye benzeyebileceğini düşünelim. Jorge Luis Borges, hayvanları kategorilere ayıran *Hayırlı Bilginin Göksel Mağazası* isminde Çince bir ansiklopedi uydurur:

> İmparatora ait olan şeyler.
> Uzaktan, sineklere benzeyen şeyler.
> Bir çiçek vazosunu az önce kıran şeyler.

Bu zekice; çünkü oldukça tuhaf... "Uzaktan, sineklere benzeyen şeyler" kategorisi, nesneleri gruplandırmanın mantıksal olarak mümkün bir yoludur; ancak, dünyayı el-

bette böyle anlamlandırmayız. Fazlasıyla yüzeysel olduğundan, hiçbir gerçek dil bu tarz bir kategori için bir isme sahip değildir. Gerçek isimler daha derin şeyleri içerirler; içsel özellikleri paylaştıkları düşünülen şeylerin türlerine işaret ederler. Evrimci teoriysen Stephen Jay Gould'un da ortaya koyduğu gibi, bizim sınıflandırmalarımız yalnızca kargaşayı önlemek için var olmazlar, onlar "doğal düzenin temeli hakkındaki teorilerdir."

Dil hakkındaki bu hakikat, özellikle de insanlar sözkonusu olduğunda gerçek dünyayı farklılaştırır. Otizmli çocuklarla birlikte çalışmıştım ve bana sürekli olarak onlara "otistik" demek yerine "otizmli çocuklar" demem gerektiği hatırlatılıyordu; böylece bu insanların, hastalıklarından ibaret olmadıkları belirtiliyordu. Bu noktada isim özselleştiriliyor; kullanımı daha zor olan "-li çocuk" deyişi ise özselleştirilmiyor.

Buradaki siyaseten doğruculuğu hicvetmek kolay; ama isimler gerçekten de özsel değerler taşırlar. *Memento* filminde, Leonard Shelby şöyle der; "Ben bir katil değilim. Ben yalnızca işleri yoluna koymak isteyen biriyim." Bunları söylerken, Shelby pek çok insanı öldürdüğünün farkındadır. Ancak bu onu bir katil yapmamaktadır; çünkü katil yalnızca öldüren biri değildir. Katil olmak, belirli bir tipte insan olmayı gerektirir; bu insan, belirli bir içsel niteliğe sahip olmalıdır ve Shelby bunların kendisinde olduğunu reddeder. Beyzbol oyuncusu John Rocker, bir röportajında ırkçı yorumlar yaptığı için eleştirilince, sonradan aslında bir ırkçı olmadığını açıklamıştı: "Büyük ligde bir sayı vuruşu yapmak için topa vurursunuz; ancak, bu sizi sayı vurucusu yapmaz... Böyle bir yorumda bulunmak da sizi ırkçı yapmaz."

Daha ılımlı bir örnek: Bir süre önce bir arkadaşımla yemek yiyordum ve laf arasında bana hiç et yemediğini söyledi. Ancak ondan bir vejetaryen olarak bahsettiğimde, bana kızdı. "Bu konuda tutucu değilim," dedi. "Yalnızca et yemiyorum." Beslenme rejimini bir öz olarak değil, tesadüfî bir özellik olarak görüyordu.

Özcülüğün Sorunları

Özcülük çoğunlukla rasyonel ve uyumludur: Yalnızca yüzeysel olana dikkat kesilirseniz, eve yanlış atı götürürsünüz. Biri bitkilerin ve hayvanların dünyasına göz atmış ve aynı kategorideki üyelerin içsel benzerlikleri paylaştığını fark etmemişse – belirli türdeki hayvanların uysallığı ya da belirli bitkilerin iyileştirici gücü gibi – daha özcü gözlere sahip biri kadar uzun yaşayamayabilir. Modern çağda, bilimin ileri görüşlü ve açıklayıcı zaferleri içsel bir gerçeklik varsayımının doğru olduğunu kanıtlar.

Ancak özcülük bazen kafa karışıklığına neden olur. Sosyal psikolog Henri Tajfel "minimal gruplar" arasında klasik bir araştırma yapmaya başlar. Tajfel, insanları çoğunlukla rastgele etmenlere – bazı araştırmalarda gerçekten de yazı-tura atarak – dayanarak gruplara ayırdığınızda, insanların kendi gruplarını desteklemekle kalmayıp aynı zamanda gruplar arasında ciddi farklılıklar bulunduğuna ve kendi gruplarının nesnel anlamda üstün olduğuna inandıklarını keşfetti. Özcü peşin hükümler, var olmadıkları zaman bile içsel ortaklıkları varmış gibi görmemize neden olurlar.

Yüz şekli ve ten rengi gibi farklılıklar çok bariz olduğunda, onları gelişigüzel çeşitlilikler olarak görmezlikten gelmememiz şaşırtıcı değildir; bu farklılıkların önemli olduğunu düşünürüz. Bir dereceye kadar, öyledirler de. Birinin neye benzediğini biliyorsanız – örneğin teninin rengi gibi – onun nispi gelirini, dinini, siyasi yatkınlığını ve o kişi hakkındaki buna benzer pek çok görünmez gerçeği tahmin etmeye hazırsınızdır. (Ben bu satırları yazarken, koyu tenli bir Amerikalının Demokratlar'a oy vermesi, beyaz tenli bir Amerikalının oy vermesinden çok daha muhtemeldir.) Irk, büyük ölçüde önemlidir; çünkü farklı ülkelerden gelen farklı görünüşlü insanlar, farklı semtlerde oturur ve farklı geçmişlere sahiplerdir.

Ancak bizim özcülüğümüz bunun ötesindedir; insanlar, ırklar da dâhil, insan gruplarını biyolojik terimlerle düşünmeye eğilimlidir. Psikolog Susan Gelman, "mitokondriyal olarak Yahudi olmayan hiç kimseyle çıkamam," diyen birinden

bahseder. Mitokondriyal DNA anne yoluyla nesilden nesle aktarılır ve bu da Yahudiliğin kesin bir açıklamasını yapmanın akıllıca bir yoludur; ancak bu durum insan topluluklarını biyolojik anlamda düşünme şeklimizi açık bir biçimde ele verir. DNA'dan önce de, birinin Afrika kökenli olduğunu varsaymak için tek bir damlasının yeterli olacağı inancıyla, kan önem taşıyordu.

Irk konusundaki biyolojik özcülük *bütünüyle* hatalı değildir. İsveçliler Japonlardan daha iridir, Japonlar da cücelerden daha iridir ve bunların büyük kısmı açıkça genlerle ilgilidir. Kendimizi sınıflandırırken belirli bir kategoriye gireriz. En koyu liberaller ve kesin olarak ırkçılığa karşı olanlar bile, bunun biyolojik kökenle ilgili bir mesele olduğunu anlar. Psikolog Francisco Gil-White, şu noktaya dikkat çeker; bir kişi, yarı İrlandalı, çeyrek İtalyan ve çeyrek Meksikalı olduğunu söylediğinde, aslında farklı kültürlere ne kadar hâkim olduğundan ya da katılmaya karar verdiği gruplardan değil, büyük baba ve büyük annesinin etnik kökeninden bahsetmektedir.

Ancak kategoriler bazı insanların düşündüğü kadar gerçek değildirler. Örneğin, genler bir kişinin Yahudi olup olmadığını belirlemezler. Bir yetişkin din değiştirme yoluyla Yahudi olabilir; bir çocuk Yahudi bir aile tarafından evlat edinilerek Yahudi olabilir. Çocuklarım Yahudi bir babayla, Yahudi olmayan bir annenin evlatlarıdır; öyleyse onlar Yahudi mi, yarı-Yahudi mi yoksa kesinlikle Yahudi değiller midir? Bu soruya siyasi ya da teolojik bir yanıt verilebilir; ama bilimsel bir yanıtı yoktur. Belki de bu apaçık bir durum ama genel anlamda önem taşıyor. Karakteristik anlamda siyahî olarak tanımlanan bir babayla, beyaz bir annenin çocuğu olmasına rağmen, çoğunlukla Afro-Amerikan ya da siyahî olarak tarif edilen başkan Barack Obama'yı düşünün. Sözkonusu toplumsal bağlamda, siyah beyaza baskın çıkıyor. Daha genel anlamda, ortak bir özellik vasıtasıyla bir araya getirilen ve birbirlerinden köklü bir biçimde farklı – Haitiliden Avustralya yerlisine – topluluklardan insanları "siyahî" gibi kategorilere dâhil etmek, kelimenin tam anlamıyla yüzeyseldir. Bu insanların daha içsel bir bağı paylaştığını düşünmek, sapkın özcülüktür.

Özcü Çocuk

Susan Gelman, *The Essential Child* (Özcü Çocuk) isimli harika kitabına, 4-5 yaşlarındayken annesine oğlanlar ve kızlar arasındaki farkı sormasının hikâyesiyle başlar. Annesi ona şöyle der; "Oğlanların penisi vardır, kızların yoktur." Gelman kuşkulanır. "Hepsi bu mu?" diye sorar. Oğlanların ve kızların farklı giyindiğini, farklı davrandığını ve farklı oyunlar oynadığını düşününce, daha enteresan, daha içsel bir fark arar. Hikâyenin ana fikri, Gelman'ın kendisini özcü bir çocuk olarak ortaya çıkararak bütün çocukların özcü olduğu yönündeki iddiasına bir giriş niteliğindedir.

Hiç kuşkusuz, bu, psikoloji alanı dahilindeki tartışmalı bir iddiadır. İsviçreli gelişimsel psikolog Jean Piaget tarafından oluşturulmuş ve kimi tanınmış bilim insanları tarafından da savunulan hâkim görüş, çocukların, gördükleri, duydukları ve dokundukları şeyleri sınırlandıran yüzeysel bir oryantasyonla dünyaya geldiği yönündedir. Bu bakış açısına göre, özcülük tarihi ve kültürel kökenlere sahiptir. Fiziksel ve biyolojik alanlarda bu, önce filozoflar ardından da bilim insanları tarafından gerçekleştirilen bir keşif, bir entelektüel başarıdır. Çoğu da bu fikri hiçbir zaman kendi başına bulmamıştır. Felsefeci Jerry Fodor'un da dediği gibi: "Homeros'un, suyun gizli bir öze, karakteristik bir mikro-yapıya (ya da benzeri başka bir şeye) sahip olduğu şeklinde bir fikri *elbette* yoktu." Biz bunları okulda öğreniriz. Irk, cinsiyet ve sınıf alanında, özcülük, insanları bu tip toplumsal kategorilerin doğal ve değiştirilemez olduğuna ikna etmek için muktedirler tarafından icat edilmiş bir efsanedir.

Özcülüğün kökeniyle ilgili eksiksiz bir teoriden oldukça uzağız. Ancak, özcülüğün büyük oranda kültürel kökenlere sahip olmadığı yönünde epeyce kanıta sahip olduğumuzu düşünüyorum. Özcülük bir insani evrenselliktir. Homeros, muhtemelen suyun bir öze sahip olduğunu *düşünüyordu*.

Bu kitaptaki araştırmaların çoğu gelişim psikolojisi kaynaklıdır. Bebeklerin bile, nesnelerin benzerliklerini temel alarak gözle görülmeyen nitelikleri ayırt edebildiklerini biliyoruz. Dokuz aylık bir bebek, siz dokunduğunuzda bir kutudan

ses geldiğini keşfediyorsa, ona benzeyen kutuların da benzer sesler çıkarmasını bekleyecektir. Büyük çocuklar daha fazlasını yapar; bir şeyin ait olduğu kategoriyi temel alarak genellemeler yaparlar. Bir çalışmada, üç yaşında bir çocuğa bir nar bülbülünün fotoğrafı gösterilir ve bu bülbülün kanında belirli bir kimyasal olması gibi gizli bir özelliğe sahip olduğu söylenir. Daha sonra iki fotoğraf daha gösterilir: biri, yarasa gibi nar bülbülünden farklı bir kategoriye ait olan ama benzer görünen bir hayvan, diğeri ise flamingo gibi nar bülbülüyle aynı kategoriye ait olan ama ondan farklı görünen bir hayvan. Hangisi aynı gizli niteliği taşır? Çocuklar kategori temelinde genellemeye yatkındır, bu yüzden çocuk flamingoyu seçer. Bu, çocukların tümüyle özcü olduğunu göstermez; ancak, görünenin ardındaki daha içsel olan şeye karşı duyarlı olduklarını gösterir. Daha değişik yöntemleri kullanan diğer çalışmalar da iki yaşın altındaki çocuklarda aynı tepkilere rastladılar.

Yapılan başka deneyler de ortaya koydu ki küçük çocuklar, bir köpeğin iç organlarını (kanı ve kemiklerini) yerinden çıkarırsanız onun artık bir köpek olmadığına; ama sadece dış görünüşünü değiştirirseniz onun bir köpek olmaya devam ettiğine inanırlar. Çocuklar çoğunlukla, görünür özellikleri paylaşan şeylerden ("benzer bir hayvanat bahçesinde benzer bir kafeste yaşamak") ziyade içsel özellikleri paylaşan şeylere ("içinde aynı tür malzemeye sahip olmak") ortak isimler veriyorlar.

Yale'deki meslektaşım Frank Keil, çocuklardaki özcülüğün çok dikkat çekici kanıtlarını keşfetti. Çocuklara dönüşüme uğramış bir dizi fotoğraf gösterdi: Bir kaktüse benzeyecek şekilde cerrahi olarak biçimi değiştirilmiş bir kirpi, aslan kostümüne sokulmuş bir kaplan, oyuncağa benzetilmiş gerçek bir köpek. Çocukların böyle kökten bir dönüşümün, kategorik bir değişime yol açtığını reddetmesi harika bir keşiftir; neye benzerlerse benzesinler, onlar halen birer kirpi, kaplan ya da köpektir. Yalnızca, çocuklara hayvanlardaki dönüşümün içlerinde gerçekleştiği – bu canlıların iç organlarının değiştirildiği – söylendiği zaman, sözkonusu dönüşümlerin gerçek bir kategori değişimine yol açtığına ikna olabildiler.

Tıpkı yetişkinler gibi küçük çocuklar da isimlerin, içsel, saklı özellikleri paylaşan nesnelerden bahsetmelerini beklerler. Susan Gelman, bir keresinde, 13 aylık oğluna kendi gömleğindeki bir düğmeyi gösterir ve bunun bir "düğme" olduğunu söyler. Çocuk gömleğin üzerindeki düğmeye basmaya başlar, çünkü kendi elektronik oyuncaklarındaki düğmelere pek benzemese de nesnenin ait olduğu kategoriyi bilir ve bir düğmeyle ne yapılırsa onu yapar. Daha büyük çocuklarda da yetişkinlerde görülenle aynı türde zekice isimleri değerlendirme gücüne şahit olursunuz. Dört yaşındaki bir çocuk, saldırgan oyun arkadaşını tarif ederken önemli noktaya temas eder: "Gabriel sadece benim canımı yakmadı! Diğer çocukların da canını yaktı! O bir kabadayı! Değil mi, anne? O bir kabadayı!" Bu çocuk muhtemelen bu tarz bir davranışın, Gabriel'in doğasındaki daha içsel bir yönün yansıması olduğunu vurguluyor. Susan Gelman ve Gail Heyman deneysel çalışmalarında, beş yaşındaki çocuklara, sürekli havuç yiyen Rose ismindeki başka bir çocuktan bahsederler. Çocukların yarısına da Rose'u tanımlarlar: "O bir havuç-yiyici." Bu isim bir etkiye sahiptir; çocukların Rose'u sürekli havuç yiyen biri olarak düşünmelerine neden olur – ailesi Rose'a kızsa bile, o gelecekte de havuç yiyecektir. Bu onun doğasının bir parçasıdır.

Bazı bilim insanları çocuklardaki özcülüğün, yalnızca bitkileri ve hayvanları düşünmelerine yarayan karmaşık bir sistemden ileri geldiğini öne sürerler. Ne var ki, çalışmalarım sırasında çocukların gündelik insan yapımı nesneler konusunda da son derece özcü olduğunu keşfettim. Çocuklar yeni bir insan yapımı icadın ismini duyduklarında, bu ismi, neye benzediklerine bakmaksızın aynı amaçla yapılmış diğer nesnelerle benzeştirirler.

Aynı zamanda çocuklar insanların ait oldukları kategoriler konusunda da özcüdürler.

Gerçekten de özcülük hakkındaki en sağlam örneklerden biri cinsiyet farklılığıyla ilgilidir. Bir nebze olsun fizyoloji, genetik, evrim teorisi ya da herhangi başka bir bilim öğrenmeksizin çocuklar, oğlanlarla kızları ayıran içsel ve görün-

mez bir şeyin var olduğunu düşünürler. Bir kız, oğlanların makyaj yapmak yerine neden balık avlamaya gideceğini açıklarken bu özcülük daha da açıklığa kavuşturulabilir: "Çünkü bu, oğlanların içgüdüsüdür." Yedi yaşındaki çocuklar, "Oğlanlar kızlardan daha farklı iç organlara sahip" ya da "Çünkü tanrı onları böyle yarattı" (biyolojik bir öz ve ruhsal bir öz) gibi ifadeleri tasdik etmeye yatkındırlar. Çocuklar, ancak daha sonraki gelişim evrelerinde "Çünkü bu bizim yetiştirilme tarzımız" gibi kültürel açıklamaları kabul edebilirler. Sosyalleşmeyi düşünmek için sosyalleşmeniz gerekir.

Araştırmalar devam ediyor, ama çocukların doğuştan özcüler olduğu yönünde, gelişmekte olan bir fikir birliği var. Bu tarz bir özcülüğün kapsamı da geniştir; özü, hayvanlara, insan yapımı nesnelere ve insan tiplerine atfederiz.

Yaşam Gücü

Özcülüğü kategorilerle ilgili bir düşünce tarzına göre tanımladım. Bu, her bir kaplanın içinde onu kaplan yapan içsel bir şey olduğu düşüncesidir. Ancak şimdi, her bir bireyin içinde onu özel yapan bir özün olduğu görüşünü düşünün: Aslanlara karşı kaplanlar değil, bir kaplana karşı diğer bir kaplan.

Özel tekillikleri düşünme kapasitesi zihinsel yaşamın önemli bir yönüdür ve bu kapasite en ilgi çekici olmayan şeylere kadar uzanır. Felsefeci Daniel Dennett, New York'tan İspanya'ya kadar yanında getirdiği bir peniyi düşünmeden bir çeşmenin içine atan adam örneğini verir. Bu para şimdi diğer penilerle birlikte çeşmenin dibinde durmaktadır ve adam içlerinden hangisinin kendi parası olduğunu asla söyleyemez. Ancak, yine de, onun için değerli olan yalnızca ona ait olan penidir. Eğer çeşmenin içinden bir peni alacak olursa aldığı para ya New York'tan getirdiği ya da farklı bir peni olacaktır.

Tekillikleri düşünmek önemli bir bilişsel yetidir; ama özcülük değildir. Her bir peninin kendi geçmişine sahip olmasını anlayabilirsiniz; ama bu onların öze sahip olduğu anlamına gelmez.

Biz yine de bazı bireylerin kendi özlerine sahip olduklarını düşünürüz. Bu özellikle insanlarla yakından bağlı nesneler ve bireyler sözkonusu olduğunda geçerlidir. Birçok kültürde bu özlerin kimi görünmez güçlere dayandığı düşünülür. Psikolog Kayoko Inagaki ve Giyoo Hatano, çocukların dünyaya "dirimselci" olarak geldiğini iddia ederler – var olan canlıların, içlerinde canlandırıcı bir güce sahip olduklarını var sayarlar. İster ismi "chi" olsun, isterse "ki", "elan vital", "mana", "yaşam gücü" ya da "öz", böyle bir inanç toplumlar arasında yaygındır. Bu, bir kişiliğin parçası olarak düşünülür; bazıları diğerlerinden daha fazla bu güce sahiptir ve bu güç insanlardan nesnelere, daha sonra da tekrar insanlara aktarılabilir. Antropolog Emma Cohen, bana Afro-Brezilyalıların Axe (*A'şe* olarak okunur) inancı üzerine gerçekleştirdiği bir araştırmasından bahsetmişti:

> Sohbet ettiğim insanlar bana insan yapımı aletler ve gündelik nesneler gibi sıradan şeylerin, Axe verme ayinleri aracılığıyla nasıl da kutsal hale gelebildiklerini açıklamışlardı. Axe aynı zamanda muhtelif derecelerde her insanın içinde mevcuttur ve ayinlere katılma yoluyla "tazelenebilir". Ona sahip olmak gücü ifade eder. Mesela hasta olduğunuzda, daha çok Axe'ye sahip olanlarda şifa aramalısınız. Kimde daha az, kimde daha çok Axe olduğunu basitçe bakarak söyleyemeyeceğiniz için, insanların yaptığı kuvvetsiz Axe ile yapılan ayinin başarısızlığını suçlayabilirsiniz. Bazı dindar evlerde diğerlerinden daha çok Axe vardır ve Afro-Brezilyalı sofular, daha fazla Axe'ye sahip bir evdeyseniz kendinizi daha iyi hissedeceğinizi söylerler.

Bu, yaşam gücünün dinsel ayinlere bile nasıl dâhil olduğuyla ilgili bir örnektir; ama dünyevi yaşamlarımızı da gözler önüne serer. Özel insanlarla temas etmeyi önemseriz. Özel bir insanın dokunduğu sıradan bir nesne değer kazanır, ki bu da insanların J. F. Kennedy'nin mezurası gibi bir nesneye tonla para ödemesinin nedenlerinden biridir. Gerçekten de sonraki bölümde de açıklayacağım gibi, meslektaşlarım

ve ben, insanların hayran oldukları bir kişinin (George Clooney gibi) kazağı için çok yüksek meblağlar ödediğini fark ettik; fakat kazak temizlenmişse, bu onun özünü yok edeceği için, fiyatın da düştüğünü keşfettik.

Bir de gerçek insanlarla kurulan temas vardır. Bazen yüksek statülü bir insanın sadece size bakması bile etkileyici olabilir. Yazar Gretchen Rubin ilgi çekici bir tartışmasında, bu deneyimle, Hint Felsefesi'nde "nazar" anlamına gelen Sanskritçe bir terim olan *darshan* kavramı arasında bir bağlantı kurar. Nazar, dışarı enerji yaydığı düşünülen birisi için bunaltıcı olabilir. Hatta öyle ki bazı ünlüler çalışanlarının kendileriyle göz teması kurmasını yasaklayan sözleşmelere sahiptir.

Bir bakıştan daha iyisi omuza değen bir dokunuştur, ondan da daha iyisi bir tokalaşmadır. "Ellerimi bir hafta yıkamayacağım" gibi ifadeler, elinizin üzerinde meşhur birinin bazı kalıntılarının olduğu ve bunları kaybetmek istememizle ilgilidir. El sıkışmaktan daha samimi olanı ise cinsel birleşmedir ki bu da nüfuzlu insanların seks partneri bulmakta oldukça az zorluk yaşamasının pek çok nedeninden biridir.

Yine de cinsellikten daha fazla bedensel yakınlık kurabileceğiniz durumlar vardır. Prens Charles'ın, karısının tamponu olarak yeniden dünyaya gelme arzusunu ifade ettiği – hem tüyler ürpertici hem de çok hoş bir biçimde romantik bir arzu – bir telefon konuşmasına kulak misafiri olduğunuzu düşünün. Özel birinin sahip olduğu güçleri almak umuduyla, onun bedenini parçalara ayırma ve yeme hakkındaki çalışmaya sonraki bölümde değineceğiz. Özellikle kişisel bir edim olarak, ahlak bilimci Leon Kass'ın vaktiyle "yamyamlığın soylu bir şekli" olarak tarif ettiği, bir kişiye ait olan organın başka bir kişiye aktarılması durumundan, yani organ naklinden de bahsedilebilir. Gerçekten de birçok kişi organ nakli yapılan kişinin donörün özelliklerini de devraldığına inanıyor.

İlk başta tarif ettiğimiz özcülük kategorisiyle bu tarz bir yaşam gücü özcülüğü arasında farklar vardır. Yaşam gücüne ilişkin özler eklenebilir, çıkarılabilir ve devredilebilirken, bir

kategoriye ilişkin özler daimi ve değişmez olarak düşünülür. Ortak noktaları ikisinin de görünmez olmaları, bir nesnenin ne olduğunu belirleyebilmeleri ve oldukça önemli olabilmeleridir.

Özcülüğün ne kadar önemli olduğunu anlatan bir örnek verelim. Bu olay, 14. Dalai Lama'yı seçme çalışmalarına katılan görgü tanıklarının ifadelerine dayanıyor. Konunun ilgilendiğimiz kısmı, uzakta bir köy evinde yaşayan iki yaşındaki özel bir oğlan çocuğunun test edilmesiyle ilgilidir. Bir grup bürokrat merhum 13. Dalai Lama'ya ait özel eşyalar ve bu eşyalara çok benzeyen bir takım sahte malzemeyle birlikte köye gelirler. Orijinal bir siyah tespihi ve onun kopyasını ortaya koyduklarında küçük çocuk gerçek olanı alır ve boynuna dolar. İki adet sarı tespihi ortaya koyduklarında ise çocuk yine orijinal olana uzanır. İki adet asa gösterdiklerinde ise çocuk önce sahte olanı seçer, daha yakından kontrol ettikten sonra onu geri koyar ve Dalai Lama'ya ait olan gerçek asayı seçer. Daha sonra üç ayrı yorgandan orijinal olanı seçer. Final testi olarak, çocuğa iki ayrı el davulu gösterilir: Oldukça sade bir davul (orijinal) ve gerçeğinden çok daha çekici olan güzel bir davul; yani oldukça belirgin bir biçimde çeldirici olana karşı, özsel niteliklere sahip, ama ilginç olmayan bir nesne arasında yapılacak zorunlu bir tercih sözkonusudur. Bulgularını şöyle rapor ediyorlar: "Hiç tereddüt etmeksizin, orijinal olan davulu seçti. Onu sağ eline aldı ve yüzünde kocaman bir gülümsemeyle çalmaya başladı; her birimize daha yakından bakabilmek için etrafımızda dolandı. Böylece çocuk, en gizli olguları açığa çıkarmaya muktedir olan doğaüstü güçlerini sergilemişti."

Bir başka gözlemci ise çocuktaki bu tanıma yeteneğini "üstün insan zekâsının" bir işareti olarak tanımlar. (Gerçekçi kopyaların kullanılmasının, çocuğun önceki yaşamındaki belleğini devralmamış olması anlamına geldiğini dikkate alın; görünmez özü ayırt etmek için bazı özel güçler gerekmektedir.) Buradaki temel mesele, orijinal nesnelerin gerçekten de 13. Dalai Lama'nın özüyle dolu olması değildir; önemli olan, Tibetli bürokratların görünmeyen özün – algılanması

için özel güçlerin gerekli olduğu bir öz – varlığını önceden varsayan bir yöntem gerçekleştirdiklerine inanmaları ve bu prosedürü önemli bir kararı alırken kullanmış olmalarıdır. Çocuk Tenzin Gyatso,14. Dalai Lama olmuştur.

Sandığımızdan Daha Zeki

İlerleyen bölümlerde, bir sürü nesne ve etkinlikten aldığımız hazzın, kısmen onların özü olarak neyi gördüğümüze bağlı olduğunu öne süreceğim. Özcülüğümüz yalnızca gerçekliği soğukkanlı bir anlamlandırma yolu değildir; tutkularımızın, iştahımızın ve arzularımızın temelini oluşturur.

Psikolojik özcülükle ilgili pek çok yenilik ortaya çıkmaktadır, farklı öz kavramları keşfedilmektedir.Kategorik özcülükten ve yaşam gücü özcülüğünden söz edilebilir; hayvanlar ve bitkiler gibi doğal şeylerin fiziksel özü vardır; aletler ve sanat eserleri gibi insan yapımı şeylerin ise psikolojik özü vardır. Benim özcülüğü hazza doğru genelleştirme girişimim buna uygun bir şekilde açık olacaktır. Zaman zaman da hazzı, *erkek*, *dişi*, *bakire* tarzı kategorilerin oldukça mühim hale geldiği cinsiyet tartışmalarında olduğu gibi, standart sınıflandırmaların kategorik özleriyle ilişkilendireceğim. Belirli tüketici ürünlerinin kendi ekonomik değerlerini nasıl kazandıklarını tartışırken göreceğimiz gibi, bazen öz, görünmez yaşam gücüne daha da benzer hale gelir. Bazen odak noktamız, bir şişe sudan aldığımız zevkte olduğu gibi, çözümlenmiş iç yapının rolü olacaktır; bazense, hikâye ve resimlerden deneyimlediğimiz üzere, odak noktamız insanlık tarihi olacaktır. Gündelik deneyimlerimizi aşan temel bir gerçekliğin olduğu yönündeki, hem bilimsel araştırmadan hem dini pratikten aldığımız hazzın temelinde de bulunabilecek daha genel bir önsezi tartışmasıyla kitabı sonlandıracağız.

Hiç kuşku yok ki, bu kitap, haz üzerine yapılan karmaşık bir uğraştır. Bırakın olsun: insanlar karmaşık varlıklardır. Bu karmaşıklığı çoğu zaman ıskalarız. Psikolojimizle ilgili kesin gerçekler, herhangi bir açıklamayı gerektirmeyecek

denli dolaysız ve açık görünür. 1890'da, William James o kendine özgü üslubuyla bu meseleye şöyle dikkat çekiyor:

> Bir metafizikçi için bu sorular şu şekilde ortaya çıkar: Hoşnutken neden gülümseriz, neden kaşlarımızı çatmayız? Neden kalabalığa karşı tek bir arkadaşımızla konuştuğumuz gibi konuşamayız? Neden belirli bir genç kız aklımızı başımızdan alır? Ortalama insan yalnızca şöyle der: "Elbette gülümseriz, elbette kalabalığı görünce kalbimiz küt küt atar, elbette genç kızları severiz."

Bu duyguların, bir hayvanın öz yapısının tesadüfî özellikleri olduğunu açıklamaya şöyle devam eder:

> Bu yüzden, her hayvan da muhtemelen belirli nesnelerin karşısında yapmaya meyilli olduğu özel şeyler hakkında benzer hislere sahiptir... Aslan için bu hisler, sevişilecek bir dişi aslandır; ayı içinse dişi bir ayı. Kuluçkadaki tavuk için, dünyada, yumurta dolu bir yuvayı oldukça büyüleyici, değerli ve oluşturması çok sıkıntılı bir nesne olarak görmeyecek bir canlının olabileceği düşüncesi, o tam aksini düşündüğü için, muhtemelen çok korkunç görünürdü.

Sözkonusu olan haz olduğunda, bir şeye karşı olan tepkimizi o şeyin kendi özelliklerine atfetmek çekici gelir. Tabi ki genç güzel bir kız karşısında nutkumuz tutulur; çünkü çok seksi görünürler. Nasıl aklımız başımızdan gitmez ki? *Elbette* minicik bir bebek bizi sevince boğar, tapılası bir şeydir.

Hazzın derinliği içimizde bizden gizlenir. İnsanlar şaraptan aldıkları zevkin şarabın tadına ve kokusuna bağlı olduğu, müziğin melodisi sayesinde zevkli olduğu ya da bir filmin ekranda gördüklerine göre izlenmeye değer olduğu konusunda ısrarcıdırlar. Elbette bunların hepsi doğrudur; ama yalnızca kısmen doğrudur. Bireyin haz aldığı şeyin gerçek özü hakkında ne düşündüğü de dâhil, bu durumların her birinde haz daha derin faktörlerden etkilenir.

2

AĞZININ TADINI BİLENLER

2003 YILINDA, 42 YAŞINDAKİ BİLGİSAYAR UZMANI ARMIN MEIWES, öldürüp yiyeceği birini arayıp bulmak amacıyla İnternete girdi. Birkaç görüşmenin ardından Bernd Brandes'de karar kıldı. İki adam, bir gece Meiwes'ın Almanya'nın küçük bir kasabasındaki çiftlik evinde buluştular. Bir süre sohbet ettiler ve Brandes yarım şişe likör ile birlikte birkaç uyku hapı içti. Ardından Meiwes, Brandes'in penisini kesti ve zeytinyağında kızarttı. İki adam bunu yemeye çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Meiwes bir Uzay Yolu romanı okuyordu ve Brandes kanlar içinde banyoda uzanıyordu. Birkaç saat sonra Meiwes, Brandes'i önce öptü, sonra da boğazına bir mutfak bıçağı saplayarak öldürdü.

Ardından Meiwes, Brandes'i doğradı ve parçalarını derin dondurucuda pizzaların hemen yanına kaldırdı. Sonraki haftalarda Brandes'in parçalarının buzunu eriterek zeytinyağı ve sarımsakla pişirdi ve 20 kilo kadarını yalayıp yuttu. Bütün bunları yaparken en iyi çatal bıçak takımını kullandı, sofrasını Güney Afrika şarabı eşliğinde mumlarla süsledi.

Bu olay birçok bakımdan ilgi çekicidir. Bir kere, bu eylem karşılıklı rızaya dayanmasına rağmen, pek çok insan Meiwes'ın korkunç derecede yanlış bir şey yapmış olduğuna inanır. Meiwes, ilk önce kasıtsız adam öldürme suçuna mahkûm edildi, davanın temyize gitmesinin ardından ise cinayetten suçlu bulundu. İnsanların – insanî özerkliğe ve özgürlüğe inanmaya yatkın olan ve başkalarının iradesini ihlal etmediği sürece, insanların dilediğini yapmakta özgür olması gerektiği konusunda genellikle hemfikir olan liberaller de dâhil – oldukça ahlak dışı bulduğu rızaya dayalı yamyamlık

eyleminin gerçekte neyle ilintili olduğunu belirlemek, ahlaki muhakeme ve ilkeleri kavramamıza yardımcı olabilir.

Meiwes'ın insan etinin tadından neden hoşlandığı da klinik bir mesele olarak ortada duruyor. Günümüzdeki her canlıdan da beklenebileceği gibi, sözkonusu kişinin kendi psikolojik hikâyesi vardır: Babası onu terk etmiştir, yalnızdır, onu yiyerek sonsuza dek içinde saklayabileceği küçük bir kardeşe sahip olmanın fantezisini kurmuştur. Yiyerek tüketme yoluyla sadakat düşüncesi, bu tarz vakalarda ortak bir tema gibi görünüyor. Bir uzman, Amerikalı yamyam katil Jeffrey Dahmer için de benzer bir açıklama getirmişti. İddiasına göre Dahmer, onu asla terk edemesinler diye sevgililerini yiyordu.

(Peki ya Brandes? Ölme isteğini anlayabiliyorum; ama kim cesedini yemeyi planlayan bir yabancı tarafından öldürülmeyi ister ki? Brandes, merakında yalnız değildi – Meiwes'in İnternetteki ilanına yaklaşık iki yüz kişi yanıt vermişti. İnternette gezinen bir öğrenci bu tartışmalara şahit oldu ve yetkililere ihbarda bulundu; Meiwes böyle yakalandı.)

Yine de, bu hikâyenin gündelik beslenme hazzıyla ne gibi bir ilgisi olabilir? İnsanların başka insanları yediği toplumlar nadirdir; o kadar nadirdir ki, bazıları bu toplumların varlığından kuşku duyarlar. Yamyam katiller, gerçek hayattan ziyade korku filmlerinde daha yaygındır. Dahmer cezaevindeyken verdiği röportajda, büyük bir kederle, doktorlara dünyada kendisine benzeyen başka birinin bulunup bulunmadığını sormuştu.

Yamyamlığın, beslenme hazzıyla ilgili bir tartışmaya başlamak için iyi bir konum olmasının iki nedeni var: Birincisi, neden bazı şeylerin yenmesinin iyi, bazılarının ise kötü olarak yorumlandığı meselesini ele almak için kullanışlı bir yol sunmasıdır. İnsanların beslenme kategorilerine ayrılamayacağı gibi çok güçlü bir hisse neden kapıldığımızı araştırmak, onların sevdiği ve sevmediği şeyleri anlamamıza yardımcı olabilir. İkincisi ise, yamyamın psikolojisi, normal insanların normalde yedikleri yiyecekler hakkında düşündükleri şeylerin uç bir yorumunu yansıtır. Özcü kanıları, en sert biçimiyle örneklendirir.

Meiwes, Brendes'i yiyerek, yalnızca protein ve yağ tüketmekten daha fazlasını yaptığına inanıyordu; Brendes'in *özünü* tüketiyordu. Bir kişiyi yemenin psikolojik faydaları olduğu konusunda ısrarcıydı. Sonrasında kendini daha dengeli ve Brandes'in kimi nitelikleriyle bütünleşmiş hissediyordu: "Her ısırıkla birlikte, ondan devraldığım bellek güçleniyor." Brandes akıcı bir şekilde İngilizce konuşuyordu ve Meiwes onu yediğinden beri, kendi İngilizcesinin de geliştiğini iddia ediyordu. Bir kişinin özüyle bütünleşme düşüncesi, bir Alman heavy metal grubu tarafından bu olaydan ilham alınarak yapılan bir şarkıya da konu olmuştur. Şarkının nakaratı şu şekilde başlıyor, "Denn du bist was du isst". Yani, "Çünkü sen yediğin şeysin."

Müşkülpesent

Yemek yeme hazzına ilk merak sardığımda, neden bazı yiyecekleri sevip bazılarını sevmediğimizin açıklamasının fizyoloji ve evrimsel biyoloji yoluyla yapılacağını düşünüyordum. İnsanların yediği şeyleri tat ve koku araştırmaları ve duyular anatomisi yoluyla açıklayabilmeliyiz. Bedenimizin acil gereksinimleri ve türümüzün evrimleştiği çevre hakkındaki hakikatler nedeniyle sevdiğimiz yiyecekleri tahmin edebilmeliyiz. Sanattan ve müzikten aldığımız zevk, makul bir biçimde kültürün, mizacın, deneyimin ve şansın sonucu olabilir; ancak, muhakkak ki yeme zevki türümüzün tarihi tarafından biçimlendirilmiş biyolojik bir meseledir.

Bu tamamen yanlış değildir. Kimi değiştirilemez tercihler varlığını korur. İnsanlar doğal olarak tatlı şeyleri sever, çünkü şeker iyi bir kalori kaynağıdır. Acı şeyleri sevmeyiz, çünkü acılık zehri çağrıştırır. Kırmızıbiber gibi kimi yiyecekler nahoş bir "yanmaya" neden olur; bazı kültürlerde anneler, sütten kesme sürecini başlatmak için göğüslerine kırmızıbiber sürer ve bir bebeğin ağzına Tabasco sosu değdirmek, görünüşte acımasızca olabilir.

Ne var ki, insan evrenselliği buraya kadardır. Psikolog Paul Rozin'in de işaret ettiği gibi bizler hepçil yaratıklarız;

sindirebildiğimiz neredeyse her şeyi yeriz. Diğer hayvanlara nazaran, insanların beslenme rejimi üzerinde pek az biyolojik kısıt vardır.

Peki ya insanî farklılıklar? Bunların bazıları genetik olarak açıklanabilir. Dünyadaki insanların çoğu laktozu sindiremez; insanların pek azı süte karşı dayanıklıdır. Son zamanlarda yapılan etkileyici bir keşif de, birden fazla dil tipinin olduğunu ortaya çıkarmıştır: İnsanların neredeyse dörtte biri, Linda Bartoshuk'un da orijinal biçimde ortaya koyduğu gibi, yüksek yoğunluklu reseptörlere sahip *üstün tat alıcılardır*. Bunlardan biri olup olmadığınızı, dilinizin üzerine mavi gıda boyası koyup bir arkadaşınızdan hâlen pembe renkte kalan tat alma cisimciklerinizi saymasını isteyerek anlayabilirsiniz. Tat alma cisimciklerinin üzerinde bulunduğu mantar biçimindeki kabarcıklar, gıda boyasını emmez. Daha basit bir işlem isterseniz, propiltiyoürasil'li (PROP) bir parça kağıt bulup (online olarak bulabilirsiniz) ağzınıza yerleştirin. Kâğıt gibi bir tadı varsa, siz sıradan bir insansınız; ancak, tadı nahoş ve acıysa, tebrikler; siz üstün tat alıcısınız!

Süper tat alıcılar genellikle viski, sütsüz kahve, Brüksel lahanası ve beyaz lahanadan hoşlanmazlar. Özellikle greyfurtun ekşiliğine ve toz biberin acılığına karşı duyarlıdırlar. Süper tat alıcılık statüsü, beslenme tercihleriyle ilişkili olmasına rağmen, mükemmel bir tahmin unsuru değildir. Bir süper tat alıcı olan eşim, öngörülebileceği üzere, bira ve alkolsüz diyet içeceklerden hoşlanmaz, ancak rapini gibi acı sebzeleri sever. İnsanların lezzet tercihlerini, fizyolojik niteliklerinden yola çıkarak anlamaya çalışmak şaşırtıcı derecede zordur.

Birkaç yıl önce Kaliforniya, Napa'da düzenlenen ve katılımcıların PROP testine tabi tutuldukları bir sempozyumda, şarap uzmanları arasında dilin fizyolojisi üzerine bir tartışma alevlendi. Tahmin edilebileceği gibi testi geçen şarap tadıcıları kendi süper tat alıcılıklarıyla övündüler. Tartışmayı içinden çıkılmaz hale getiren şey ise, süper tat alıcıların isimlerindeki süper kelimesine rağmen, tatları birçoğumuz-

dan daha iyi ayırt edebildiklerine dair hiçbir kanıt olmamasıdır. Dahası, ekşi ve asitli tatlardan hoşlanmadıkları için, şaraba daha az eğilimli olmalıdırlar.

Şimdiye dek hiç kimse, yiyecek tercihlerindeki farklılıkların çoğunu açıklayabilmiş değildir. Aynı evde yetişmiş ve genlerinin yarısı ortak olan kardeşleri göz önüne alsanız bile, aralarında farklılıklar olacaktır. Mesela, ben peynirden nefret ederim ama kız kardeşim çok sever. Bunun sebebine ilişkin hiçbir açıklamam yok.

Yine de insanlar arasında fark yaratan bazı faktörler vardır. Eğer birinin neler yemekten hoşlandığını merak ediyorsanız bunu öğrenmenin en iyi yolu "Nerelisiniz?" diye sormaktır. Kültür, bazı insanların kimçi, bazılarının tortilla, bazılarınınsa turtadan hoşlanmasının sebebini açıklar. Amerikalılar ve Avrupalılar böcek, fare, at, köpek ve kedi yemezken bazı toplumların bunlardan hoşlanması da kültürle açıklanabilir. Hatta bazıları, kısıtlı koşullar altında olmaları halinde, insan eti bile yerler. Bu durum, en iyi biçimde, insanların yaşadıkları yer ve yetiştirilme koşulları ile açıklanabilir.

Sosyologların ve antropologların, tatlar konusunda toplumun belirleyiciliği hakkındaki görüşlerine bakalım. Antropolog Marvin Harris bu konuda, ideal beslenme teorisine dayanan önemli bir yaklaşım geliştirdi. Harris'e göre, lezzet seçimi bir mantığa dayanır. Bazı besinler onları yeme zahmetine değmez. Örneğin, Amerikalılar köpek eti yemezler çünkü köpeklerin yaşamı yiyecekten daha değerlidir. Köpeklerle arkadaşlık kurmayı ve onları korumayı tercih ederler. Böcekler sevilmezler ama onları yakalamak zaman alır; uğraşmaya değmezler. (Büyük böcekler, büyük gruplar halinde bir arada yaşayanlar ya da ekine zarar verenler istisnadır. Dolayısıyla, çekirge benzeri böcekler bazen yenilebilir – Yahya peygamberin yaban doğada hayatta kalmak için çekirge ve bal yediği rivayet edilir.) Bazı yerlerde ise inek yenmez; çünkü onlar canlıyken daha değerlidir.

Bu önermeler tartışmaya açık olmasına rağmen Harris, bu koşulların rastlantısal olmadığı konusunda muhteme-

len haklıdır. Ancak psikologların bakış açısına göre, kültürel açıklamalarla psikolojik açıklamalar arasında kesin bir bağlantı yoktur. Harris'in teorisi yemek tercihlerini kişiler bazında açıklamaz. Ben Kanada'da büyüdüm ve kuşkusuz Harris Kanadalıların fare yememesine ilişkin iyi bir açıklama getirebilir; ancak bu benim neden fare yemediğimi açıklamaz. Rasyonel düşünceler kültürel tercihleri belirleyebilir, ancak bireylerin damak tatlarını şekillendirmez. Ben fare etinin besleyici, sağlıklı ve (tarafsız bir gurme tarafından) lezzetli olduğuna ikna olabilirim, ancak önüme bir tabak kızarmış fare siparişi geldiğinde midem bulanır. Bu durumun aksine, inek eti yememek gerektiği yönündeki manevi ve objektif gerekçelere tamamen inanırım; yine de, bifteğin tadı hâlâ oldukça lezzetlidir.

Bu, tipik bir kültürel öğrenmedir. Kültürel düzeydeki açıklamaların genellikle, kişisel düzlemde bir karşılıkları yoktur. Şam'daki insanların Arapça, New Haven'deki insanların İngilizce konuşmalarının ya da Şam'daki insanların genellikle Sünni Müslüman, New Haven'deki insanların ise Hıristiyan olmalarının tarihsel nedenleri vardır. Bunlar rastlantısal olaylar değildir; tarihsel açıklamaları vardır. Ne var ki, bu kültürlerde yetişen çocuklar, bu tarihsel olguların ne zaman onların dillerini ve dinlerini oluşturduğunu bilmezler.

Peki, bireysel tercihleri belirleyen şey nedir? En makul yöntem, kişisel deneyimleri göz önüne almaktır. İnsanların ve diğer hayvanların, kendileri için zararlı olan yiyeceklerden uzak durmalarını sağlayan, kendilerine has sinir sistemleri vardır. İlk kez denediğiniz bir besin sizi hasta ederse ya da tadını beğenmezseniz bir daha onu yemekten kaçınırsınız; yalnızca onu yeme düşüncesi bile midenizi bulandırır. Psikolojiye Giriş dersimde yiyecekler hakkında konuştuğum zaman, öğrencilere sevmedikleri yiyecekleri ve sebeplerini sorarım. Daima, bir yiyeceği ilk denedikleri zaman hasta olan ve bu yüzden tekrar yiyemeyen insanlar olur. Bir öğrencim, suşi yediği için grip olduğunu anlatmıştı. Henüz bir lise öğrencisiyken, birayla karıştırılmış uzo – Yunan rakısı – içmiştim ve oldukça kötü hastalanmıştım. Aradan yıllar

geçmesine rağmen, keskin meyan kökü kokusu beni hâlâ rahatsız eder.

Diğer bir öğrenme şekli ise diğerlerini gözlemleyerek öğrenmektir. Belki de, yavru fareler gibi ebeveynlerin yememiz için verdiklerini ve onların kendi yediklerini izleyerek hangi yiyeceklerin güvenli olduğunu anlarız ve dolayısıyla da hangi yiyeceklerden haz alabileceğimizi biliriz. Ebeveynler çocuklarla aynı çevreyi paylaşırlar, çocuklarını sevme eğilimindedirler ve onların mutluluğunu sağlamayı amaçlarlar. Bu sebeplerden ötürü, izleyerek öğrenmenin oldukça güvenilir bir öğrenme mekanizması olduğu söylenebilir.

Şaşırtıcı bir şekilde, bu öğrenme mekanizması insanlar için basit değildir. Ebeveynlerin tercihleriyle çocukların beğenileri arasında, sadece zayıf bir bağlantı olduğu ortaya çıkmıştır. Evli çiftlerin ve kardeşlerin tercihleri arasında ise bundan daha güçlü bir bağlantı olduğu kanıtlanmıştır. Bu son bulgu özellikle kafa karıştırıcıdır; çünkü genellikle eşinizle aynı genleri paylaşmazsınız.

Bu gerçekleri açıklayabilen tek ciddi görüş, beslenme bilgisinin, kısmen kültürel öğrenmenin bir formu olduğudur. Bu bilgi, neyin yararlı ve ölümcül olduğunu öğrenmekten fazlasıdır; bir insan grubu içerisinde sosyalleşmenin de bir parçasıdır. Psikolog Judith Harris'in ve diğer psikologların da vurguladığı gibi, sosyal öğrenme, kişinin akranları arasına katılımıyla mümkündür. Aynı nedenden ötürü, insanlar ebeveynleri gibi yemezler, giyinmezler ya da onların hoşlandıkları müzikten hoşlanmazlar. Bu durum, kardeşler arasındaki ve karı koca arasındaki yakın bağı açıkladığı kadar, ebeveynler ile çocuklar arasındaki ilişkinin yetersizliğini de açıklar.

Küçük bebekler için, yetişkinlere dikkat kesilmekten başka bir seçenek yoktur. Yine de bebekler, bazı sosyal düşünceleri bağdaştırabilecek kadar zekidir. Bir araştırmada, 12 aylık bir Amerikalı bebek tanımadığı iki yetişkini, iki farklı yiyeceği yerken izler. Bu iki yabancı yetişkinden biri bebekle Fransızca, diğeriyse İngilizce konuşur. Daha sonra bebeğe bu yiyeceklerden birini seçmesi söylenir ve bebek kendisiyle

daha çok benzerliği olan birinden öğrenmeye daha yatkın olduğundan, İngilizce konuşan yetişkinin yediği yiyeceği tercih eder.

İğrenç

İnsan etindeki sorun, tadının birçok nesnel duyuya göre kötü olması değildir. Söylenilene göre, domuz eti seviyorsanız, insan eti yeme konusunda da gayet rahat olabilirsiniz. Domuz konservesinin tadının insan etine epey benzediği iddia edilir. Aslında, insanların oyuna getirilerek insan eti yedirildiğini ve bundan hoşlandıklarını, gerçeği ise çok sonra öğrendiklerini anlatan birçok hikâye, rivayet ve masal vardır.

İnsan etiyle ilgili tek sorun, bizim onu düşüme biçimimizdir. Marvin Harris, bu konuyu böceklerle ilgili olarak, şöyle açıklar: "Bizim böcekleri yememizin sebebi, onların pis ya da tiksindirici olmaları değildir; aksine, biz onları yemediğimiz için pis ve tiksindiricidirler." Benzer biçimde, insan etinde bizi rahatsız eden şey, onun ne olduğunu bilmemizdir. İnsan eti iğrençtir. Mide bulandırıcıdır.

İğrenme duygusu, yemekten hoşlandığımız şeyler üzerinde ilginç bir role sahiptir. İğrenme duygusu, çürümeye, kirlenmeye ve özellikle de çürümüş ete karşı bir isteksizlik şeklinde evrimleşmiştir. Herhangi biri yer elmasından, elmalı turtadan, meyan kökünden, baklavadan, kuru üzümden ya da kepekli undan yapılan makarnadan hoşlanmayabilir; ama genel olarak ete: köpek, at ve fare yemeye karşı daha kuvvetli bir tepki gösterilir. Et karşısında sıklıkla görülen isteksizlik, bu kuralı kanıtlamaya eğilimlidir; bunlar genellikle hayvan ürünleri (peynir ya da süt gibi) ya da görünüş, doku bakımından hayvanları andıran yiyeceklerdir (Rozin, kabuklu deniz hayvanlarının genellikle genital bölgeye benzetildiğini belirtmektedir).

Charles Darwin, bizim yeni bir et çeşidine karşı gösterdiğimiz tepkiyi olağan dışı ve kuvvetli terimlerle ifade eder: "Sıklıkla tüketilmeyen bazı hayvan etleri gibi alışılmadık yiyeceklerin yalnızca düşüncesinin bile, bazı insanlarda, mi-

denin bunu reddetmesi için herhangi bir gerekçesi olmasa da anında öğürmeye ya da gerçekten kusmaya sebep olması çok ilgi çekicidir." Kuşkusuz, bu durum fazlasıyla sıradışıdır; ya Darwin abartmıştır ya da onun Viktoryen çağdaşları özellikle narindir. Ben, yalnızca alışılmadık bir havyan eti yeme düşüncesi ile kusacak herhangi birini tanımıyorum. Yine de bunun iğrenç olduğu konusunda Darwin elbette haklıdır.

İğrenme ile ilgili gelişimsel bir hikâyeden, son kitabım *Descartes' Baby*'de (Descartes'ın Bebeği) ayrıntısıyla bahsettim. Burada kısaltılmış bir biçimini aktarıyorum: Bebekler ve küçük çocuklar iğrenemez. Kendi atıklarına, hatta başkalarının atıklarına da aldırış etmezler. Çekirgeleri ve diğer böcekleri yerler. Paul Rozin ve meslektaşları, küçük çocuklara yemeleri için köpek dışkısı (ki gerçekte bir fıstık ezmesi ve peynir karışımıydı) sundukları bir deney gerçekleştirdiler. Çocuklar bunu yalayıp yuttular. Bildiğim kadarıyla hiçbir psikolog, yeni yürümeye başlamış bir çocuğa hamburger verip bunun insan etinden yapıldığını söylememiştir. Ancak, bahse girerim ki, çocuk yine de o hamburgeri büyük bir iştahla silip süpürürdü.

İğrenme duygusu aşağı yukarı üç ya da dört yaşlarında başlar. Çocuklar bu yaşlarda dışkı ve idrardan uzak durmaya başlarlar ve içinde hamam böceği olan bir bardak meyve suyu ya da sütün içilmeye uygun olmadığını bilirler. Bazen de aşırı hassastırlar ve yemeklerinin neye temas ettiği ve nereden geldiği gibi konularla saplantı derecesinde ilgilenirler. William Ian Miller, *İğrenmenin Anatomisi* (The Anatomy of Disgust) adlı kitabında, kendi zor beğenen çocuklarından bahseder. Kızı, ellerinin kirlenmesinden korktuğu için tuvalette temizlenmeyi reddetmektedir, oğlu ise bir damla idrar düşer korkusuyla tuvalette pantolonunu ve külotunu çıkarmaktadır.

Hiç kimse, iğrenme duygusunu neyin tetiklediğini bilmiyor. Bunun tuvalet eğitimiyle bağlantılı olduğu yönündeki Freudçu düşünce akla yatkın değildir. Çocuklara idrar yapma ve dışkılama eğitimi verilmesinde devasa toplumsal farklılıklar vardır, hatta birçok kültürde tuvalet bile yoktur. Yine de, dünyadaki tüm insanlar idrar ve dışkıdan iğrenir.

Freud'daki bir başka problem de kan, kusmuk ve çürümüş etin de evrensel olarak iğrendirici olmasıdır; ancak bunların hiçbirini, şüphesiz ki tuvalet eğitimi aracılığıyla öğrenmiyoruz. Daha olası görünüyor ki iğrenme duygusunun oluşumuna neden olan şey, sinirsel gelişimin bir parçası olan biyolojik zamandır.

Dışkı gibi kimi maddeler evrensel olarak tiksindiricidir; ancak, özellikle de et konusundaki tepkimiz göz önüne alındığında, kültürel çeşitlilik de sözkonusudur. Darwin'in gözlemi bize, bu öğrenmenin meydana gelişiyle ilgili önemli bir şeylerin olduğunu anlatır. Bu, çocukların hangi etlerin iğrenç olduğunu teker teker öğrenmesiyle ilgili değildir. Daha ziyade, et, masumiyeti kanıtlanana dek suçludur; yani çocuklar etraflarındaki insanların yediği et türlerini gözlemler ve tüketilmeyen her şeyden tiksinerek büyürler. Et, bu bakımdan özeldir. Bir yetişkin yeni sebzeleri, meyveleri ve diğer yiyecekleri denemeye razı olabilir. Çocukken asla kahvaltılık tahıl gevreği, Kaliforniya suşi, karides mantısı ya da yengeç köftesi yemezdim; ancak şimdi hepsini severek yiyorum. Fare ya da köpek yemeyi ise hiç denemedim.

Silahlı kuvvetler de bu konu üzerine çeşitli araştırmalar gerçekleştirir; çünkü askerler, özellikle de pilotlar kendilerini, yemeyi tercih edecekleri gıdaların mevcut olmadığı durumların içerisinde bulabilirler. İnsanları iğrenç şeyleri yemeye zorlamak, onların verilen emirleri yerine getirme kabiliyetini araştırmanın da mükemmel bir yoludur.

Bu düşünce, 1961'de Ewart E. Smith tarafından yayınlanan bir araştırmaya da cesaret verdi. Araştırma, pek de hayra alamet olmayan şu cümleyle başlıyor: "Ordu levazım subayı, kısa süre önce Matrix Şirketi'ni, askeri teşkilatlanma içerisinde davranışları değiştirmenin en iyi yöntemlerini belirleme sorunuyla karşı karşıya getirdi." Böylece, böcekler, kızarmış çekirgeler ve "şoklanmış Bolonya sandviçleri" de dâhil, insanları iğrenç yiyecekler yemeye zorlamanın farklı tekniklerini keşfettiler. Araştırmanın temel keşfi: İnsanlara bu şeyleri yedirebilirsiniz, ama onları sevmelerini sağlayamazsınız.

İnsanlar Neden İnsan Eti Yer?

İnsanlar çaresizlik ve açlıktan dolayı insan eti yerler; ancak insanların tercihe dayalı yamyamlıktan zevk aldıklarını söylemek en çirkin şeylerden biridir. 1503 yılında, Kraliçe Isabella, yalnızca köleleştirme yoluyla topraklarının verimini arttıracak olan İspanyolların köle edinebileceğiyle ilgili bir karara vardı. Bu kararda, başka kültürler hakkında korkunç hikâyeler anlatan İspanyol kâşiflerin etkisi büyüktü. Peki, yamyamlıktan daha kötüsü ne olabilir? 1970'lerde bir akademisyen, bu keskin yargıya dikkat çekerek, yamyam kültürü diye bir şeyin olmadığını öne süren bir kitap yazdı; ona göre bunların hepsi bir efsaneden ibaretti.

Kimi itirazlar doğru olmakla birlikte, böyle toplumların var olduğu yönündeki kanıtlar çürütülemez niteliktedir. Bunun aksi olsaydı şaşırtıcı olurdu. Evrimsel bir bakış açısından yaşam, diğer şeylerin yanı sıra, bir protein rekabetidir. Zengin bir endüstriyel toplumda yaşayanlar için, çoğu insanın hayatlarının büyük kısmını daha fazla ete muhtaç olarak geçirdiğini unutmak kolaydır. Çok açıktır ki, açlık çeken insanlar için bu sorunun çözümü tam da önlerinde duruyor; çözüm çocuklarında, arkadaşlarında, komşularında ve elbette düşmanlarındadır. Hiç kuşkusuz, diğer primatlar bu meseleyi çözmüşlerdir; şempanzelerdeki bebek ölümlerinin temel nedeni, tür içi bebek katlidir. Bunun birçok nedeni vardır, ancak antropolog Sarah Hrdy'nin düşüncesine göre, temel sebep bebek şempanzelerin "lezzetli bir protein ve yağ kaynağı" olmasıdır.

Bir yamyam olmanın iki yolu vardır. İkisi de faklı avantajlara ve dezavantajlara sahiptir ve ikisi de yediğiniz kişinin özünü ya da ruhunu da özümsediğinizi var sayar.

Birinci Seçenek: İç Yamyamlık: İnsanlar doğal yollardan ölene kadar bekleyin, sonra onları yiyin.

İşin iyi yanı, bu tasasız bir iştir. Herhangi bir çaba ya da şiddet gerektirmez. İşin kötü yanı ise, yemeğiniz yaşlanmaya,

bir deri bir kemik kalmaya ve çoğunlukla da tehlikeli hastalıkları kapmaya yatkındır. 1976 yılında, Carleton Gajdusek'in Nobel ödülü kazanmasında, Papua Yeni Gine'deki Fore halkı arasında rastlanan "kuru" hastalığıyla ilgili bulguları da kısmen etkilidir. Bu hastalık, insan beyni yemek gibi bir takım yamyamlık uygulamalarının bir sonucudur.

Siz bir iç yamyamsanız bulduğunuz ölüyü yemenin pek çok yolu vardır. Bu bazen törenseldir; bazen de rastgele. İnsanlar nadir durumlarda bütün ölüyü yerler; ama genellikle beden tüketilmez. Daha ziyade, kemikler öğütülür ya da beden yakılıp kül edilir ve daha sonra ortaya çıkan toz bir içkinin ya da muz püresi gibi bir şeyin içine karıştırılır. Rock yıldızı Keith Richards, İngiliz müzik dergisi NME'ye verdiği röportajda, bu eylemin modern bir çeşidini şöyle tarif ediyordu:

> Burnuma çekmeyi denediğim en acayip şey ne mi? Babam. Babamdan bir fırt çektim. Ölüsü yakılmıştı ve onu bir miktar kokainin içine karıştırmaktan kendimi alamadım.

Buradaki temel mesele protein alımı değildir. Amaç, sevdiğiniz kişinin özüne sahip olmaktır. İç yamyamlar için bunu gerçekleştirmedeki başarısızlık, kötü sağlık, verimsizlik ve zayıf çocuklar anlamına gelebilir.

İkinci Seçenek: Dış Yamyamlık: Diğer gruplara mensup genç ve sağlıklı insanları bulun. Onları öldürüp yiyin.

Bu uygulamanın avantajı, genç ve sağlıklı insanların iyi birer protein kaynağı olmalarıdır; dezavantajı ise, insanların yenmek istememeleri ve bu kaderden kaçmak için, yamyam olmak isteyenler için tehlike arz edebilecek olan önlemler almaya fazlasıyla yatkın olmalarıdır.

Bazı halklar tutsaklarını yerler. Bu, tipik anlamda bir şiddet olayıdır ve bu şiddet, belirli özcü inançları yansıtır. Tut-

saklar, cesaretleri onları yiyecek olan insanlara geçsin diye, dövüşmeye zorlanabilir. Örneğin, Aztekler tutsaklarını bellerinden bağlar, ona bir silah verir ve düşene kadar tekrar tekrar saldırırlardı. Sonrasında, tutsak esnetilir, derisi bir örtü olarak kullanılabilecek biçimde yüzülür ve etleri kesilerek yenirdi. Bazı topluluklar, yamyamlar ile esirleri arasında geçen, önceden hazırlanmış diyaloglar içeren ayrıntılı ayinlere sahiptir. 1554'de Brezilya'da hazırlanan bir raporda diyalog şöyle ilerler:

> *Kabile üyesi*: Seni öldürecek kişi benim, çünkü sen ve sizinkiler benim birçok arkadaşımı katledip yediniz.
> *Tutsak*: Ben öldüğüm zaman bile, intikamımı alacak bir sürü insanım olacaktır.

O halde, iki tür yamyamlığın da bir tek sebebi vardır; diğerlerinin ruhlarını, onların özlerini ele geçirmek. İnsanların insanları yemesinin gerçek sebebi bu mudur? Bir kinik, bu ayinin başka bir sebepten dolayı ortaya çıkıp çıkmadığını ve bu özcü inançların ona sonradan eklenip eklenmediğini merak edebilir. Tıpkı, Koşer* kurallarına uyan insanların, kararlarının esas gerekçesi bu olmasa bile, bu beslenme rejiminin sağlığa faydalarından bahsetmesi gibi.

Dış yamyamlık, düşmanlara dehşet saçmanın yanı sıra, esasen sağlıklı insanları yemenin, sağlığa yararı olması nedeniyle de ortaya çıkmış olabilir. Ancak bu, iç yamyamlık için olası değildir. Yaşlı insanları öğütüp yemenin elle tutulur hiçbir yararı yoktur. Yamyamları kendi sözleriyle ele almak daha iyi olacaktır: Onları, kendi sevdiklerinin görünmez özlerini koruyup kollamak için yerler.

Gündelik Yamyamlık

Yamyamlık tartışması şimdiye dek egzotik ve ilkel olanla, kriminal delilik üzerinde yoğunlaştı. Siz muhtemelen bun-

* Koşer: Musevî inancında, yenilmesinde dinen sakınca olmayan besinlere verilen ad – çn.

lardan biri değilsiniz ve dolayısıyla, muhtemelen bir yamyam da değilsiniz. Ancak büyük ihtimalle, yamyamlık benzeri edimler ve düşünceler içinde bulunuyorsunuzdur. Bir kişinin özünün onu mideye indirmek yoluyla elde edilebileceği düşüncesi, sıradan bir şeydir.

Bu konuyla ilgili en bilinen örneklerden biri Komünyon ayinidir; milyonlarca Katolik, İsa'nın bedenini yiyip kanını içerek bu ayine katılım gösteriyor. Buradaki yamyamlık imitasyonunu görmemek imkânsızdır ve on altıncı yüzyılda insanlar, bu ayinin daha genel bir insan eti yeme eğilimini yansıttığını iddia ettiklerinde, Katoliklere karşı bir saldırı gerekçesi olarak da kullanılmıştır. Bu ayinin kendisi, Hristiyan bebeklerini pişirdikleri ve hamursuz ekmeği yapmada kullandıkları söylenen Yahudilere yöneltilmiş o korkunç iftirayı anımsatıyor. Komünyon'un gerçekten de yamyamlık sayılıp sayılamayacağı üzerine bol sayıda teolojik tartışma vardır; ancak her şeye rağmen bu ayin, kesinlikle *yamyamsıdır*:

Kim bedenimi yer ve kanımı içerse sonsuz yaşama sahiptir ve ben son günde onu dirilteceğim.

Ben şahsen Katolik değilim; ama birini yiyerek özünü elde etme konusunda, mantıklı olan bir şeyler var. Bu bir sevgi edimidir. Maurice Sendak'ın *Arkadaşım Canavar* kitabında geçen canavarları anımsatır. Kitaptaki küçük çocuk Max eve dönerken, canavarlar arkasından bağırır: "Oh, lütfen gitme – seni yiyeceğiz – seni çok seviyoruz!"

Benim bildiğim, toplumsal olarak kabul görmüş, güncel ve gerçek tek yamyamlık örneği (sembolik değil, gerçek insan eti ve kanı) plasenta yemektir. Bu eylem, Asya'nın bazı kısımlarında daha yaygındır ama kısmen Yeni Çağ akımı tarafından teşvik edildiği Birleşik Devletler ve Avrupa'da da varlığını sürdürmektedir. Bir İnternet sitesi bu eylemi "diğer memelilerle dayanışma" bağlamında tartışıyor ve çeşitli tarifler yayınlıyor:

En popüler yöntem, taze plasentayı sarımsak ve domates sosuyla birlikte hazırlamak gibi görünüyor. Aynı zamanda lazanyanın ya da pizzanın içine de karıştırılabilir, sebze – meyve kokteyliyle çırpılabilir, plasentalı meyve kokteyli yapılabilir ya da kurutulup salataya serpiştirilebilir. Plasenta aşçılığının en ileri noktası, plasenta suşisi ve plasenta tartarıdır (kolayca hazırla, dilimle ve servis et!).

Haklı olarak, plasentanın zengin bir protein kaynağı olduğu söyleniyor; ancak modern bir Amerikalının yaşam tarzında, protein eksikliğine zaten yer yoktur. Kimi insanların plasenta yeme derdine düşmelerinin nedeni bu değil. Daha ziyade, kimi zaman plasentanın, doğum sonrası depresyona bağışıklık kazandırma gibi belirli bir güce sahip olduğu söylenir.

Televizyonda yayınlanmış en az bir tane plasenta yeme olayı var. Britanya'da yayınlanan *TV Dinners* programının 1998'deki bir bölümünde, ünlü bir aşçı, henüz yeni doğum yapmış bir kişiye sürpriz bir yemek hazırladı. Plasentayı ezme haline getirip İtalyan ekmeğinin üstünde servis etti. Misafirlerin çoğu şaşkına döndü ve program Britanya Radyo ve Televizyon Üst Kurulu tarafından sert bir biçimde kınandı.

Bu belki de zararsız bir şaka ama modern yamyamlığın korkunç bir tezahürünün de göstergesidir. *Muti* olarak bilinen Afrika inanç sistemi kapsamında, insanların, özellikle de genç insanların, beden parçaları alınıp satılıyor. Tanzanya'daki büyücü hekimler, albinoların saçlarını, kemiklerini ve derilerini, şans getirdiği düşünülen iksirler olarak pazarlıyorlar. Aralarında birçok küçük çocuğun da bulunduğu onlarca albino öldürülmektedir.

SİZ YEDİĞİNİZ ŞEYSİNİZ

Özcü bir zihniyet, sizi belirli yiyecekleri tüketmekten alıkoyabilir. Gandhi, ilk kez keçi eti yediğinde, hayvanın ruhunun midesinde feryat ediyormuş gibi hissettiğini iddia etmişti, vejetaryenlik için mükemmel bir teşvik. Özcülük belirli yi-

yecekleri daha fazla tüketmenize de neden olabilir. Viagra ve benzeri ilaçların icat edilmesinden önce, çaresiz erkekler afrodizyak olarak hayvanları ve hayvan uzuvlarını yerlerdi. Bazen hayvanın genç olması, bazen cinsel gücü, bazen şehvetli bir biçimde erekte olmuş bir penisi temsil etmesi gibi farklı nedenlerden dolayı farklı yiyecekler tercih edilebilir; bazen de hiçbir belirli neden yoktur. Bazı farazi iktidarsızlık ilaçları şunlardır:

- insan uzuvları
- gergedan boynuzu
- kaplan penisi
- fok penisi
- istiridye
- iri karides
- timsah dişi
- kavrulmuş kurt penisi

Etin bu tür şeylere iyi geldiği söylenmektedir. Paul Rozin, yayınlanmamış çalışmasında, insanların her yerde eti erkeklikle ilişkilendirdiğini ileri sürer. Bir yüksek lisans öğrencisiyken, etoburlukla cinsel güç arasında bir ilişki olduğunda ısrar eden ve vejetaryen arkadaşlarının cinsel potansiyelini alaya alan Rus bir oda arkadaşım vardı.

Çok daha farklı bir gerçeklik de suyla ilgilidir. Amerikalılar, şişe sularına yılda yaklaşık 15 milyar dolar harcıyorlar; yani sinema biletlerine harcadıklarından daha fazla. Sütten, kahveden ya da biradan daha fazla şişe suyu tüketiyoruz. Bu kafa karıştırıcı bir durum; çünkü ülkenin büyük bir kısmında şişe suları çeşme suyundan daha sağlıklı ya da daha lezzetli değil (çoğunlukla daha kötü). Ayrıca, plastik şişeleri üretmenin ve suyu kamyonlarla taşımanın çevresel maliyeti oldukça yüksektir. Üstelik suyun hacimce maliyeti benzinden daha fazladır. Şişe suyunu bu kadar cazip kılan nedir?

Verilecek yanıtlardan biri, şişe suyunun saflığına ikna edildiğimizdir. Genellikle insanlar, yapay olandansa doğal olanı tercih eder. Tıbbi anti-depresanlardan kaçınırız ama mabet ağacı gibi bitkisel ilaçları kullanmakta sakınca görmeyiz. Genetiği değiştirilmiş besinler çoğu kişiye itici gelir.

Doğal olana karşı duyulan bu açlık, pazarlama bakımından sorun teşkil eder. Yazar ve aktivist Michael Pollan'ın *Etobur-Otobur İkilemi* kitabında da belirttiği gibi, bütün bu organik gıdalardan para kazanmak son derece güçtür. Bunun nedeni kısmen, General Mills şirketinin başkan yardımcısının da Pollan'a açıkladığı gibi, kendi şirketinizin mısırını ve tavuğunu başka birininkinden kolayca ayırt edemeyecek olmanızdır. Mısırdan bir tahıl markası yaratmak ve tavuğu televizyonda yayınlanan bir yemek programına çıkartmak, kâr elde etmeye yardımcı olur. Pollan'ın anlattığına göre, 1970'li yıllarda, gıdalar için katkı maddesi üreten International Flavors & Fragrances isimli bir şirket, insanları organik besinlerden vazgeçirmek umuduyla, suni yiyeceklerin herkes için daha iyi olduğunu ileri sürüyordu. Doğal maddelerin içeriği şöyleydi: "Bitkiler ve hayvanlar tarafından onların hayatta kalmasını ve çoğalmasını sağladığı halde, besin olması amacıyla üretilmeyen maddelerin vahşi bir karışımı." Bu riski göze alarak onları yiyoruz.

Bu yine de, hiçbir zaman uygulanabilir bir taktik olmadı. Daha akıllıca olanı insanların önyargılarını kullanmak, yeni ürünler yaratmak ve onları doğalmış gibi pazarlamaktır. Şişe suyu, bu durumun en başarılı örneğidir.

Şimdilerde, özcü teoriye alternatif olarak, çoğunlukla irrasyonel olduğu varsayılan tercihlerin açıklaması olarak sunulan ve bence de dikkate değer olan bir teoriden söz ediliyor. Bu teoriye göre, şişe suyu bir statü göstergesidir. Bu, sosyolog Thorstein Veblen'in "gösterişçi tüketim" dediği şeyin bir örneğidir; yani, ne kadar paranız olduğunu ilan etmenin ya da daha genel anlamda, bir birey olarak pozitif özelliklerinizle hava atmanın bir yoludur. Su bedava olsaydı ya da sağlık için bariz faydaları olsaydı, gösteriş için kullanışsız olurdu ve bu gösteriş teorisine göre, pek az insan su içerdi.

Gösteriş teorisi, önemli ölçüde kapsayıcıdır. Modern sanat eserlerinin satışında da bu durum genellikle geçerlidir. Ancak sıradan bir ahmak hoş bir tabloyu satın alabilir ve onun değerini bilebilir, soyut sanata milyonlarca dolar harcamak, feraset ve zenginliğin birleşimini gözler önüne se-

rer. Gösterişçiliği bir kez düşünmeye başladığınızda, onu her yerde görebilirsiniz. Bazen gösterişçilik, Latince öğreten özel okulların neden pahalı olduğunu açıklayabilir mi diye merak ediyorum. Bu okullar, Latince öğrenmenin zahmete değer bir uğraş olduğunda ısrarcılar; ancak bir başka görüşe göre Latince öğrenimi popülerdir; çünkü güçle ilintili olarak zorluğu ve tamamen kullanışsız olması, onu ideal bir statü göstergesi yapmaktadır. Latince, çocukların diğer dilleri öğrenmesini kolaylaştırmaya ve belirli bakımlardan zihinlerini geliştirmeye yarıyorsa devlet okulları da Latince öğretmeye başlayabilir. Böyle bir durumda gösteriş teorisi, özel okulların Latince öğretmeyi bırakıp öğrencilerini günde bir saat Sanskritçe ya da kaligrafi öğrenmeye zorlayacağını öngörmektedir.

Bu tarz bir teori genellikle, diğer insanlara gösteriş yapmak ve bir taktik olarak, mevcut olanı göstermek olarak düşünülür. Ancak, belki de kendimize gösteriş yapmaktayız. *Kendimi* mutlu etmek isteyebilirim. Ben de özel şeylere para harcayan ve yeterince önem veren insanlardan biriyim, bu yüzden kendime Perrier sularından satın alabilirim. Reklam şarkısında da söylendiği gibi: Çünkü ben buna değerim.

Gösteriş bu durumda bir dereceye kadar rol oynasa bile, yine de, genetiği değiştirilmiş besinlere karşı duyulan endişeyi, yamyamlıkla ilgili inançları ve besinlerin afrodizyak olarak kullanımı gibi başka faktörleri açıklamak için özcülüğe ihtiyaç vardır. Özcülük, yediğimiz şeylerin görünmez özellikleri, bir savaşçının cesareti ya da şişe suyun saflığıyla ilgili hâkim olan önsezileri açıklar. Bunların hepsi gösteriş olamaz; öyleyse, bütün bu kanıtlar özcü bir zihin yapısına işaret etmektedir.

Lezzetli

Perrier North America şirketinin kurucusu ve CEO'su olan Bruce Nevins için insanlara ürünlerinin tadının iyi olduğunu iletmek önemliydi. Ancak canlı yayınlanan bir radyo programına çıktığında, onun için kötü bir gündü; Nevins'ten,

Perrier firmasının ürettiği suyu yedi bardak suyun arasından ayırt etmesi istendi. Nevins, ancak beşinci denemede başarılı oldu.

Nevins'in tat alma cisimciklerinde bir sorun yok. Markalar gizlenerek yapılan bir lezzet testinde, suların sıcaklıkları eşitse, musluk suyuyla lüks şişe suyu arasındaki farkı anlamak neredeyse imkânsızdır.

Buna rağmen, iddiaya girerim ki Nevins radyo programından çıkıp normal hayatına döndüğünde de Perrier sularının tadının hâlâ gerçekten de iyi olduğunu düşünüyordu; radyo programındaki test aksini kanıtlamıyordu. Eğer öyleyse haklı olabilir; yani Perrier'in tadını diğer sulara tercih eden, ancak lezzet testinde başarısız olan bir kişi, yalancı ya da kafası karışık değildir. Perrier'in lezzeti harikadır. Bu yalnızca onun harika tadının değerini bilmekle ilgilidir; içtiğiniz şeyin Perrier olduğunu bilmelisiniz.

Yiyecekler ve içecekler hakkındaki düşüncelerinizin, onlar hakkındaki yargılarınızı nasıl etkilediğini gözler önüne seren çeşitli çalışmalar var. Bu çalışmaların planı genellikle basittir. İnsanları iki gruba ayırırsınız, yemeleri ve içmeleri için iki guruba da tıpatıp aynı şeyleri verir; ama bu maddeleri iki gruba da farklı biçimlerde tanıtırsınız. Sonra da hangilerini sevdiklerini sorarsınız. Örneğin, bilimsel araştırmalar göstermiştir ki;

- protein barı, soya proteini olarak tarif edilirse tadı daha kötü algılanıyor.
- portakalın rengi parlak turuncuysa, tadı daha iyi algılanıyor.
- yoğurt ve dondurma, "tam yağlı" ya da "yüksek oranda yağlı" olarak tanımlanırsa daha lezzetli algılanıyor.
- çocuklar elmayı ve sütü, McDonald's torbasının içinden çıkarılıyorsa daha lezzetli olarak algılıyor.
- Coca-Cola, üzerinde logosu bulunan bir bardaktan içiliyorsa daha çok beğeniliyor.

Bu son çalışma, katılımcıların beyninin fonksiyonel MR cihazında tarandığı bir deneyle de tekrarlandı. Coca Cola ile

Pepsi arasında yapılan bir lezzet testinde, sıvılar deneklerin ağzına bir boru aracılığıyla iletildiğinde, beynin ödül sistemi parlar ve insanların yarısı Pepsi'yi, diğer yarısı Coca Cola'yı tercih eder. Ne var ki, ne içtikleri onlara söylendiğinde farklı bir beyinsel aktivasyon örneği ortaya çıkar: İnsanların tercihleri, daha çok hoşlarına giden markaya göre değişir.

En kışkırtıcı bulgular şarapla ilgilidir. Aynı şarabı alıp farklı etiketler yapıştırırsanız, bu durum uzmanlar da dâhil, insanların şarabı değerlendirme biçimini etkiler. Bir araştırmada, aynı Bordeaux şarabı "birinci kalite şarap" ve "sofra şarabı" olarak ayrı ayrı etiketlenir. Kırk şarap uzmanı, süslü etiketi olanın içiminin daha iyi olduğunu söylerken, diğer on iki uzman ise ucuz etiketli olan şarap için aynı şeyi söyler. Birinci kalite etiketli şarap "hoş, keskin, karmaşık, dengeli ve sert" olarak tanımlanırken, sofra şarabı etiketli olanı "etkisiz, yetersiz, hafif, tatsız ve kusurlu" olarak değerlendirildi.

Daha kötüsü de var. Muhtemelen, en azından beyaz şarap ile kırmızı şarap arasındaki farkın bariz olduğunu düşünüyorsunuz. Belki de öyle değildir. Bir partide, siyah bir bardağın içine beyaz şarap koyun, arkadaşlarınıza ikram edin ve onlara verdiğiniz kırmızı şarap hakkında ne düşündüklerini sorun. Frederic Brochette bunu yaptığında, birçok şarap eksperi beyaz şarabı kırmızı şarap olarak tattı ve onu "birinci sınıf" ve "ezilerek hazırlanmış kırmızı üzüm" gibi ifadelerle tasvir ettiler.

Benim favorim olan son bulgu ise yayınlanmamış bir ön makalede anlatılıyordu ve başlığı şöyleydi: "İnsanlar Ciğer Ezmesiyle Köpek Mamasını Ayırt Edebilir mi?" Ayırt edemiyorlar. Mesela, "Yavru/Yetişkin Köpekler İçin Konserve Hindi & Tavuk Maması" denilen bir ürünü mutfak robotunda ezme yapıp maydanozla süslerseniz, insanlar bunu tam olarak ördek ciğeri kremasından, domuz ciğeri ezmesinden, ciğerli sosisten ya da konserve domuz etinden ayırt edemezler.

Olan biteni anlamanın İKİ YOLU VAR.

Birinci ihtimal, iki aşamalı bir sürecin var olduğudur. Öncelikle, aldığınız tat, tadına baktığınız şeyin fiziksel özel-

liklerine bağlıdır; bu noktada, burnunuz ve ağzınız devreye girer. Sonrasında ise, ikinci bir adım olarak, tadına baktığınız şeyle ilgili fikirleriniz, tat belleğinizi dönüştürür, değiştirir ve detaylandırır.

Bir yetişkin ile Jonah adında dört yaşındaki bir çocuk arasında geçen bir konuşmaya şahit olmuştum. Bu okul öncesi çağdaki çocuk, sözkonusu iki aşama hakkında açıklayıcıdır.

Yetişkin: Hangisini daha çok seviyorsun; dondurulmuş yoğurdu mu, dondurmayı mı?
Jonah: İkisinin de tadı aynı ama dondurulmuş yoğurdu daha çok seviyorum.
Yetişkin: İkisinin de tadı aynıysa, niye onu daha çok seviyorsun?
Jonah: Dondurulmuş yoğurda bayılıyorum. Genelde çok çok çok mutlu oluyorum. Büyük annemle büyük babamın evinde dondurulmuş yoğurt yediğimde, onu tadarken, çok çok çok mutlu oldum.

Jonah, bu konuşmada, bir şeylerin tadının nasıl olduğuyla onları ne kadar sevdiği arasında bir ayrım yapıyor. Dondurma ve dondurulmuş yoğurdun tadı aynıdır; ancak, Jonah yoğurdu daha çok sever. Belki de bu, bilginin tercihleri etkileyebilmesiyle ilgilidir. Bilgi, deneyimin kendisini değiştirmez; ama deneyime verdiğimiz kıymeti değiştirir ve bu durum, deneyim hakkındaki konuşmalarımızı ve düşüncelerimizi başkalaştırır.

İkinci ihtimal daha kuvvetlidir; inançlar deneyimi etkiler. Yani, insanlar, "Bu şarabın tadı pek iyi değil, ama onun birinci kalite olduğunu öğrendiğimden beri, tadı daha iyi geliyor" demezler. Daha çok, "Lezizl" derler.

Psikolog Leonard Lee ve çalışma arkadaşları, bu iki ihtimali çözümlemek amacıyla zekice bir deney gerçekleştirdiler. Massachusetts, Cambridge'de yerel bir bara gidip insanlardan "MIT birası"nın tadına bakmasını istediler; bu bira, Budweiser ve Sam Adams biralarına birkaç damla balzamik

sirke katılarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştu. Lezzet testinin sonucunda, insanların MIT birasını sirkesiz biraya tercih etmeye yatkın oldukları ortaya çıktı; ancak, insanlara birayı içirmeden, sadece ne düşündüklerini sorarsanız, sirkenin biranın tadını kötüleştirdiğini *düşünürler*.

Esas deney, farklı bir grup denekle gerçekleştirildi. Deneklerin yarısına ilk başta biraya sirke katıldığı söylendi ve sonrasında bira içirildi. Deneklerin diğer yarısına ise bira içirildikten sonra, biralarında sirke olduğu söylendi. Sonrasında ise iki gruba da MIT birasını ne kadar sevdikleri soruldu.

Mantık budur. Zayıf teorinin haklı olduğunu varsayalım; yani, dilinize değen şeyi tadıyorsunuz ve bildikleriniz, bu tatma deneyimi hakkındaki fikirlerinizi etkiliyor. Öyleyse, biraya sirke konulduğunu duymanızın önemi olmaması gerekir. Sirkenin, biranın tadını bozduğunu düşünüyorsanız, bu durum tat algınızı etkilemelidir. Ancak, daha güçlü olan ihtimal doğruysa zamanlama önemli olmalıdır. İnsanlara, birayı içmelerinden önce içinde sirke olduğu söylenirse bu bilgi, deneyimi etkileyeceği için, biranın tadı daha kötü gelecektir. Ancak, birada sirke olduğu sonradan söylenirse, artık çok geçtir; tadına zaten bakmışlardır ve bu yüzden de bilgi, deneyimin kendisini etkileyemez.

Güçlü olan teori kazanır. Biranın tadının kötü olduğunu düşünerek onu içerseniz, tadı kötü gelir. Ancak, birayı zaten içmişseniz, bu durumu bilmek bir fark yaratmaz. En azından bira sözkonusu olduğunda, beklentiler deneyimlerimizi etkiler; eylem sonrasındaki deneyim algımızı değil.

Bu sonuç, deneklerin beyninin şarap içerken görüntülendiği harika bir araştırmayla da pekiştirildi. Deneklere verilen şarap hep aynıydı, ama fiyatları ya 10 $ ya da 90 $ olarak açıklandı. Yukarıda anlatılmış olan araştırmalardan da tahmin edeceğiniz gibi, insanlar pahalı olduğu söylenen şarabı daha çok sevdiklerini bildirdiler. Daha ilginç olansa beynin bazı kısımları bu fiyatlandırma uygulamasına duyarsız kalırken (yani, kaba bir duyumsal seviyede, beyin yalnızca tat ve koku duyularına yanıt verdi), tüm örnekler, lezzet beklen-

tilerinin düşük düzeyli duyumsal deneyimlerle bütünleşmiş hale geldiği bir füzyon etkisiyle uyum içindedir. Bu durumun orta orbitofrontal kortekste meydana geldiği öne sürülüyor ki beynin bu kısmı, daha önce anlatılan Coca Cola/ Pepsi araştırmasında etkin olanla aynı bölümdür.

Bilim insanlarının, deneklere sundukları bir kokuyu "çedar peyniri" ya da "vücut kokusu" (aslında, bir miktar çedar peyniri kokusu karıştırılmış izovalerik asitti) olarak tanımladıkları benzer bir araştırma gerçekleştirilmişti; bu açıklama, deneklerin deneyimleri üzerinde beklenen etkiyi gösterdi ve beynin aynı bölümünde bir hareketlenme farkına neden oldu. Bu bana, bir zamanlar izlediğim bir televizyon dizisindeki (*Family Guy*) konuşmayı hatırlatıyor; karakterlerden biri, eline aldığı nesneyi koklar ve şöyle der; "Bu, ya kötü bir et ya da güzel bir peynir." Araştırmalar, önceden yanıtı biliyorsanız, kokuyu da farklı algılayacağınızı öne sürüyor.

Beklentinin gücünü abartmak istemiyorum. Tat almak, tamamen bir kişinin kanısının ne yönde olduğu meselesi olsaydı, insanlar tat alma cisimciklerine ve koku sensörlerine ihtiyaç duymazdı. Bu organlar, bize dış dünya hakkında bilgi sağlamak için evrimleştiler. Bir yiyecek hakkında yeterince bilgimiz olmayabilir ve onu sevip sevmeyeceğimizi görmek için bir ısırık alırız. Bazen de fiziksel deneyimlerimiz inançlarımıza ağır basar: "Bunun sofra şarabı olduğunu biliyorum, söylendiğine göre özel bir tarafı yok ama içtiğim en iyi şarap," denilebilir, ya da, "Bu etin büyük bir savaşçının özüne sahip olduğunu biliyorum, ama nasıl desem, tadı biraz yavan" gibi şeyler de söylenebilir.

Mesele, duyumun deneyimlerde hiçbir rol oynamaması değildir. Daha ziyade, öze dair inançlarımız da dahil duyumlarımız fikirlerimizin etkisi altındadır. Bu durum, karşılıklı bir takviye döngüsüne yol açabilir. Perrier sularının çeşme suyundan daha saf, herhangi bir şekilde daha üstün olduğunu farz edin. Bu durum, tatma deneyiminizin değerini arttırır: Perrier marka suyu içtiğinizde, daha çok zevk alırsınız. Bunun karşılığında da tat alma deneyiminizin değerini arttıran kanılarınız güçlenir ve böyle devam eder. Genetiği de-

ğiştirilmiş gıdaların tadının tuhaf olduğunu düşünüyorsanız, onları yerken tatları tuhaf gelecektir. Bu durum, genetiği değiştirilmiş gıdaların kötü olduğu yönündeki varsayımınızı güçlendirecek ve gelecekte de tatları kötü gelecek ve böyle sürüp gidecektir.

Bu tarz bir döngü yalnızca yeme ve içme deneyimine özgü değildir. Bir ses cihazı meraklısıysanız ve pahalı hoparlörlerin, müzik deneyiminizin değerini önemli oranda arttırdığını düşünüyorsanız, bunu tecrübe etme eğiliminde olacaksınızdır. Böylelikle bu durum, pahalı hoparlörlerin önemi konusundaki inançlarınızı pekiştirecektir. Hatta bu yalnızca hazza özgü de değildir. Eşcinsel erkeklerin kadınsı olduğuna inandığınızı farz edin. Bu durumda da deneyimleriniz etkilenecektir ve aynı davranışları eşcinsel olmayan bir erkekte görmüş olsanız bile, eşcinsel bir erkeğin hareketlerini kadınsılığa yormaya daha yatkın olacaksınızdır. Böylece, deneyiminiz "hey, şu eşcinsel adam amma da kadınsı" klişesini pekiştirir. Deneyimleri çarpıtarak, özcü olanlar da dâhil, tüm inançlarınız kendine destek toplar. Herhangi bir şey hakkındaki fikrimizin değişmesinin bu kadar zor olmasının nedenlerinden biri de budur.

Haz, Acı ve Saflık

Kedi ya da köpek olmanın nasıl bir şey olduğunu hiçbir zaman bilemeyiz; ancak onların davranışları, psikolojileri, uyumsal konumları, beyin yapıları ve sinir sistemi kimyaları, bize yiyeceklerden haz aldıklarını gösterir. Bununla birlikte, insanı eşsiz kılan şey, ne yediği ve neden yediği hakkındaki zengin inanç sistemidir. Bir köpeğin yiyeceğinin yapay ya da doğal olması ya da sevdiği biri tarafından ya da küçümsenen bir düşman tarafından hazırlanmış olması, köpek için bir anlam taşımaz. Su kabının üstünde "Perrier" yazması, köpeğin suyu daha hızlı içmesini sağlamaz.

İnsanların hoşlandıkları ve tercih ettikleri şeyler arasında da bir fark vardır. Benim için normal kolanın tadı diyet kolanın tadından daha güzeldir ama normal kolanın kalori-

si yüksek olduğu için, diyet kolayı tercih ederim. İnsanların tercihleri, hazlarından ayrılabilir; diğer varlıklar içinse durum böyle değildir. Eğer köpeğim diyete giriyorsa bu benim tercihimdir, onun değil.

Sonuç olarak, hazlarımız bir öz-bilince sahiptir. İnsanlar, tecrübe ettikleri zevk ya da acıları gözlemleyebilir ve bu gözlemlerden yola çıkarak hazdan ya da acıdan kurtulabilirler. Duygular, kendilerinden beslenebilirler. Arkadaşlarınızla birlikte olmaktan hoşlanabilirsiniz, mutluluğunuzdan bahsetmek ya da onu düşünmek size keyif verebilir; keyfine düşkün biriyseniz, hayatı muhteşem kılmak zevkli bir düşüncedir. Diğer taraftan, ki bazılarımız için bu daha tanıdık gelecektir, acınası bir konuma düşmek insana kendini zavallı hissettirebilir.

İnsanların acıdan haz alması ve hazdan acı duyması ise daha ilginç bir şeydir. Mazoşist Yemek Kitabı'ndaki (neyse ki kurgusal) bu tariften, sadece insanlar zevk alabilir.

Portakal Romu Soslu Tarçınlı Fındık

2 buçuk bardak çiğ fındık
1 bardak rom
2 çay kaşığı kahverengi-diyet şeker
Çeyrek çay kaşığı tuz
Yarım çay kaşığı öğütülmüş tarçın
1 adet rendelenmiş portakal kabuğu

Fındıkları 350 derecede 5 dakika kızartın. Büyük bir tencereye rom, şeker, tuz, tarçın ve portakal kabuğunu koyup kaynayana kadar karıştırın. Bu noktada ambulans çağırmak isteyebilirsiniz. Pantolonunuzu çıkartın. Fırın eldivenlerini ısırın ve haşlanmış karışımı organlarınıza dökün. *4 kişilik.*

Bu, mazoşizmin, ciddi boyutlarda bedensel zarar veren uç bir formudur. Daha yumuşak bir formu ise, Paul Rozin ve meslektaşlarının "zararsız mazoşizm" diye tanımladığı şeydir; görünen o ki, bir nebze acı içeren şeylerden hoşlanı-

yoruz. Sıcak banyo. Lunaparktaki hız trenine binmek... Koşarken ya da ağırlık kaldırırken limitleri zorlamak... Korku filmleri... Biz bunlara acıya rağmen katlanıyor değiliz; en azından kısmen, bunları acı *yüzünden* seviyoruz.

Bu durumun sebebine dair farklı teoriler mevcuttur. Belki, adrenalin patlamasının verdiği zevktir. Belki, ne kadar güçlü olduğumuzun maço bir şekilde sergilenmesidir; daha fazla gösteriştir. Belki de acı, uyuşturucu benzeri bir tepkiyi tetikliyordur ve zevk, acı eşiğini aşmaktan ileri geliyordur. Benim favori teorime göre ise (sonraki bölümlerde üzerinde duracağım, ancak, şimdi sadece not düşmek istiyorum), Rozin'in de dediği gibi, bu zevkler beslenmeyle de ilişkilidir. Bazı çok yaygın yiyecek ve içecekler bazıları için tiksindiricidir. Az sayıda insan başlangıçta kahve, bira, sigara ya da pul biber gibi şeylerden hoşlanır.

Acıdan haz almak insana özgü bir şeydir. Diğer hiçbir hayvan, alternatifleri varken bu tür yiyecekleri kendi isteğiyle yemez. Filozoflar sıklıkla, insanî özellikleri tanımlanın peşindedir; dil, din, kültür vb. Ben bunlara bir şey daha eklemek istiyorum: İnsan, acı Meksika sosu seven tek hayvandır.

O halde, hazdan kaynaklı acı vardır. Bu konunun daha ılımlı bir versiyonu, görgü kurallarının ihlaliyle ilgilidir. Yemek, bir insan için, daha çok duyumsal hazla ve biyolojik gereklilikle alakalıdır; anlamlarla dolu bir sosyal eylemdir. Yemek yeme kuralları kültürden kültüre farklılık gösterse de, her kültürde daima kurallar vardır; burada geğirirsin, burada kaşık kullanırsın, burada sol elini değil sağ elini kullanırsın gibi. Bu kuralların ihlali utanç ve suçluluğa neden olabilir. Leon Kass, *The Hungry Soul* isimli etkileyici kitabında konuyu daha da ileriye taşır. Yemek yeme yöntemlerinin, bizi diğer hayvanlardan ayıran bir öz-bilinç tanımının göstergesi olduğunu ileri süren Kass, kendimizin ve başkalarının yaptığı görgü ihlallerine karşı geliştirdiğimiz tepkinin, kendi insanlığımızla ilgili bir hassasiyeti yansıttığını düşünür.

Kass, bu adetlerin aşınmasından endişe duyar ve bir anlamda da haklıdır. Toplum içinde yemek yeme hakkındaki yasaklamalar neredeyse tükenmiştir ve sıklıkla kendi top-

lumsal anlamından soyutlanmıştır. Bir değerlendirmeye göre Amerika'da, her beş öğünden biri arabada yeniyor. Bu durumdan ötürü, geçtiğimiz yüzyıldaki en önemli beslenme icatlarından biri, tavuğun tek elle yenmesine olanak sağlayan tavuk nugattır.

Görgü kuralları unutulup gitse de ahlak onun yerini almaya başlıyor. Beslenme, özellikle ahlaki bir alandır. Yememeniz gereken şeyler vardır. Pek çok insan, bizim beslenmemiz için yetiştirilen hayvanların çektiği acılardan dolayı, ahlaki açıdan dehşete kapılır. Yamyamlığa karşı yapılan bir itirazı anımsamak gerekir ki, yamyamlık, karşılıklı anlaşmaya dayalı olsa bile ahlak ile ilgilidir. Meiwes'in kurbanı Brandes'in, kendi tercihlerini yapacak yeterlilikte olup olmadığından şüphe duyabilirsiniz. Doğal yollarla ölen birisini yemek bile, saygısızlık, hatta insan onurunun genel bir ihlali olarak görülebilir.

Felsefeci Kwame Anthony Appiah, politika ve saflık ile ilgili anlamlı bir tartışma yürütmüştür. Gözlemlerine göre, muhafazakârlar cinsellik ahlakı hakkında saplantılı hale getirilmiş olabilirler, ancak, liberaller de yiyecekler konusunda benzer takıntılara sahiptir. Appiah (bunun bir nebze karikatür olduğunu da itiraf ederek) liberal entelektüeli şöyle tanımlar:

> Böcek ilacı ve katkı maddeleriyle kirletilmemiş organik gıdalara değer verir ve tarımsal ticaretin çevreye verdiği zarar konusunda hassastır. Yöresel olarak üretilmiş besin, bir tüketici tercihinden daha fazlasıdır; organik beslenmeye bağlılığı, politik ve etiktir.

Bazen arzularımızı, basit hayvan iştahı ve medeni insanın damak tadı olarak ikiye ayırmak konusunda özendiririz. Ne var ki, muhtemelen böyle bir ayrım şekli yoktur. Açlığın tatmini gibi bir haz bile, öz ve tarih, ahlakî saflık ve ahlakî kirlilik gibi meselelerden etkilenir. Hazların, daima bir derinliği vardır.

3

YATAK ALDATMACALARI

SEVİŞTİĞİNİZ KİŞİ HAKKINDA YANILMIŞ olduğunuzu keşfettiğinizi hayal edin. Belki de onun kocanız olduğunu düşündünüz, ama kocanızın ikiz kardeşi çıktı ya da seviştiğiniz kişinin bir hayat kadını olduğunu sandınız, hâlbuki o karınızdı; sadakatinizi test etmek için kılık değiştirmişti. Belki de karışıklık ya da aldatılma durumu, yalnızca yattığınız kişinin kim olduğuyla sınırlı değildir. Belki de erkek sandığınız kişi bir kadındır, kadın sandığınız kişi bir erkek, yetişkin sandığınız kişi bir çocuk ya da yabancı sandığınız kişi bir akrabanızdır; tıpkı, babasını öldüren ve annesiyle evlenmeye mahkûm edilen Oedipus'un başına gelenler gibi. Kurgusal bir eserde, bir karakter yatak partnerinin bir robot, canavar, uzaylı, melek ya da tanrı olduğunu keşfedebilir

Yatak aldatmacası terimi, Shakespeare'in oyunlarında bu olayın sürekli yinelendiğini fark eden Shakespeare uzmanları tarafından ortaya atıldı. Teoloji uzmanı Wendy Doniger, yatak aldatmacası üzerine yazdığı sıradışı kitabında, yatak aldatmacasının yinelenen bir tema olmadığı bir tür, mekân ya da tarihsel dönem bulamayacağımıza dikkat çekiyor. Bu konuya karşı saplantılıyız ve bu her zaman böyleydi.

Örneğin, bundan yaklaşık 2.500 yıl önce yazılan *Odysseus* destanında harika bir pasaj var. Odysseus çıktığı seyahatten geri döner ama karısı Odysseus'un sırnaşmalarını geri çevirir; çünkü onun gerçekten de kocası olduğundan emin değildir. Odysseus sinirlenir ama Penelope, ayrı odalarda uyumak zorunda oldukları konusunda ısrarcıdır. Penelope, gerdek yataklarını yatak odasının dışına taşımaya kalkışır; ancak Odysseus yatağın dışarı taşınamayacağını belirtir, yatağı

nasıl yaptığını Penelope'ye hatırlatır. Kadın, onun gerçek kocası olduğundan artık emindir ama kocası kendisinden şüphelendiği için karısına kızgındır. Penelope bağışlanmak için kocasına yalvarır:

Fakat kınama beni, darılma bana yanıldığım için,
İlk görüşte selamlamadığım, sarılmadığım için sana...
Yüreğim hep korkuyla titredi.
Bazı hilekârlar gelip ayartabilirlerdi beni konuşmalarıyla;
Dünya böyleleriyle dolu,
Hinlik yaparak, hazırlarlar insanları kendi karanlık sonlarına.

Yatak aldatmacası bir fantezi olabilir; yemininize sadık kalırken, yeni biriyle yatmanıza olanak sağlayan masum bir ihanettir. Yine de, çoğunlukla bir kabustur. Yatak aldatmacası, yasal ve ahlaki anlamda, özellikle kurbanın kandırılıp suç ortağı yapılarak küçük düşürüldüğü durumlarda, tecavüz olabilir. Genellikle kurban kadındır. Yine de, eşcinsel olmayan bir erkeğin kandırılması sonucu başka bir erkekle yattığı, popüler kurgusal bir farklılıktan söz edilebilir. Durumun ifşası, kuvvetli tepkilere neden olabilir; *Ağlatan Oyun* filminde, Fergus, Dil'in penisi olduğunu keşfedince fiziksel olarak rahatsızlanır ve kusmaya başlar.

Tevrat, yatak aldatmacaları hikâyeleriyle doludur. En bilinen hikâyelerden biri, Hazreti Yakup'un, kendisinin Esav olduğuna ve onun doğuştan gelen haklarını devraldığına inanması için babasını kandırmasıdır. (Burada cinsellik sözkonusu değil; ama olay yatakta gerçekleşiyor.) Lut'un kızının, babasını sarhoş edip onunla cinsel ilişkiye girmesi de aynı türden bir yatak aldatmacasıdır; Tamar'ın, kayınpederiyle sevişmek için, bir hayat kadını kılığına girmesi de öyledir. En meşhur hikâyelerden biri de, Yakup'un, Rahel'le evlenme hakkına sahip olmak için yıllarca Lavan için çalışması ama Lavan'ın düğün gecesi evlenecek kızının yerine diğer kızını koyarak Yakup'u kandırmasıdır: "Sabah olunca, yanındakinin Lea olduğunu gördü ve Lavan'a şöyle dedi: Bana ne

yaptın böyle? Ben sana Rahel için hizmet etmedim mi? Neden kandırdın beni?" Bu olayın sembolik kabulünü temsilen, günümüz Yahudilerinin nikâh törenlerinde, damat gelinin yüzüne duvağı kendi örter, böylece doğru kadınla evlendiğinden emin olur.

Yatak aldatmacası, cinsel hazzın sadece bir fiziksel duyum meselesi olmadığını çok iyi bir biçimde açıklar. Cinsel haz, birlikte olunan kişinin gerçekte kim ve ne olduğuyla ilgili inançlara da dayanır. Bu bölümde, özcülüğümüzün, cinsellik ve aşkı anlamlandırmak için yeni bir imkân sağlayabileceğini tartışacağım.

Yine de, bu hikâyeyi anlatmak için, en baştan başlamam gerekiyor.

Basit Cinsellik

Hazzın basit hikâyesi, hayvanların kendileri için iyi olan şeylerden zevk almak üzere evrimleşmeleriyle başlar; haz, hayvanları üreme yönünden yararlı eylemlere doğru yönlendiren 'havuçtur', acı ise 'sopa'dır. Susadıklarında su içmeleri ve acıktıklarında yemek yemeleri kendilerini iyi hissettirir; çünkü bu tarz keyifleri yaşamaya eğilimli olan hayvanlar, öyle olmayanlardan daha fazla ürer.

Bu mantık, cinselliğe de kolayca uygulanabilir. Bir hayvan, çiftleşme fırsatı arıyorsa ve diğerleri bu duruma kayıtsızsa, diğer etmenlerin de eşit olduğu bir durumda, sözkonusu hayvanın gelecekte daha fazla yavrusu olacaktır. Evrimsel bir bakış açısına göre, iffet genetik intihardır. Cinsellik olmadan üreyemezsiniz ve cinsellik, tıpkı yemek gibi, elde etmek için genellikle çabalamak zorunda olduğunuz bir şeydir; ayağınıza kadar gelmez. Bu yüzden, köpeklerde, şempanzelerde, yılanlarda ve diğer pek çok canlıda olduğu gibi, biz de cinselliği arayıp bulma güdüsünü geliştirdik.

Bu doğal seçilim çağrısı, tartışma götürmezdir. Uyumsal değeri belirsiz olan ve diğer türlerin eylemleriyle açık bir bağı yokmuş gibi görünen pek çok insan meşgalesi vardır. Mesela müzikten, görsel sanatlardan ya da bilimsel keşifler-

den aldığımız hazzın evrimsel kökenlerini makul bir şekilde tartışabiliriz; kitabın geri kalan bölümlerinde yapacağımız şey de bir bakıma budur. Bununla birlikte, bazı bakımlardan cinsellik oldukça gizemlidir. (Kadın orgazmı biyolojik açıdan uyum sağlama mıdır, yoksa anatomik bir kaza mıdır? Neden bazı insanlar yalnızca homoseksüeldir? Cinsel fetişlerin kökeni nedir?) Ancak cinsel birleşme hazzının muammalı bir tarafı yoktur. Cinsellikten zevk almak, büyük oranda cinsel birleşme ile ilgilidir; cinsel birleşme de büyük oranda çocuk yapmakla ilgilidir. Bir arzunun doğal seçilimin sonucu olduğunu açıklamak için, daha iyi bir örnek bulmak zordur.

Ancak bu basit evrimsel analiz, bizi çok da ileri götürmez. Bu evrimleşmiş arzunun kusursuz doğası hakkında bize söyleyecek pek az şeyi vardır. Belki de söylenecek çok bir şey yoktur. Herhangi biri bizim çiftleşme yönünde bazı gelişigüzel "cinsel dürtüler" geliştirdiğimizi düşünebilir, daha fazlasını değil. Bir yorumcu, erkek kara kurbağalarını şöyle tanımlıyor:

> Erkek kurbağa hareket eden bir şey görürse, ortada üç ihtimal vardır: Kendisinden daha büyükse kaçar, daha küçükse onu yer, aynı boydaysa çiftleşir. Çiftleşmeye çalıştığı canlı itiraz etmezse, muhtemelen çiftleşmek için doğru tür ve doğru cinsiyeti bulmuştur.

Yukarıdaki yorum üzerine yaptığı tartışmada, Wendy Doniger şöyle diyor: "Hepimiz biliyoruz ki erkekler bu kurbağaya benziyor." Çoğumuz, erkekler sözkonusu olsa bile, insan cinselliğinin bundan daha karmaşık olduğu konusunda hemfikir olabiliriz; ancak, belki de bu ilave karmaşıklığın evrimle pek az ilgisi vardır. Yine de, hepimiz biliyoruz ki, mastürbasyon, homoseksüellik, gebelikten korunarak yapılan cinsel birleşme gibi cinsel eylemlerin çoğu, üreme açısından yararsızdır ve bu özel faaliyetler, doğal seçilim yoluyla evrimleşmemiştir. Belki de, insan cinselliğinin hikâyesi en iyi biçimde, kişisel geçmiş, kültürel etkileşim ve özgür seçim aracılığıyla genel anlamda daha iyi açıklanabilir.

Bu görüşe biraz sempati duyuyorum. Örneğin, cinsellik ve aşk duyguları, gerçek insanlara yönelik davranışlarımızı harekete geçirmek üzere evrimleşmiştir; ancak daha sonra da tartışacağım gibi, cinsel ve romantik duygularımızın hedefi olarak, hayali insanlar da oluşturabiliriz. İnsan dışındaki hiçbir canlı türü, cinsellik ve aşkı gerçek dünyadan hayal dünyasına taşımamıştır. Bu uyum sağlama değildir; bu en önemli tesadüflerden biridir.

Ancak yine de, basit "cinsel dürtü" teorisi fazlasıyla basittir; evrimleşmiş eğilimlerimiz, zengin ve yapısal bir hale gelir. Bu durum, cinsel farklılıkları düşünürken daha da açık bir hal alır. Bazı küçük canlıların yalnızca bir cinsiyeti olmasına ve eşeysiz üremelerine rağmen, çoğu erkek ve dişi olarak kategorilere ayrılır. Üremenin gerçekleşmesi için ise cinsel dürtü bir dereceye kadar ayırt edici olmalıdır; nihayetinde, bir erkek kurbağa bile, kendisini dişi kurbağalara yönlendirecek kadar zekidir.

Dahası da var. Gerçekten de, evrimsel biyolojinin zaferlerinden biri de, cinsel farklılıklar hakkındaki zor sorulara verdiği kesin cevaplardır. Neden penisi olan hayvanlar, ortalama olarak, vajinası olan hayvanlardan daha büyük ve daha saldırgandır? Neden vajinası olan hayvanlar, penisi olan hayvanlardan genellikle daha zor beğenir? Neden penisi olan hayvanların, tavus kuşlarındaki gösterişli tüyler gibi, çekici bir dış görünüşleri ya da erkek deniz fillerindeki devasa dişler gibi özel silahları vardır?

Bu sorular, Darwin'i afallatan bilmecelerdi; ancak bunlar, evrimci biyolog Robert Trivers tarafından 1970'lerde ortaya atılan ve izleyen yıllar içinde geniş ölçüde geliştirilen ebeveynlik yatırımı teorisiyle, mükemmel bir biçimde açıklanmıştır. Bu teoriye göre, zihnimiz ve bedenimiz, üreme başarısı için doğal seçilime adapte olmuştur; ama erkek ve dişilerin ideal stratejilerinde, tipik olarak bir fark bulunur; bu fark, sperm ile yumurta arasındaki asimetriyi ifade eder. Spermler küçük ve kalabalıktır; genler ve bir devindirici yardımıyla zor bela yumurtaya ulaşmaya çabalarlar. Yumurtalar bunlara kıyasla oldukça büyüktür ve bir insanın geliş-

mesi için gerekli tüm mekanizmayı içerir. Dahası, standart memeli tasarımında, döllenme dişinin içinde gerçekleşir ve doğum sonrasında bebek, dişinin bedeni aracılığıyla beslenir. Erkek bir memeli içinse bir bebek yaratmak için çok az yatırım gerekir ve bu yüzden genlerin aktarımı kısa süreli bir birleşme ve boşalma sonucu gerçekleşir. Bir dişi memeli içinse bu süreç aylar ya da yıllar sürer.

Bu durum büyük bir fark yaratır, çünkü dişi, bir bebeği karnında taşıyıp beslerken başka bebek yapamaz. Sonuç olarak, bir erkeğin aynı anda birçok kadından bebeği olabilir, ama bunun tersi geçerli değildir.

Trivers'ın anlayışına göre, bu uyuşmazlık, ideal üreme stratejisinde bir erkek-dişi farklılaşmasına yol açar. Dişiler, kendi çocuklarının sorumluluğunu üstlenmeye erkeklerden daha yatkın olmalıdır; çünkü çok az çocuk sahibi olabilirler ve bu yüzden her biri büyük önem taşır. Bu düşünce, dişilerin çiftleşirken zor beğenmeye yatkın olmaları gerektiğini öngörür; doğru genlerle eşleşmenin peşinde bir göz, bunun bir seçenek olduğu türlerde, peşlerinden ayrılmayacak ve kendilerini ve çocuklarını koruyacak olanlara karşı yatkınlık. Erkekler dişiler tarafından seçilmiş olmaktan yararlandıkları için, erkekler arasında, dişilere ulaşmak için karşılıklı bir rekabet eğilimi olmalıdır; bu yüzden, daha büyük ve daha güçlü olmaya ve çoğunlukla özel silahlar geliştirmeye yatkındırlar. Ayrıca kendilerini dişilere tanıtırlar, bu yüzden gösterişli kuyruklar ve işaretler gibi özellikler geliştirirler. Bu nedenle, erkek tavus kuşlarının göz alıcı kuyrukları vardır, dişi tavus kuşlarınınsa yoktur.

Bu durum, erkekler ile dişiler arasındaki olağan farklılıkları açıklamaktadır; ancak, bunu böylesine inandırıcı kılan şey, cinsiyet farklılıklarının gerçekleşmesi ve gerçekleşmemesi gereken noktalar hakkında güçlü öngörülerde bulunmasıdır. Bu teorinin bakış açısından, önemli olan şey başlı başına cinsel organ değildir; bir penise ya da vajinaya sahip olmanın büyülü bir tarafı yoktur. Yalnızca, penisi olan hayvanlar, yavrularına yatırım yapmaya vajinası olanlardan daha az yatkındır. Bu bakış açısı, erkek-dişi yatırımının eşit

olduğu ya da tersine döndüğü nadir durumlarda, cinsiyet farklılaşmasının da bu yönde değişmesi gerektiğini muntazam bir biçimde öngörür. Olan şey de budur. Ebeveyn yatırımının eşit olduğu bir türe sahipseniz, ya erkek ve dişi, aşırı kırılgan yavrularını korumak için birlikte çalıştıklarından (penguenler) ya da sperm ve yumurtalarını denize püskürttükleri ve yavrularının başka bakıma ihtiyacı olmadığı için (balık türleri), cinsiyetler arasında fiziksel ve karşı konulmaz bir eşitliğe ulaşabilirsiniz. Erkeklerin, çocukların bakımını üstlendiği bir tür sözkonusuysa ve dişiler anonim yumurta donörleriyse, zor beğenen erkeklerle ve gösterişli tüylere sahip daha büyük ve saldırgan dişilerle karşılaşırsınız.

Daha Karmaşık Cinsellik

Bu noktada, insanların yeri neresidir? Coğrafyacı ve yazar Jared Diamond, *Seks Neden Keyiflidir?* isimli kitabında, yavrunun anne karnında döllendiği ve yavrunun her iki ebeveyninin de bakımından yararlandığı türler arasında, insan cinselliğinin, birçok bakımdan kendine özgü olduğu sonucuna varır. Bizler eşler arasında muhteşem bir uyumun olduğu penguenler değiliz; ancak erkeklerin kendi yavrularının bile kim olduğunu bilmediği aslan, kurt ya da şempanze gibi hayvanlara da benzemiyoruz. (Meraklı bilim insanlarının, hangi çocuğun hangi erkekten olduğunu anlamaları için DNA testi uygulamaları gerekiyor.) Biz tam aradayız.

Bedenimiz, evrimsel tarihimizi yansıtıyor. Bir tür dâhilindeki erkekler ve dişiler arasındaki ebat farklılaşması, erkekler arasındaki çiftleşme rekabetinin kapsamını gösterir; ki bu durum da ebeveyn yatırımındaki faklılıkla ilgilidir. Bir erkek pengueni dişi penguenden ayırt etmek işte bu yüzden zordur: Penguenler eşitlikçi ortak ebeveynlerdir. İnsan türündeki erkekler ise, ortalama olarak, dişilerden oldukça iridir; sonuçta biz, penguen değiliz. Ancak erkek dişi farklılaşması, çocuklarıyla hiç ilgisi olmayan erkeklerin bulunduğu hayvan türlerindeki kadar büyük değildir.

Zihnimiz de evrimsel tarihimizi yansıtır. İnsan türündeki erkeklerin, çok sayıda partnerle sevişmeye daha fazla

merakı vardır ve rastgele kişilerle yapılan sekse ilgi duyar, ondan daha kolay etkilenir. Bildiğimiz kadarıyla, bu durum dünyanın her yerinde geçerlidir; cinsiyet farklılıkları araştırması, psikoloji bağlamında, bilim insanlarının konuyla ilgili kültürler arası araştırmalar yaptıkları nadir alanlardan biridir. Fahişelik, pornografide de olduğu gibi büyük oranda, çeşitliliğe yönelik bu erkek tutkusunu tatmin etmek için var olur. Erkek fahişeler, erkek çıplaklığının tasvirleri ve erkek cinselliği var olsa bile, bunlar çoğunlukla eşcinsel erkeklerin ilgisini çekmektedir.

Bu bana, diğer pek çokları gibi Dorothy Parker ve William James'e atfedilen bir hikâyeyi anımsattı. Yazar, gecenin bir yarısında büyük bir keşif yaptığına inanmış bir şekilde uyanır ve aklından geçenleri kâğıda yazar. Tekrar uykuya dalar ve sabah uyandığında şunları yazmış olduğunu görür:

Hogamus Higamus
Erkekler çok eşli.
Higamus hogamus
Kadınlar tek eşli.

İstatistiksel yönden, yazı doğru yolda ama eksiktir. Erkeklerin çoğunlukla tek eşli, kadınlarınsa çoğunlukla çok eşli olduğu durumları açıklamaya ihtiyacımız vardır.

Bir görüşe göre, insan türündeki çocuklar özellikle kırılgan canlılardır; çok erken doğarlar, uzun bir süre insan ve hayvan yırtıcılardan korunmak/saklanmak ve beslenmek için yetişkinlere muhtaçtırlar. Anneyi de koruduları için - çünkü bebeği doyuran anne ölürse büyük ihtimalle bebek de ölür - çocukların korunması ve yetiştirilmesine yardım etmekle babalar ilgilenirler.

Bu, anne ve babanın yer değiştirebilir olduğu anlamına gelmez. Cinsiyetler arası evrimsel savaş varlığını korur; çünkü çiftleşecek başka kadınların peşine düşmek, erkeklerin genlerinde vardır. Bu durum, zamanını ve kaynaklarını diğer çocuklara ve kadınlara dağıtmak yerine, karısına ve çocuğuna bağlı kalacak bir eşle daha mutlu olacak kadınlar için,

kötü haber anlamına gelebilir. Bu çatışma, kadınların kiminle eşleşecekleriyle ilgili tercihlerini şekillendirir; kadınlar, gelecekteki sadakatinin belirtilerini gördükleri erkekleri ararlar. Erkekler, bu belirtileri taklit etmek üzere evrimleşmiştir; ama kadınlar, bu hileleri fark etmekte iyiyse, cinsel ve duygusal anlamda sadık olmaya eğilimli erkekler, hilekâr olanlardan daha fazla üreyebilirler. Sadakat çekicidir. Böylece, cinsel seçilim, kadın ile erkeğin cinsel tercihleri arasındaki boşluğu kapatmaya hizmet eder.

Bu konu hakkında, ustaca bir çözümden söz edilebilir. İnsan türündeki kadınların, gizli yumurtlama gibi beklenmedik biçimde sıradışı bir özellikleri vardır. Kadınlar, adet dönemlerinde cinsel ilişkiye girebilirler ve bundan keyif alırlar. Bu durumla ilgili geliştirilen bir teoriye göre, açık yumurtlama gerçekleştiğinde – memelilere ait bir durum – erkekler için çiftleşecek başka dişiler aramaları, çocukların kendilerinden olduğunu garantiye aldıkları sürece, daha kolaydır. Belirli dönemlerde erkekler, eşleri başka erkeklerle ilişkiye girmesin diye onları gözlemlerler; böylece, geriye kalan zamanlarını bir eşe sahip olmayan ya da dikkatsiz eşlere sahip olan kadınları arayarak geçirebilirler. Ancak, insan türündeki kadınlar her daim çiftleşebilseydi ve bu çiftleşmenin gebeliğe yol açıp açmayacağı öngörülemez olsaydı bu durum, erkekleri kadınlarının etrafından ayrılmamaya zorlardı. Aksi halde ise kaynaklarını genetik bağları olmayan bir çocuğa harcamak riskinden kaçınırlardı.

(Yeri gelmişken belirtelim ki, buradaki mantık, kadının sadakatsizliğinin evrimsel geçmişimizle ilgili bir durum olduğunu varsayıyor. Bu tarz bir yumurtlama şantajı, yalnızca kadınlar arada sırada gönül eğlendiriyorsa işe yarar. Kadın sadakatsizliği, ilişkide bulunulan kişiye genetik olarak sadakatsizlik de dâhil, günümüzde de açıkça varlığını koruyor; bazı erkekler, hiç farkında olmadan biyolojik anlamda kendilerinden olmayan çocukları büyütüyorlar. Bununla birlikte, kadın sadakatsizliğinin evrimsel zaman aralığını da aşarak var olduğu yönünde fiziksel kanıtlar var: İnsan türündeki erkeklerdeki büyük testisler, diğer primatlarla da ilişkilidir. Bu

durum, kadınların çok sayıda erkekle çiftleştiği ve bu yüzden erkeklerin sperm üretimini arttırmaya uyum sağladığı iddiasındaki "sperm savaşları" açıklamasıyla da uyumludur. Bu yüzden, *Higamus hogamus* dörtlüğü de pek doğru değildir).

Çocukların yardıma muhtaç olmasının, tek eşlilik için evrimsel bir temel sağladığını düşünüyoruz; ama burada, insan ilişkilerine özgü başka bir husus var. Bizler zeki ve müşfik olabiliriz. Örneğin, kendimizi bir fanteziden alıkoyacak, yanlış olduğuna inandığımız zevklerden kendimizi mahrum bırakacak, başkasının açısından olaylara bakacak ve mantıklı bir şekilde kâr ve zararı hesaplayacak kadar zeki ve müşfikizdir. Şu hayran olunası penguenler gibi olmayı tercih edebiliriz.

Yüz Aldatmacaları

Kadın ve erkeklerde ortak olan bir özellik vardır: Hepimiz güzel yüzlere bakmayı severiz.

Bu yalnızca cinsellik anlamına gelmez. Eşcinsel olmayan erkek ve kadınlar da, kendi cinslerindeki çekici insanların yüzlerine bakmaktan hoşlanırlar. Cinsiyeti ne olursa olsun, güzel bir yüz görmek, hazla alakalı sinirsel devreleri tetikleyerek beyni harekete geçirir. Hiçbir cinsel dürtüye sahip olmayan (Freud'u bir kenara bırakırsak) bebekler bile güzel yüzlü insanlara düşkündür ve henüz çok küçükken bile, güzel bir yüze bakmayı diğerlerine tercih ederler.

Bebeklerle ilgili bu sonuç, güzellik standartlarının kültürel anlamda göreli olduğuna ve bu yüzden de sonradan öğrenilen şeyler olduğuna inanan Darwin'i şaşırtırdı. Ancak, dünyadaki bütün insanların cazip bulduğu özellikler mevcuttur: Pürüzsüz cilt, simetri, duru gözler, sağlam dişler, gür saçlar ve ortalama görünüş. Sonuncu madde şaşırtıcı görünebilir. Ya kadın ya da erkek rastgele 10 insan yüzünü seçip farklı kombinasyonlarla birleştirdiğinizde, ortaya güzel bir görünüm çıkacaktır. Bu bileşik yüzü bir bebeğe gösterirseniz, muhtemelen bebek, diğer kişilere bakmaktansa bu yüze bakmayı tercih eder. Siz de öyle.

Bu hususlar neden önemlidir? Cildin pürüzsüzlüğü, simetri, duru gözler, sağlam dişler ve güzel saçlar gibi faktörler, sağlık ve gençliğin açık işaretleridir ki bunlar, eş arayan herkesin dikkate aldığı şeylerdir. Özellikle de simetri sözkonusu olduğunda bu durum önem kazanır. Simetrik olmak zordur ve yetersiz beslenme, parazitler ve basitçe, zamanın yıkıcı etkisi, simetriyi aşındırır. Simetri bir başarı işaretidir.

Ortalama görünüşün neden iyi olduğu, yine de yeterince açık değildir. Normal olandan gereğinden çok sapma kötüdür mantığıyla, ortalama görünüş bir sağlık göstergesi olabilir. Ortalama olmak aynı zamanda, olumlu bir özellik olan heterozigositeye, yani genetik çeşitliliğe denk düşer. Çok farklı bir ihtimal de, ortalama yüzlerin gözümüzü yormamasıdır; ortalama bir yüz ortalama olmayan bir yüze göre, daha az görsel işlem gerektirir ve işlemesi daha kolay olan görsel imajları tercih etmeye daha yatkınızdır. Buradaki sorunlardan biri de, ortalama yüzlerin güzel görünmesine rağmen, muhteşem görünmemesidir; en çekici yüzler, sıradan olanlar değildir. (Bu parçaları bir araya getirdiğinizde, hoş bir yüz elde edersiniz; ama bir film yıldızının güzel görüntüsünü değil.) Belki de bu, ortalama yüzlerin tam olarak çekici olmadığı anlamına değil, sıradışı bir yüzün itici olma riskinin daha çok olduğu anlamına gelir.

Çekiciliği değerlendirme konusunda, büyük cinsiyet farklılıkları olmamasını her zaman tuhaf bulmuşumdur. Görünüş, kadınlardan ziyade erkekler için daha çok önem taşır; yalnızca Amerika ve Avrupa'da değil, bu sorunun sorulduğu dünyanın her yerinde durum aynıdır. Ancak, sadece bir istisna dışında, cinsiyetlerin çekici olarak gördükleri şeyler arasında hiçbir fark yoktur. Eşcinsel olmayan erkekler, yakışıklı bir erkek yüzünü, eşcinsel olmayan kadınlar kadar beğenirler.

Sözkonusu istisna, ovülasyon dönemlerinde kadınların tercihlerinin yön değiştirmesidir. Çoğu zaman kadınlar, yüksek kıstasları karşılayan türde erkek yüzlerinin cazibesine kapılırlar; ancak yumurtlama dönemlerinde, son derece erkeksi, keskin yüz hatlarının da cazibesine kapıldıkları olur.

Bu keşfi ilk duyduğumda, gerçek olmak için fazla iyi olduğunu düşünmüştüm; ancak bu keşif defalarca doğrulanmıştır. Yumurtlama döneminde, kadınların özellikle iyi genlerin arayışında olduğu ve hiper-erkeklere dikkat kesildiği yönünde bir yorum sözkonusudur.

1950'LERDE GERÇEKLEŞTİRİLEN bir dizi ilgi çekici çalışmada, araştırmacılar erkek hindilerde cinsel davranışları tetikleyen özellikleri incelediler. İlk bulguları, gerçek gibi görünen bir dişi hindi mankeni aracılığıyla erkek hindilerin uyarılabileceğiydi; erkek hindiler gulu gulu sesleri çıkartıyor, göğüslerini şişiriyor, tüylerini kabartıyor ve nihayetinde mankenin üzerine çıkıyorlar. Cinsel tepki için asgari uyarıcılarını bulmak amacıyla bilim insanları manken hindinin kuyruğunu, ayaklarını ve kanatlarını yerinden çıkardılar; sonunda geriye yalnızca sopanın ucuna takılı bir baş kaldı. Erkek hindi, bu gövdesi olmayan baştan tamamen uyarıldı ve hatta onu başsız bir gövdeye tercih etti.

İnsanlar da hindiler gibi olabilir. Bir bilgisayar ekranındaki iki boyutlu piksel dizilimlerinden cinsel anlamda uyarılabildiğimiz gibi, belirli algısal işaretlerin de çekimine kapılırız; bu duyguyu harekete geçirmek için de gerçek insanlara bile ihtiyaç duymayabiliriz. Gerçek kişilerle birlikte olduğumuzda bile, birlikte olduğumuz kişinin bedeninin bir parçası, onu taşıyan tarafından aldırış edilmese de, bizi büyüleyebilir.

Bu durum, cinsel uyarılmanın bedenin özel bir parçasına odaklanabilmesi anlamına gelen fetişleri açıklar. Uç bir örnek olarak, seri katil ve ayak fetişisti Jerome Brudos verilebilir. Brudos, kadınları takip ederek, bilinçlerini yitirene kadar onları boğup ardından da ayakkabılarını alıp kaçarak işe başlamıştı. Daha sonrasında, kadınlara tecavüz etmeye ve öldürmeye başladı; bir kadının ayağını hatıra olsun diye saklıyordu. Yazar Daniel Bergner'in tasvir ettiği ayak fetişisti, güçlü ve istem dışı bir şehvetin acısını çekmiş müşfik ve romantik bir adamdı. Bergner'in tasvir ettiği fetişist, yazları çıplak kadın ayaklarının anlık görünümlerinden uyarılıyor

ve "kar bir ayak boyuna ulaştı" gibi ifadelerin yol açtığı üzüntü verici erotik rahatsızlıklar nedeniyle de kışları hava raporlarını dinlememeye çalışıyordu.

Bazen cinsel arzu daha kolay yollardan harekete geçirilebilir. Zeki canlılar olarak, bu algısal eşikte, diğer insanları cezbetmeye çalışabiliriz. Bir sivilceyi gizlemek için, bilişsel etoloji alanında doktora yapmaya gerek yoktur. İnsanlar yüzlerinde değişiklik yapmak için çok uğraşırlar; rujla, allıkla, kaş aldırmayla, perukla, perukayla, saç nakli v.b. şeylerle, çoğunlukla daha genç görünmeye çabalarlar. Yanakları çimdikleyerek kırmızı görünmesini sağlamak gibi düşük teknolojili antik aldatmaca yöntemlerinin yanı sıra, estetik ameliyat ve nörotoksin botoks da bu iş için kullanılır. Elbette, kas geliştirme, göğüs nakli ve penis büyütme gibi bazı teknikler, boynun aşağısına da uzanır.

Nasıl ki insanlar, makyaj yapmak gibi, başkalarının cinsel ilgisini çeken aldatıcı işaretleri bilinçli olarak ortaya koyabiliyorsa, biz de başkalarındaki aldatıcılığı görebiliriz. Özcüler olarak, bizler gerçek şeyleri isteriz. Örneğin çoğu kadın, doğallığında güçlü özelliklere ve gençlik güzelliğine sahip olduğuna inandıkları bir erkeği, bu görünüşü botoks, saç ektirme ya da testosteron iğnesi yoluyla satın almış bir erkeğe tercih eder.

Görünüş NE KADAR ÖNEMLİ? En kinik evrimsel psikologlar bile kabul ederler ki, başka etmenler, doğuştan gelen önemli çekicilik işaretlerini hükümsüz kılabilir. Kadınların tercihleri, özellikle zenginlik ve statü gibi faktörlerin tesiri altındadır; bir kadın, tıknaz ve yaşlı bir milyoneri, genç ve seksi bir vücut geliştiricisine tercih edebilir. Ancak yine de, kinik iddialara bakılırsa, cinsel ve estetik tepkilerimiz, belirli algısal özellikler tarafından harekete geçirilir. Pürüzsüz ten, kusurlu olana baskın çıkar; simetri asimetriden daha iyidir v.b gibi. Yaşlı eşinizi bir süper modelden daha çok sevebilirsiniz; ama süper model daima hayalinizdeki flörtünüz olacaktır.

Katılmıyorum. İş arzulara geldiğinde, görünüş her şey demek değildir. Uyum sağlama mantığı bize, belirli ve uygun

özelliklere sahip kişilerin cazibesine kapıldığımızı söyler ki bu özelliklerin bir kısmı, yüzde ya da bedende gözle görünür değildir. Bu noktada, araştırmaları saptırmak kolaydır; çünkü araştırmaların çoğu, özellikle görünüşe odaklanmış deneylerdir; *Playboy*'un orta sayfalarına bakıp, ortak fiziksel özelliklerin tespit edilmesi gibi; üniversite öğrencilerine fotoğraflar gösterip bu fotoğrafları sıraya koymalarını istemek gibi; bebeklere bilgisayarda oluşturulmuş yüzler gösterip hangilerine bakmayı tercih ettiklerini gözlemlemek gibi. Bu araştırmalar bize, simetrinin ve ortalama olmanın önemi gibi, algısal anlamda neyi çekici bulduğumuz hakkında ilginç şeyler anlatır. Ancak bu araştırmalar bize, bir resimde gözlenemeyecek bir şeyler anlatmak konusunda yetersiz kalır. Aynı sorun, deneklere başka insanların terli tişörtlerinin koklatıldığı şu zekice araştırmalar için de geçerlidir. Bu araştırmalar bize, feromonların cinsel ilgiye etkisi hakkında çok şey anlatır; ancak bize kokunun diğer özelliklere nazaran, ne kadar önemli olduğu hakkında hiçbir şey söylemez.

Başka neler önemli olabilir? Verilecek yanıtlardan biri aşinalıktır. Bir araştırmada, araştırmacılar, Pittsburgh Üniversitesi'nde farklı dersler alan kadınlardan bir grup oluştururlar. Bu kadınlar, dersler sırasında hiç konuşmaz ve diğer öğrencilerle hiç etkileşime girmezler. Ancak, katıldıkları derslerin sayıları farklıdır; 15, 10 , 5 ve hiç derse katılmayanlar. Dönemin sonunda, diğer öğrencilere bu kadınların resimleri gösterilir ve kadınlar hakkında ne düşündükleri sorulur. En çekici olarak değerlendirilen kadın, derse 15 kez gelmiş olan kadındır; en az çekici olanlar ise, öğrencilerin daha önce hiç görmemiş olduğu kadınlardır. Bu küçük bir araştırma ama sosyal psikolojideki "salt maruz kalma" etkisi üzerine oluşturulan geniş bir literatürle örtüşmektedir; insanlar, aşina oldukları şeyleri sever ki, diğer bütün koşullar sabitken, aşina olunan şeyin muhtemelen güvenli olduğu varsayımı, zihnin işleyişi için de rasyonel bir yoldur. Salt maruz kalma teorisine, yan dairedeki kızın (ya da oğlanın) cazibesini açıklamakta, yani çekicilik meselesinde de başvurulabilir.

Başka bir çalışmada, araştırmacılar deneklere lise yıllıklarındaki sınıf arkadaşlarının resimlerine bakarak, onları ne kadar çekici bulduklarına ve onlardan ne kadar hoşlandıklarına göre puanlamalarını isterler. Aynı yaştaki yabancılardan da, fotoğrafları çekiciliğe göre sıralamaları istenir. Aşinalığın konuyla bir ilgisi olmasaydı, sınıf arkadaşlarının verdikleri puanlarla yabancıların verdikleri puanların benzer olması gerekirdi; ama öyle olmadı. Sınıf arkadaşlarının çekicilik puanları, her bir kişiden ne kadar hoşlanmış olduklarına göre şekillendi; başkaca kanıtlar da güzelliğin güzel görünmekten fazlası olduğunu ortaya koydu.

Yabancı insanların yüzünü değerlendiren siz de olsanız, görünüş her şey değildir. Bir araştırma ortaya koydu ki, çekiciliğin temel faktörü sıradanlık, simetri, cinsel çift biçimlilik ya da buna benzer bir şey değildir; çekicilik, bir kişinin gülümseyip gülümsememesiyle ilgilidir.

Bir Eş Ararken Sormanız Gereken Üç Soru

Bir başkasına karşı verdiğimiz cinsel ve duygusal tepkimizi belirleyen başka neler var? Eş arayan birinin, yanıtlaması gereken üç soru vardır. Bence bu sorular başlı başına ilginçtir, ancak, aynı zamanda bize, insan cazibesinin zenginliği ve karmaşıklığı hakkında bazı değerlendirme imkânları da verir.

1. Sözkonusu kişi erkek mi dişi mi?

Freud'un iddiasına göre "bir insanla karşılaştığınızda, yapacağınız ilk ayrım o kişinin 'erkek mi dişi mi' olduğudur ve tereddütsüz bir kesinlikle bu ayrımı yapmaya alışırsınız." Bu en azından benim için doğrudur: Yabancı isimlere sahip insanlardan elektronik postalar alıyorum ve göndericinin erkek mi kadın mı olduğunu anlayamadığım zaman, bu tuhaf bir biçimde rahatsız edici oluyor. Aslında bir önemi olmamalı – onlarla çiftleşmek gibi bir niyetim yok – ama yine de önemli oluyor. Altı bezlenmiş bir bebek gördüğümüzde, çoğumuzun soracağı ilk soru şudur: Kız mı, oğlan mı?

Belki bebek de, geriye doğru bakıyor ve aynı soruyu soruyor. Yaşamlarının ilk yılında, bebekler kadınların yüzlerini erkeklerinkinden ayırt edebilirler ve bir erkek sesine erkek yüzünün, bir kadın sesine ise kadın yüzünün eşlik edeceğini bilirler. Kadınlara bakmayı daha çok severler; yine de bu durumun kadın bakıcılara yönelik doğuştan gelen bir beklentiden mi, yoksa bebeğe bakanların çoğunun kadın olması ve bebeklerin de tıpkı bizim gibi, aşina oldukları şeyi tercih etmesinden mi kaynaklandığı açık değildir.

Bebekler büyüyüp çocuk olur ve erkeklerle kadınlar hakkında çeşitli fikirler edinirler. Elbette, kadınla erkek arasında her türden farklılık mevcuttur; sevişilecek kişilerin kim olacağıyla ilgili en belirgin tercihlerde olduğu gibi psikolojik farklılıklardan da, hemşireliğe ya da polisliğe kimin eğilimli olduğuyla ilgili toplumsal farklılıklardan da söz edilebilir. Çocuklar bunları çabucak öğrenir; örneğin, hem oğlanlar hem de kızlar, kızların feminen oyuncaklara ilgi duymaya oğlanlardan daha yatkın olduğunu bilirler. Bu durum pek de şaşırtıcı değildir. Bu tarz genellemeler, çocukların içinde bulunduğu çevrelerde olağandır ve çocuklar olağan şeyleri gözlemlemekte yetkindirler.

Daha ilginç olansa çocukların bu farklılıkların neden var olduğuyla ilgili teorilere sahip olmasıdır. Psikolog Marjorie Taylor gerçekleştirdiği bir deneyle bunu teyit etti. Deneyde çocuklara, üzerinde yalnızca kızların ve kadınların yaşadığı bir adada büyüyen bir oğlan bebekle, üzerinde yalnızca oğlanların ve erkeklerin yaşadığı bir adada büyüyen bir kız bebekten bahsetti. Bu durum bebekleri nasıl etkilemiş olabilirdi? Örneğin oğlan, oyuncak bebekle oynamayı sevmiş olabilir miydi? Bu tarz bir davranışın kültürün ürünü olduğuna inanıyorsanız cevabınız evet olur; bunun içsel olduğunu düşünüyorsanız, cevabınız hayır olur. Taylor, deney yaptığı çocukların, doğuştan gelen potansiyele odaklanmaya daha çok eğilimli olduklarını keşfetti: çevreye bakmaksızın, oğlanlar erkekçe şeyler yapardı, kızlar kızca şeyler. Bu durum yalnızca, sosyalleşme üzerine çıkarımlar yapmış olan yetişkinlere özgüydü. Bu deney, çocukların, kadın ve erkeklerin

farklı olduğu yönünde bir biyolojik oryantasyonla hayata adım attığını söyleyen mülakat çalışmalarının bulgularıyla da uyumludur. Kitabın önsözünde de bahsedildiği gibi, çocuklar "Erkeklerin içlerinde kızlarınkinden daha farklı şeyler var" gibi söylemlerde bulunur. Zamanla, bazı çocuklar daha sosyolojik ve psikolojik bir oryantasyona kayar ("çünkü biz bu şekilde yetiştirildik" gibi) ve muhtemelen bu, bizim kültürümüzün onlara öğrettiği bir şeydir. Toplum bizi daha az özcü yapar, daha fazla değil.

Bunun nedeni, yalnızca erkekler ve kadınların farklı özelliklere sahip olduğuna dair inancımızdan ileri gelmez; çoğunlukla, bunun böyle olması *gerektiğine* de inanırız. Tevrat'a göre, bir kadının erkek kıyafetleri giymesi ağır bir ihlaldir ve bu tersi durumda da geçerlidir. Bazı toplumlarda, kadınların araba kullanmak ve orduya katılmak gibi geleneksel erkek faaliyetlerine katılımı, kanunlarla yasaklanmıştır. Eşcinselliğin ya da transseksüelliğin suç olmadığı liberal toplumlarda bile, çoğu kişi için eşcinsel edimler iğrenç ve ahlaksızcadır; bazen de şiddetli saldırılara gerekçe olurlar.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çocuklar, özellikle de elbise giymek gibi, oğlanlar tarafından gerçekleştirilen cinsiyet rollerindeki değişimi çoğunlukla uygun görmezler. Dört yaşındaki çocukların bir kısmı, bu tarz bir davranışın yanlış olduğunu ve böyle biriyle arkadaş olmak istemeyeceklerini, böyle bir davranışa şahit olmanın hayret verici ve mide bulandırıcı olacağını ifade ediyor. Hatta bir kısmı da, böyle bir şeyi görürse şiddetle tepki verebileceğini söylüyor. Çocuklar, bu kategoriler arasındaki sınırlara yalnızca duyarlı değildir; bu sınırların güvenliğini sağlamaya da isteklidirler.

2. Sözkonusu kişi akrabanız mı?

Psikolog Jonathan Haidt, aşağıdaki ahlaki dilemmayı aktarır:

Julie ve Mark, biri erkek biri kız iki kardeştir. Üniversitenin yaz tatilinde, birlikte Fransa'ya giderler. Bir gece, kumsala yakın bir kulübede yalnız kalırlar. Sevişmeyi de-

nemenin ilginç ve eğlenceli olabileceğine karar verirler. En azından bu, ikisi için de yeni bir deneyim olacaktır. Julie zaten doğum kontrol hapı kullanmaktadır ama güvende olmak için Mark da prezervatif kullanır. İkisi de sevişmekten haz alır ama bunu bir daha asla yapmamaya karar verirler. Bu geceyi, birbirlerine daha fazla yakınlık hissetmelerini sağlayan özel bir sır olarak saklarlar. Bu konu hakkında ne düşünüyorsunuz? Sevişmelerinde bir sakınca var mı?

Psikolojiye Giriş dersini ne zaman versem bu dilemmayı ortaya atarım ve aldığım tepki her zaman şöyledir: *İğrenç!* Bu durum bize iğrenç gelir ve pek çok insan bunun ahlaksızlık olduğuna inanır. Peki, ama neden? Gerçekten de kardeşlerimizi cinsel anlamda neden çekici bulmayız? Pek çok insanın, çekici olduklarını kabul edecekleri erkek ve kız kardeşleri vardır; ancak, kardeşleriyle cinsel ilişkiye girmek isteyenler oldukça nadirdir. Çok az ebeveyn, eğer varsa, yeni yetme çocuklarının arabanın arka koltuğunda birbirleriyle gizlice buluşmasından ya da romantik bir kaçamak yapmasından endişe etmelidir. Erkek ve kız kardeş arasındaki ensesti engellemek, eğitim programlarının önemli bir parçası değildir; bakanlar ve politikacılar itirazlarını dile getirmezler; psikologlar, bu durumla mücadele etmek için hükumetten ödenek almazlar. Bu, tıpkı dışkı yemek gibidir; bir sorun değildir; çünkü neredeyse hiç kimse böyle bir şeyi yapmayı istemez.

Bazı ensest yasakları sıklıkla ihlal edilir; ancak bunlar daha uzak akrabalar arasındaki ilişkileri kapsar, bu yüzden aynı tür bir iğrenme duygusunu hissetmeyiz. Çoğunlukla, bu daha az sezgisel yasaklar, kanunlarda ve dinsel metinlerde yazılı haldedir. Örneğin Eski Ahit'in üçüncü kitabı, bir babayla oğlunun kızı ya da kızının kızı arasındaki cinsellik hakkında hoşgörüsüzdür. Bu kısım, Richard Dawkins'in bencil gen teorisini mantıklı bir biçimde dile getiren, şiirsel bir versiyondur: "Onlarla cinsel ilişki kurmayacaksın, çünkü onların çıplaklığı senin çıplaklığındır."

Ensestten kaçınma hakkındaki evrimsel mantık, akrabanızdan çocuk yapmanın genetik anlamda kötü bir fikir olmasıyla ilgilidir; çünkü akrabalar, çok fazla ortak geninizi paylaşırlar. Bu durum "aynı soydan çiftleşme depresyonu" olarak bilinir ve riski şudur; çekinik genler, büyük ihtimalle eş genli bir hale gelir. Ancak bunun pratikte nasıl işlediğini açıklamak daha da zordur. Kafalarımızın üzerinde küçük bir kitap taşıdığımızı varsayalım. Kitapta da şöyle yazsın: "Yakın akrabalarla cinsel ilişkiye girme!"; yanında duygusal bir ifade, "Bu gerçekten de iğrenç!"; ve bir değer yargısı, "Bu ahlaki açıdan yanlış." Bütün insanların, bu kitabın talimatlarına uymayı seçtiğini varsayalım. Yine de, şu soru varlığını korur: Kimin yakın akrabanız olduğunu nasıl anlayacaksınız?

Bir şeylerin ters gittiği olayları göz önüne alarak, bu soruları yanıtlayacak ipuçlarına ulaşabiliriz. İnsanlar bazen, akrabalarıyla yanlışlıkla cinsel ilişkiye girerler; kurmaca Oedipus'ta olduğu gibi ya da John Sayles'ın filmi *Lone Star*'daki karakterlerin yaptığı gibi ya da 2008'de İngiltere'de meydana gelen gerçek bir vakada olduğu gibi: Doğum sonrasında birbirlerinden ayrılan ikizler, aradan yıllar geçtikten sonra tanışıp evlendiler. Aynı zamanda, birbirlerini genetik anlamda akraba olarak görmeyen insanların sözkonusu olduğu vakalar da vardır. Bu konuyla ilgili en fazla çalışılmış örnekler, İsrail'deki kolektif çiftliklerde birlikte büyüyen çocuklar ve büyütüp daha sonra oğullarıyla evlendirmek için, ebeveynlerin kız bebekleri evlat edindikleri Çin ve Tayvan'daki kararlaştırılmış evliliklerdir. Her iki vakada da cinsel ve duygusal ilişkiler sonradan ortaya çıkma eğiliminde değillerdir.

Bu örnekler, birlikte büyümüş olmanın libidoyu öldürdüğü düşüncesinde daha derin bir şeyler olduğunu akla getiriyor. 2007 yılında, Debra Lieberman, John Tooby ve Leda Cosmides, *Nature* dergisinde yayınladıkları önemli bir makalede, bu derin şeylerin kesin bir biçimde ne olduğu konusunda iki görüş ortaya attılar. Antropolog Edward Westermarck, 1891'de bir ihtimal üzerinde kafa yormuştu. Westermarck'a göre, aynı evde birlikte yaşama süreci önem arz ediyordu:

Uzun bir süre boyunca birbirlerine yakın olarak büyüyen çocuklar, sonraki hayatlarında birbirlerine karşı bir cinsel isteksizlik geliştiriyordu. İkinci muhtemel etken ise çocuğun annesi ve başka bir bebek arasında gözlemlediği işbirliğidir. Annemin başka bir bebeği emzirdiğini görseydim, bu çocuğun muhtemelen bana akraba olduğunu düşünürdüm. Yazarların da dikkat çektiği gibi, bu ikinci ihtimal yalnızca büyük kardeşin küçük kardeşini gözlemlediği durumlarda işe yarayabilir; küçük kardeş, büyüğün bebekliğini asla görmez.

Bu teorileri karşılaştırmak için, araştırmacılar yetişkinlere bir dizi soru yöneltti. Deneklere, kardeşleriyle birlikte büyüyüp büyümedikleri, kardeşlerini ne kadar önemsedikleri ve şayet düşündülerse kardeşleriyle sevişme düşüncesinden ne oranda iğrendikleri soruldu.

Araştırmacılar, yetişkinlerin, kardeşlerinin bebekliklerini görme imkânları olmamışsa aynı evde birlikte yaşama sürecinin en önemli etken olduğunu keşfettiler; kardeşinizle ne kadar uzun süre birlikte yaşarsanız o oranda cinsel isteksizlik geliştirecek ve onu daha fazla önemseyeceksiniz. Ne var ki, insanlar kardeşlerinin bebekliklerine şahit oldularsa bu durum birlikte yaşama sürecine baskın çıkar; kardeşe karşı yüksek oranda cinsel isteksizlik ve yüksek seviyede önemseme duygusu gelişir, birlikte yaşama sürecinin artık bir önemi kalmaz. Bir başka deyişle, annenizle bir bebek olarak etkileşimde bulunan birini görmek, onunla uzun süre yaşamamış olsanız bile, sonraki hayatınızda libidonuzu öldürür.

Bütün bunlar bilinçsizce gerçekleşir. İsrail'deki kolektif çiftlikler örneğinde de olduğu gibi, bir kişinin biyolojik olarak sizin akrabanız olmadığını kesin bir biçimde bilebilirsiniz; ancak sözkonusu kişiyle çocukluğunuz birlikte geçtiyse enseste karşı doğal bir reaksiyon, etkisini gösterir. Diğer taraftan, bir kişinin genetik olarak sizinle yakın akraba olduğunu kesin bir biçimde bilebilirsiniz; ancak bu kişiyle hiçbir zaman birlikte yaşamadıysanız, onunla sevişme düşüncesi midenizi bulandırmaz. Bence, İngiliz ikiz kardeşler vakasında olan şey tam da budur. Kardeş olduklarını öğrendiklerinde dehşete düştüler, şok oldular ve evliliklerini sonlandır-

dılar; ancak bu durum cinsel ve romantik duygularını yok etmeye yetmedi.

Kaygı duymanız gerekenler yalnızca kardeşler DEĞİL. Çocuklarınızın kimden olduğunu bilmek de son derece önemli. Çocuklarınızı seks partneri olarak görmekten kaçınmayı istediğiniz gibi, sevgi ve ihtimamınızı da onlara adamayı istersiniz.

Kadınlar için, bu durum kolaydır; çocukları kendi rahimlerinin meyvesidir. Kaygılanması gereken erkeklerdir. Hangi çocukların kendi genlerini taşıdığından asla emin olamazlar; yapılan DNA testlerinden de anladığımız kadarıyla, emin olduklarını sandıkları zaman bile, çoğunlukla yanılırlar. Pek çok erkek gerçekten de *boynuzludur*; farkında olmadan, başka adamların çocuklarını büyütürler. "Boynuzlu" terimi, yavrularını sürüdeki diğer üyelerin yavrularından ayıramayan hayvanlardan gelir; bir çeşit sürü aldatmacasıdır.

Yukarıda, kardeşler arasındaki ensest bağlamında bahsi geçen belirtiler (birlikte yaşama süreci), büyük oranda ebeveyn–çocuk ensesti için de uygulanabilir görünüyor. Çocuklarınızla bebekliklerinden beri birlikte yaşıyorsanız, muhtemelen onlarla sevişmeyi istemezsiniz. Üvey babalarla ilgili temel sorun ise çoğunlukla aileye sonradan katılıyor olmalarından kaynaklanır. Bir erkek, çocuklar henüz bebekken onların yanında olmamışsa, onlara karşı cinsel eğilim göstermeye ve şiddet uygulamaya (hatta öldürmeye de) daha yatkındır.

Yine de, içgüdüsel hislerimiz aşikâr olan bilgilerle değil, bu belirtilerle harekete geçer. Bir bebeği evlat edinirseniz bağlılığınız öz çocuğunuza hissettiğiniz kadar güçlü olacaktır. Bu bebeği, kendi kanınızdanmış gibi düşünürsünüz. Öte yandan, DNA testleri kendi kanından olduğunu kanıtlamış olsa bile, kızıyla ilk defa kızı ergenliğe erişmişken tanışan bir adam, onu cinsel anlamda çekici bulabilir.

Akrabalıkla ilgili farklı bir potansiyel belirti ise bebeğin benzerliğidir. Bebeklerin çoğu babaya benzer, çoğu da muhtemelen babanın soyundandır. Bu demek oluyor ki, babalar,

babalık durumunu saptamak için çocuklarının dış görünüşüne dikkat ederler. Bazı araştırmacılar, bebeklerin annelerinden çok babalarına benzediklerini tahmin ediyorlar; böylece bebekler, etraflarında bulunan yetişkin erkeğe genetik yakınlıklarını göstererek, benzerlikten fayda sağlıyorlar.

Yine de bu öngörüde mantıklı olmayan yönler var. Boynuzlanma yaygın olsaydı (ki erkekler babalık durumlarını doğrulamaya ihtiyaç duyduğuna göre, bir dereceye kadar da yaygındır), bu *korkunç* bir evrimsel strateji olurdu. Yanlarındaki yetişkin erkeğin çocuğu olmayan bebekler, yanlış adama benzedikleri için, reddedilme ve öldürülme riskiyle karşı karşıya kalırlardı. Gerçeği söylemek gerekirse bebeklerin babaya benzediklerini iddia eden yalnızca bir çalışma var; bu bulguyu kanıtlayan başka bir çalışma da yoktur.

3. Sözkonusu kişinin cinsel geçmişi nedir?

Bekaretin önemi, tahmin edebileceğimizden çok daha önceye dayanıyor. Bekaret, Eski Ahit'in ilk kitabında Rebeka'yı tasvir ederken kullanılır ("Çok güzel bir genç kızdı. Ona erkek eli değmemişti") ve Tevrat'ta tam 700 kez bundan bahsedilir. Yeni Ahit'te daha az sözü edilen bir temadır; ancak yine de İsa'nın bakire bir anadan doğumuyla birlikte, bekaret Hristiyan inancının merkezinde yer alır.

Bu bağlamda bekaret, penetrasyonu içeren cinselliğin yaşanmamış olmasıyla ilgilidir. Penetrasyon hakkındaki bu vurgu, bazılarını hayrete düşürür. 2007 Eylülünde, İnternetten yayınlanan *Slate* dergisinin ünlü cinsellik yazarları Emma Taylor ve Lorelei Sharkey, onları çok şaşırtan bu bekaret konusunda, bir yazı yayınladı.

> Bekaretin, hâlâ neden penisin tam anlamıyla penetrasyonu olarak tanımlandığını, hiçbir zaman anlamayı başaramadık... Eşcinsel olmayan bir çiftin, oral seks, mastürbasyon, ortak mastürbasyon, hatta belki de (Katolik okul kızları hakkındaki dedikodulara bakılırsa) anal seks ya-

pıp, hâlâ "kendilerini evliliğe sakladıklarını" iddia etmesi nasıl mümkün olabilir? Elbette, bebek yapmada cinsel birleşmenin rolü, penetrasyonu cinsel edimler arasında biraz farklı bir noktaya taşıyor. Ne var ki doğum kontrol yöntemleri, aile planlaması ve üreme teknolojilerinin ileriye taşındığı bu günlerde, cinsel birleşme kötü bir sondan ziyade, haz veren bir son anlamına geliyor. Buna feminizmin ve eşcinsel hakları hareketinin etkisini de eklerseniz, cinsellik denilen mecliste artık daha fazla sandalyeye sahip olduğunuzu anlarsınız.

Kişiden kişiye değişiyormuş gibi görünüyor. Bu durum, 1990'ların sonunda Başkan Bill Clinton tarafından ortaya atılan, oral seksin "cinsel ilişki" sayılamayacağı yönündeki ısrarı üzerine patlayan anlamsız tartışmayı akla getiriyor. Ancak, bu konuda peşin hükümlü olmamızın gizemli bir tarafı yoktur. Taylor ve Sharkey, cinsel birleşmenin bebek yapmadaki gücünün, onu cinsel edimler arasında "biraz farklı bir noktaya taşıdığını" kabul ederken, aslında kendi sorularını da yanıtlamış oluyorlar. Biraz değil, çok daha farklı bir noktaya! Şimdilerde, cinsel birleşme ve bebek yapma arasında bir ayrım olduğu doğrudur. İnsanlar, bebek yapma niyetinde olmadan cinsel ilişkiye girebilir ve açık bir biçimde bunun önlemlerini alabilirler. Daha nadir olarak da cinsel birleşme olmadan çocuk sahibi olabilirler. Ne var ki zihnimiz ve cinselliğimiz, modern çağa göre rasyonel olarak ayarlanmış değildir. Tamamen burada ve şimdide yaşamayız. Arzularımız, biri kişisel, biri de evrimsel olmak üzere iki adet geçmişe sahiptir ve türümüzün yaşamının büyük bir bölümü için, bir bebek sahibi olmanın yegâne yolu cinsel birleşmeydi. Cinsel birleşmeye, ortak mastürbasyondan, teleseksten, erotik masajdan farklı, özel bir konum atfetmemiz şaşırtıcı değildir.

Bekaretteki temel fikir, Taylor ve Sharkey'in düşündüğünden daha da sınırlıdır. Karakteristik olarak, bekaret kadınlarla sınırlanmıştır. İngilizce'deki "virgin" kelimesi Latince kökenlidir ve "genç kadın" anlamına gelir. Kadın bekareti, erkek bekaretinden daha çok önem taşır, çünkü kadınlar ço-

cuklarının kim olduğundan fiilen emindir; oysa erkekler, çoğunlukla şüphe duyarlar. Genetik anlamda akraba olmadığı bir çocuğu yetiştirmek, erkek için evrimsel bir felakettir. Bu yüzden, partnerinin yakın geçmişte kiminle cinsel ilişkiye girdiğini bilmek, erkek için büyük önem taşır. Olabilecek en iyi cevap ise şudur: hiç kimseyle.

Bekaretin cazibesi, bazı alışılmadık pazarların oluşmasına da neden oluyor. Bunun modern uç bir örneği, bekaretini İnternette açık arttırmayla satışa çıkaran Natalie Dylan ismindeki 22 yaşındaki kadın araştırmaları öğrencisidir. İffetli olduğunu kanıtlamak için, jinekolojik muayene ve yalan makinesi testi yaptırmaya da söz vermiştir. Dylan bunu yapan ilk kişi değildi; ama bekaretini açık arttırmaya çıkarması, ulusal ve uluslararası basın tarafından bütün dünyaya duyuruldu ve Dylan'ın bir milyon doların üzerine çıkan teklifler almasına neden oldu. Sahte bekaretten de söz etmek gerekir; Birleşik Devletler'de, bazı evli kadınlar kızlık zarı diktirme operasyonu için para harcıyor. Böylece, kocalarına bir hediye olarak, bakire taklidi yapabiliyorlar.

Bekaret takıntısı, cinsel aklımızın en çirkin yönlerinden biridir. Birçok toplumda, evlilik öncesi bekaret testi yaptırmak gibi adetler bulunur; cinsel birleşmeyi kadınlar için zor ve tatsız bir hale getirerek, kadınları iffetli kalmaya zorlamak amacıyla gerçekleştirilen kadın sünneti gibi çeşitli uygulamalar vardır. Tecavüze uğrayanlar da dâhil, iffetsiz bulunan kadınlara yönelik korkunç şiddet eylemleri de sözkonusudur. Bekaret takıntısı, genç kadınların ve kızların cinsel istismarını ve hatta saflık düşüncesinin dehşet verici bir izdüşümü olarak, bir bakireyle yatmanın AİDS'i iyileştireceği yönündeki efsaneyi de destekler.

Daha Derin

Adayların sayısını cinsiyet, ilişki durumu ve geçmişlerinin uygunluğuna bakarak azaltsanız bile, uzun süreli bir eş seçmek yine de güçtür. Charles Darwin, yirmi dokuz yaşındayken evlenip evlenmemek konusunda derin çelişkilere düşmüştü. 1838'de, evliliğin olumlu ve olumsuz yanlarının bir

listesini çıkarttı. Bunlar, karşılıklı sayfalarda gösterilmiştir. Ardından, "Evlen-evlen-evlen İŞTE CEVAP" sonucuna vardı ve birkaç ay sonra da bunu gerçekleştirdi.

Darwin'in olumlu-olumsuz listesi Viktoryan ahlakın ve Darwinizmin hoş bir karışımıdır. "Evlen" listesinin en başında çocuklar yer alır; ancak yarattıkları masraf ve stres yüzünden "Evlenme" listesinde de bulunurlar. Cinsellikten özellikle bahsedilmemekle birlikte, fiziksel temas ele alınır. Fakat olumlu tarafın esas konusu, ne cinsellik ne de çocuklardır, evliliğin Darwin'e bir arkadaş ve yoldaş sağlayarak, onun hayatını zenginleştireceği görüşüdür.

Düğünden bir hafta önce Emma Wedgwood'a yazdığı aşk mektuplarından birinde, Darwin, "Senin beni insanlaştıracağına, bana yalnızlık ve sessizlik içerisinde teoriler oluşturmak ve bulgular toplamaktan daha büyük bir mutluluğun var olduğunu öğreteceğine inanıyorum" der. Emma bunu gerçekleştirir; inanılmayacak kadar yakın bir ilişkileri olur. Bu ilişki Darwin'in çalışmalarını olumlu biçimde etkiler; Emma'nın dini görüşlerine olan ilgisi ve saygısı, evrimin insan zihnini nasıl şekillendirdiğiyle ilgili iddialarını yumuşatmasını sağlar.

Evlen

Çocuklar – (Tanrının İnayetiyle) – Bir kişiye odaklanan daimi yoldaş, (ve ihtiyarlıkta arkadaş) – sevilmek ve eğlenmek – her koşulda bir köpekten daha iyi – Ev ve evle ilgilenecek birinin olması – Müziğin çekiciliği ve yarenlik edecek bir kadın – Bunlar kişinin sağlığı için yararlıdır – *ama korkunç bir zaman kaybıdır* – Birinin sevdiği bir yere gitme özgürlüğü _ Çevre seçimi, çok az olmasına rağmen _ Kulüplerde zeki adamlarla muhabbet – Akrabaları ziyaret etmek zorunda olmamak ve boş konuşmalara maruz kalmamak.

Evlenme

Çocukların masrafı ve derdi tasası – belki de kavga gürültü – **Zaman kaybı** – akşamları kitap okuyamamak – şişmanlamak ve tembellik – Kaygı ve sorumluluk – kitaplar ve diğer şeyler için daha az para – çocuklar için daha çok çalışmak zorunda kalmak – (Oysaki çok çalışmak kişinin sağlığını kötü etkiler). Belki de karım Londra'yı sevmeyecek; sonraki karar sürgün ve tembel, aylak bir aptal olmaya doğru alçalma.

Tanrım, birinin tüm hayatını kısır bir arı gibi sürekli çalışarak harcaması ve sonunda hiçbir şey elde edememesi, bunu düşünmek tahammül edilemez. – Hayır, hayır bunu yapmayacaksın – Bütün gününü isli, kirli bir Londra evinde yapayalnız geçirdiğini düşün. – Kendini sıcacık bir odada, kanepede, tatlı ve müşfik karınla birlikte hayal et ve kitaplar ve belki de müzik – Bu düşünceyi, Grt. Marlbro' sokağının kirli gerçekliğiyle karşılaştır.

Darwin bir eş ararken, iki taraflı simetriden ya da doğru kalça-bel oranından fazlasını arıyordu. İyi ve özel bir insan istiyordu. Bir insanın gençliğini ve sağlığını, yüzünden ya da bedeninden anlayabilirsiniz; ancak, insanlar zekâ ve nezaket gibi nitelikler de ararlar. Zeki ve nazik insanlar, dolayısıyla onların çocukları da hayatta iyi işler gerçekleştirirler. Aynı zamanda, çocuklarla içtenlikle ilgilenecek ve size yardım edip sizi destekleyecek birini ararsınız. İnsanların eş seçimleri üzerine, otuz yedi farklı kültürden insanları inceleyen ve şimdiye dek gerçekleştirilen en geniş çaplı araştırmada, hem erkekler hem de kadınlar için en önemli etkenin nezaket olması şaşırtıcı değildir.

HEPİMİZ, Darwin'in yaptığı gibi, zeki, sadık ve kibar eşler ararız. Sorun, bu kişinin kim olduğuna karar vermektedir.

Bu, bizi biyologların cinsel seçilim dedikleri şeye götürür. Tavus kuşlarının gösterişli kuyruklarını düşünün. Kullanışsız olmasının yanı sıra hantal ve ağırdır; kuşu yavaşlatır; temizlemesi zordur; ayrıca, yırtıcılara da "Beni Ye" işareti gönderir. Cinsel seçilim teorisinin geliştirilmesinden önce, Darwin tavus kuşu tüyü görmenin kendisini hasta ettiğini yazmıştır; çünkü bu kuyruk, doğal seçilim mantığının küçük düşürücü bir biçimde reddidir.

Buradan, bu kuyrukların doğrudan hayatta kalmaya yaramadığı sonucuna varmıştır. Bu kuyruklar yırtıcılardan sakınmaya, avları öldürmeye, sıcaklık sağlamaya ya da tavus kuşunun gerçek hayatta karşılaşacağı herhangi bir zorlukla mücadele etmeye yaramazlar; ama dişi tavus kuşlarına çekici görünürler. Dişi tavus kuşu, biraz daha renkli bir erkekle çiftleşmeyi tercih ederse, bir sonraki nesil, daha renkli erkeklerden ve gösterişle ilgili benzer zevklere sahip olan dişilerden oluşacaktır. Bu şekilde uzun bir evrimsel süreçten sonra, tavus kuşu kuyruğu ortaya çıkmıştır.

1958 yılında, evrimsel biyolog John Maynard Smith, bu analizi erkek meyve sineklerinin karmaşık dansı için de uygulamıştır. Bu danslar gereksiz gibi görünür; cinsel seçilimi hesaba katmazsanız, gerçekten de öyledirler. Dişiler bu

danstan, kiminle çiftleşeceklerine karar verme konusunda yararlanırlar; bu geçerli bir evrimsel seçimdir, çünkü iyi dans edebilecek kadar zinde olmak gerekir. Seçici dişilerin zinde yavruları olur. Erkekleri dans etmeye teşvik eden genler ve dişilerin dans eden erkekleri aramaları, nüfusun tamamında görülür.

Psikolog Geoffrey Miller, insan doğasının en ilginç ve en gösterişli özelliklerinin, insanların diğer insanlardan daha değerli olduklarını göstermelerinin bir biçimi olan cinsel seçilim sonucunda evrimleştiğini savunur. Bu özellikler, zindeliğimize (Miller, dansı da bunun içerisinde değerlendirmektedir), sportifliğimize, sanatsallığımıza, yardımsever faaliyetlerimize ve mizah anlayışımıza ilham olurlar. Miller'a göre beyin "muhteşem bir cinsel süstür."

Miller'ın bu önemli teorisini burada detaylarıyla tartışmayacağım; ama cinsel çekimle ilgili olan ve incelemeye değer bulduğum iki tür anlayıştan söz etmeliyim. Bunlardan ilki, son bölümde yer alan, insanların şişelenmiş su için neden bu kadar çok para ödedikleri tartışmasında bahsedilen, masraflı gösteriştir. Fikir şudur: Kişisel özellikler sergilenirken yalnızca bir bedeli olan, yani ya belli bir zorluk seviyesinde olan ya da özveri gerektiren özellikler ciddiye alınır. Birisi bu sergilemeyi kolaylıkla gerçekleştirebiliyorsa yapılan şey değersizleşir; çünkü onun taklit edilmesi gayet kolaydır. Masraflı gösteriş, özellikle kur yapma sürecinde birbirimize verdiğimiz hediyelerde ortaya çıkar. Miller "Bir adam, bir kadına en azından yenilebilecek olan güzel, büyük bir patates alabilecekken, niçin elmas bir yüzük almalıdır?" sorusunu etkileyici bir biçimde dile getirir. Cevabı şudur: Hediyenin esas özelliği işe yaramaz ve pahalı olmasıdır. Elmas, aşkın simgesi olarak algılanır; ama patates öyle algılanmaz; çünkü insanlar yalnızca değer verdikleri kişiye bir elmas verirler; bu elmas da zenginlik ve bağlılığa işaret eder.

Parasal değer, tek bağlılık simgesi değildir. Ekonomist Tyler Cowen, birlikte yaşadığınız insanlara verilebilecek en güzel hediyenin, kendiniz için istemeyeceğiniz şeyler olduğuna dikkat çeker. Eşi, *Battlestar Galactica*'nın tüm

DVD'lerinden oluşan bir setten hoşlanacağı halde, Cowen için bu kötü bir hediye olacaktır; çünkü hediyeden kendisi de haz duyacaktır; bu da hediyenin, eşine karşı duyduğu sevgiye işaret etmediğini gösterir.

Diğer gösteriş biçimlerine, isminizi değiştirme, taşınma ve sevgilinizin ismini büyük bir dövme olarak vücudunuza yaptırmak da dâhildir (bu dövme, geçici, yıkanınca çıkan dövmelerden olamaz!). Elbette, evlilik bir bağlılıktır ve boşanma süreci zor ise evlilik daha masraflı (aşkın gösterişinden de fazla) hale gelir. Düğün öncesinde yapılan anlaşmalar ne kadar mantıklı olurlarsa olsun, zıt etki yaratır; çünkü sizin bu evliliğin bitebileceğinden endişelendiğinizi ve bunun bedellerinden sakınmaya çalıştığınızı açıkça ortaya koyar. Bir adamın, eşi doğurganlığını yitirdikten sonra vazektomi* operasyonu yaptırması, adamın eşini ve çocuklarını daha genç bir kadın için terk etmeyeceğinin sinyalidir (ancak, operasyon geri alınabilir biçimde gerçekleştirildiyse bu durum romantik olmayacaktır.)

Bunların her biri bağlılık, sevgi gösterisidir; ancak belirtmek gerekir ki, bu tür değerli gösteriş biçimleri her zaman hoş karşılanmayabilir. Örneğin, kulağınızı kesmeniz aşırı bir harekettir; aynı şekilde, ilk buluşmadan sonra dövme yaptırmak ya da kendini kısırlaştırmak da öyledir. Bunlar gayet başarılı bir biçimde ilgi ve adanmışlık işareti olabilirler; ancak, umutsuzluk ya da delilik göstergesi taşırlar.

Miller'ın ikinci harika fikri ise "ateşli seçici" ile ilgilidir. Bu düşünce, eş seçerken bize haz verecek kişileri aradığımızı savunur. Bu, kişisel bağlamda bakıldığında gayet açık gibi görünebilir; ancak Miller bunu, uyum sağlamacı bir bakış açısından, belirli özelliklerin evrimleşmesi için itici bir güç olarak incelemektedir.

Bunun basit bir fizyolojik örneği penistir. Diğer primatlarla karşılaştırıldığında, insan vücudu her türden tuhaflığa sahiptir (erkekler sakal bırakır, kadınlar genişlemiş göğüs ve basenlere, ince bellere sahiptir); ancak bu farklılıkların

* Erkeklerdeki her iki tarafta bulunan meni kanallarının bağlanması –ed.n.

en göze çarpanı erkek cinsel organındadır. Bazı primatlar, görsel olarak insanlarınkinden daha ilgi çekici cinsel organlara sahiptir. Vahşi Afrika maymununun parlak pembe-mor testis torbası ve kırmızı penisi, örümcek maymununun ise mavi testis torbası ve kırmızı penisi vardır. Ancak insan penisi temasla ilgili açık bir avantaja sahiptir; uzun, kalın ve daha esnektir. Diğer primatların küçük, kalem kalınlığındaki penisleri, beş-altı santimetre uzunluktadır ve penis kemiği yüzünden serttir. Miller, bunun dişilerin cinsel seçilimlerinin bir ürünü olduğunu söyleyerek, tartışma yaratan bir iddiada bulunur. Dişiler, kendilerine cinsel haz veren erkekleri seçmişlerdir; bu da, daha iyi bir penisin evrimleşmesine neden olmuştur.

Miller'a göre, beyin de hemen hemen penis gibi evrimleşmiştir. İnsanlar kendilerini eğlendirecek eşler ararlar. Bizi mutlu eden insanlarla birlikte olmayı ve çiftleşmeyi tercih ederiz. Bu, evrime yeni bir ışık tutmuştur. Evrimsel psikologlar zihni, genellikle ya doğal ortamıyla ilgili teoriler oluşturan bir bilimsel veri hesaplayıcısı ya da toplumsal hâkimiyet üzerine verilen rekabette, başkalarını kurnazlıkla alt etmeye çalışan Makyavelist bir komplocu olarak görürler. Ayrıca, akıl belki de cinsel seçilim kuvvetleri tarafından şekillenmiş, başkalarına haz verebilmek için hikâye anlatma, sevimlilik ve mizah gibi yetenekleri kazanmış bir eğlence merkezidir.

Gerçek Aşk

Şimdiye kadarki iddia, cinsel arzuların zekice olabileceğiydi. Yüz şekline ya da kalçaların kıvrımına duyarlı olacak şekilde evrimleşmiş olabiliriz; ancak, cinsel geçmiş, bağlılık gösterişleri, zekâ, sıcaklık ve kibarlık gibi daha içsel etkenleri de göz önüne alırız.

Bu noktada, bu içselliğin başka bir yanını daha vurgulamak istiyorum. Bizler yalnızca, yüzlerden ve bedenlerden etkilenmeyiz; hatta kişilik ya da zekâdan da etkilenmeyiz. Bu özelliklerin her birine sahip olan özel insanlardan etkileniriz. Bizler, nihayetinde bireylere aşık oluruz; insanların görünümlerine değil. George Bernard Shaw'ın da dediği gibi;

"Aşk, bir kişiyle diğerleri arasındaki farkın ölçüsüzce abartılmasıdır."

Aşkın bu şekilde işlemesinin iki nedeni vardır. İlki, onun baştan çıkarma gücüdür. Benimle bizzat benim için değil de; zekâm, zenginliğim ya da güzelliğim için birlikteysen, ilişkimiz kırılgandır. Psikolog Steven Pinker bu endişeyi şöyle anlatıyor:

> Müstakbel eşinizin mantığı öyle emrettiği için, mesela yan daireye dört dörtlük muhteşem bir adam/kadın taşındığında sizi terk etmeyeceğinden nasıl emin olabilirsiniz? Birinci yanıt, öncelikle rasyonel gerekçeler yüzünden sizinle birlikte olacak bir eşi kabul etmeyin ve dahası siz, siz olduğunuz için yanınızda olmayı kabul eden bir eş arayın.

Bu bağlılık mantıksız gibi görünebilir; ama bu çekici bir mantıksızlıktır. Karşınızdaki kişi de sizden etkileniyorsa, bu iyice çekici hale gelebilir. "Sevgilinizin görüntüsünün, kazandığı paranın ya da IQ'sunun sizin standartlarınızı karşıladığını fısıldamak, romantik ortamı yok edecektir," diye ekliyor Pinker. "Bir insanın kalbine giden yol bunun tersini, elinizden başka türlüsü gelmediği için ona âşık olduğunuzu söylemektir." Aslında, nörologlar romantik sevgi ve bağlılık için atanmış sistemler olduğunu keşfettiler. Kimilerinin iddia ettiğine göre, bir insan kokaine nasıl bağımlı hale geliyorsa belirli bir insana da bu şekilde bağımlı olabilir; ancak burada incelenen bağımlılık şekli romantik sevgiden ziyade, bir annenin çocuğuna duyduğu sevginin bir biçimidir.

Yine de, bireylere odaklanmak yalnızca baştan çıkarıcı bir strateji değildir. Bir kişiye âşık olmamızın ikinci sebebi, odaklandığımız bireyin bizim için değerli olan *her şeyi* temsil etmesidir. Sanat çalışmaları, tüketici ürünleri ve duygusal nesneler üzerine akıl yürütme biçimimiz budur. Chagall imzalı bir tabloya sahip olsaydım, birinin o tabloyu gerçeğinden ayırt edemeyeceğim bir kopyasıyla bile değiştirmesinden hoşnut olmazdım. Ben *o tabloyu* isterim, aynı onun gibi gö-

rünen başka bir şeyi değil. Korsan bir Rolex'in değeri, aslına ne kadar benzerse benzesin, gerçek bir Rolex'in değerinden çok daha az olacaktır. Çocukların güvenlik battaniyesini ya da oyuncak ayısını bir benzeriyle değiştirdiğinizde (önümüzdeki bölümde değineceğim üzere, bunu laboratuar ortamında denedik), bu durumdan memnun olmayacaklardır.

Sevgi hakkındaki bu gerçeğin bir örneğini görmek için, en çok sevdiğiniz kişiyi düşünün. Şimdi, bu özel kişiye çoğu insanın ayırt edemeyeceği kadar benzeyen başka birinin var olduğunu hayal edin. Hatta bu kişinin sizin partnerinizin genetik bir kopyası olduğunu ve onun da partnerinizle aynı ebeveynler tarafından aynı evde büyüdüğünü düşünün.

Başka bir deyişle, partnerinizin bir tek yumurta ikizi olduğunu hayal edin. Bir kişinin kendisinden değil de özelliklerinden hoşlanıyorsanız, bu ikiz de büyük bir ölçüde ilginizi çekecektir. İlginç olan şu ki, ikizlerle evlenen kişiler üzerine yapılan çalışmalarda, bu durumun gerçekleşmediği görülmüştür. Evlendiğiniz kişiye karşı romantik ilgi duyarsınız, onun dış özelliklerine karşı değil.

Cinsel arzu da benzer biçimde bireylere yöneliktir, onların özelliklerine değil. Yine de, en büyük etkiyi yaratan kişi en *az* tanıdık olan birey olabilmektedir. Bu durum, Isaac Bashevis Singer tarafından yazılmış, tesadüfî bir yatak aldatmacası içeren bir oyunda hoş bir biçimde örneklendirilir. Singer, kendi köyü Chelm'den uzaklara gidip kaybolan ve sonunda köyüne döndüğünde, kafası karıştığı için kendi köyündeki insanlara benzeyen insanların yaşadığı başka bir köye vardığına inanan bir budalayı anlatır. Uzun bir süreden beri soğuduğu karısını görür ve onu çok güçlü bir biçimde arzular. Algısal düzlemde, eşi elbette tanıdıktır; ancak bizler algısal canlılar değiliz. Benim bildiğim kadarıyla, böyle bir deney hiçbir zaman gerçekleştirilmedi; ama iddiaya girerim ki, tek yumurta ikizlerinin eşleri, algısal düzlemde bedenin kendisi tamamen tanıdık olsa da eşlerinin ikizinin çıplak görüntüsü karşısında nadiren etkilenirlerdi.

Hatta bu deneyin farklı biçimleri her gün İnternette gerçekleştiriliyor. Porno siteler, ünlülerin video kliplerden ya

da bazı durumlarda gizlice uzaktan elde edilen çıplak görüntüleriyle övünürler. Muhtemelen, bu görüntüleri uyarıcı kılan şey görüntünün görsel deneyimi değil (bazen bulanık ve ayırt edilemez oluyorlar), o kişinin kim olduğunun bilinmesidir. Eğer görüntünün başka birine ait olduğu söylenirse, uyarılma hali sona erecektir. Dergiler, çekici bir ünlünün çıplak fotoğrafı için servet ödeyecektir; ama o kişiye benzeyen birinin fotoğrafı için, fiziksel düzlemde tıpatıp bir benzerlik sözkonusu olsa bile, hiçbir şey ödemezler. Bu, Vermeer ile van Meegeren karşıtlığının cinsel eşdeğeridir.

Yeni ortaya çıkan, farklı çeşitlerde uyarıcılar yardımıyla, İnternet üzerinden gerçek bir insanla seks yapmanızı sağlayan siber vibratör fikrini bir düşünün. Yatırım yapacak türden biri olsam paramı buna yatırırdım; çünkü bu teknoloji uygulanabilir hale getirilebilirse bu icadın son derecede popüler olacağına inanıyorum. Bu, insanlara, daha az bedel ödeyerek (her ne kadar uzaklarda olsa da) gerçek bir insanla seks yapma fırsatı sağlardı. Bu, ayrıca daha önceden bahsettiğim, cinsel çekiciliğin "içsel" etkenlerine de yararlı bir örnek de teşkil eder. Kişinin bu deneyimden elde ettiği haz, büyük oranda, karşı tarafta düğmelere kimin bastığından kaynaklanacaktır. Güzel bir film yıldızı mı? Aynı cinsiyetten başka bir insan mı? Anneniz mi? Fiziksel düzlemde, hepsi aynı kapıya çıkabilir; ama önemli olan fiziksel düzlem değildir.

Arzunun özcü doğasının son bir örneğini, Capgras Sendromu denilen nadir bir rahatsızlıktan elde edebiliriz. Bu rahatsızlıkta, insanlar eşleri de dâhil, kendilerine yakın olan kişilerin tıpatıp benzerleri ile değiştirildiğine inanmaya başlarlar. Bir teoriye göre, bu hastalık beynimizde tanıdığımız kişilerle karşılaştığımız zaman duygusal tepkiler vermekten sorumlu olan bölgenin zarar görmesinden kaynaklanır. Böyle bir hasta, karşısında eşine tıpatıp benzeyen birini görebilir, ama o kişi eşiymiş gibi hissedemez. Bu ciddi duygu, kişiye karşısındakini yabancıymış gibi hissettirir ve bu yüzden onu bir sahtekâr, belki bir klon, uzaylı ya da bir robot gibi görmesine yol açar.

Genel tepki, korku ve öfkedir ve hastalar kimi zaman aile üyelerini öldürürler. Ancak benim bildiğim bir istisna var; bu vaka, Singer'ın gezgin budala hikâyesinin gerçek hayattaki bir karşılığıdır. Sözkonusu olay, 1931'de gerçekleştirilmiş bir vaka çalışmasındandır. Çalışmanın konusu olan kadın, sevgilisinin cinsel yetersizliğinden şikâyet etmektedir; adam akılsız ve yeteneksizdir. Ne var ki kadın, bir beyin hasarı geçirdikten sonra "yeni" biriyle tanışır. Bu kişi, daha önceden tanıdığı kişiye tıpatıp benzemektedir; ama bu "zengin, erkeksi, yakışıklı ve asildir." Cinsel ve romantik hisler içseldir ve beyin hasarı, kadının sevgilisini farklı ve daha iyi bir bireymiş gibi düşünerek, yeni bir başlangıç yapmasını sağlamıştır. Bu durum, çekiciliğin özcü doğasının canlı bir örneğidir. Shakespeare'in de dediği gibi, "Aşk gözle değil, ruhla görülür."

4

YERİ DOLDURULAMAZ

BÖBREKLERİNİZDEN BİRİ İÇİN NE KADAR PARA İSTERDİNİZ? Peki ya bebeğiniz için? Cinsel ilişkiye girmek için? Bir milyarderin tutuklandığını ya da askere alındığını varsayın, bu kişinin yerine geçmenin bedeli sizin gözünüzde ne kadardır?

İnsanlar uzun zaman boyunca bu tip takaslar gerçekleştirdiler; ancak, şu anda dünyanın büyük bir kısmında bunlar kanunsuzdur. "Paranın Satın Alamadıkları" başlıklı ilginç bir tartışmada, felsefeci Michael Walzer, Birleşik Devletlerde yasaklanmış olan bir dizi takasın listesini sunuyor. Bu liste şunlardan oluşuyor:

1. İnsan (kölelik)
2. Siyasi iktidar ve etki
3. Adalet sistemi
4. Konuşma, basın, din ve toplantı özgürlüğü
5. Evlenme ve doğurganlık hakları
6. Askerlikten ve jüri görevlerinden muafiyet
7. Siyasi makamlar
8. Yoksunluk nedeniyle yapılan takaslar (asgari ücret yasalarından, sağlık ve güvenlik yönetmeliklerinden feragat etme üzerine yapılan anlaşmalar)
9. Ödüller ve şeref payeleri
10. İlahi lütuf
11. Sevgi ve dostluk

Bu yasaklanmış işlemler "tabulaşmış mübadelelerdir". Mesele, bizim kişisel olarak bu türden takaslar gerçekleştirmek istememiz ya da bunların yapılmalarına izin verilmesi halinde, insanların maddi olarak daha fazla yoksullaşacağına olan inancımız değildir. Daha da kötüsüdür. Birçok

insan bu takasları korkunç, doğaya aykırı ve "ahlaki olarak yozlaştırıcı" bulur. Gerçekleştirilen zekice bir deneyde, psikolog Philip Tetlock ve meslektaşları, deneklere tabulaşmış mübadeleler gerçekleştiren bir kişinin (ölmekte olan beş yaşındaki bir çocuğu kurtarmak için, bir milyon dolar harcayıp harcamamak konusunda seçim yapmak zorunda olan bir hastane yöneticisi) hikâyesini anlatmış; deneklerin, bu kişi neyi seçmiş olursa olsun, onu onaylamadıkları bulgusuna ulaşmıştır. Bu gibi seçimler üzerine düşünmek, o kişiyi ahlaksız kılar.

Bu tür mübadeleler istisnai durumlar gibi görünüyor olabilirler. Buna rağmen, birçok şeyin bir bedeli vardır; araba, gömlek ve televizyon gibi nesneleri alıp satarken çok sıkıntı yaşamayız. Bu tip gündelik nesnelere, kullanışlılıklarına ve bize sağladıkları faydaya dayanarak bir değer biçeriz. Piyasa ekonomisine iştirak etmenin anlamı budur.

Bu bölümde, bu durumun o kadar da basit olmadığını öne süreceğim. Zihinlerimizin, aslında ne kadar da alışveriş *karşıtı* olduğunu ve bir nesneyi para karşılığında takas etme düşüncesine ne sıklıkta karşı çıktığımızı göstererek işe başlayacağım. Ardından, kullanışlılık önemli olsa da, daha ilginç şeylerin de sözkonusu olduğunu iddia ederek, belirli şeylere sahip olmaktan niçin hoşlandığımız konusuna döneceğim. Bizler, özcüyüzdür; bu yüzden hepimiz, hatta küçük çocuklar bile, sahip olduğumuz şeyleri, o şeylerin saklı doğasına ve geçmişine dayanarak değerlendiririz. Bu özcülük, gündelik nesnelerin nesinden hoşlandığımızı ve bu nesnelerin bize niçin yoğun ve uzun soluklu bir haz verdiğini açıklar.

Piyasa Başarısızlığı

Birkaç yıl önce bir yaz mevsiminde, açık bıraktığımız zemin kattaki arka pencereden evimize bir hırsız girdi. Pencere küçüktü; yani, muhtemelen hırsız yetişkin biri değildi. Pencerenin yanında bir masa vardı ve o masanın üzerinde dizüstü bir bilgisayar (bana ait olan), daha eski bir bilgisayar (eşime ait olan) ve benim cüzdanım duruyordu. Hırsız (elimdeki ve-

rilere dayanarak, hırsızın cinsiyetinin erkek olduğunu tahmin ediyorum) ne bunları, ne de odadaki televizyonla, DVD oynatıcıyı almıştı. Bunun yerine, Xbox aletimizi ve oyunlarımızı almış; başka hiçbir şey çalmamıştı.

Bu durum karşısında hem biz hem de polis şaşkına döndü. Cüzdan ise başka bir muammaydı, çünkü içi para doluydu. En basit açıklama, bence hırsızın onu fark etmemiş olmasıydı. Ancak, bu durumun daha ilginç bir açıklaması olabileceğini de düşünüyorum.

Belki de, hırsız kendisini bir hırsız olarak görmüyordu. Ekonomist Dan Ariely, paranın özel bir konumu olduğunu keşfetmişti. MIT lisans öğrencilerinin ve Harvard yüksek lisans öğrencilerinin para çalmak yerine, kutu kola çalmaya daha fazla eğilimli oldukları sonucuna ulaşmıştı. Bunun sezgisel bir anlamı vardır. Eve giderken çocuklara bir şeyler alabilmek için psikoloji ön bürosuna gidip, kasa çekmecesinden beş dolar aldığımı hayal edemiyorum. Ben bir hırsız değilim. Ancak, başka malzemeler için ardiye dolabına gitmişken, çocukların sanat projelerini yapmaları için bant, makas ve kâğıt (ederi beş dolar) alıp eve götürmek daha farklıymış gibi geliyor. Hırsızımın kendisini suçsuz hissettiğini söylemiyorum; ama para çalmanın, olmasını istediğinden çok daha ağır ve tamamen başka bir suç şekli olduğunu düşünmüş olabilir.

Antropolog Alan Fiske, bu durumu anlamlandırmaya yardımcı olan bir sistem geliştirdi. Fiske, dünyada sınırlı sayıda etkileşim yöntemi bulunduğunu ortaya koydu. Bunların en doğal ve evrensel olanları, aileler ve bazı küçük gruplar içerisinde gerçekleşen Ortak Paylaşım (Benim olan senindir; senin olan da benimdir) ve benzer ürün ve hizmetlerin değiş tokuşunu içeren (Sen benim sırtımı kaşı, ben de seninkini kaşıyayım) Karşılıklı Yardımlaşma sistemleridir. Bu türden takaslar, insan dışındaki primatlarda bile görülür. En az doğal olan etkileşim sistemi ise Piyasa Fiyatlandırmasıdır; para, borç, faiz, yüksek matematik vb. şeyleri kapsar. Bu, mükemmel derecede ideal bir sistem olabilir; ancak evrensel değildir, diğer türler tarafından uygulanmaz ve yalnızca hatırı sayılır miktarda deneyim ve uygulama ile anlaşılabilir.

Bu etkileşim sistemleri farklı psikolojileri tetikleyebilir. Piyasa Fiyatlandırması (parayla ilgisi olan her şey) sert ve kişiler üstüdür, kanunun işidir. Ariely'nin çalışması bunun bir örneğidir. Diğer bir örnek ise benim kendi çalışmalarımdan; ancak, örnek gerçek bulgularla değil, yöntemimle ilgilidir. Bir yüksek lisans öğrencisi, lisans öğrencileri hakkında bazı verilere ihtiyaç duyduğunda, kimi zaman kampüste bir masaya oturup öğrencilerden anketini doldurmalarını ya da birkaç soruya cevap vermelerini isteyebilir. Yale öğrencileri genellikle meşgul olurlar ve zengindirler; eğer iki dolar ödemeyi teklif edersek çok azı kabul edecektir.

Bunun yerine, onlara meyve suyu ya da küçük çikolatalar öneririz. Bu yöntem, önerdiğimiz şeylerin değeri iki dolardan az olsa bile, nakitten daha fazla işe yarar. Para, ricamızı pek de çekici olmayan ticari bir etkileşime dönüştürür; ancak bir atıştırmalık teklif etmemiz, insanların daha iyi niteliğini ortaya çıkarır.

Benzer biçimde, birinin evine akşam yemeği için eli boş gitmek kabalık olabilir, ama ev sahibinin eline birkaç yirmilik tutuşturmak ya da yemekten sonra, arkaya yaslanıp "Yemek çok güzeldi, benim hesabıma yazın" demek daha büyük bir kabalık olacaktır. Aslında verimlilik açısından bakıldığında, en *mükemmel* hediye olmasına rağmen, para genellikle uygunsuz bir hediyedir. Çiçekten, şaraptan ya da mücevherden daha iyidir; çünkü para verirseniz, onu alan kişi çiçek, şarap, mücevher ya da başka bir şey alma ya da başka bir gün başka bir şey almak için onu saklama seçeneğine sahiptir. Sorun, paranın soğukkanlı piyasa etkileşimleri için geçerli olmasıdır; hoşlandığınız ya da sevdiğiniz kişilere satın aldığınız şeyleri vermeniz gerekir.

Birkaç istisna da sözkonusudur. Düğün hediyesi olarak para vermek, yeni evlenmiş bir çiftin maddi ihtiyaçlarını karşılaması açısından bir ayrıcalık olabilir. (Ancak, evlenen çift sizden daha yaşlı ya da daha zengin ise, uygunsuzdur.) Bir çocuğa da para verebilirsiniz; çünkü bir yetişkin ile çocuk arasındaki muhtemel statü farkı o kadar büyüktür ki; bu durum, doğası gereği bir hakaret olarak düşünülmez.

Para tabusunu geçiştirebilmek için çeşitli ince yöntemler de vardır. İnsanlar, hediyeler için "kayıt yaptırabilirler". Para kabul etmek ve bununla bir şeyler almak yerine (çünkü bu tabudur), kendilerine hediye verilecek olan kişiler hediyelerini önceden seçer, hediye verecek olanlar da seçilmiş olan şeyleri onlar için satın alırlar (bu tabu değildir). Benim deneyimlerime göre, birçok evli çift doğum günleri ve yıl dönümleri için, bu uygulamayı gayrı resmi biçimde gerçekleştirirler: Birbirlerine tam olarak hangi hediyeyi istediklerini söylerler.

Bir de hem (bir hediye seçmek zorunda olmayan) hediyeyi verene hem de alana (çeşitli seçeneklere sahip olan) yardımcı olan hediye çekleri vardır. Bu çeklerin paraya benzemeleri durumun tuhaflığını açıkça ortaya çıkarmaktadır. Elli dolarlık bir hediye çeki, aynen elli dolarlık bir banknot gibidir; sadece tek bir mağazada ya da mağazalar zincirinde kullanılabilir ve de belli bir süre sonra geçersiz olur. Hediye çeklerini satanların açısından bakıldığında, bu buluş kesinlikle dâhiyanedir. Şirketler, kullanılmayan ya da süresi dolan hediye çekleri sayesinde, yıllık milyarlarca dolar kâr elde ederler.

Piyasa mübadeleleriyle başa çıkmayı öğrendik. Bir iPod'a ya da bir paket çikolataya bedel biçebilecek durumdayız. Bu türden parasal hesaplamaları, yasal ya da ahlaki olmayan takaslar için bile gerçekleştiririz. Her şeye rağmen, insanlar zaman zaman seks, oy ya da bir böbrek için para ödemek gibi tabulaşmış mübadelelere dâhil olurlar; demek ki, bu tür faaliyetlerin ya da nesnelerin ne kadar edeceğine dair sezgilere sahiptirler.

Daha genel anlamıyla söylemek gerekirse, gündelik nesnelere ve hizmetlere bir değer biçemeseydik, mahvolurduk. Bu, yalnızca Piyasa Fiyatlandırması için değil, Ortak Paylaşım ve Karşılıklı Yardımlaşma için de geçerlidir. Farklı kaynakları eşit biçimde paylaştırmak için de, örneğin oyuncakları çocuklarımız arasında bölüştürmek gibi, hesaplamaları yapmamız gerekir. Arkadaşlarımıza, bize akşam yemeği pişirdikleri ya da mektuplarımızı bizim için aldıkları zaman para ödemeyiz, ama onlara hediye alırız; bu yüzden de, hediye için uygun olan bir değer belirlememiz gerekir. Örneğin,

alacağımız şarap ne kadar pahalı olmalıdır? Birisi bir ay boyunca benim köpeğimin bakımını üstlenirse, geri geldiğimde ona bir paket çiklet götürmek fazlasıyla cimrilik olur (*hiçbir şey* vermemek daha kibarcadır); ancak ona yeni bir araba almak da hastalık derecesinde cömertlik olur.

Ayrıca, kısıtlı kaynaklara sahip olduğumuz bir dünyada, her şeyin bir değerinin olduğu su götürmezdir. Örneğin, ailemle geçirdiğim zamana parasal bir değer biçmemeliyim (Tetlock tarzında düşünüldüğünde, bunu yapmak açıkça tabudur); ancak görünüşe bakılırsa biçiyorum, çünkü para kazanmak için bir konuşma yapmak üzere ailemin yanından ayrılacağım. Alyansımın sembolik bir değeri vardır ve ben onu size yüz dolar karşılığında vermem, ama on bin dolar karşılığında verebilirim.

Daha da vahşice olan şu ki, dünyanın büyük bir kısmında, insanlar korkunç seçimler yapmaya zorlanırlar. Örneğin, kadınlar çocuklarını besleyebilmek için para karşılığı cinsel ilişkiye giriyorlar. Bu tip mübadeleler, hükumetin fakirlere ev bulduğu; sanata, sağlık hizmetine vb. fon sağladığı en zengin toplumlarda bile kaçınılmazdır. Hayat sıfır toplamlı olabilmektedir; bir opera şirketini desteklemek için harcanan paralar, çocuklar için yapılan aşı harcamalarının eksilmesi anlamına gelebilir. Sigorta şirketleri, bir ayak parmağı, bir kol ya da iki göz kaybı için kişiye ne kadar geri ödeme yapılacağını hesaplar. İnsanların bile, dolar bazında bir değeri vardır. Devlet on milyon dolar masraf ederek, on kişinin hayatını kurtarabilecek olsa (diyelim ki bir aşı planlamasıyla); sizce bunu yapmalı mıdır? Peki, on kişi için bir milyar dolar? Piyasa Fiyatlandırmasının en sıkıntılı uzantısına, insan hayatı için bir fiyat belirlemeye değinmeden, bu tür sorulara yanıtlar bulmak imkânsızdır.

Kişisel Geçmiş

Şimdi, para karşılığı daha kolay biçimde takas ettiğimiz şeyleri düşünün. Cinselliği ya da böbrekleri değil de fincanları ya da çorapları düşünün. Bu tür şeylerin değerini nasıl hesaplarız?

Açıkça, nesnelerin size nasıl hizmet ettiklerinin faydacı bir değerlendirmesi sözkonusudur. Bir araba değerlidir, çünkü sizi bir yerden bir yere götürür; bir ceket sizi sıcak tutar; bir saat zamanı gösterir; bir evin içinde yaşayabilirsiniz; bir şişe şarap sizi sarhoş edebilir vb. Bu özellikler, yalnızca nesnelerin maddi özelliklerine bağlıdır. Biri benim saatimi alsa ve yerine onun mükemmel bir kopyasını koysa, onun zamanı gösterme özelliği değişmez.

Daha da ilginç olan ise, bir nesnenin geçmişinin de önemli olmasıdır. Diyelim ki; bir kişiye, bir fincan için ne kadar ödeyeceğini sordunuz; o da 5 dolar dedi. Parayı aldınız ve fincanı verdiniz; ardından, fincanı ne kadara satacağını sordunuz. Mantıklı olan, 5 dolar ya da belki alıp verme zahmeti karşılığında 5 dolardan biraz daha fazlasını istemesidir. Eğer 6 dolara satarsa on saniyelik bir işten 1 dolar kar etmiş olur. Fakat zihin böyle işlemez; insanlar genellikle 6 dolara satmazlar. Nesnenin değeri aniden, radikal biçimde yükselir. O, artık farklı bir şeydir. Artık *onundur*; bu da nesnenin değerini artırır. Bu durum, bahşetme etkisi olarak adlandırılır. Aslında, kişi bir nesneye ne kadar uzun zamandır sahipse nesne o kadar değerli hale gelir.

Kişisel deneyimlerin etkisi üzerine verilebilecek bir diğer örnek, kişinin bir nesne hakkında verdiği kararlarla ilgilidir. Hoşlandığımız şeyleri seçeceğimizi düşünebilirsiniz ki bu elbette doğrudur. Ancak, seçtiğimiz şeylerden hoşlandığımız fikri bu kadar kesin değildir.

Bu durum, elli yıl önce, sosyal psikolog Jack Brehm tarafından ortaya konulmuştur. Brehm, ev kadınlarından, kahve makinesi ve tost makinesi gibi bir grup ev aleti arasında, en çok hangilerinden hoşlandıkları konusunda bir değerlendirme yapmalarını istemiştir. Her bir kadına, kadının eşit derecede güzel olarak değerlendirmiş olduğu aletleri sıralayıp, bunlardan yalnızca bir tanesini eve götürebileceğini söylemiş ve seçmesine izin vermiştir. Yaptıkları seçimlerden sonra, her kadından nesneleri tekrar değerlendirmesi istenmiştir. Brehm, seçilen nesnelerin değerinin arttığını, seçilmeyenlerin değerinin ise azaldığını gözlemlemiştir. (Bu arada, etik

standartlar o zamanlar farklı olduğu için, deney bittiğinde Brehm kadınlara, yalan söylediğini, aletleri eve götüremeyeceklerini bildirir. Kadınlardan biri gözyaşlarına boğulur.)

Seçtiğimiz şeylerden hoşlanırız; seçmediklerimizden hoşlanmayız. Bunun bir barda yapabileceğiniz türden, basit bir ispatı vardır. Üç tane birbirinin aynısı olan nesne (örneğin bardakaltlığı) alın ve iki tanesini deneğinizin önüne koyun. Ondan, bir tanesini seçmesini isteyin. Evet, ikisi de birbirinin aynıdır; ancak yine de, bir tanesini seçtirin. Bir kez seçtiğinde, seçtiği şeyi ona verin ve üçüncü nesneyi ortaya çıkarın. Bu kez, reddettiği nesne ile yenisi arasında bir seçim yapmasını söyleyin. Muhtemelen, reddedilen nesnenin değerinin düştüğünü göreceksiniz. İlk seferde seçilmemek onu lekelemiştir, bu yüzden de, genel eğilim olarak yeni nesne seçilir.

Bunun sebebini aslında kimse bilmemektedir. Belki, kendini pekiştirmekle ilgilidir; kendimiz hakkında iyi şeyler hissetmek isteriz ve bu yüzden, seçimlerimizin değerini yükseltip, seçmediğimiz yolu kötüleriz. Belki de bu durum, tekrarlanan zor seçimleri kolay hale getirmek için evrimleşmiş zihinsel bir hiledir. İki yakın seçenek arasında bir kez seçim yaptığınız zaman, yaptığınız seçim, iki seçenek arasındaki farklılıkları daha görünür kılarak, gelecekteki seçimlerinizi kolaylaştırır. Üçüncü iddia ise, kendini algılama teorisidir. Kendi seçimlerimizi, başkası tarafından yapılmışlar gibi değerlendiririz. Böylece, kendimi *B*'yi değil de *A*'yı seçerken gözlemlediğimde, başkasının da aynı seçimi yapacağı sonucuna ulaşırım; yani, muhtemelen *A*, *B*'den daha iyidir.

Doğru açıklama hangisi olursa olsun, kişilerin belirli nesnelerle olan geçmişlerinin, o nesnenin değerini etkilediği açıktır. Bu, yetişkinlerle de sınırlı değildir. Yüksek lisans öğrencisi Louisa Egan (şimdi, Northastern Üniversitesi, Kellogg İşletme Fakültesindedir) ve meslektaşım Laurie Santos'un işbirliğiyle gerçekleştirdiğimiz bir dizi deneyde, yukarıda bahsettiğim üç-nesne yöntemini kullanarak bir dizi seçim incelemesi gerçekleştirdik. Hem dört yaşındaki çocuklarda hem de kapuçin maymunlarında, beklenen değer değişiminin gerçekleştiğini gözlemledik.

Temas

Bir nesnenin başka bir özelliği de siz ona sahip olmadan önceki geçmişidir; nereden geldiği, esas olarak hangi amaca göre tasarlandığı, ona kimlerin dokunduğu, onu kimlerin kullandığı gibi. Kimi zaman, ilgili temas ünlü biri tarafından gerçekleştirilir. Bu, bir psikoloji laboratuarında incelenebilir; ancak, gerçek yaşamda insanların neler alıp sattığına bakarsak meseleyi daha açık biçimde görebiliriz.

Online açık artırma sitesi eBay'da birkaç dakika geçirmek, ünlü bir kişinin temas etmiş olmasının, bir nesnenin değerini nasıl artırdığını gözler önüne serer. Böylesi temaslardan önemli sayılan bir tanesi, bizim kültürümüzde imzadır. Ben bu bölümü yazarken, Einstein'ın imzası için, 225 dolar; Başkan Kennedy tarafından imzalanmış bir mektup için, 3.000 dolar; Tupac Shakur imzasını taşıyan bir hapishane mektubu için, 3.000 dolar; *Uzay Yolu: Yeni Nesil* oyuncuları tarafından imzalanmış bir poster için ise, 700 dolar teklif verilmişti. Bu imzaların asıllarından ayırt edilemeyecek olan kopyaları kolaylıkla oluşturulabilir; ancak, değersizdirler. Esas olan, değerini geçmişinin gücünden alır.

Önemli bir kişiyle gerçekleşen günlük temas da gözle görülür bir değer artışı sağlar. Örneğin, 1996'daki bir açık artırmada, Başkan John F. Kennedy'nin golf sopaları 772.500 dolara, Kennedy'nin evine ait bir mezura ise 48.875 dolara satılmıştır. Barack Obama'nın yarım bırakılmış kahvaltı tabağı (sitede yiyecek satışına izin verilmediği için, satış iptal edilmeden önce 10.000 doları geçen teklifler yapılmıştır) ve Britney Spears'ın çiğnenmiş sakızı için de açık artırmalar düzenlenmiştir. Britney'den söz açılmışken; 2007 Ekim ayında, Britney'in arabası ayağının üzerinden geçen bir fotoğrafçı, çorabını eBay üzerinden "müzik hatırası" başlığı altında satışa çıkarmıştı:

> Britney'in çiğnediği otantik çorap. Perşembe günü Britney'in arabası ayağının üzerinden geçerken TMZ kameramanının giydiği çorabın ta kendisi. Lastik izi garantilil

Bu, yeni bir olgu değildir. Orta Çağ'da azizlerin kemikleri ya da İsa'nın gerildiği çarmıhın parçaları olduğu iddia edilen nesnelerin satışları, gayet yoğun biçimde gerçekleşmiştir. Shakespeare öldükten sonra, insanlar onun evinin etrafındaki ağaçlardan elde ettikleri özel odunlardan yüksek fiyatlı objeler yapmışlardır. Napoléon'un mezarını çevreleyen ağaçlar da sökülüp hediyelik eşya yapmak için parçalanmıştır. Napoléon'un penisi de benzer bir kaderi paylaşmış, son töreninde kendisine eşlik eden rahip tarafından kesilmiştir.

Temasın önemini gösteren örnekler arasından en sevdiğim ise yazar Jonathan Safran Foer'in boş sayfa koleksiyonudur. Foer koleksiyonuna, Isaac Bashevis Singer'ın eşyalarının arşivlenmesine yardımcı olan bir arkadaşının, Singer'ın kullanılmamış daktilo kâğıdı destesinin en üst yaprağını kendisine göndermesiyle başlar. Foer, başka yazarlarla temasa geçerek, kullanacakları kâğıtlardan en üstte olanı kendisine göndermelerini rica eder. Richard Powers, Susan Sontag, Paul Auster, David Foster Wallace, Zadie Smith, John Updike, Joyce Carol Oates ve daha birçok yazardan kâğıtlar alır. Hatta Freud'un masasında bulunan kâğıt destesinin en üstündeki kâğıdı kendisine vermesi için Londra'daki Freud Müzesinin müdürünü ikna etmeyi başarır. Bu durum, en sıradan şeylerin bile (boş kâğıtlar gibi!),onların geçmişlerini bilen kişiler için ne kadar değerli hale gelebileceklerinin kanıtıdır.

Sihir

Bir teoriye göre, insanlar böyle nesnelere değer verirler; çünkü bu nesnelere başkaları tarafından ne kadar değer verildiğini sezerler. Kennedy'nin evinde bulunan mezuraya çok fazla para ödeyebiliriz; çünkü daha sonra başka bir insanın, bu nesneyi daha yüksek bir ücret karşılığında bizden almasını ya da o nesneye sahip olduğumuz için bizden etkilenmesini umarız. Bunun başka bir açıklaması ise bu nesnelerin, hatıraları canlandırma gücüne sahip oldukları için değerli olmalarıdır. Bize, hatırlamaktan hoşlandığımız kişileri hatırlatırlar ve bu yüzden kendimizi iyi hissettirirler.

Bu açıklamaların ikisi de etkilidir; ancak yeterli değildir. İnsanlar bu tip nesnelerden böbürlenmek ya da para kazanmak için değil, kendi başına bir değer taşıdığı için hoşlanırlar. Bu, değer verdiğimiz kişisel eşyalarımız için, (çocuğumuzun bebeklik ayakkabısı gibi; kimse buna sahip olmak istemez ya da o şeyin bizim olmasını önemsemez) kesinlikle doğrudur. Belirli nesnelerin olumlu çağrışımlara sahip olduğu bir gerçektir; ancak bu onların bize sağladığı hazzı bütünüyle açıklamaz. Benim tek istediğim çocuğumun bebeklik dönemini hatırlamak olsaydı, bu ayakkabıların bir kopyası ya da oğlumun iyi çekilmiş bir video kaydı da aynı işi görürdü. Birisi JFK'yi hatırlamak istiyorsa, dev bir poster de yeterli olurdu. Buradaki durum başkadır; bu nesneler özel bireylere temas etmişlerdir.

Belki de, sözkonusu olan şey sihirdir. Antropolog James Frazer, *The Golden Bough* adlı kitabında belirli evrensel inançlardan bahsediyor. Bu inançlardan biri, Bulaşıcı Büyü'dür ki, "bir kez birleştirilen şeylerin, birbirlerinden tamamen ayrılsalar bile, daima aynı kalması gerektiği" düşüncesine dayanır. Frazer, buna örnek olarak vudu büyüsünü gösterir: "Bir insan ile ondan alınan saç ya da tırnak gibi bir parça arasında sihirli bir duygu paylaşımının var olduğu düşünülür; bu yüzden de bir insanın saçını ya da tırnağını ele geçiren kişinin, ne kadar uzakta olursa olsun, parçanın sahibinin iradesini yönlendirebileceğine inanılır."

Bu tür bir teori, belirli nesnelerin cazibesini açıklayabilir; yani, fiziksel temas sayesinde, o bireyin özü bu nesnelere bulaşır. O halde, mesele yalnızca nesnelerin o kişiyi hatırlatması değildir; nesne, aslında kişinin bazı özelliklerini barındırır.

Bunun en açık örneği, gerçek vücut parçaları vakasıdır. Edebiyat araştırmacısı Judith Pascoe, koleksiyoncuların ünlü kişilerin parçalarına sahip olmaktan duydukları hazdan bahseder. Verdiği örnekler arasında Napoléon'un penisi ve bağırsakları, Keats'in saçı ve Shelly'nin karısı tarafından saklanan ve sonrasında büyük bir vesayet mücadelesine sebep olan kalbi de bulunmaktadır. Pascoe'nun iddiasına göre,

Romantik Çağ'da insanlar, vücut parçaları da dâhil olmak üzere, kimi nesnelerin "sahiplerinin süregelen duygularıyla bütünleştiklerine" inanırlardı. Buna ben de katılıyorum; ancak bu durum yalnızca Romantik Çağ'da değil her çağda geçerli olmuştur.

Yine de bu, insanın gerçek bir parçası olmak zorunda değildir. Bir zamanlar kişiyle yakından temas kurmuş bir nesne de olabilir. Bu, ünlüler tarafından giyilen giysilerin açık artırma ile satışından niçin para kazanılabildiğini açıklar. Ayrıca, insanların sözkonusu giysileri en çok hangi koşullarda talep ettiklerini de açıklar. Böyle giysiler satan bir hayır kurumu, giysileri göndermeden önce kuru temizlemeye göndermeyi de teklif ediyordu; ancak rağbet görmediği için bu seçeneği kaldırdılar. İnsanlar giysilerin, ünlülerin onları giydikleri haliyle, yani terli ve her şeyiyle aynı kalmasını isterler. Özün yıkanıp gitmesini istemezler.

Yale'deki meslektaşlarımdan George Newman ve psikolog Gil Diesendruck ile birlikte gerçekleştirdiğimiz bir deneyde, bu olumlu bulaşma teorisini daha kontrollü bir biçimde test ettik. Deneklerimize, hayran oldukları yaşayan bir ünlüyü düşünmelerini söyledik. (Cevaplar arasında Barack Obama ve George Clooney de bulunuyordu.) Daha sonra, bu kişi tarafından kullanılmış belirli bir nesne, örneğin bir kazak için ne kadar ödeyeceklerini sorduk. Bu çalışmanın ilgilendiği esas konu, insanların belirli koşullara ve dönüşümlere olan tepkileriydi. Deneklerden bazılarına, kazağı başkasına satamayacağı ya da ona sahip olduğundan kimseye bahsedemeyeceği söylendi. Bu, fiyatın büyük ölçüde düşmesine sebep oldu; bu da, onların kazağı istemelerinin onu tekrar satmakla ya da onun sayesinde övünmekle bir ilişkisi olduğunu akla getiriyordu. Diğer deneklere, kazağın onlara verilmeden önce titizlikle temizlendiği söylendi. Bu noktada, büyük bir değişim bekliyorduk ve öyle de oldu; ödemeye gönüllü oldukları miktarlarda neredeyse üçte birlik bir düşüş yaşandı. Başka bir çalışmada, deneklere giysinin ünlüye hediye olarak geldiği, ancak ünlünün o nesneyi hiç giymediği söylendi; bu da kazağın daha az ilgi görmesine sebep oldu ve insanlar bu

kazak için daha az ödeyeceklerini söylediler. Demek ki, ünlülerin temas ettiği nesnelerin değerinin bir kısmı, o nesnede ünlüye ait kalıntılar olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu bulgu, insanların, fazlasıyla cazip buldukları bir kişinin dokunduğu ürünleri almaya daha yatkın olduklarını gösteren diğer çalışmalarla da uyuşmaktadır.

Ayrıca, kazağı giymekten ne kadar haz duyacaklarını da sorduk. Nesneyi sır olarak saklayıp satmamanın, onu giyme isteği üzerinde hiçbir etkisi olmadığı ortaya çıktı. Ancak öngörüldüğü gibi, nesnenin temizlendiğini ya da giyilmediğini bilmek onu giymenin hazzını azaltıyordu.

Şimdiye kadar tartıştığımız konu, olumlu temastı. Ancak bu durumun karşıtı olarak, sevilmeyen bir kişinin teması da nesnenin değerini düşürmektedir. Psikolog Bruce Hood, etkileyici eseri *SüperDuyu*'ya, İngiltere'deki Gloucester şehir konseyinin, Fred ve Rosemary West'in evlerinin yıkımına nasıl karar verdiğini açıklayarak başlar. Bu ev, onların birçok genç kıza tecavüz ve işkence edip öldürdükleri, sonra da zemin kata ve bahçeye gömdükleri evdir. Konsey tuğlaları sökmeyi, parçalara ayırmayı ve parçaları da gizli bir araziye dökmeyi ihmal etmedi. Benzer bir müdahale Jeffrey Dahmer'in yaşamış olduğu daireye de yapılmıştı; şimdi orası bir park yeri oldu. ABD'nin bazı bölgelerinde "lanetlenmiş evleri" satarken, satıcının bu durumu belirtmesini emreden yasalar mevcuttur. Bu etki, Paul Rozin ve meslektaşlarının laboratuar çalışmalarında da ortaya seriliyor. Bu çalışmalara göre, insanlar Adolf Hitler'in giymiş olduğu kazağı denemek konusunda isteksiz davranıyorlar.

İlginç bir biçimde, bu tip olumsuz nesnelerin bir cazibesi de bulunuyor. Jeffrey Dahmer'in yaşadığı daireden kovulan insanlar, Hitler'in kazağını giyenler ya da West ailesinin evinden bir tuğla alıp saklayan insanlar vardır. (Muhtemelen bu durum, Gloucester konseyinin kalıntıları saklama konusundaki telaşını açıklamaktadır.) Charles Manson'ın saçı, John Wayne Gacy'nin tabloları ve Saddam Hüseyin'in kişisel eşyaları "özel" açık artırmalarda satışa sunulur ve insanlar bu nesnelere on binlerce dolar öderler.

Yine de bu zevk, bir azınlığa aittir. Clooney/Obama çalışmamızın farklı biçimlerini de denedik. Bu sefer, insanlara sorduğumuz soru, *küçümsenen* insanlar tarafından giyilen bir kazak için ne kadar para ödeyecekleriydi. Birçok insan hiç para ödemeyeceğini ve o kazağı giymekten de haz duymayacağını söyledi. Kazağı isteyenler ise sterilize edilmesine aldırmadılar; ancak nesneyi başkasına satamayacakları söylendiğinde, ödeyecekleri fiyatta ciddi bir düşüş oldu. Duruma bakılırsa, deneklerimizin bu itici nesnelere biçtikleri değer, büyük oranda başka insanların o nesneyi isteyeceğini düşünmelerinden kaynaklanıyordu.

Geçmişe Olan İlgi

Peki, çocuklar nesnelerin değerini onların geçmişlerine göre mi değerlendirirler? Onların bunu yapması için, nesneleri ayrı ayrı değerlendirebiliyor olmaları gerekmektedir. Bu da az buz bir iş değildir. Nesnelerin özelliklerine tepki vermekten çok daha karmaşıktır. Doğal seçilim, bir güvenin beynine ışığı takip etmeyi ya da bir köpeğin beynine belirli kokulara tepki vermeyi, hatta bir bebeğin beynine güzel bir yüzü çirkin bir yüze tercih etmeyi kodlayabilir. Herhangi bir basit sinir ağı, benzer uyarıcılara karşı benzer tepkiler verme durumunu genelleştirebilir. Bu türden bir özellik duyarlılığı o kadar basittir ki, bir beyin bile gerektirmez. Antikorlar bile, belirli bir özellik taşıyan antijenlere karşı duyarlı olan tür algılayıcılardır.

Bazı akademisyenler, beynin bir genelleme makinesinden başka bir şey olmadığını savunurlar. Dünyadaki nesneleri, sahip oldukları özelliklere göre ayrıştırarak anlamlandırırız. Filozof George Berkeley 1713'te bu görüşü gayet güzel biçimde özetlemiştir: "Yumuşaklık, kırmızılık, mayhoşluk hislerini hayatınızdan çıkarırsanız, vişneyi de hayatınızdan çıkarırsınız. Bu hislerden ayrı bir şey olmadığı için, diyorum ki, bir *vişne* hissedilebilir izlenimlerden ya da birçok duyu tarafından algılanan düşüncelerden başka bir şey değildir."

Ne var ki, Berkeley yanılıyordu. Biz, vişnelerin özelliklerine tepki göstermekle sınırlı değiliz: Vişneleri ayrı nesneler olarak değerlendirebiliriz. Bir kutunun içinde duran ve her biri yumuşak, kırmızı ve mayhoş olan bir çift vişneyi kolaylıkla hayal edebilirsiniz; ancak onlardan bir değil, iki tane olduğunu bilirsiniz. Bunun sebebi, yalnızca eşyanın büyüklüğüne duyarlı olmamız değildir; iki küçük vişne ile büyük bir vişne arasındaki farkı herkes bilir. Nesnenin özellikleri sabit olmasa bile, örneğin bir tırtılın kelebeğe, kurbağanın prense dönüşmesi ya da büyük şehirdeki insanlardan birinin gökyüzüne bakarken gördüğü belirsiz şekil için "Bu bir kuş, hayır bir uçak; hayır, hayır bu Süpermen" demesi gibi, onu takip edebilirsiniz. Biri vişneyi eline alsa, onu yeşile boyasa, içine de tuz enjekte etse, sonra da katılaşana kadar dondursa, o vişne Berkeley'in listesindeki hiçbir standart özelliğe sahip olmayacaktır; ancak *ortadan kaybolmayacaktır da*. Nesneler, özellikleri değişime uğrasa bile var olmaya devam ederler.

Bebekler bile bireyler üzerine düşünebilirler. Psikolog Karen Wynn, altı aylık bebekler üzerinde yaptığı zekice bir çalışmayla bu durumu gözler önüne serdi. Deneyi gerçekleştiren kişi, bebeğe boş bir sahne gösterir ve sonra sahneyi bir beyaz perde ile kapatır. Sonrasında bebeğe bir Mickey Mouse oyuncağı gösterip onu da beyaz perdenin arkasında kalacak şekilde saklar. Ardından, öncekinin aynı olan başka bir Mickey Mouse oyuncağı alıp, onu da perdenin arkasına koyar. Ardından perde yere düşer. Bebekler iki adet oyuncak görmeyi beklediklerinden, bir ya da üç tane görürlerse şaşkınlık belirtisi göstererek, sahneye daha uzun süre bakarlar. Bu deney, genellikle bebeklerin matematik bilgisine kanıt olarak sunulur (1+1=2 olduğunu bilirler); ancak bebeklerin nesneleri ayrı ayrı takip edebildiklerini de ortaya koymaktadır.

Bireysel algılama yeteneği, yaklaşık birinci doğum günlerinden sonra, çocukların konuşmalarında da ortaya çıkar. Çocukların söyledikleri ilk kelimeler, "bu" ve "şu" gibi zamirleri kapsar; bunlar da çevredeki belirli nesneleri seçmelerine yarar.

Bu durum, Çince, Danca, Fince, Fransızca, İbranice, İtalyanca, Japonca, Korece, Keçua, Samoaca ya da İsveççe de dâhil olmak üzere, herhangi bir dili öğrenen bütün çocuklar için geçerlidir. Bazı çocuklar, etraflarındaki nesneleri işaret etmek için kendi zamirlerini uydururlar. Oğlum Max, yaklaşık 12 aylıkken, bir şeyleri işaret edip sesini yükselterek "*Doh?*" derdi. Bunu, işaret ettiği nesneyle bir şey yapmamızı istediğinden değil, yalnızca onu bize göstermek istediğinden yapardı.

Nesneleri tekil DÜŞÜNMEK, nesne özcülüğü için gereklidir, ama yeterli değildir. Çocuklar bir nesneyi diğerinden ayırt edebilirler, aynı özelliklere sahip olan iki nesnenin birbirinden ayrı olduğunu fark edebilirler; ama bu, nesnelerin özleri olduğuna ya da nesnelerin değerinin geçmişine bağlı olarak değiştiğine inandıkları anlamına gelmez.

Bu durumu araştırmak üzere, Bruce Hood ile ortaklaşa bir dizi çalışma yaptık. Bu çalışmalar için, gerçek nesnelerin mükemmel birer kopyasını üreten bir alete ihtiyacımız vardı.

Herhangi birinin bu gibi bir makine ile neler yapabileceğini hayal edin. Biri altın, elmas, zümrüt, saat, bilgisayar gibi değerli objeleri kopyalayarak zengin olabilir. Ne var ki, kopyaların hepsi asılları kadar değerli olmayacaktır. Bir deste banknot kopyalasanız, kopya olan parayı harcamak istersiniz; çünkü yasal sistemde geçmiş önemli olduğu için (sahte olan şey, yanlış kökene sahip bir şey olarak tanımlanır) uzun süreliğine hapse girebilirsiniz. Makineye bir Picasso tablosunu, alyansınızı, ya da Tupac imzasını koyabilirsiniz; ama sonra kopyaları gerçeklerinden ayrı tutmak konusunda dikkatli olmanız gerekir; çünkü sahte olanlar asıllarından çok daha az değerli olacaktır. Hamsterınızı, köpeğinizi ya da çocuğunuzu kopyalamanın da kendine özgü ahlaki ve duygusal sonuçları olacaktır.

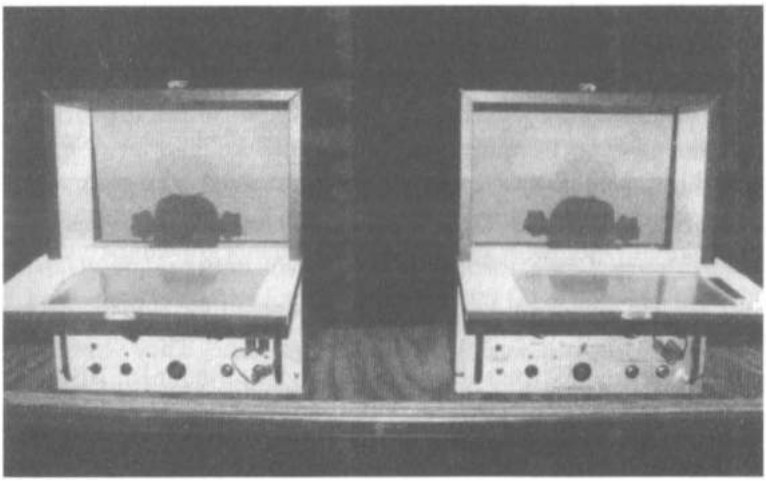
Küçük adımlarla, çocukların da yetişkinler gibi, daha önce bir ünlünün sahip olduğu bir şeye değer verip vermediklerini araştırmaya başladık. Görevimiz biraz karmaşık olduğundan, kısmen yaşı daha büyük olan çocuklarla, altı yaşındakilerle işe başladık. Bu büyük yaş grubunda bile, hemen bir problemle karşılaştık; genellikle ünlü insanları

bilmiyorlardı. (Harry Potter sayılmaz, çünkü biz *gerçek* insanlar olmasını istiyorduk.) Bu sorun, Kraliçe II. Elizabeth bizim de deneyleri gerçekleştirdiğimiz kenti, İngiltere'nin Bristol kentini ziyaret ettiğinde kendiliğinden çözüldü. Kraliçenin ziyaretinden hemen sonra, çocuklar üzerinde deney yapmaya başladık.

Üç boyutlu kopyalama makinesinin olmaması ciddi bir sorun değildi. Bruce Hood, amatör bir sihirbazdır ve Bruce için karşılıklı sayfalarda gösterilen bir perde önündeki iki kutudan oluşan düzeneği hazırlamak oldukça basitti.

Makineyi göstermek için, kutular başlangıçta açık oluyordu. Kutulardan birinin içerisine yeşil bir tahta blok konuyor ve iki kutunun da kapakları kapatılıyordu. Deneyi gerçekleştiren kişi bazı kontroller yapıyor, sonra bir düğmeye basıyordu. Birkaç saniyelik bir bekleme süresinin ardından ikinci kutudaki düğmeye basılıyordu ve deneyi yapan kişi her iki kutuda da bulunan yeşil kalıbı ortaya çıkarmak için ikisinin de kapağını açıyordu ("kopya" kalıp, kutunun arkasından, gizlenmiş biri tarafından yerleştiriliyordu.)

Bu makineyi çocuklara gösterdiğimizde, hiçbiri bunun bir numara olduğunu düşünmedi. Bu durum, çocukların olağan dışı makinelerin varlığına şaşırmayıp, bunu inandırıcı bulduklarını gösteren başka bir çalışmaya da uygundu. Şüpheci

olmaları için hiçbir sebep yoktur. Uçan dev tenekelerin, metali kesen lazer ışınlarının, konuşan bilgisayarların ve bunun gibi pek çok şeyin olduğu bir dünyada yaşıyorlar. Ayrıca, zaten *iki* boyutlu, ilkel kopyalama makinelerimiz vardır; üzerinde Michael Jordan'ın imzası olan bir parça kâğıdı, bir fotokopi makinesine koyup düğmeye basarsanız, ortaya gerçeğinden ayırt edemeyeceğiniz bir şey çıkacaktır. Bunun üç boyutlu olanı neden tuhaf olsun ki? Bu durum, deneyi gerçekleştirdiğimiz çocuklar için de tuhaf değildi. Ne gördüklerini sorduğumuzda, bütün çocuklar makinenin, kalıbı kopyaladığını söyledi.

Çocuklara onar adet fiş verip bunları bir çift nesne arasında, bu nesnelerin değeri oranında bölüştürmeyi gösterdik; onlara değer hesabı yapmayı öğrettik. Örneğin, onlara ilgi çekici bir oyuncak ile bir taş parçası gösterildi ve oyuncağın değerinin daha fazla olduğuna ikna olduktan sonra, onun için daha fazla fiş vermeyi öğrendiler.

Daha sonra, çocuklara küçük metal bir kupa ya da küçük bir metal kaşığın makineye yerleştirilmesi izletildi. Onlara, bunların özel bir nesne olduğu, çünkü daha önceden Kraliçe II. Elizabeth'e ait olduğu söylendi. Dönüşümden sonra, her kutudaki eş nesneleri (kupalar ya da kaşıklar) ortaya çıkarmak için kapaklar açıldı. Daha sonra, çocuklara her bir nesne için kaç adet fiş verecekleri soruldu. Başka bir gruba ise kopyalanan nesnenin değerli olduğu; çünkü gümüşten yapıldığı söylendi; kraliçeden bahsedilmedi.

Öngördüğümüz gibi, genelde, kraliçenin sahip olduğu nesnelere, kopyalarına kıyasla daha fazla fiş verildi. Çocuklar bu tür bir temasın, bir nesnenin değerini arttırdığını biliyorlardı; kopyalar bu değere sahip değildi. Bu etki, diğer grupta ortaya çıkmadı; gümüşten yapıldığı için değerli olan nesnenin değeri kopyasından fazla değildi, çünkü kopyası da gümüşten yapılmıştı. Maddeler kopyalanabilir; geçmiş kopyalanamaz.

İnsanlar Özeldir

Bilhassa insanlar özselleştirmeyle ilgili bireylerdir. Bir kayanın kendisi gibi görünen yakınındaki diğer bir kayadan ilgi çekici biçimde farklı olduğunu düşünmek için bir sebep

yoktur. Ancak insan bireylerin izini sürmek doğaldır. Bir bebek, kendi annesine benzeyen bir kadına değil de gerçekten annesi olan kadına ilgi göstermelidir; aynı şekilde, herhangi bir anne de kendi bebeğine zorunlu bir ilgi duyar. Ayrıca, son bölümde detaylı bir biçimde tartışıldığı gibi cinsel ya da romantik yönden ilişkide olduğumuz belirli insanlar göz önünde bulundurulduğunda, bu durum hepimiz için geçerlidir.

Çocuklar, toplumsal bireylerin özgüllüğüne özellikle mi duyarlıdırlar? Bu soru, kısmen Bruce Hood ve benim, kopyalama makinesi ile güncel olarak yürüttüğümüz bir diğer çalışmada ele alınmaktadır. Dört ve altı yaşlarındaki çocuklarla yürütülen bu çalışmalarda, canlı hamsterları kopyalıyoruz. Hamsterlar aynı annenin yavruları olduklarından, bakıldığında ayırt edilebilmeleri olanaksızdır. (Aslında, çalışmalardan birinde hamsterlardan biri fazlaca iştahlı olduğu için "kopyasından" biraz daha iriceydi. Onu değiştirdik.)

Bu çalışmalar hâlâ devam etmektedir; ama şimdiye kadarki bulgularımız, çocukların genellikle kopyanın gerçekten bir kopya olduğunu reddettiği yönündedir. Yani, hamsterın vücudunu başarılı bir biçimde kopyaladığımıza ikna olma eğiliminde olsalar da, hayvanın neleri sevdiğini ve neleri bildiğini içeren zihinsel yapısını da kopyaladığımızı kabul etmeye her zaman gönüllü olmuyorlar. Makineyi zihin kopyalaması gerekli olmayan bir tür vücut kopyalayıcısı olarak, kopyayı da başka bir birey olarak görüyorlar.

Niye burada duruyoruz? Ya bir gün birisi kutular yerine dolapları olan, böylece bir insanın dolapların birinden girip perdenin arkasındaki bölmeden gizlice diğer dolaba geçerek, diğer dolaptan çıkabileceği daha büyük bir kopyalama makinesi yapsaydı? Bu deneyi çocuğun annesi ile gerçekleştirip diğer dolaptan annenin bir kopyası; ama sahte olduğu belli olan, çıkacak biçimde ayarlasanız? Çocuk korkar mıydı; yabancı biri karşısında kaygılanıp geri mi çekilirdi, gerçek annenin geri dönmesi için ağlar mıydı?

Etik ve pratik sebeplerden dolayı bu deneyi gerçekleştirmedik. Fakat yazar Adam Gopnik beş yaşındaki kendi kızı

Olivia'yı denek olarak kullanarak bunun daha yumuşak bir versiyonunu gerçekleştirdi. Çocuk evde yokken, balığı Bluie ölmüştü. Gopnik ve eşi, Bluie ile ayırt edilemeyecek başka bir balığı akvaryuma atmaya karar verdiler. Ancak son dakikada, kızlarına (en azından bütünüyle) yalan söylemek istemediklerine de karar verdiler, böylece uzlaşmacı bir hikâye uydurdular. Ona Bluie'nin bir süreliğine balık hastanesinde olduğunu, geçici olarak yerine Bluie'nin ağabeyinin geldiğini söylediler. Bu aynı görünümlü (hatta aynı şekilde davranan) vekili görünce, Olivia mutsuz oldu.

"Bu balıktan nefret ediyorum," dedi. "Ondan nefret ediyorum. Ben Bluie'yi istiyorum."
Onu avutmaya çalıştık, ama faydası yoktu.
"Ama bak, aynı Bluie gibi görünüyor!" dedik sakince.
"Bluie gibi görünüyor," diye itiraf etti. "Bluie'ye benziyor. Ama o Bluie değil. Bir yabancı. Beni tanımıyor. O benim arkadaşım değil, onunla konuşamam."

Bulutlardaki Ordular

Belirli şeylerin, ünlüler ya da sevdiğimiz kişiler gibi toplumsal varlıklarla temasta (genellikle fiziksel temas) oldukları için özel oldukları durumları ve bunun yanı sıra, hayvanlar ve insanlarda olduğu gibi nesnelerin kendileri toplumsal varlıklar oldukları için değerli oldukları durumları tartıştık. Bir sonraki bölümde, nesnelerin, insanın ustalığı ile bir şekilde ilişkili olarak özel olabilecekleri üçüncü bir yolu inceleyeceğiz. Bu da bizi sanat dünyasına götürecek.

Nesne değerlendirmesinin diğer halleri, ilgi çekici ve sıradışı bir konuma sahiptir; tekil nesneler toplumsal varlıklar değildir; ama biz onları öyleymiş gibi düşünmeye eğilimliyizdir. İnsanların insan biçimci olmaya eğilimli oldukları, etraflarındaki nesnelere insani nitelikler atfettikleri yeni bir bilgi değildir. David Hume 1757'de bu konu üzerine şöyle yazmıştır: "Ayda insan yüzleri, bulutlarda ordular buluruz; ayrıca, deneyim ve yansıma ile doğrulanmazsa, doğal

bir eğilim yüzünden, bizi inciten ya da hoşnut eden her şeye kötülük ya da iyi niyet atfederiz." Bir bilişsel din bilimcisinin söylediği gibi, bizde "toplumsal zekânın aşırı ilerlemesi" sözkonusudur.

Bu durum, çocukların (bazen yetişkinlikte de devam eden) pelüş ayı, battaniye ve yumuşak oyuncaklar gibi ayrıcalıklı nesnelere duydukları bağlılığı anlamamıza yardımcı olur. Çocuk doktoru ve psikanalist Donald Winnicott, çocukların bu nesneleri annelerinin (ya da annelerinin göğüslerinin) temsilcisi olarak kullandığını öne sürmektedir. Bağlılık ve bağımsızlık arasında bir ara istasyon oldukları görüşüne işaret etmek için, bunlara "geçişken nesneler" adını verir. Bu, çok şeyi açıklar. Örneğin, çocukların bu nesnelere neden bu kadar derin bir bağlılık duyduğunu ve bu nesnelerin neden aynı anne gibi yumuşak ve sevimli olduklarını açıklar. Ayrıca, kültürlerarası farklılıkları da açıklar: Japon çocuklar, Amerikalı çocuklara kıyasla, böyle nesnelere bağlanmaya daha az eğilimlidirler, bunun muhtemel nedeni, genellikle annelerinin yanında uyudukları için, böyle bir temsilci nesneye daha az ihtiyaç duymalarıdır.

Bu gibi nesneler insanların temsilcileri olarak görülüyorsa çocukların onlara farklı bireylermiş gibi bağlanmaları mantıklıdır. Onlar, yeri doldurulamayacak şeyler olmalıdırlar. Hatta bazen ebeveynler, çocukların bu nesnelerin yeri doldurulamazmış gibi davrandıklarını, bağlandıkları nesneleri yetişkinlerin onarmasına izin vermediklerini ve yenisinin alınması teklif edildiğinde tereddüt ettiklerini söylerler.

Bruce Hood'la birlikte, bu sorunları incelemek için kopyalama makinesini kullandık. Çocukların bağlandıkları bir nesneyle birlikte deneye katılmaları için ilan verdik. Böyle bir nesneyi hesaba katmak için, nesnenin gerekli koşulları karşılaması gerekiyordu; çocuk, düzenli bir şekilde bu nesneyle birlikte uyumalıydı ve en azından hayatının üçte birlik kısmı boyunca, o nesnenin sahibi olmalıydı. Ebeveynler çocuklarını sözkonusu nesneleriyle birlikte laboratuara getirdi. Bağlılık nesnesine sahip olmayan bir grup çocuğu da, karşılaştırma grubu olarak kullandık. Bu çocukların ebeveynlerine ise ço-

cuklarının hoşlandığı herhangi bir nesneyi, mesela küçük bir oyuncak gibi, yanlarında getirmelerini söyledik.

Çocuklar üç ile altı yaş aralığındaydılar. Çalışma basitti. Bir kez laboratuara girdiklerinde, kopyalama makinesini sergileyip onlara bir gösteri sunuyorduk. Sonra, deneyi gerçekleştiren kişi çocuğun kendi özel nesnesini kopyalamayı öneriyordu. Çocuk kabul ederse deneyci nesneyi kutuya yerleştiriyor, kopyalıyor ve (iki kutu da kapalıyken) çocuğa hangi nesneyi almak istediğini soruyordu.

Bağlandığı bir nesnesi olmayan çocuklar, oyuncaklarını kutuya koyduklarında, çoğu kopya olanı tercih ediyordu. Bu daha güzeldi, çünkü makine tarafından yapılmış bir kopyaydı. Bunun bir numara olduğunu, nesnelerinin gerçekten kopyalanmadığını söylediğimizde hayal kırıklığına uğruyorlardı.

Bir bağlılık nesnesi olan çocuklar ise farklı davranıyorlardı. Bazıları, oyuncaklarının kopyalama makinesine koyulmasına bile izin vermiyordu. İzin verenlerin çoğu ise eve orijinal olanı götürmek istiyordu.

Bu çalışma popüler basında tartışılırken, Bruce aşağıdaki mektubu aldı:

> Sevgili Dr. Hood—...
> 86 yaşındaki annem, her gece hâlâ bebeklik döneminden kalan küçük yastıkla uyur. Şimdiye dek, yastığından yalnızca bir tek gece, 86 yaşındayken ayrı kaldı; o da bir hava saldırısı sırasında sığınağa inerken yanına almayı unuttuğu için. Onunla birlikte gömülmeyi şart koştu. Hatta yastığın bir ismi bile var, Billy.

Bence, onu bir kopyasıyla değiştirmezdi.

Çoğu nesne Billy gibi değildir. Onları elden çıkarmaya ya da kopyalarıyla değiştirmeye istekliyizdir. Ancak, her şey ya toplumsal bir varlıktır ya da toplumsal bir varlıkla temasta bulunmuştur; bu yüzden de, en olağan şeylerin bile birer geçmişi vardır. Bu onların özüdür. Bu nesnelerden bazıları için de (Billy ya da Bluie, Kennedy'nin mezurası, George Clooney'in kazağı, Napoléon'un penisi ya da çocuğumun bebeklik ayakkabıları gibi), bu öz mükemmel bir haz kaynağıdır.

5

PERFORMANS

12 OCAK 2007 SABAHINDA, üzerinde kot pantolon ve uzun kollu bir tişört, başındaysa beyzbol şapkasıyla GENÇ BİR ADAM, Washington'daki bir metro istasyonuna girdi. Kemanını çıkardı; keman kutusunu önüne koydu, kutunun içine birkaç dolar ve biraz bozukluk attı. Sonraki 43 dakika boyunca, yüzlerce insan önünden gelip geçerken, kemanıyla altı adet klasik parça çaldı.

Bu kişi sıradan bir sokak sanatçısı değildi. Performansı gerçekleştiren kişi, Antonio Stradivari tarafından 1713'te yapılan 3,5 milyon $ değerindeki bir kemanı çalan ve dünyanın en büyük keman sanatçılarından biri olan Joshua Bell'di. Bell, birkaç gece önce Boston Senfoni Salonu'nda bir konser vermişti. Şimdi ise işe gidip gelen insanların önünde biraz bozukluk para kazanmak için çalıyordu. Bu, *Washington Post* gazetesinin muhabiri Gene Weingarten tarafından gerçekleştirilen bir deneydi. Deneyin amacı "kamu beğenisinin soğukkanlı bir değerlendirmesini" yapmaktı: Bu alelade ortamda, birileri bunun muhteşem olduğunu söylemediği sürece, insanlar bu müthiş sanata nasıl tepki verirdi?

İnsanlar başarısız oldu. Yüzlerce yolcu gelip geçtiği halde, Bell 32 $'dan biraz fazla para toplayabildi. Fena değil, ancak bir özelliği de yok. Yolcular, duydukları şeye kayıtsız kaldılar. Weingarten, bu kayıtsızlığı daha geniş bir bağlamda gözler önüne seren Ulusal Galeri'nin müdürü Mark Leithauser'la da bir görüşme gerçekleştirmişti:

> Diyelim ki, en soyut sanat eserlerimizden birini, mesela Ellsworth Kelly'nin bir eserini, çerçevesinden çıkardım;

insanların Ulusal Galeri'ye girmek için çıktığı 52 basamaklı merdiveni indim, devasa sütunların yanından geçtim ve tabloyu bir restorana götürdüm. Bu, 5 milyon $'lık bir eserdir. Tabloyu götürdüğüm restoran, mesela, Corcoran sanat okulundan bazı çalışkan çocukların aynı zamanda eserlerini satılığa çıkardıkları şu mekânlardan biri olsun. Sonra diyelim ki bu Kelly tablosunu 150 $'lık bir fiyat etiketiyle restoranın duvarına astım; hiç kimse farkına varmayacaktır. Hatta bir sanat galerisi müdürü tabloya bakıp şöyle diyebilir: "Hey, şu tablo biraz Ellsworth Kelly'nin işlerini andırıyor. Tuzu uzatır mısın, lütfen?"

Weingarten'ın da ortaya koyduğu gibi metro istasyonundaki Joshua Bell, çerçevesinden çıkartılmış tablodur.

Gösterinin sonlarına doğru, Stacy Furukawa adlı yolcu Bell'in yanından geçip gitti. Müzisyenden 10 adım kadar uzaklaştıktan sonra kafası karışmış bir halde ve yüzünde gülümsemeyle durdu; çünkü birkaç hafta önce Bell'in verdiği konserlerden birinde bulunmuştu. Gösterisini bitirdikten sonra, kadın kendini tanıttı ve Bell'in eline 20 $ tutuşturdu. Weingarten bu 20 $'ı toplanan paranın içine dâhil etmedi; "Bu para tanınmayla lekelenmişti". Furukawa'nın bağışı müzisyenden kaynaklanıyordu, müzikten (ya da tamamen müzikten) kaynaklanmıyordu.

Bu deney, insanların bir sanat performansını değerlendirmesinde, ortamın taşıdığı önemin dramatik bir örneğini gözler önüne seriyor. Müziği bir konser salonunda Joshua Bell'den dinlemek başka bir şeydir, metro istasyonunda beyzbol şapkalı pejmürde bir adamdan dinlemek ise bambaşka bir şeydir.

Bu deney, zekice bir gösteridir; ama o kadar da şaşırtıcı değildir. Bir tablonun değerinin, tablonun ünlü bir sanatçıya ait olduğunun keşfedilmesi durumunda birden artacağını; ancak, tablonun sahte olduğunun anlaşılması durumunda ise birden düşeceğini herkes bilir. *Gece Nöbeti*, Rijksmuseum'daki en ünlü tablodur; ancak ileride sahte olduğu keşfedilirse, değeri tamamen düşer. Kökenler önemlidir.

Bu durum mantıksız olarak görünebilir. *Gece Nöbeti* tablosunu, Rembrandt tarafından yapıldığını düşünerek seviyorsanız, tablonun adı sanı duyulmamış biri tarafından yapılmış olduğunun ortaya çıkması, sevginizi neden azaltsın? Joshua Bell'in performansını dinlemek için tonla para ödüyorsanız, bir başkası tarafından gerçekleştirilen aynı performanstan da zevk almalısınız. İki resim de tuval üzerine yapılır; iki müzik de aynı ses sekansına sahiptir. Aksi şekilde davranmak insanî zayıflığı, züppeliği, sürü mantığını ve entelektüel tembelliği açığa vurur.

Bu görüş, 1964 yılında yaratıcılık üzerine, Yaratma Edimi (*The Act of Creation*) adlı bir kitap yazan Arthur Koestler'e aittir. Koestler, Catherine isimli arkadaşı hakkında bir hikâye anlatır. Catherine'e, Picasso'nun klasik dönemini temsil eden bir tablonun reprodüksiyonu hediye olarak gelir. Catherine bu tabloyu sever ve onu evinin merdiven boşluğuna asar. Ancak, tabloya bir değer biçtirmeye kalkışınca, tablonun Picasso'nun bizzat kendi eseri olduğu ortaya çıkar. Bu duruma çok sevinir ve tabloyu evin daha görünür bir kısmına asar. Catherine, Koestler'e ısrarla bu sanat eserini artık daha farklı gördüğünü söyler. Tablo, daha güzel görünmektedir.

Koestler rahatsız olur: "Ona, bir nesnenin kökeninin ve az bulunurluk değerinin, bu nesnenin niteliklerini değiştirmeyeceğini anlatıp durmanın tamamen faydasız olduğu ortaya çıktı; eğer tablodan aldığı zevk, düşündüğü gibi saf estetik kriterlere dayanıyor olsaydı, böyle bir durumda aldığı zevkte de bir değişim olmamalıydı." Koestler'in demeye çalıştığı, Catherine'in yalnızca Picasso tablosuna sahip olmaktan keyif aldığını kabul etmesinin iyi olacağıydı. Koestler'in gerçekte canını sıkan şey, Catherine'in, sanat eserinin bir kopya olduğunu düşündüğü zamankinden daha güzel olduğunu iddia etmesiydi.

Koestler'a göre, Catherine bir züppeydi. Züppe, münasebetsiz ölçütlere başvuran kişidir. Sosyal züppe, arkadaş seçimlerini, içsel niteliklerine göre değil onların statülerine göre belirleyen kişidir. Koestler bize bir de cinsel züppeden bahseder. Bu cinsel züppe, Hitler'in iktidara gelmesinden

önce, kitabı 20.000 nüshadan fazla satmış kadın ya da erkek her türlü yazarla sevişen Berlinli bir genç kadındır. Koestler bu durumu saçma bulur: "*Kama Sutra* ve çok satanlar listesi, bu kadının kafasını allak bullak etmiş." Yazara göre, Catherine bir sanat züppesidir; çünkü sanat eserinin kendisinden değil, o eseri yaratan kişiyi bilmekten haz almaktadır.

Hollandalı kalpazan Han van Meegeren, Koestler'le aynı fikirde olurdu. Modern sanattan nefret ediyordu ve kariyerine Rembrandt tarzı tablolar üreterek başlamıştı. Başarısız biriydi ve eleştirmenlerle başı dertteydi. Eleştirmenlerden biri, muhteşem bir öngörüyle onun hakkında şöyle demişti; "Özgünlük hariç, her türlü meziyete sahip."

Kısmen intikam almak, kısmen de zengin olmak için Vermeer tabloları çizmeye başladı. Eleştirmenler hayran oldu. *Emmaus'ta Son Akşam Yemeği*, Hollanda'daki belki de en ünlü tabloydu. Hollanda barok sanatının en önde gelen eleştirmenlerinden biri, hayranlıkla şöyle diyordu: "Bugün burada, Delftli Jan Vermeer'in – *en mühimi* dememek için kendimi zor tutuyorum – bir şaheseriyle karşı karşıyayız." Van Meegeren oldukça kendini beğenen bir kişilikti. Sözkonusu tablonun bulunduğu Boijmans sanat galerisini ziyaret eder ve müze ziyaretçilerine yüksek sesle bu tablonun sahte olduğunu söylerdi. Amacı, müze ziyaretçilerinin ona bu fikrinin bir saçmalık olduğunu, yalnızca Vermeer gibi bir dâhinin böyle mükemmel resim yapabileceğini söylediklerini duymaktı.

Hiçbir zaman sahtekârlığı anlaşılamadı; ancak bir Vermeer tablosunu Hermann Goering adlı Nazi'ye satmaktan tutuklandı ve vatana ihanetle suçlandı. Sonrasında ise sattığı tablonun ressamının Vermeer değil, kendisi olduğunu itiraf etti; Vermeer'e ait olduğu sanılan pek çok tabloyu da van Meegeren çizmişti.

Bu kitaba, bu hikâyeyi Goering'in perspektifinden anlatarak başlamıştım; ama bir de eleştirmenlerin yaşadığı aşağılanmayı bir düşünün. İtiraf etmek gerekir ki, bazı eleştirmenler daha o zamanlar şüpheye düşmüştü. Bazı çağdaş eleştirmenler ise insanların nasıl olup da böyle kandırıldık-

larına akıl sır erdiremiyorlardı. (Diğer suçlamaların yanı sıra, *Emmaus'ta Son Akşam Yemeği* tablosundaki yüzlerden biri, şüpheli biçimde aktris Greta Garbo'yu andırıyor.) Ne var ki, dönemin pek çok eleştirmeni, bu tablonun güzelliğini öve öve bitirememişti. Gerçek ressamın kim olduğunu keşfettikten sonra ise, fikirlerini değiştirdiler. Sanat uzmanlarından biri şöyle yazmıştı; "Van Meegeren'in itirafından sonra, yaptığı sahte eserlerin Vermeer'in tablolarıyla tamamen alakasız, gülünç bir biçimde çirkin ve zevksiz olduğu aşikâr hale geldi."

Şu anda biz de aynı durumu yaşıyor olabiliriz. Birkaç yıl önce, Sotheby's müzayede evi, *Klavsenin Yanında Oturan Genç Kadın* tablosunu, ressamının kim olduğuyla ilgili uzun vadeli bir tartışmanın ardından, 32 milyon dolara sattı. Uzmanlar tablonun Vermeer'e ait olduğuna hükmettiği için fiyatı yüksek oldu. Ne var ki, bazılarının düşündüğü gibi uzmanların yanıldıkları ortaya çıkarsa tablonun değeri hızla düşecektir ve geriye hayal kırıklığına uğramış sanat uzmanları kalacaktır. Büyük ihtimalle, bu sanat uzmanlarının bir kısmı da, tablonun düşündükleri kadar güzel olmadığı sonucuna varacaktır.

Sahte olduğu ortaya çıkarsa, *Klavsenin Yanında Oturan Genç Kadın* tablosu, evime sadece bir saat uzaklıkta olan Connecticut, Greenwich'teki Bruce Museum'ı boylayabilir. Bu satırları yazdığım sıralarda, *Emmaus'ta Son Akşam Yemeği* tablosu, sahte ve taklit eserler üzerine özel bir sergiye ev sahipliği yapan bu müzede bulunuyor. Bu, küçük ve hoş bir müzedir. Sözkonusu tablonun önünde dururken, onu duvardaki yerinden çıkardığımı, girişteki yaşlı kadının yanından geçip gittiğimi, minibüsümün bagajına tabloyu dikkatlice yerleştirip eve götürdüğümü hayal ettim. Bunu 1945 yılının başlarında yapsaydım, tüm zamanların en büyük sanat hırsızlıklarından birini işlemiş olurdum. Şimdi ise bu bir şakadan ibaret olurdu; gazete manşetlerinde, "Manyak profesör değersiz tabloları çalıyor," diye yazardı.

Peki, ne değişti? Bu taklit eser bize neden çok daha az haz veriyor? Bu bölümde, bu soruları yanıtlamaya çalışacağım.

Resim ve müzikle başlayacağız, oradan daha genel anlamda sanata değineceğiz ve sonrasında spor gibi hazlara uzanacağız. Bell deneyinde, Catherine'in hikâyesinde ve *Emmaus'ta Son Akşam Yemeği* tablosunun yükselişi ve düşüşünde gördüğümüz geçmiş ve ortamla ilgili takıntılarımızın, züppelik ya da zevzeklik olmadığını öne süreceğim. Sanattan aldığımız hazzın kaynağı, onun yaradılışının altında yatan insani geçmişe duyulan takdirdir. Bu, onun özüdür.

Hoş Seda

Kabul etmek gerekir ki, müziğe ve resme verdiğimiz tepki, şimdiye kadar tartıştığımız diğer hazlardaki (cinsellik, yemek ve tüketim malları) tepkilere benzer, derin anlamlar içermez. Bazı şeyleri dinlemek ya da bazı şeylere bakmak sadece güzeldir ve bunun özle, geçmişle ve ortamla ilgili olmayan nedenleri vardır.

Bu, sözkonusu nedenleri bildiğimiz anlamına gelmez. 1896'da Darwin, şarkı söyleme ve müzik sevgisini, insanoğlunun en gizemli özelliklerinden biri olarak tanımlamıştı. Hâlâ da öyledir. Yemekten, sudan, cinsellikten, sıcaklıktan, dinlenmekten, güvenlikten, arkadaşlıktan ve sevgiden zevk almamızın gizemli bir tarafı yoktur; bunlar, hayatta kalma ve üreme açısından faydalı olan şeylerdir. Ancak, belirli seslerin ritmik diziliminden neden bu kadar hoşlanırız? Neden dünyanın her yerinde insanlar, müziğe ve dansa bu kadar zaman ve enerji harcarlar? Amazonlarda yaşayan Mekranoti halkına mensup kadınlar, her gün bir ya da iki saat şarkı söylerken, erkekler ise geceleri iki saatten fazla şarkı söylerler. Kıt kanaat geçinmelerine rağmen, zamanlarını şarkı söyleyerek harcıyorlar! Bu durum, kişiyi evrimsel biyolojiden, bir ilahi müdahale inancına doğru cezbedebilecek bir lüzumsuzluk, inanılmaz bir zaman kaybı gibi görünür. Kurt Vonnegut, kendi mezar kitabesinde bu durumu şöyle ortaya koymuştu: "Tanrının varlığına inanmak için ona gereken tek kanıt, müzikti."

Müzik yalnızca insana özgü bir hazdır. Yabani yürekleri yumuşatabilir; ancak, yalnızca insan yüreğini, bir farenin,

köpeğin ya da şempanzeninkini değil. Kuşkusuz, karşı örnekler de mevcuttur; (kedinizin gitar çaldığınızda mest olduğunu söylerseniz, bana laf düşmez) ancak insan dışı canlıların müziksel seslere ilgi gösterdiğine dair hiçbir deneysel kanıt bulunmamaktadır. Bunu test etmenin bir yolu da hayvanları, farklı noktalardan farklı seslerin geldiği bir labirente yerleştirmektir; böylece, gittikleri yöne bakarak hayvanların neyi sevdiği tayin edilebilir. Bu yöntemi kullanan araştırmacılar, ipek maymunu ve marmoset maymunu gibi primatların ninni dinlemeyi değil sessizliği tercih ettiklerini ve ahenksiz müziğe karşı uyumlu müzik yönünde hiçbir ilgi göstermediklerini keşfettiler. Maymunlar, onları rock müziğe mi yoksa kara tahtaya sürtülen tırnak sesine mi maruz bıraktığınızı umursamazlar.

Maymunların aksine neredeyse bütün insanlar müzikten hoşlanır. Maymunlar yerine bebekleri test etmek zordur; çünkü bebekleri bir labirentin içine öylece salamazsınız. Ancak diğer yöntemler, bebeklerin tercihlerini tanımlamakta yardımcı olabilir. Bu yöntemlerden biri de bebeklere çeşitli sesleri dinletmek ve dikkat kesilmeyi tercih ettikleri sesleri gözlemlemektir. Bu deney sonucunda, bebeklerin ahenksiz seslere değil, ahenkli seslere ilgi gösterdikleri ve ninni sesinden hoşlandıkları ortaya çıktı. Bu müzik hazzı hayat boyu devam eder. Bu hazzın kapsamı büyük oranda değişken olsa da, yalnızca hasar görmüş bir beyin müziğe karşı kayıtsızdır.

PSİKOLOG Steven Pinker, müziği bir tesadüfün en açık işaretlerini gösteren insani evrensellik olarak tanımlar. Pinker'a göre müzik "işitsel bir peynirli kektir," peynirli kekin damak zevkini okşaması gibi beyni okşayan bir icattır: "Peynirli kekin, doğal dünyadaki her şeyden farklı, güçlü bir duygusal etkisi vardır; çünkü beynimizdeki haz butonuna dokunması için kurgulanmış olan makul uyarıcıların, aşırı dozlarda alınması anlamına gelir." Pinker, muhtemelen kurgusal edebiyatı istisna tutarak, bu durumun genel anlamda sanat için de geçerli olduğunu öne sürer.

Müziği harekete geçiren evrimleşmiş haz butonları neler olabilir? Pinker bu noktada birkaç ihtimali tartışır. Bunlardan biri dildir; dil, tıpkı müzik gibi kurallı ve yinelemeli olmak gibi ender bir özelliğe sahiptir. Her ikisi de, sınırlı sayıdaki birimi (bu, dil için kelimeler ya da anlambirimler; müzik için ise notalardır) alarak, potansiyel olarak sonsuz sayıda bulunan ve hiyerarşik olarak yapılandırılmış sekansların içinde birleştirir. Ancak farklılıklar da sözkonusudur. Dil, tıpkı siz bu satırları okurken gerçekleşen şey gibi, anlamlı önermeleri ifade etmeye yarayan bir sistemdir. Müzik duyguyu iletebilir; (*Jaws*'ın tanıtım müziğinin yol açtığı gerilim hissini bir düşünün) ancak bir iletişim sistemi olarak işe yaramazdır, en basit önermeleri iletmekten acizdir. Müzik sesler aracılığıyla haz verir, dil çoğu zaman böyle işlemez. Genellikle nasıl söylendiğine değil, ne söylendiğine bakarak dilden zevk alırız. Öte yandan, müzik ve dili birleştiren şarkı söyleme hazzından da söz edilebilir. Bütün bebekler annelerinin seslerinden hoşlanırlar.

Başka bilim insanları ise müziğin bir adaptasyon olduğunu ileri sürer. Bu, müzik hazzının bir dereceye kadar beynin evrimsel olan diğer bölümlerinden geliştirilmediği anlamına gelmiyor. Biyolojide, yeni olan her şey eskiden kaynaklanır. Ancak müziğin bir uyum sağlama olduğunu söylemek, müziğin atalarımıza bir üreme avantajı sağladığı için var olması gibi, daha ileri bir iddiayı dillendirmeyi gerektirir. Müzik yapan ve müzikten hoşlananların genleri, bunları yapmayanlara oranla daha fazla üredi.

Bu görüşün en ünlü modern savunucusu psikolog Daniel Levitin'dir. Levitin senkronize şarkıların ve dansların, toplumsal uyum sağlama nedeniyle evrimleştiğini öne sürer. Müzik savaşan tarafların iş birliği yapmasına yardımcı olabilir, ortak görevleri yapmayı kolaylaştırabilir ve en önemlisi, insanlar arasında duygusal bağlar kurabilir. Bu doğruysa, müziğin evriminin tarihi, dayanışma ve cemaat duyguları gibi, insanları kendi topluluklarına bağlayan diğer özelliklerin evriminin tarihiyle de büyük oranda aynıdır.

Müzik bu toplumsal avantajlara sahip olsa bile, müziğin bir uyum sağlama olduğunu söyleyebilmek için, bu yüzden var olduğunu kanıtlaması gerekir. Uyum sağlama teorisini savunan bir kişi, müziğe yatkın olmayan atalarımızın, müzikal anlamda becerikli komşularına nazaran, arkadaşları tarafından daha az kabul gördüğü ve eş bulmakta daha az şansa sahip olduğu fikrini, akla yatkın bir biçimde açıklaması gerekir. Dahası, müziğin neden belirli özelliklerinin evrimleştiği de açıklanmaya muhtaçtır. Önemli olan senkroni ise, örneğin neden hep bir ağızdan homurdanmıyor, bağırmıyor ya da çığlık atmıyoruz? Müziğin karmaşıklığından, tondan, akorttan ve buna benzer şeylerden neden bu denli etkileniyoruz?

Her halükarda, Levitin'in yaklaşımı çoğu bilim insanının gözden kaçırdığı, müzikal hazla ilgili bir şeyi gözler önüne seriyor. Bu, hareketin önemidir. Çoğu dil, şarkı söylemek ve dans etmek eylemlerini tanımlayan bir tek kelimeye sahiptir ve insanlar müzik dinlerken motor korteks ve beyincik bölümleri – beynin hareketle ilgili olan kısımları – çalışır haldedir. Müzik dinlerken çoğunlukla sallanmamızın nedeni budur; bir çocuk için de karşı konulmaz olabilecek ani bir istektir. Ne var ki bu açıklanması gereken tek ve biricik merkezi olgu olarak ortaya koyan bir müzik teorisinin gelişmesine yol açan perdeli ses modeli anlayışı, bilimsel anlamda hatalı bir adım da olabilir. Böyle bir yaklaşım, yalnızca tele-seks üzerine çalışan bir cinsellik teorisi ya da araştırmasını yalnızca koku almayan insanlar üzerine odaklayan bir beslenme tercihleri teorisi gibi olurdu.

Gerçekten de, bir uyum içinde hareket edebilen insanları daha çok seversiniz, onlara daha fazla bağlanırsınız ve daha cömert olursunuz. Bunu kanıtlayan çalışmalar mevcuttur. Şarkı ve dans, en sağlam takım oluşturma alıştırmasıdır. Bir Yahudi düğününde, çılgın bir partide ya da sarhoş arkadaşlarla bir barda kolları birleştirip dans etmenin duygusal coşkusuna hepimiz aşinayızdır. Bu durum, eğlenceli ve ilginç bir Amerikalı'nın dünyanın çeşitli yerlerindeki insanlarla dans ettiği ve YouTube'da yer alan şu ünlü "Nerede bu

Matt?" videosunda olduğu gibi, başkalarının şarkı söyleyip dans etmesini izleyerek de dolaylı olarak tecrübe edilebilir. Müzikteki bu etki, dinde şarkı söylemenin, ilahi okumanın, dans etmenin neden bu kadar yer tuttuğunu açıklayabilir: Müzik, aynı inancı taşıdığınız insanlarla dayanışma kurmanızı sağlar.

Şarkı ve dansın, insanları kendi topluluklarına bağladığı için uyumsal olduğunu öne sürmek, başka bir soruyu gündeme getirir: birlikte şarkı söylediğimiz ve dans ettiğimiz insanlara, neden kendimizi bu denli yakın hissederiz? Yanıtı gerçekte kimse bilmiyor. Bazı adaptasyoncu açıklamalar sözkonusu olsa da, bu durumun sistemdeki bir arızadan mı kaynaklandığını merak ediyorum. Başkalarıyla dans ediyorsam ve onlar da bana ayak uyduruyorsa, bedenleri benim bedenime uygun bir şekilde hareket ediyorsa, onları dâhil etmek için benliğimin sınırlarını genişletmek, bana kafa karıştırıcı geliyor.

ŞİMDİYE DEK genel anlamıyla müziği inceledik. Muhtemelen, en genel anlamıyla... Kişinin sevdiği müziği kısmen kişinin içinde bulunduğu çevre belirler. Hindistan'daki En İyi 40 listesiyle ABD'deki liste birbirinden farklıdır. Aynı ülkede yaşayan bireyler bile değişkendir. Kendi ailemde dahi Amerikan folk müziği, metal müzik, klasik rock ve opera hakkında keskin görüş ayrılıkları var; bu yüzden, uzun araba yolculukları radyonun kimin kontrolünde olacağına dair titiz pazarlıklarda bulunmayı gerektirir.

Beğenilerimizin çoğunun erken gelişim evrelerimizde oluştuğunu biliyoruz. Bir deneyde, hamile kadınlar karınlarındaki bebeklerine belirli müzik eserleri (Vivaldi'den bir parça, Backstreet Boys'tan bir şarkı vb.) dinlettiler ve bebekler doğup, bir yaşına gelene kadar sözkonusu şarkıları çalmadılar. Bu deney etkili oldu; bir yaşındaki bebeklerin anne karnındayken duymuş oldukları müziği tercih etmeye yatkın oldukları ortaya çıktı.

İnsanlar bilinçli yaşamlarının büyük bir kısmını pasif müzik dinleyicileri olarak geçiriyor. Tahmin edebileceği-

niz gibi, oldukça basit bir hipotez olarak, çok duyduğumuz müziklerden daha fazla etkileniriz; bu, daha önce cinsellik bağlamında incelediğimiz "salt maruz kalma" etkisinin bir versiyonudur. Tanıdık olan iyidir. Yine de sorun, fazla tanıdık olanın bıktırıcı ve istenmeyen bir hale gelmesidir. Hazzın bir kuralı da ters U'dur (∩); yani, bir şeyi ilk kez tecrübe ettiğinizde, katlanması zordur ve hoş değildir; belli bir süre tekrarladıktan sonra, katlanması ve keyif vermesi kolaylaşır; sonra süreç daha da sıradanlaşır ve bu yüzden sıkıcı hatta rahatsız edici bir hale gelir. Bir yiyecek hakkında ilk başta ihtiyatlı olabiliriz. Sonra bu yiyeceği sık sık yeriz ve keyif alırız; ancak pek az insan aynı ana yemeği ardı ardına bin öğün yemekten zevk alabilir. Müzik için de ters U'nun zirve noktası ancak bir süre devam edebilir; ancak her türlü şarkı, çok fazla dinlendiğinde artık dayanılmaz hale gelecektir. Eğrinin biçimi, müziğin karmaşıklığıyla esner ya da daralır. Karmaşık bir eserden uzun bir süre hoşlanılabilir, sonrasında da uzun süre uzak durulur. Genellikle "Mary'nin Küçük Bir Kuzusu Vardı" tarzında şarkılar, sizi bu eğrinin etrafında çok daha çabuk dolaştırır.

BİR ŞARKIYI ya da daha genel anlamda bir müzik türünü ne kadar seveceğinizi belirleyen bir başka etmen de, onu ilk kaç yaşında dinlediğinizdir. 1988 yılında, nörolog Robert Sapolsky bu konuyu incelemek için resmi olmayan bir deney gerçekleştirdi. Radyo istasyonlarıyla irtibat kurdu ve programlarında en fazla çaldıkları şarkılarla ilk kez ne zaman tanıştıklarını ve dinleyicilerinin yaş ortalamasının kaç olduğunu sordu. Sapolsky, insanların çoğunun, yaşamlarının geri kalan kısmında dinlemek isteyecekleri müzik türüyle 20 ya da daha genç bir yaşta tanışmış olduklarını keşfetti. 25'ten daha büyük bir yaşta, yeni bir müzik formuyla tanışırsanız, muhtemelen ondan hoşlanmayacaksınızdır. Sapolsky'nin dediği gibi, "On yedi yaşındaki gençlerin pek azı radyoda Andrew Sisters'ı dinler, bir emekliler lokalinde Rage Against the Machine çalınmasına ve en büyük James Taylor hayranlarının bol pantolonlar giymeye başlamasına şahit olamazsınız."

Neden? Bu noktada, bizi basit bir nörolojik açıklamaya ulaştıracak bir baştan çıkarma sözkonusudur. Beynimiz ilk başta gevşek ve esnek bir yapıdır, sonrasında sağlamlık kazanır. Ancak Sapolsky'nin işaret ettiği gibi, bu dönemde yeni deneyimlere karşı genel bir açıklık kaybı sözkonusu değildir; yeni müzikal beğeniler penceresi, damak tadı gibi başka beğenilerden daha farklı bir yaşam periyodunda açık durumdadır.

Levitin'in daha iyi bir fikri var. Müzik toplumsaldır ve müziksel tercihlerin uyumu, dâhil olduğunuz toplumsal grubun yaşıyla bağlantılıdır; bu aynı zamanda, ne tür bir insan olacağınıza karar verdiğiniz noktadır. Bu durum, modern batı toplumlarında, kabaca kişinin onlu yaşlarının sonu ve yirmili yaşlarının başında gerçekleşir ki bu veriler Sapolsky'nin bulgularıyla da örtüşür. Bu türden bir toplumsal teori başka bir şeyi daha açıklayabilir. Maruz kaldıkları müziğin dışında, gençler son modayı takip etmeyi tercih ederler. Bunun nedeni, akranlarına ayak uydurduklarından emin olmak istemeleridir. Ekonomist Taylor Cowen'ın dediği gibi, "Eski müzikteki sorun basittir. *Ondan zaten birileri hoşlanmıştır*. Daha kötüsü, bu birileri belki de birilerinin anne babasıdır."

Göz Alıcı

Müzikte olduğu gibi, bazı görsel hazlar da yüzeyseldir. Sözkonusu görsel sanatlar olunca, kimi renkler ve modeller belirli bir biçimde görünür. Ebeveynler bebeklerinin odalarını parlak renklerle ve belirli motiflerle boyarken, zamanlarını boşa harcamış olmazlar. Bebekler bu tarz şeyleri severler ve bunun özcülükle ilgisi yoktur.

Bu tarz tercihler, deneysel estetik adıyla bilinen alanın bir parçası olarak incelenmiştir. Psikologlar poligon benzeri farklı şekiller yaratırlar ve bu şekillerin karakteristik ya da simetri gibi parametreleriyle oynayarak, deneklere neyi tercih ettiklerini sorarlar. Bu tarz araştırmalar, yukarıda tartıştığımız ∩-şekilli yapıları olduğu kadar, kitabın cinsellik kıs-

mında tartıştığımız güzel yüzlerin göze hoş gelmesi örneğini de destekler: İnsanlar, işlemesi kolay olan görüntüleri sever.

Yine de bu araştırmalar, nihayetinde, görsel haz çalışmaları için sağlam bir temel oluşturmaz. İnsanlara, başka türlü bakmayı tercih etmeyecekleri görsel modelleri göstererek görsel hazlar hakkında bir şeyler öğrenmeye çalışmak zordur. Bu, sözkonusu araştırmaları hor görmek anlamına gelmez - insanların bir geometrik şekli bir başkasına tercih etmelerinin nedenini öğrenmek başka amaçlar için ilginç olabilir. Ne var ki, insanlar bir bilgisayar ekranındaki siyah beyaz poligonlara bakmak için para ve zaman harcamazlar. Bunlar, bize haz vermez.

Peki, neden böyle? Doğrudan bir gözlemle, insanların huzurlu ev dekorlarına, çiçeklere, yiyeceklere, çekici manzaralara ve en çok da hayran olduğumuz ve sevdiğimiz insanların gerçekçi resimlerine bakmayı sevdiklerini söyleyebiliriz. Şu anda evinizde ya da iş yerinizdeyseniz, bahse girerim ki, çevrenizdeki insan yapımı imgelere bakarsanız, kesinlikle bu tarz tasarımlarla karşılaşacaksınız. Ekran koruyucunuz belki bir orman ya da sahildir, belki de masanızda sevdiğiniz birilerinin fotoğrafları vardır. Bu kalıpla uyuşmayan pek çok sanat eseri vardır, ileride Pollocks mevzusunda bu konuya döneceğiz. Ancak, çevremizde dikkat etmeye değer gördüğümüz tasarımların çoğu, gerçek hayatta bakmaktan hoşlandığımız tarzda şeyleri taklit etme çabasındadır.

Bunun en basit örneği pornografidir. Pek çok kişi dünyevî Darwinci nedenlerden dolayı çekici, çıplak insanlara bakmaktan hoşlanır. Ne var ki, her ihtiyacınız olduğunda etrafınızda çekici, çıplak insanları bulamazsınız. Bu yüzden deneyimi taklit eden iki boyutlu temsiller yarattık ve bunun sonucu olarak, gerçek şeyler karşısında harekete geçen şehvet duygusuyla pek çok yönden benzer bir etki uyandırdık. Temsillerden birer sanat eseri olarak etkilenmezsiniz; onu canlandıran çıplak kadınlardan, erkeklerden, çiftlerden ya da gruplardan etkilenirsiniz.

Yapay çıplaklığın hazzı yalnızca insanlara özgü değildir. Son zamanlarda yapılan bir çalışmada, erkek makak may-

munları başlarını hareket ettirerek, tatlı meyve suyu almayı ya da bir resme bakmayı seçebilecekleri deneysel bir düzeneğin içine yerleştirildiler. Maymunların bakmak için meyve suyundan vazgeçtikleri iki tür resim bulunuyordu; dişi maymun kalçaları ve yüksek statülü erkek maymun yüzleri. İki temel zaaf; pornografi ve ünlülere tapınma yalnızca insana özgü değildir.

GERÇEKÇİ resimleri değerlendirebilmek için öğrenmenin şart olduğu düşünülürdü. Daha önce hiç görmemiş oldukları için, onlara gösterilen resimlere hiçbir anlam veremeyen ilkel kabile üyelerini keşfeden antropologların hikâyeleri ortada dolaşırdı.

1962'de gerçekleştirilen zekice bir deneyle, bunun yanlış olduğu kanıtlandı. Psikologlar Julian Hochberg ve Virginia Brooks, yetiştirdikleri bebeğe 19 aylık olana kadar hiç resim göstermediler. Makalede söylemeseler de deneyde kullandıkları kendi çocuklarıdır. Sonrasında çocuğa çeşitli fotoğraflar ve tanıdık nesnelerin elle çizilmiş resimlerini gösterirler. Ardından çocuktan bu nesneleri adlandırmasını isterler. Çocuk bunu kolayca yapar. Son dönemde yapılan araştırmalar, bebeklerin bile gerçek bir resimle onu betimleyen bir nesnenin arasındaki benzerliği açıkça anlatamasa da kavrayabildiklerini ortaya çıkardı. Beş aylık bir bebeğe bir oyuncak verir, sonra oyuncağı elinden alır ve ona biri o oyuncağa diğeri ise farklı bir oyuncağa ait iki resim gösterirseniz, bebek tanıdık olan oyuncakla onun fotoğrafı arasındaki benzerliğe duyarlılık göstererek, farklı olan oyuncağın resmine daha uzun süre bakacaktır.

Çocuklar, nesnenin kendisi olarak düşündükleri resimlerden kolayca etkilenirler Dikkatli ebeveynler, çocuklarının, bir ayakkabı resminin üzerinde adım atmaya çalışmak ya da resmedilen nesneyi resimden söküp almaya çalışmak gibi garip davranışlar sergilediğini fark etmişlerdir. Yapılan titiz deneyler, bu davranışların yalnızca çocukların resimlere çok aşina olduğu ABD'ye özgü olmadığını, nadir olarak resim bulunan Fildişi Sahillleri'nde okuma yazma bilmeyen

fakir ailelerin çocukları arasında da gözlemlendiğini ortaya çıkardı. Çocuklar gerçek şeylerin resimlerini ayırt edebilir, çok az ihtimalle de onları uzanarak almaya çalışırlar. Ancak benzerliğin cazibesine dayanmak bazen zordur.

Bu durum yetişkinler için de geçerlidir. Bazen temsil ettikleri şeye fazlasıyla benzeyen kimi tasarımları düşünmeden edemeyiz. Psikolog Paul Rozin ve meslektaşları, insanlardan, kauçuktan yapılma kusmukları ağızlarında tutmalarını ya da köpek dışkısı şeklinde yapılmış olan çikolatalı şekerlemeleri yemelerini istedikleri bir dizi harika deney gerçekleştirdiler. Bunu hayal etmek çoğumuz için zordur; *bunlar* kusmuk ve dışkı. Meslektaşlarımla birlikte gerçekleştirdiğimiz bir dizi deneyde, deneklere, insanlara ait değerli eşyaların resimlerini (mesela, evlilik yüzüklerinin) gösterdik ve onlardan bu resimleri doğramalarını istedik. Buna seve seve razı oldular ama ellerine bağladığımız kablolarla ölçtüğümüz titreşim verilerini incelediğimizde, kendileri için değerli olan şeylerin resimlerini yok ederken bir miktar kaygı duyduklarını gördük. İnsanlardan, bebeklerinin resminden yapılma bir darta ok atmasını isterseniz, muhtemelen ıskalayacaklardır.

Sergileme ve Uygunluk

Bir kişinin bir tabloya değer vermesinin nedeni şunlar olabilir:

1. En azından, çekici olabilir; göze hoş görünebilir.
2. Çekici olan bir şeye benzeyebilir; mesela rengârenk çiçeklere ya da güzel bir yüze.
3. Tanıdık olabilir. Bu, salt maruz kalma etkisidir: bir noktaya kadar, aşinalık hazzı besler.

   Salt maruz kalma etkisi resimler için de gerçekten geçerli midir? Psikolog James Cutting, neden bazı Fransız empresyonistlerinin diğerlerine tercih edildiğini sorar. Bir çalışma, çocukların değil, ama yetişkinlerin genellikle, daha az bilinen resimlere nazaran geçen yüzyılda sıklıkla yayınlanmış olan resimleri tercih ettiklerini ortaya çıkarmaktadır.

Elbette bu bir aşinalık etkisi olamaz. Başka bir seçenek de mümkündür: Belki de sıklıkla yayınlanan resimler, diğerlerinden *daha iyidir* ve yetişkinler bu yüzeysel kaliteden etkileniyorlardır, çok olmalarından değil. Cutting bu durumu ikinci bir çalışmayla test eder. Görsel algılama üzerine verdiği bir derste, çok az tanınan empresyonist ressamların tablolarını lisans öğrencilerine tanıtır. Cutting başka bir konunun Power Point sunumunun bir parçası olarak, her bir resmi hiç yorum yapmadan yalnızca birkaç saniyeliğine gösterir. Ardından, dönem sonunda öğrencilerine hangi resmi daha çok sevdiklerini sorar. Bu kısa maruz kalma durumunun, normal tercih örneklerini tersine çevirdiği ortaya çıkar. Kısa süreli maruz kalma yüzünden, öğrenciler artık ünlü olanları değil, daha az bilinen tabloları tercih etmektedir. Bir resmi görmeniz, onu daha çok sevmenize yol açar.

4. Olumlu hatıralarla ilgili olabilir. Evlilik, mezuniyet, Everest dağının zirvesine ulaşmak gibi deneyimleri sergileyen pek çok fotoğraf için bu durum geçerlidir.
5. Bir odayı güzelce tamamlayabilir. Yine de, bir tablonun şekli onun fiyatını etkiler.
6. Sözkonusu tabloya sahip olduğunuzda görenleri etkileyerek, statünüzü yükseltebilirsiniz. Çarmıha gerilmiş İsa resmi ya da bir Sabbath masası sizin dindarlığınızı sergiler. Yenilikçi bir sanat çalışması, sizin sanata ne kadar değer verdiğinizi ve onu anladığınızı gösterir. Kışkırtıcı bir çalışma, cinsel ya da dinsel anlamda entelektüelliğinizin bir işaretidir. Ünlü bir ressamın orijinal bir tablosu da ne kadar zengin ve başarılı olduğunuzu herkese duyurmanın kolay ve aynı zamanda küstah olmayan bir yoludur. Kuşkusuz, bütün bunlarda hazlar vardır.
7. Olumlu anlamda temas da resme değer kazandırabilir. Önceki bölümde tartıştığımız gibi bir nesneye ünlü ya da saygı duyulan bir kişinin temas ettiği gerçeği, nesnenin değerini arttırabilir.

Yine de bu listenin gözden kaçırdığı önemli bir etken daha var. Bizler aynı zamanda resmin nasıl yaratıldığıyla da ilgileniriz ve yaratım sürecinin doğasıyla ilgili çıkarımlarda bulunmaktan haz alırız.

Bu görüş, felsefeci Denis Dutton'ın *Sanat Sezgisi* adlı önemli kitabında savunulur. Dutton'a göre, sanat çalışmalarının cazibesi, kısmen bu eserlerin "Darwinci uygunluk testleri" olarak hizmet görmeleriyle ilgilidir. Dutton sanatın kökeniyle ilgili iddiasını, cinsel seçilim teorisi bağlamında geliştiriyor. Bu teori ilk olarak Darwin tarafından ortaya atıldı ve sonrasında, daha önce cinsellik bağlamında çalışmalarını tartıştığımız psikolog Geoffrey Miller tarafından genişletildi ve geliştirildi. Bu teoriye göre sanat, tavus kuşunun kuyruğudur. Sanat, eşleri cezbetmek için, Darwinci uygunluğun bir işareti olarak evrimleşmiştir.

İnsan yapımı sanatla hayvan yapımı arasında kurulan en iyi benzeşim olarak, Miller, çardak kuşlarını öne çıkarır. Çardak kuşları, Yeni Gine ve Avustralya'da bulunan bir türdür. Bu türün erkekleri birer sanatçıdır. Gökyüzünde uçuşur ve dut, deniz kabuğu, çiçek gibi renkli nesneleri toplayarak yuvalarına taşır ve ardından çardak benzeri simetrik ve karmaşık modeller yaratırlar. Dişi çardak kuşları zeki ve acımasız birer eleştirmendir. Çardakları kontrol eder, en yaratıcı olanını arar ve onun yaratıcısıyla çiftleşirler. Başarılı bir erkek çardak kuşu 10 dişiyle çiftleşebilir; başarısız olanlar bekârlığa devam ederler. Çiftleşme sonrasında dişi kuş yumurtlamak için uçup gider ve erkek onu bir daha asla görmez. Başarılı bir erkek çardak kuşunun hayatı, tıpkı Pablo Picasso'nunki gibidir.

Bütün bunlar, çardak kuşlarındaki yaratıcılığın bir cinsel seçilim teorisiyle ilgili olduğunu akla getirir. Dişiler bir uygunluk göstergesi olarak çardak yapımına karşı duyarlıdır; çünkü zekâ, yetenek ve disiplin gibi özelliklerin çocuklarında da olmasını isterler. Miller ve Dutton, insanlardaki sanatsal dürtünün de aynı yolla şekillendiğini öne sürerler. İyi sanatı oluşturmak zordur. İyi bir sanatçı, aynı zamanda zekâ ve yaratıcılığın göstergesi olarak, iyi bir öğrenci ve tasarımcıdır;

beslenmek ve barınmak gibi, hayatın ani engellerini aşmakta ve bu çıkarcı olmayan icatlar için zaman ve kaynak bulmakta yeterince başarı sahibidir. Dişiler bu tarz şeyleri sever: dişi çardak kuşları bütün bunları bir erkek çardak kuşunda görünce şevke gelir. İnsan türündeki dişiler de, bütün bunları bir erkekte görmekten hoşlanırlar. Renoir'nın o ünlü vecizesinde de söylediği gibi: resimlerimi penisimle çiziyorum.

Darwin'in de müzik konusunda benzer görüşleri vardır. Müziğin kısmen "karşı cinsi cezbetmek uğruna" meydana geldiğini öne sürer. Şarkının ve dansın etkileyici olabileceğini görmek zor değildir; uzun bir süre için bir ritmi geliştirmek ve sürdürmek, zekânın, yaratıcılığın, dayanma gücünün ve kas kontrolünün kullanışlı bir göstergesidir ve bütün bunlar bir eşte aranacak olumlu özelliklerdir. Üstelik bunu kanıtlamak için deneysel bir araştırma yapmaya da gerek yoktur. Çağımızda, Mick Jagger ve Joshua Bell gibi başarılı müzisyenler, eş bulmakta çok az zorluk yaşarlar. Müziksel yetenek çekicidir ve cinsel seçilim teorisi müziğin kökenini açıklamak için makul bir adaydır.

Dutton ve Miller'la, sanatın bir uygunluk göstergesi olabileceği ve hem yaratma dürtüsünün hem de bu yaratımlardan aldığımız hazzın, bir noktaya kadar cinsel seçilim tarafından şekillendirilmiş olduğu konusunda aynı fikirdeyim. Ancak bu teori, sanatı neden sevdiğimizi açıklayamıyor.

Öncelikle, tavus kuşunun kuyruğu hakkındaki apaçık gerçek, o kuyruğa sadece erkek tavus kuşlarının sahip olmasıdır; dişilerin değil. Bu durum çardakları yaratan erkek çardak kuşları için de geçerlidir; dişiler yalnızca değerlendirmede bulunurlar. Cinsel seçilim böyle işler; çünkü cinselliğin bedeli genellikle dişi için erkeğin ödediği bedelden daha fazladır. Hayvanların çoğunda, erkekler spermlerinden ve zamanlarının az bir kısmından başka bir şey vermezken, dişiler yavruları yetiştirirler. Seçilim yalnızca bir yönde ilerler; erkekler dişilerin dikkatini çekmek için yarışırlar, dişiler ise erkekleri değerlendirirler.

Bu, insanlar için yetersiz bir modeldir. Miller, sanat yaratımında erkeklerin kadınlardan daha fazla güdülendiğini

ve kadınların sanat eserini değerlendirmek konusunda erkeklerden daha duyarlı olduğunu öne sürüyor. Bu durum bir noktaya kadar doğru olabilir; ancak yine de, sanat yaratma şansının herkese tanındığı toplumlarda, kadın şairlerin, yazarların, ressamların, şarkıcıların vs. eksikliği sözkonusu değildir.

Buna verilecek yanıt, insanların tavus kuşu olmadığı yönündedir; bizler nispeten tek eşli bir türüz. Bizim için cinsel seçilim, hem uygun özelliklerimizi sergilemek hem de potansiyel eşlerimizin özelliklerini değerlendirmek şeklinde ilerler. Yine de sanattan zevk almanın çoğu zaman cinsel ilgilerle bir alakasının olmaması sorunu önümüzde durmaktadır. Bir erkeğin Picasso'ya hayran olması için eşcinsel olması gerekmez. Henüz çekici eş arayışına bulaşmamış olan çocuklar, en coşkulu sanatçılar arasındadır. Üreme yıllarını çok gerilerde bırakmış kadınlar da dâhil, yaşlılar sanatla uğraşmaktan ve sanata olan beğenilerinden haz alırlar.

Daha genel bir ilgiden de söz edilebilir. Cinsel seçilim teorisi, Picasso'nun eş bulma konusunda neden çok başarılı olduğunu açıklayabilir; eserleri onun Darwinci üstünlüklerinin birer belgesidir. Ancak, bu durum sanatçının cazibesini açıklar; insanların *sanattan* aldığı hazzı değil. İnsanlar, kendisi çoktan ölüp gitmiş olmasına rağmen, Picasso'nun tablolarından neden hoşlanırlar?

ŞİMDİ DE değişime uğramış bir teoriyi, iki bölümde değerlendirelim.

Birincisi; zekânın, disiplinin, gücün, hızın vb. şeylerin sergilenmesi ilgimizi çeker; çünkü bunlar bir bireyin uygun özelliklerini gözler önüne serer.

Bu, Miller ve Dutton'ın da iddiası değil mi? Evet, kısmen öyle. Erkekler kadınlarla çiftleşebilmek umuduyla kendilerini sergilerler, kadınlar ise en iyi DNA'lara sahip eşleri bulmak için erkeklerin kendilerini sergilemesini değerlendirirler. Ne var ki, bu yalnızca cinsellik değildir. Bireyleri arkadaş, yabancı ve lider olarak da niteliklerine göre değerlendirmeye tabi tutarız. Dahası, çok vicdansız gibi görünse de gelecekte

üreme ve hayatta kalma şansına hangisinin daha çok sahip olduğunu anlamak için, çocuklarımızın niteliklerini de çoğunlukla değerlendirmek zorunda kalırız. William Styron'ın *Sofi'nin Seçimi* adlı romanında ana karakter, Auschwitz toplama kampındaki genç kızı; Eva'nın mı yoksa sarışın, mavi gözlü oğlu Jan'ın mı gaz odasına gönderileceği konusunda karar vermeye zorlanır. Jan'ın kampta hayatta kalma şansı daha yüksek olduğu için, zalim ama mantıklı bir kararla, kızı Eva'yı kurban olarak seçer. Bir bolluk dünyasında bile, bu açmazın daha ılımlı versiyonları vardır: Ebeveynler sıklıkla kaynaklarını çocukları arasında paylaştırmak zorunda kaldıkları durumlara düşerler ve her zaman için eşit şekilde karar veremezler. Anne ve babayı kendi gerçek nitelikleriyle etki altında bırakmak ise çocukların en iyi yaptıkları işlerdendir.

Bu, uygunluk tespitinin, sanatın nasıl geliştiği, neden onu yaratmak ve zevk almak zorunda kaldığımızla ilgili iddialarının üzerinde durmak için iyi bir noktadır. Uygunluk ölçümü, bilinçli ya da bilinçsiz anlamıyla, psikolojik motivasyonla ilgili bir iddia değildir. Bir çocuk, babasına gururla kendi yaptığı çizimleri gösterdiğinde, bilinçli ya da bilinçsiz olarak "Bu çizim babamı etkiler ve bana kardeşimden daha çok yiyecek verir" demeye çalışmıyordur. Bir tabloya hayran olduğunuzda, genellikle "Bu çalışmadaki ustalık ve yetenek, sanatçının kusursuz niteliklerini gösteriyor; onunla çiftleşmeye ya da arkadaş olmaya çalışmalıyım," diye düşünmezsiniz. Evrimsel işlevlerin psikolojik uyum sağlamayla hiçbir ilgisi yoktur. William James, uzun süre önce yiyecek örneğini kullanarak bu duruma dikkat çeker. James'e göre, yemek yerken yemeğin işlevleri üzerine düşünen milyarda bir insan bile bulunmaz: "Adam yemeği yer çünkü lezzetlidir ve iştahını açar. Ona tadını sevdiği şeyden neden daha fazla yemek istediğini sorarsanız, sizi bir filozof olarak selamlamak yerine, bir aptal olduğunuzu düşünerek gülecektir."

Teorinin ikinci kısmı ise, hünerli gösterilerden haz almak üzere evrimleştiğimiz yönündedir. Bu durum, bizi böyle sergilemeleri arayıp bulmaya teşvik eder ve sanatçılara olan il-

gimizin altında yatan psikolojik işleyişi ortaya çıkarır. Sanatçılar bize çok fazla haz veren böylesine nesneleri yaratmakta kabiliyetlidirler ve bizler, bize keyif veren kişileri sevmeye eğilimliyizdir.

Resim ve diğer değişmez sanat eserleri birer sergilemeden ibaretse, bu eserler kısmen, onların yaratım sürecini nasıl hayal ettiğimize bağlı olarak anlaşılır ve değerlendirilirler. Sanat eserinin tarihsel doğası birçok düşünür tarafından vurgulanmıştır ama 25 yıldan da fazla bir süre önce bunu en güçlü biçimde tartışmaya açan kişi Dutton'dır:

> Birer performans olarak, sanat eserleri sanatçının sorunları çözmesinin, engelleri aşmasının ve mevcut malzemelerle yetinmesinin yöntemlerini temsil eder. Nihai ürün, kendi çapında özel bir merakın nesnesi olarak, belki de diğer sanat nesnelerinden ya da sanatçının etkinliğinden soyutlanmış bir biçimde, bizim dikkatle incelememiz için tasarlanmıştır. Ancak, çoğunlukla estetik nesnelere karşı ilgi duyma tarzımızı simgeleyen bu soyutlama, duyarsızlaşabileceğimiz bir gerçeğe karşı gözlerimizi karartmamalıdır: Sanat eserinin insanî bir kökeni vardır ve bu şekilde anlaşılmalıdır.

Bu fikrin anlamı, sanat eserleri de dâhil belirli sergilemelerin bize diğer insanlar hakkında değerli ve olumlu bilgiler sağladığıdır. Bu sergilemelerden haz almak üzere evrimleştik. Bu durum, sanattaki özcülüğün bir başka örneğidir; nesnelerin, onları oldukları şey yapan görünmez bir öze sahip oldukları düşüncesinin başka bir halidir. Büyük bir parça et gibi bir şey için öz, maddidir; resim gibi bir insan yapımı nesne için ise öz, nesnenin yaratımının altında yatan anlam kazanmış üretkenliktir.

İnsanlar gerçekten de sanat eserinin, o eserin geçmişine kök salmış görünmez bir öze sahip olduğunu düşünüyorlar mı? Bence küçük çocuklar bile böyle düşünüyor. On yıldan fazla bir süre önce, sanat psikolojisiyle ilk ilgilenmeye başladığım zamanlar, iki yaşındaki oğlum bir kartonun üzerine

boyayla bir şeyler çiziyordu. Bana gururla, çizdiği şeyin "bir uçak" olduğunu söyledi. Bu durum beni bir gelişimsel psikolog olarak şaşkınlığa düşürdü, çünkü benim alanımda kabul gören düşünce, çocukların bir şeye onun görünüşüne dayanarak isim verdiği yönündedir. Bir çocuk için "uçak" kelimesi, uçağa benzeyen bir şeye işaret etmektedir. Ancak oğlum Max'in yaptığı resim uçağa değil renkli bir su damlasına benziyordu. Bu davranışında yalnız değildi. Literatürde yapılacak hızlı bir tarama, çocukların, resim yaparken onlara küçük köpek, doğum günü partisi ya da anne gibi isimler vermesinin, yaptıkları resim bunların hiçbirine benzemese bile, bütünüyle tipik bir davranış olduğunu gözler önüne seriyordu.

Yüksek lisans öğrencilerimden, şu anda Washington Üniversitesi'nde bulunan Lori Markson'la birlikte, bu isimlerin nesnelerin görünümünden kaynaklanmadığı fikrini araştırdık; isimler, resimlerin geçmişleri baz alınarak seçiliyordu. O bir uçaktı çünkü Max onun bir uçak olmasını istemişti. Yapılan bir dizi araştırmayla da, üç yaşındaki çocukların bile resimleri, onları çizerken düşündükleri şeye dayanarak isimlendirdikleri ortaya çıktı. Başka insanların çizdiği resimler için de aynı şeyin geçerli olduğunu keşfettik. Üç yaşındaki bir çocuk, bir çatala bakıp resmini çizen bir kişiyi görürse daha sonra sözkonusu çizimi "bir çatal" olarak isimlendirecektir; aynı çizim bir kaşığa bakan bir kişi tarafından yapılırsa, çocuk çizimi bu sefer de "kaşık" olarak isimlendirecektir. Şu anda Lancaster Üniversitesi'nde bulunan doktora sonrası araştırmacı Melissa Allen'la birlikte, kısa bir süre önce gerçekleştirdiğimiz bir araştırmada, iki yaşındaki çocukların bir resmi isimlendirmeye karar verirken onun geçmişine karşı duyarlı olduklarını keşfettik.

SANATÇILAR

Geçmiş üzerine odaklanma, neden orijinal şeyleri tercih ettiğimizi açıklamakta yardımcı olur.

Geçtiğimiz yüzyılda filozoflar, kopyalama teknolojisinin ortaya çıkmasının gerçeğine yönelik tercihleri yok edeceği-

ni öne sürdüler. Walter Benjamin "dünya tarihinde ilk kez, mekanik kopyalama, sanatın dünyasını gerçeğe olan bağlılıktan kurtarmaktadır," diye yazıyordu. André Malraux, orijinallerin artık bir öneminin kalmadığını çünkü her müzenin dünyadaki bütün sanat eserlerini içinde barındırabileceğini iddia ediyordu. Neden hâlâ müzelere ihtiyaç duyuyoruz? Bill Gates'in, geniş ekranlarla duvarlarında görsel sanat eserlerinin sergilendiği Seattle'daki evini bir düşünün. Sonra da, bu ekranlardan her evde bulunduğu ve görmeyi istediğiniz her tür tabloyu kopyalayabildiklerini hayal edin.

Ne var ki, doğası gereği, yalnızca bir orijinal olacaktır; bu yüzden, orijinali görmüş olmanın ya da daha da iyisi ona sahip olmanın daima özel bir statüsü bulunacaktır. Asıl eser aynı zamanda sanatçıyla ilişkilidir ve geçen bölümde de tartıştığımız gibi, bu tarz bir olumlu temas çekicidir. Her şeyden önemlisi asıl eser, özel bir geçmişe sahiptir. Bir yaratım süreci aracılığıyla meydana geldiği için, bir kopyacının teknik yeteneğinden çok daha yüksek bir etkiye sahiptir. Geçmişe karşı bu duyarlılığımız, asıl olana yönelik sevgimizin neden yok olmayacağını da açıklar.

Performans üzerine odaklanmak, sanat hakkındaki uyuşmazlığı anlamamıza da yardımcı olabilir. Jackson Pollock'un soyut resimlerini ele alalım. Pek çok insan bu çalışmaları etkileyici bulmamıştır. Bu olumsuz tepkinin nedeni kısmen, Pollock'un eserlerinin yeteneğin açık bir göstergesi olarak görülmemesidir. Çok basit görünürler; klasik yargı da şu yöndedir: "Bunları benim çocuğum da yapar." Sanat eğitmeni Philip Yenawine bu itirazlara karşı çıkar. Eleştirileri Pollock'un *Bir (Numara 31, 1950)* adlı çalışmasını anlatarak yanıtlar. Yenawine resmin devasa boyutlarına dikkat çeker; yüksekliği 3, genişliği 5 metre civarındadır. Fırçanın coşkulu kavislerini yaratmak ve münferit unsurları bir arada tutmak gibi teknik ve imgesel sorunlardan hayranlıkla söz eder. Bunun kolay olduğunu düşünüyorsanız, der Yenawine, bir de siz yapın bakalım.

Pollock üzerindeki bu uyuşmazlık, kısmen geçmiş hakkındaki bir uyuşmazlıktır. Yenawine, kuşkucuları bu resim-

leri yaratmanın zorluğuna ikna etse bile, kuşkucular bu eserlerin daha sağlam bir eleştirisini geliştirebilirler. Benzer bir şekilde, altı yaşındaki bir çocuk boyalı ellerini dev bir tuvale basarak, 10 dakika içinde *Bir (Numara 31, 1950)* çalışmasından ayırt edilemeyecek bir şey yaratsaydı, bahse girerim ki Yenawine, Pollock'un sanatından bir daha asla aynı hazzı alamazdı.

Performansa değer biçerken neyin beklentisinde oluruz? Üstünkörü ama amaca uygun bir ölçüt, algılanan çabanın miktarıdır. Psikolog Justin Kruger ve meslektaşları doğrudan bir yöntemle bunu test ettiler. Deneklere bir şiir, resim ya da zırh takımı gösterilerek, bunları oluşturmanın ne kadar zaman aldığıyla ilgili farklı hikâyeler anlatıldı. Örneğin, deneklere ressam Deborah Kleven'ın soyut bir sanat eseri gösterildi ve deneklerin yarısına bu resmi çizmenin 4 saat sürdüğü, diğer yarısına da eserin 26 saatte tamamlandığı söylendi. Tahmin edilebileceği gibi eserin 26 saatte oluşturulduğu söylenen denekler, kalite, kıymet ve beğeni bağlamında esere daha fazla değer biçti.

Sanırım bu yaklaşım, sanat eserinin fiyatlandırılmasıyla ilgili temel bir noktayı kaçırıyor: boyut önemlidir. Bir sanatçıyı göz önüne alacak olursak, tablonun büyümesi fiyatı da arttırır. Bu durum belki de, büyük bir resmin küçük bir resmi yapmaktan daha zahmetli olduğu yönündeki bir sezginin yansımasıdır. Daha fazla çaba, daha büyük hazza neden olur; daha büyük haz, değerin daha da artmasına yol açar.

Çaba kadar, kendi tasarımlarımıza verdiğimiz değer de önemlidir. Hazır kek hamurları 1950'li yıllarda piyasaya sürüldüğünde pek rağbet görmemişti. Ardından üreticiler, ev kadınlarına yapacak iş yaratmak için tarifte bir değişikliğe gittiler; artık kadınlar hazır kek hamuruna bir yumurta ekleyecekti. Bu değişiklik, ürünün tutmasına yol açtı. Kişinin kendi çabasını katması yoluyla değerin artmasına, psikolog Michael Norton ve meslektaşları "IKEA etkisi" diyor. İsveçli popüler mobilya mağazası IKEA'nın ürünlerini, genellikle müşteriler kendi kendilerine monte etmektedirler. Norton ve meslektaşları bu durumu laboratuarda ispatladılar; de-

neklerin kendi yaratımları olan nesnelere, mesela basit bir origami kurbağaya, başkaları tarafından oluşturulan nesnelerden daha fazla değer verdikleri ortaya çıktı.

Çaba önemli bir etkendir; ancak en önemlisi değildir. Nihayetinde, Vermeer tablolarını van Meegeren tablolarına tercih ederiz; ancak Vermeer'in daha uzun süre ve daha sıkı çalıştığını düşündüğümüz için değil. Daha önemli olan şey, yaratıcılık ve deha hakkındaki sezgilerimizdir.

Bu sezgilerin önemi hakkında verilecek çarpıcı bir örnek de, soyut sanat eserleriyle ünlenen ve tablolarını on binlerce dolara satan Marla Olmstead olayıdır. Çalışmalarının iyi paraya satılmasının bir nedeni de Olmstead'ın henüz bir çocuk olmasıdır; bu "ufak Pollock" ilk tek kişilik sergisini açtığında dört yaşındaydı. Tabloları fiziksel anlamda diğerlerinden ayırt edilemez durumda olabilirdi; ancak, henüz bir çocuk olarak, Olmstead eğitim almamıştı ve sanat dünyasından bihaberdi, bu yüzden eserleri yaratıcı dehasının parlaklığını gösteriyordu. Şöhreti *60 Minutes II* adıyla bilinen bir televizyon programının ilgisini çekince, işler tersine dönmeye başladı. Programda Olmstead'ın bir profili çizildi ve babasının onu eğittiğini ima eden çekim görüntüleri sergilendi. Bu durum insanların Olmstead'ın icraatının doğası hakkındaki fikirlerini değiştirdi ve böylece resimlerinin değeri de oldukça düştü.

Performans Kaygısı

Bu özcü teori bize neyin sanat, neyin sanat olmadığını söyleyebilir mi?

Muhtemelen, hayır. Sanat ve sanat dışı arasında keskin çizgiler yoktur. Dutton'ın da belirttiği gibi, sanatın tipik anlamda sahip olduğu birkaç özellik vardır ve bu özelliklerin yalnızca bir kısmını kapsayan örneklerle karşılaştığımızda, verecek kesin bir yanıtımız yoktur. Ayrıca sanat, garip bir biçimde içine kapalı bir alandır ve bir sanat teorisi bir kez popüler hale gelirse, çokbilmiş sanatçılar onun taklidini yapmak için birbirleriyle yarışacaktır. Bunun en bilindik

örneği, geçen yüzyılın en etkili sanat eserlerinden biri olan, Marcel Duchamp'un *Umumi Tuvalet*'idir. Bu eser kısmen, sanatın güzel olması gerektiğini söyleyen teoriyle alay etmek için yapılmıştır.

Yine de, sanat bir icraatsa, iki durum ortaya çıkar:

1. Sanat eseri amaçsaldır.

2. Sanat eseri bir kitleye ulaşması için tasarlanmıştır.

Önce amaçsallıktan bahsedelim. Kumda bıraktığımız ayak izleri, çöp kutusuna atılmış buruşuk kâğıtlar, dağınık yataklar; bunların hiçbirisi, genellikle sanat değildir. Ancak bunlar sanat amacıyla oluşturulmuşsa sanattır ve bu tür yaratımlara müzelerde rastlanılabilir. Örneğin Tracey Emin'in *Yatağım* adlı çalışması, dağınık yatağının üzerinde bulunan çeşitli nesnelerden oluşur; bu eser Tate Gallery'de sergilendi. İki kişi tıpatıp aynı yaratımlara sahip olabilir; ancak birini sanat diğerini sanat dışı yapan şey, yaratıcılarının psikolojik konumlarına bağlıdır.

Her halükarda, bunlar bazı filozofların sezgileridir. Psikolog Susan Gelman'la birlikte, bu görüşün insanlardaki sağduyu kavramıyla olan benzerliğine eğilmiştik. Bu amaçla, üç yaşındaki çocuklara çeşitli nesneler göstererek, nesnelerin kökenleriyle ilgili hikâyeler anlattık. Örneğin çocuklara bir tuvalin üzerindeki bir boya damlasını göstererek, bunun boyasını kazayla tuvale döken bir çocuk tarafından ya da çok dikkatli bir biçimde boyasını kullanan bir çocuk tarafından yapıldığını söyledik. Tahmin edileceği gibi, bu durum bir fark yarattı: Bunun kazayla oluşmuş bir tasarım olduğu söylendiğinde, çocuklar eseri "boya" benzeri kelimelerle tanımlamaya başladılar. Bu tuvalin kasıtlı olarak yapıldığı söylendiğinde ise çocuklar, tuvali "resim", yani sanat olarak tanımlamaya başladılar.

Bu da bizi, insan olmayan canlıların yaratımları, mesela bazı fil ve şempanzelerin yaptığı resimler hakkında ne şekilde düşünmemiz gerektiği sorununa getirir. Bu eserlerin çoğu oldukça çekicidir; ancak, bunları sanat olarak görmemiz zordur. Sorun, bu hayvanların ne yaptıklarını bilmemeleridir. Faremin pençelerini boyaya batırır ve onu bir tuvalin üze-

rinde koşturursam ortaya çıkan şey hoş görünebilir, ne var ki bu bir resim değildir. Bu yüzden, fillerin ve şempanzelerin yeteneklerinin, bu durumun ötesine geçebileceğinden şüpheliyim. Eserlerini tasarlamıyorlar ve bitirdiklerinde de esere dönüp gururla bakmıyorlar. Eğitilmiş hayvanların insanların yardımına ihtiyaçları vardır; yalnızca malzemeleri tedarik etmeleri için değil, aynı zamanda durmalarını sağlamak için de. Hayvanların elinden boyayı çekip almazsanız çizmeye devam ederler ve tuvalin her yerini boyayla lekelerler. Bu hayvanların davranışını, küçük çocukların davranışlarından çarpıcı biçimde ayıran şey, sanat yaratma girişimidir. Bu nedenle çocuk, eseri bitirdiğinde ona hayranlıkla bakar ve başka insanlara gösterir.

Bu da bizi ikinci düşünceye ulaştırır; sanat sergilenme anlamına gelir, bir izleyici kitle için yaratılır. Bu da sanatı, bir koşuya katılmak, kahve yapmak, saç taramak ve elektronik postalara göz atmak gibi diğer amaçsal etkinliklerden ayırır. Bu, *Umumi Tuvalet* eseri ile bir pisuvar arasındaki farktır; Andy Warhol'un *Brillo Kutusu* ile bulaşık teli kutusu ve John Cage'in *4'33"* adlı yapıtıyla, panik atak geçirdiği için bir piyanonun başında 4 dakika 33 saniye oturan bir adam arasındaki farktır.

Kabul etmeliyim ki bu teorinin bazı karşı-örnekleri de vardır. Sergilenmek gibi bir amacı asla olmayan bazı yaratımlar sözkonusudur, mesela Rodin'in eskizleri gibi, ancak bunlar yine de sanat eseri olarak düşünülür. Ayrıca kitleye sergilenmek amacıyla yaratılmış ama kimsenin sanat demeyeceği nesneler de mevcuttur. Örneğin bu kitap bir kitleye ulaşması için yaratıldı; ancak kelimenin olağan kullanımı açısından, bir sanat eseri değildir.

Yine de, amaç ve kitle üzerine yaptığı vurgunun yanı sıra, performans teorisinin üstünlüklerinden biri de, makul şeylerin çoğunu kapsamasıdır. Sanat eserlerini sezgisel anlamda birer icraat olarak gördüğümüz iddiası, Duchamp'un, Warhol'un ya da Cage'in eserleri gibi sıradışı işlerle karşılaştığımızda, sanatı nasıl anlayabileceğimize dair bir bakış açısını bize kazandırabilir. Aynı zamanda, çok tartışmalı

sanat eserlerine karşı tepkimizi anlamlı kılmaya yardımcı olabilir.

Örneğin, bitirme ödevi olarak, söylendiğine göre defalarca karnındaki çocuğu düşüren Yale'deki bir son sınıf sanat öğrencisini ele alalım. Kendi tarifine göre, adet döneminin başlarında gönüllülerin bağışladığı spermlerle kendi kendini dölledi. Ardından, adet döneminin 28. gününde bir düşük ilacını midesine indirdi. Sonrasında kramp ve kanamalar başladı. Diğer video kayıtlarının yanı sıra, kan da gösterinin bir parçasıydı. Bu proje ulusal medyaya taşınınca tartışmalara neden oldu ve kızın bunları gerçekten yapıp yapmadığına dair yerel düzeyde bir tartışma alevlendi. Yale yönetimi yaptığı açıklamayla bütün bunların numara olduğunda ısrar ediyordu.

Piero Manzoni'nin en ünlü eserini bir düşünelim; yani, sanatçının 90 adet kavanoz dolusu dışkısından oluşan bir dizi eseri. İyi paraya satıldılar; Tate Gallery, 2002 yılında bu kavanozlardan biri için 61.000 $ ödedi. Bu pek çok yönden ilginç bir sanat eseridir ve özcülük konusuyla da oldukça bağlantılıdır. Bu eser olumlu temasın ta kendisidir; yani, belirli nesnelerden aldığımız hazzın, onu yaratan ya da kullanan kişinin köklerini içerdiği inancından kaynaklanmasıdır. Manzoni'nin de dediği gibi, "Koleksiyoncular gerçekten özel bir şey, sanatçı için gerçekten kişisel olan bir şey istiyorsa, bu, sanatçının kendi bokudur." Ayrıca bu durum oldukça komik bir görüntüyü de beraberinde getirir. Manzoni kavanozları bilerek düzgün bir şekilde sterilize etmemişti; bu yüzden dışkı dolu kavanozların en az yarısı müzelerde ve özel koleksiyonlarda gururla sergilendikten sonra bozuldu.

İnsanlar böyle olaylara farklı tepkiler verirler. Çoğu bunları şok edici ve anlamsız bulur, bazıları da büyülenir ve bunlardan büyük haz alırlar. Amacım bunların yanında ya da karşısında olmak değil, en acımasız eleştirmenlerin bile böyle yaratıcı performansları takdir edebilmesine dikkat çekmektir. Biz, eğer yapıldıysa neden çocuk düşürmenin gerçekleştiğini ya da neden bir sanatçının kakasını kavanozlara doldurduğunu anlarız.

Bundan başka, tıpkı Pollock'ta olduğu gibi, böyle sanat eserlerinin kalitesiyle ilgili sezgilerimizin çatışması, büyük oranda icraattan ne anladığımızla ilgilidir. Bir tasarımın altında yatan yeteneği umursamıyorsanız, onu kötü sanat olarak görecek ve belki alay etmenin zevki hariç, ondan hiç haz almayacaksınız. Manzoni'nin yaratımlarına Rembrandt'ınkiler gibi tepkiler vermeyiz. Gerçi, Tate Gallery'nin web sitesindeki bir tartışmaya bakacak olursak, kavanoza dışkı doldurmanın şaşırtıcı bir biçimde zor olduğu ortaya çıkmıştır. Sanata hayran olmanız için, fikre hayran olmanız gerekir.

Bu yüzden insanlar modern ve post-modern sanat eserlerine olumsuz tepki verirler; yetenek aşikâr değildir. Eleştirmen Louis Menand'ın açıklamasına göre, sanatsal ilgiler sanatın ne olduğundan, sanatın nasıl olduğuna doğru yön değiştirdi. Geleneksel sanat dünyada olan şeylerle ilgilidir; modern sanat ise tamamen temsilin süreciyle ilgilidir. Modern sanatın büyük kısmından zevk alabilmek için özel uzmanlık gerekir. Herkes Rembrandt'a hayran olabilir; ancak, yalnızca seçkin sınıf, Sherrie Levine'ın *Umumi Tuvalet/Marcel Duchamp'un Ardından* gibi bir eserine anlam verebilir ve böylece yalnızca onlar, bu eserden zevk alırlar. Manzoni bir keresinde bir heykeli baş aşağı çevirmiş ve böylece heykelin yüzeyi yere temas etmişti. Ardından, artık bütün gezegenin kendi sanat eseri haline geldiğini ilan etti. Bunu ilk okuduğumda çok eğlenceli bulmuştum; ancak, bu benim için 10 yaşında bir çocuğun yapacağı türden bir şakaydı. Sanat dünyasına bulaşmış bir kişi, muhtemelen bunu daha farklı görürdü.

Sanat isimli oyunda, çaylaklar ile uzmanlar arasındaki bu gerilime bir yorum getirilir. Oyun, Serge'nin çerçevesiz ve üzerinde zorlukla görülebilen çapraz izlerin olduğu bir tabloyu satın almasıyla başlar. Arkadaşı Marc'a aldığı şeyi gösterir, Marc ise şöyle der:

Marc: Bu aptal şey için iki yüz bin frank mı ödedin?

[*Ardından Serge, oradaki bir başka arkadaşına yakınır.*]

Serge: Bu resmi anlamadığı için onu suçlamıyorum. Hiçbir eğitimi yok, insanın ince eleyip sık dokuması gereken bir çıraklık dönemi olmalıdır.

Son sözü Serge'ye bırakamayız. Belki de Marc, Serge'nin resimde var olmayan bir şeyi gördüğü konusunda ısrarcı davranmakta haklıydı. Marc muhtemelen uzmanların yanlış anlamaları hakkındaki şu gerçek hayat hikâyelerine bayılırdı. Örneğin, David Hansel, *Cennete Bir Gün Daha Yakın* isimli sırıtan bir kafadan oluşan heykelini, Londra Kraliyet Akademisi'nin çağdaş sanat sergisinde sergilenmesi için aday olarak gönderdi. Heykelin kaidesini de heykelle birlikte paketlemişti. Ne var ki, akademinin uzmanları, heykel ve kaidesinin birbirinden bağımsız iki ayrı başvuru olduğunu düşündüler ve heykeli reddedip kaideyi sergiye kabul ettiler. Uzmanların geçmiş ve performans hakkındaki sezgileri, her zaman tamamen doğru değildir.

Spor

Metro istasyonundaki bir müzisyenle başladık, oradan ünlü bir sahtekara değindik ve genel anlamıyla sanattan bahsettik. Sanatsal hazzın pek çok kaynağını tartıştık ama daha çok, bir sanat eserinden aldığımız hazzın kısmen, o eserin nasıl yaratıldığıyla ilgili inançlarımıza bağlı olduğu düşüncesinden ötürü performansa odaklandık.

Bu tip bir haz, yalnızca sanata özgü değildir. Yunanlılar'ın sporu ve sanatı aynı kategoriye yerleştirdiği söylenir; bu, modern bilimde benzeri olmayan bir şeydir. Spor üzerine odaklanmak için sanatla aynı düşünsel araçları kullanan pek az üniversite vardır; barok müziği ya da pop art üzerine uzmanlaşan profesörleri bulunur, ancak yüksek atlama ya da futbol uzmanları bulunmaz.

Sporu ciddiye almamak belki de bir hatadır. Hiç kuşkusuz, sanat ve spor belirli yönlerde açıkça farklılaşırlar. Sanat

faydacı değildir; çoğunlukla da büyük oranda kullanışsızdır. Spor daha kullanışlı bir temele sahiptir; spordan alınan haz, koşmak ve dövüşmek gibi evrimleştiğimiz çevrede artık kullanışsız olan becerileri uygulama hazzından ileri gelir ve bu yüzden sergileme sözkonusu olmasa bile insanlar spor yapmaya heveslenebilirler. Belki de bu nedenle, sanat bir izleyici beklentisine sahiptir, spor da bu yoktur. Arkadaşınızla tenis oynasanız ve bunu kimse izlemese bile, o yine de bir tenis oyunudur.

Yine de, her ikisi de içsel insanî özelliklerin sergilenmesidir ve bu yüzden ikisi arasındaki benzerlikler eskilere dayanır. Her ikisi için de, performans değerlendirmemiz gerçekleştikleri yer ve zamandan etkilenir. Bir pisuvarı imzalayıp onu bir yarışmaya göndersem kazanamazdım. Artık çok geç; Duchamp bunu zaten 1917'de yaptı. Sanat uzmanlarından biri şöyle yazıyor: "Yeni şeyler yaratmak bir başarıdır. E = mc2 formülünü ilk gören Einstein'dı. Daha sonra herhangi bir aktör başına kabarık bir peruk geçirip aynı formülü kara tahtaya yazabilir. Bu onu Einstein yapmaz."

İlk olmak spor için de önemlidir. Bu kısmen özgünlük nedeniyle böyledir; 1974'te George Foreman'a karşı yaptığı maçta, Muhammed Ali'nin rakibinden yumruk yerken enerji toplayıp saldırmak üzerine kurulu cesur taktiğinde olduğu gibi. Ancak sporda özgünlük, başka nedenlerden dolayı önemlidir. Roger Bannister, 1954'te dört dakikada bir mil rekorunu kırdığında, bu yaratıcı bir eylem değildi; insanlar bu kadar hızlı koşmayı hiç *düşünmemiş* değillerdi. Yine de bu eşsiz ve önemli bir performanstı. Bunu özel yapan ne? Dutton'ın yazdıklarını hatırlayın: Sanatı değerlendirirken insanların duyarlı oldukları şey; "sanatçının sorunları çözmesi, engelleri aşması ve mevcut malzemelerle yetinmesinin yöntemleri" dir. Bu durum spor için de geçerlidir. Bannister'ın çalıştırıcısı yoktu, tıp fakültesindeki eğitimini sürdürürken öğle aralarında arkadaşlarıyla çalışıyordu. Şu anda bir koşu rekoru kırmak isteyen her ciddi yarışmacının, bir doktora, çalıştırıcıya, diyetisyene ve masöre ulaşma imkânına sahip olması gerekir. Tam zamanlı bir iş olmalıdır;

diğer işlerin arasına sıkıştırılan bir şey olamaz. Bannister'a hayran olmamızın bir nedeni de, kırdığı dört dakika rekorunun, onun takip edenlerinkinden gerçekten de daha üstün bir performans olmasıdır.

Sanat ve spor birer performans olduğu için, ikisinde de hile ihtimali vardır. Hile, kasıtlı olarak bir kişinin performansının niteliğini yanlış tanıtmaktır. Sanatsal hilenin standart örneği sahteciliktir ama başka türlü hile yöntemleri de mevcuttur. Liszt'in "Mephisto Waltz" adlı piyano eserinin kaydedilmiş bir performansında, parmakların müthiş hızına hayran oluruz; ta ki, bunun bir kayıt hilesi olduğunu anlayana kadar. Kalabalık, canlı bir müzik gösterisini alkışlar ama sonrasında sanatçının yalnızca dudaklarını oynattığını keşfettiğinde, 1989'da Milli Vanilli'nin başına geldiği gibi, yuhalamaya başlar. Hile kesinlikle spor için de bir sorundur. 1980 yılında, metroya binerek yarışı tamamladığı keşfedilince, Rosie Ruiz'in New York şehir maratonunu 2 saat 32 dakikada tamamlamasının spor taraftarları için artık hiçbir anlamı kalmamıştı. Bir beyzbol oyuncusunun topu hileli atması ya da bir boksörün el sargısında alçı kullandığını bilmek de herkesi hayal kırıklığına uğratır.

Steroid ya da başka türlü ilaçlarla, performansı yapay olarak yükseltmek de ahlaki ihlal olarak algılanır. Yazar Malcolm Gladwell'in de dediği gibi, steroid "çabanın dürüstlüğü" ihlali olarak görülür. Steroid kullanan bir atlet, bir performans yaratıcısı olarak artık itibar sahibi değildir. Steroidleri, vitamin, ağırlık makinesi ya da pahalı mayolar gibi kabul edilebilir müdahalelerden çok daha kötü kılan şey nedir? Yüksek lisans öğrencim Izzat Jarudi, New Haven ve New York'ta yaşayan Amerikalılarla steroidin ahlaki algılanışı üzerine bir dizi mülakat gerçekleştirdi ve insanların steroidi son derece uygunsuz olarak gördüğünü ortaya çıkardı. İlginç olansa, insanların neden böyle düşündüklerini açıklayamamasıydı. Kimisi steroidlerin sağlığa olumsuz etkileri hakkındaki endişelerinden bahsetti. Ancak son derece sağlıklı steroidler bulunduğu da onlara söylendiğinde, steroidlerin yasa dışı olması gerektiği ve onu kullanan

atletlerin hilekâr sayılması gerektiği konusunda ısrarcı olmaya devam ettiler.

Bu sezginin gerisinde belki de hiçbir mantıklı gerekçe yoktur. Bu tür içgüdüsel duygular herkesçe kötü bir üne sahip olabilir. Tüp bebek yöntemi ilk tanıtıldığında şok etkisi yaratmıştı; şu anda ise ancak saplantılı biri bu yönteme itiraz edebilir. Bizi şu anda şok eden çoğu şeyin gelecekte sıradanlaşması olasıdır. Steroidlerle ilgili bu ahlaki ihlal algısı, büyük oranda içgüdüsel bir muhafazakârlığın, yeni olana karşı duyulan korkunun içinde kökleşmiştir.

Gladwell'in de işaret ettiği gibi, böyle gelişimlerin birilerine haksız bir avantaj sağlayacağı kaygısı sorunludur. Bu tür araçları, insanı güçlü yapan genlerle doğmuş olmanın verdiği doğal avantajdan daha haksız bir konuma sürükleyen nedir? Bu noktada gerçek bir farkın bulunduğu yönündeki içgüdüsel hislere sahip olduğumuz doğrudur. Ancak bunun nedeni doğuştan yeteneği takdir etmeye eğilimli olmamız olabilir; bu tür kabiliyetler çocuğa ebeveynlerinden geçmiş olsa da. Doğallığa hayran olur, yapaylığı aşağılarız. Bunu daha önce güzellik alanında görmüştük; insanlar doğal güzelliği saç ektirmeye ve estetik ameliyata tercih ederler. Bu tercihler belki de Darwinci duyguları karşılar ve alt edilmesi zordur. Ancak bu onları adil yapmaz.

Performans Çirkinleşiyor

Sanat ve spor, özellikle değer verilen türden performanslar olarak göze çarparlar. Bu ikisini destekleyen toplumsal yapılar vardır: Sanat okulları ve spor kampları, *Rolling Stone* ve *Sports Illustrated* dergileri, Louvre müzesi ve Yankee stadyumu, günlük gazetelerin özel sayfaları. Ancak performans zevki, yani performansı görme ve gerçekleştirme hazzı, bunlardan daha genel ve daha ilkeldir.

Gelişimsel psikologlar, çocukların çevrelerindeki ilginç şeylere dikkat çekmek için işaret etmelerine, el sallamalarına ve değişik sesler çıkarmalarına her zaman hayret etmişlerdir. Başka hiçbir türün bunu yapamadığını fark edene

kadar, bu durum size gayet basitmiş gibi görünebilir. Bazı teorilere göre, düşüncelerimizi başkalarıyla paylaşma isteği, dil ve gelişmiş kültürümüz de dâhil, bizi insan yapan şeydir.

Bu noktada, eşit ölçüde önemli olabilecek bir başka sorun daha var; belirli becerileri gösterme itkisi. Yeni yürümeye başlayan bir çocuk takla atar, bazı nesneleri düşürmeden üst üste yığabilir ve bir ayağı üzerinde durabilir. Bunlar yetenek gösterileridir. Bazen açık bir biçimde ebeveynlerinin takdirini kazanmak için bunu yaparlar; ancak çocuklar yalnızken de bunları yapar, gizli oyunlarının da bir hazzı vardır.

Bazı performanslar rekabete dayanan bir tat yaratır. Bütün insan toplumlarında koşu yarışı ve güreş karşılaşmaları vardır. Her şey bir rekabet sebebi olabilir. Bir çocuk geğirir, sonra bir başkası bunu yapar ve sonunda ortaya bir geğirme yarışması çıkar. Yedi yaşında bir çocuk bir hikâye anlatır, diğeri daha iyisini anlatmaya çalışır (kurgunun doğuşu). Ergen insanlar bir çemberin içinde oturur, sırayla şakalar yaparlar, daha fazla güldürmeye çalışırlar (stand-up komedinin doğuşu). Kendi geçmişinizle de rekabet edebilirsiniz; eski rekorlarını kırmaya çalışan bir koşucu gibi. Kapı komşum ekonomist Ray C. Fair, bir maraton koşucusu ve yaşa göre koşu zamanını nasıl azaltabileceğine dair hesaplamalar yaparak, eski dereceleriyle rekabet ediyor. Çapraz bulmaca ve Sudoku, etrafta kimse olmasa bile daha iyisini yapma çabamızın diğer örnekleridir.

Bizler sapkın ve yaratıcı bir türüz; icra edebileceğimiz performans türlerinin bir sınırı yoktur. Sekiz yaşımdayken, asla yaşayan en hızlı çocuk olamayacağımı biliyordum ama zıplama sırığında tam bir ustaydım ve aylarca başarısız bir şekilde, dünya ardı ardına sıçrama rekorunu kırmaya çalıştım. Kimi yenmek zorunda olduğumu biliyordum çünkü bir *Guinness Rekorlar Kitabı*'na sahiptim. Bu kitap, Dutton'ın dediği gibi, insanın daha üstün olmaya çabalamasının bütün yollarını sergileyen hayret verici bir yapıttır.

Bütün performanslar eşit değildir; çünkü her biri aynı ölçüde uygun göstergeler değildir. Sudokuda uzman haline gelmenin bir hazzı vardır ama Sudoku, satrancın entelek-

tüel zenginliğinden yoksundur. 47 kiloluk Sonya "Kara Dul" Thomas'ın Dünya Tavada Peynirli Tost Yeme Yarışması'nda şampiyon olmasına hayranlık duyulabilir, ancak bu Rudolf Nureyev'i ya da Michael Jordan'ı izlemekle aynı şey değildir. Heceleme yarışması hoştur ama Yüksek Lisans programına öğrencilerimi seçerken, birinin ulusal heceleme şampiyonu olması beni etkilemez. *Donkey Kong* adlı video oyununda dünya şampiyonu olmak için gereken disiplinin ve koordinasyonun muazzam boyutu takdir edilebilir; ancak böyle bir performansı izlemenin vereceği haz, kişinin hayatını boşa harcıyor olduğu endişesiyle lekelenir.

Bazı sergilemelerin ise mantığa aykırı görünen bir tadı vardır. Hieronymus Bosch'un resimlerinde olduğu gibi, çirkinliği tasvir eden bir sanat da vardır. Duchamp'un helâsı, Manzoni'nin dışkısı, Hirst'in çürümüş sığır kafası gibi, bedensel sıvıları ve hayvan organlarını kullanan sayısız modern sanat eseri vardır. Ed Kienholz'un yaptığı heykelin, insanlar gördüğü anda kustuğu için Louisiana Modern Sanatlar Müzesi'nden kaldırıldığı yönünde muhtemelen doğru olmayan bir rivayet de vardır. Bu çirkin sanatı yaratma isteğinden biri, sanatın güzel olması gerektiği fikrini çürütmektir. Ayrıca, güzelliğin fazlasıyla öngörülebilir, basit, ulaşılabilir ve burjuva olduğu yönündeki algıdan da söz edilebilir. Cesur ve yaratıcı sanat bunlardan uzak durmalıdır. Pek çok sanatçı, eserini neşe verici olarak tanımlarsanız mutsuz olur. Ayrıca garabet gösterisinin çekiciliği de sözkonusudur; biçim bozukluğunun sapkın cazibesinin kökleri, belki de insan doğasının en az söz edilmiş kısmından, yani sadizm ve alay dürtüsünden kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte, çirkinlik bazen daha olumlu olabilir. İngiltere kırsalında, insanların suratlarını çirkin şekillere sokmak için yarıştığı, surat çarpıtma yarışmaları düzenlenir. Kurallar basittir. Yarışmacılar başlarına bir hamut geçirir ve belirli bir süre içinde suratlarını eğip bükerek olabildiğince korkunç ya da aptalca bir ifade kazanmaya çalışırlar. Takma dişler ağızdan çıkarılabilir ya da isteniyorsa ağızda çevrilebilir.

Bu oyunda etkileyici bir yan vardır. İnsanlar enerjilerinin önemli bölümünü sanatın, müziğin, sporun ve oyunun değişik formlarına tahsis ederler. Bu bölümde de tartıştığım gibi, bunlar genel anlamıyla insanların zekâ, yaratıcılık, güç, anlayış gibi güzel özelliklerinin ve üreme yönündeki yeteneklerinin göstergesidir. Hepimiz özcüyüz, doğal olarak performansın geçmişine ilgi duyarız; bu yüzden böyle doğal yeteneklerin sergilenmesinden haz alırız. Aynı zamanda, bu hazların etrafında dolaşacak kadar ve Darwinci bir bakış açısıyla, kesinlikle olmasını *istemediğimiz* şeylerin sergilenmesinden de ara sıra haz alacak kadar zekiyizdir. Hoş bir biçimde toplumsal eşitlikçi olan surat çarpıtma oyunları, henüz Olimpik bir spor değil; ancak, bir gün öyle olacağını umuyorum.

6

HAYAL GÜCÜ

AMERİKALILAR BOŞ ZAMANLARINI NASIL HARCARLAR? Yanıt, sizi şaşırtabilir. En yaygın gönüllü etkinlik yemek yemek, içki içmek ya da uyuşturucu kullanmak değildir. Arkadaşlarla takılmak, spor yapmak ya da aileyle zaman geçirmek de değildir. İnsanlar bazen en zevk verici etkinlik olarak cinselliği tanımlasalar da, zaman-yönetimi çalışmaları göstermektedir ki Amerikalı yetişkinler sekse günde ortalama dört dakika harcamaktadırlar; bu süre, vergi formlarının doldurulmasına harcanan süreyle aynıdır.

Temel boş zaman etkinliğimiz, hem de açık arayla, gerçek olmadıklarını bildiğimiz deneyimlere katılmaktır. İstediğimizi yapabilmek konusunda özgür olduğumuzda, hayal gücüne yaslanırız; başkalarının yarattığı dünyalara, kitaplara, filmlere, oyunlara ve televizyona sığınırız. Ortalama bir Amerikalı günde 4 saatten fazla televizyon izler. Bunlara ek olarak da kendi yarattığımız dünyalara seyahat ederiz; fanteziler kurarız, hayallere dalarız. Diğer ülkelerin vatandaşları daha az televizyon izlese de, İngiltere ve Avrupa'da yapılan araştırmalar hayalî olana karşı benzer bir takıntıyı ortaya koymaktadır.

Bu, bir hayvanın gününü harcaması için garip bir yoldur. Beslenmek, içmek, sevişmek, kişisel ilişkiler kurmak, barınak inşa etmek, çocuklarımızı eğitmek gibi daha uyumsal etkinliklerle uğraşsak kesinlikle çok daha iyi durumda olurduk. Ancak bunun yerine, iki yaşındaki çocuklar aslan taklidi yapıyor, yüksek lisans öğrencileri bütün gece bilgisayar oyunları oynuyor, genç ebeveynler çocuklarından romanları saklıyor ve pek çok erkek gerçek kadınlarla ilişki kurmak ye-

rine İnternetten porno izliyor. Bir İnternet sitesinde yorum yazan bir psikolog tam da bu noktaya çok haklı bir biçimde değinmektedir: "Bireylerin neden gerçek arkadaşlarıyla zaman geçirmek yerine televizyon dizisi *Friends*'i (*Arkadaşlar*) izlemeyi tercih ettiğini çok merak ediyorum."

Bu bilmecenin bir çözümü şöyledir; hayal gücüne dair hazlar, gerçek-dünya hazları için evrimleşmiş olan zihinsel sistemleri rehin aldıkları için var olurlar. Hayali deneyimlerden hoşlanırız çünkü bir düzeyde onları gerçek olanlardan ayırmayız. Bu güçlü bir fikirdir; temel olarak doğru olduğuna inanmaktayım ve bu bölümü bu fikri savunmaya ve bu fikrin şaşırtıcı anlamlarını ortaya çıkarmaya ayıracağım. Ancak, yine de bu fikrin *bütünüyle* haklı olduğunu düşünmüyorum. Bir sonraki bölümde ise, daha farklı bir izahat gerektiren korku filmleri ve mazoşist fantezileri de içeren belirli olayları inceleyeceğim. Bu etkinlikler de beslenme, cinsellik, gündelik nesneler ve sanat için öne sürülen özcü teoriye benzer bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır.

Büyük Taklitçiler

Normal tüm çocuklar, dünyanın her yerinde oyun oynamaktan ve taklit yapmaktan hoşlanırlar. Oyunların sıklığı ve tipi konusunda kültürel farklılıklar vardır. New York'taki bir çocuk uçak taklidi yapar; ancak avcı toplayıcı çocuk bunu yapmayacaktır. 1950'lerde, Amerikalı çocuklar kovboy ve Kızılderili oyunları oynarlardı; artık pek azı bu oyunları oynuyor. Kimi kültürlerde, oyun teşvik edilir; diğerlerinde ise çocuklar oyun oynamak için evlerden gizlice kaçarlar. Ancak oyun her zaman vardır. Oyun oynayamamak ya da taklit yapamamak nörolojik bir soruna işaret eder; otizmin erken belirtilerinden biridir.

Gelişimsel psikologlar, çocukların gerçek ile taklit arasındaki ayrımı kavrayışıyla uzun zamandır ilgilenmektedirler. Dört yaşına girmiş çocukların nispeten gelişmiş kavrama yetileri olduğunu biliyoruz; çünkü neyin gerçek neyin taklit olduğunu sorduğumuzda, doğru olanı bulma eğilimindedirler.

Daha küçük çocuklar için durum nedir? İki yaşındaki çocuklar hayvan ya da uçak taklidi yaparlar ve diğer insanların yaptıkları taklitleri de anlarlar. Bir çocuk kükreyen babasını gördüğünde kaçabilir ancak babasının gerçekten bir aslan olduğunu düşünmez; eğer buna inansaydı, *korkmuş* olurdu. Çocukların taklidin gerçek olmadığına dair gelişkin bir kavrayışları olmasaydı, böylesi etkinliklerden aldıkları hazzı açıklamak imkânsız olurdu.

Bu kavramanın ne kadar erken belirdiği sorusu, ucu açık bir sorudur ve bunu araştıran ilgi çekici deneysel çalışmalar yapılmaktadır. Benim kendi varsayımım, bebeklerin bile taklidi anlama konusunda sınırlı bir yeteneği olduğudur; bu durumu gündelik etkileşimler aracılığıyla görebilirsiniz. Bir yaşındaki bir bebekle zaman geçirmenin en yararlı yolu şudur; yüzünüzü yaklaştırın ve gözlüklerinizi, burnunuzu ya da saçınızı kavramasını bekleyin. Size dokunduktan sonra kafanızı geri çekin ve sahte bir öfkeyle kükreyin. İlk seferinde biraz şaşırabilir, endişelenebilir, korkabilir ama yüzünüzü ona bir kez daha yakınlaştırın, dokunmasını sağlayın. Ve işte, taklitçi-ürkme yanıtını aldınız. Pek çok bebek bunu komik bulur. Bebek ifadesiz gözlerle size bakıyorsa, onun yerine anahtarla uğraşın. Ancak, bunun işe yaraması için bebeğin, kesinlikle sinirli olmadığınızı bilmesi gerekir; sizin taklit yaptığınızı anlamalıdır.

Bebekler, bu konuda elbette mükemmel değildirler. Kimi zaman maskaralıkla ciddiyetin farkını anlatmak çok güç olabilir; herhangi bir Rus romanı büyüklüğündeki birinden de fazla bir şey beklememek gerekir. Charles Darwin en büyük oğlu William'ın hikâyesini anlatır: "Çocuk dört aylıkken, yanında bir sürü garip gürültü ve yüz buruşturma hareketi yaptım ve vahşi gibi görünmeye çalıştım; ancak yüz buruşturmalarım ve yaptığım gürültüler, eğer çok yüksek sesli değillerse güzel şakalar olarak görüldüler. Üstelik bu hareketlerim çocuk tarafından ya taklit edildiler ya da gülümsemeyle karşılandılar." Ancak William'ı dadısı şaşkına uğrattı: "Altı ayını birkaç gün geçmişken, bir gün dadısı ağlama taklidi yaptı, ben oğlumun yüzünde aniden melankolik bir ifade

oluştuğunu gördüm dudakları büzüldü."

Oyun ve taklit yalnızca insana özgü müdür? Köpekler ve kurtlar, oyun oynayarak, özellikle de kavga oyunu oynayarak birbirleriyle etkileşime geçerler. Hatta birbirlerine saldırılarının gerçek olmadığını ifade eden sinyaller gönderebilirler; ön ayaklarını gerip arka ayakları üzerinde dururlar ve kafalarını etkileşime geçtikleri hayvandan daha aşağıda tutarlar, böylece "oyun selamı" verirler. Bu kabaca, "Oynamak istiyorum" ya da "Hâlâ oyun oynuyoruz" demektir. Bu da en geniş anlamıyla taklit sayılabilir. Ancak bu çeşit bir oyunun, hayvanların gelecekteki hayatlarında karşılaşacakları güçlüklere karşı önemli bir eğitim olduğu da unutulmamalıdır. Bunun gerçek bir kavganın hayali bir versiyonu olduğunu, zihinsel olarak herhangi bir düzeyde kodlamak zorunda değildirler.

Bu durum, bazen insanlar için de geçerlidir. Bir çocuk ve köpek bir parkta birlikte koşarlarken, aynı şeyi düşünüyor olabilir; ama bu bir şey ifade etmez. Ancak çocuk bundan daha zeki olabilir. Çocuğun hayal gücünde bir esneklik vardır; gerçek olan her şey, taklit edilebilir. Çocuğa tamamen yeni bir eylemi tanıtabilirsiniz. Örneğin bir kâğıdı ikiye kesmeyi gösterebilirsiniz ve sonrasında eylemin taklidini yaparsınız; parmaklarınızı makasa benzeterek boşluğu kesersiniz. Yeterince iyi bir taklitçiyseniz, çocuk fikri kapacaktır; kâğıt kesiyor gibi yaptığınızı anlayacaktır. Basit gibi görünebilir, ancak bu durumu insan dışında herhangi bir hayvanın kavrayabileceği konusunda şüphelerim var.

META-TEMSİL

Bir şeyi zihinde tutmak, onun hakkında mantık yürütmek, duygusal karşılıklar vermek, ancak gerçek olmadığını bilmek özel bir yetenektir. Bu, meta-temsillerle, yani temsiller hakkındaki temsillerle uğraşabilme kapasitesi anlamına gelmektedir.

Bunun ne anlama geldiğini kavrayabilmek için, en basit düşüncelerimizi gözden geçirelim, mesela;

Şemsiye dolabın içinde.

Böylesi ifadeler ya da önermeler, insan edimini açıklar. Yağmur yağıyorsa ve ıslanmak istemiyorsanız, şemsiyenizi almak için dolaba gidersiniz ve tüm bunlar şemsiyenizin dolapta olduğunu düşündüğünüz içindir. Zihninizde, yukarıdaki cümleye tekabül eden bir şeyler vardır. Diğer hayvanlar da benzer şeyler yapabilir. Örneğin fareler şöyle önermeleri kodlayabilir;

Yemek köşede.

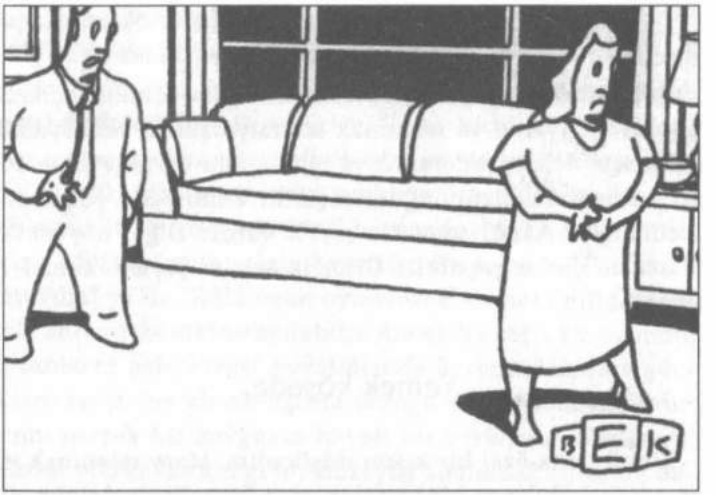
Şimdi daha özel bir kısmı düşünelim. Mary ıslanmak istemediğini söyler ve bir şemsiye ister, bu nedenle dolaba yürür. Bu akışı izlersiniz ve düşüncenizi ortaya koyarsınız;

Mary, şemsiyenin dolapta olduğunu düşünüyor.

Bu, özel bir çeşit düşüncedir; çünkü bu cümleyi aklınızda tutarken, alt cümlenin yanlış olduğunu düşünebilirsiniz. Mary'nin, şemsiyenin dolapta olduğunu düşündüğüne inanmak *ve* şemsiyenin dolapta olmadığına inanmak tamamen mümkündür; şemsiye, gerçekte oturma odasındadır.

Başkasının yanlış inanışıyla ilgili mantık yürütme kapasitesi önemlidir. Öğrenimi mümkün kılar; bu yetenek, başka bir insanın sizden daha az bildiğini aklınızda tutmanıza da yol açar. Yalan söylemenin ve kandırmanın temelinde de bu yatar: e-postanızı aldığım halde almadığımı söylerken, sizin zihninize gerçek olmayan bir fikri yerleştirmeye çalışıyorumdur. Yanlış inanış hakkında mantık yürütmek, çocuklar bakımından zordur. Yine de görev yeterince basitleştirilirse, bir yaşındaki bebeklerin bile bunu yapma kapasitesi olduğunu gösteren çalışmalar vardır.

Meta-temsiller, hayali hazların merkezidir. Oyunu izlerken, Jocasta'nın Oedipus'un annesi olduğunu biliriz; oyunu iyi bir hikâye yapan şey, Jocasta ve Oedipus'un bunu bilme-

Hissetmeni istediğim şeyi algılamanı düşünmüş olmamı nasıl hayal ettiğini, elbette umursuyorum.

©The New Yorker Collection 1998 Bruce Eric Kaplan from cartoonbank.com. All Right Reserved.

diklerini bilmemizdir. Edebiyat ve bilişsel psikoloji uzmanı Lisa Zunshine, Friends'in bir bölümü üzerine bir analiz gerçekleştirmişti. Phoebe, Monica ve Chandler'ın romantik bir ilişki içerisinde olduğunu keşfeder, şaka amaçlı Chandler ile flört etmeye başlar. Monica, Phoebe'nin ilişkilerini bildiğini anlar ve Chandler'a Phoebe'nin flörtüne karşılık vermesini söyler; böylece, Phoebe kendisinden utanacaktır. Ancak Phoebe de, Monica'nın planını anlar. Arkadaşlarına şöyle der: "Bizimle uğraşabileceklerini zannediyorlar. *Bize* bulaşmaya mı çalışıyorlar? Bizim bildiğimizi bildiklerini bildiğimizi bilmiyorlar!"

Yukarıdaki New Yorker karikatürü, Zunshine'ın verdiği en güzel örneklerden biridir.

Bu meta-temsil yeteneği nereden gelmektedir? Kökenlere dair birbirine rakip ve aynı derecede mümkün iki teori vardır.

Bunlardan ilki, yukarıda örneklerle gösterildi. Diğer insanların etkinlikleri, dünyanın gerçekte nasıl olduğuyla de-

ğil, onların dünyayı düşünüş şekilleri üzerinden gerçekleşir; başkalarının davranışlarını anlamlandırmak için, doğru olmadığını bildiğiniz olgular hakkında mantık yürütmeniz gerekir. Öyleyse meta-temsil, diğerlerinin zihinlerini kavrama bağlamında evrimleşmiş olmalıdır.

İkinci olasılık ise şudur: Gerçek olmayanı hayal etme kapasitesi, bize gelecek hakkında plan yapma ve henüz var olmayan ya da hiç var olmayacak dünyaları değerlendirme imkânı sağlar. Eleştirmen A.D. Nuttall'ın da belirttiği gibi; "Karl Popper'ın söylediği en zekice şey, hipotezlerimizin 'bizim yerimize öldüğünü' belirtmesidir. İnsan ırkı, ölüme doğru giden Darwinci anlayışı yok edemese de, başından atabilmek için bir yol bulmuştur. Hipotezler savaşta harcanabilir bir ordudur; geleceğe doğru hipotezler yollarız ve onların düşmesini izleriz."

Bunun işe yaradığını görmek için, bir gezi planladığınızı varsayın. Tayland'ın bir adası olan Ko Samet'e gitmeyi düşünüyorsunuz. Bu geziyi düşündüğünüzde, bu yer hakkında bildiklerinize dayanarak çeşitli sonuçlar çıkarırsınız. Örneğin, sahile yakın olacağınız sonucuna ulaşırsınız. Gezip görmek için güzel bir yer gibi görünür. Bu sonucu, bazı muhteşem müzeleri görebileceğiniz Londra'da bir hafta geçirmenin çekiciliğiyle kıyaslarsınız. Eleştirel olarak, bu sonuçlar birbirlerinden ve mevcut gerçeklikten ayrıştırılmışlardır; aşağıdaki biçimi alırlar:

Ko Samet'e gidersem sahile gidebilirim.

Londra'ya gidersem bazı muhteşem müzeleri gezebilirim.

Bu inanışlara, alt önermelerin doğru olduğuna inanmadığınız halde sahipsinizdir; *tam da şimdi* bunların doğru olduğuna inanmazsınız:

Sahile yürüyebilirim.

Bazı muhteşem müzeleri gezebilirim.

Tüm bunlar çok açık gibi görünebilir; ancak bu ayrıştırılmış dünyaları yaratma kapasitesi, bize başka hiçbir canlının yapamadığı planları yapma olanağını sağlar. Çünkü alternatif gelecekleri hayal edebilir ve sıralayabiliriz. Tüm bunlar sıklıkla, hızlı ve bilinçsiz biçimde gerçekleşir; ikinci bir martini istemeyi düşündüğünüz anda, yarın geç saatlere kadar çalışmanız gerektiğini ve sersem dolaşmak istemediğinizi düşünürsünüz;

İkinci martiniyi içersem, yarın sersem gibi olurum.

Ancak, elbette her şey çok daha kasti olabilir. Charles Darwin'in, Emma Wedgwood ile evlenmenin avantaj ve dezavantajlarını sıraladığı listesini tartıştığımız 3. bölümü hatırlayın.

Meta-temsillerin kökenine dair her iki teori de adaptasyoncudur. Bu sistem bir kez oluşturulduktan sonra, hayal etme gücümüz adaptasyon bakımından yararı olmayan, sinemaya gitmek, fantezi kurmak ve okumak gibi amaçlar için de kullanılabilir olmuştur.

Meta-temsil, taklit oyununda da merkezi roldedir. Konu hakkında zekice bir çalışma gerçekleştiren Alan Leslie, iki yaşındaki çocuklara, suyu bir bardağa boşaltıyormuş gibi yapıp sonrasında da bu suyu oyuncak ayının üzerine döküyormuş gibi davranmasını izletir. Leslie, çocukların ayının gerçekte kuru olduğunu bildiklerini; ancak taklit dünyasında, ayının ıslak olduğunu ve kurutulması gerektiğini de bildiklerini göstermiştir. Çünkü;

Bu oyunda, bardak doludur.

Birinin üzerine bir bardak su dökerseniz ıslanacağının, (aynen gerçekte olduğu gibi) taklitte de doğru olduğunu bilmektedirler. Üç yaşındaki yeğenim parmağını bana doğrultur ve "Bang" diye bağırır; yere yuvarlanırım, dilimi dışarı sarkıtırım, ölüyümdür; ancak yeğenim bilmektedir ki gerçeklikte hâlâ yaşıyorum.

Hikâye Zamanı

"Bang" örneği, hayali hazların karmaşık olmasının zorunlu olmadığını gösterir. Ancak sıklıkla öyledirler; hayali hazlar, hikâyeler biçiminde ortaya çıkarlar.

Hikâyeler bağlamında ümit vaat edici bir perspektif, Noam Chomsky ve meslektaşlarının dili tanımlama biçiminde görülmektedir. Chomsky ve meslektaşları farklılıkları, evrensel ilkelerin sınırlı varyasyonlarıyla açıklarlar. Dil için, evrenseller, anlamın ve bu anlamın aktarımının özel biçimlerinin belirli yönlerine ilişkindir. Hikâyeler bağlamında, bunlar evrensel örgülerdir.

Bunun spesifik bir örneğini önceki bölümlerde tartışmıştım. Cinsel hileler, uzun zamandır insanları büyülemektedir ve antik Hindu metinlerinden Tevrat'a ve *Buffy the Vampire Slayer* dizisine kadar pek çok metinde, yatakta birini, başkası olarak görme hikâyeleri ardı ardına sıralanır. Yatak aldatmacalarına dair hikâyeler doğal olarak bir kültürden diğerine aktarılırken değişime de uğrar; *Ağlatan Oyun* filminin adı Çinceye tüm hikâyeyi mahveden bir biçimde çevrilmiştir: *Yo Hayır! Kız Arkadaşımın Penisi Var*. İyi hikâyelerin evrensel yanları vardır. *The Sopranos* dizisinin bazı bölümlerinin, mesela İtalyan kökenli bir Amerikalının televizyondaki tasvirine dair ironik göndermelerin, farklı bir kültürden gelenler için anlaşılması mümkün değilken, çocuklar hakkındaki kaygılar, arkadaşlık ilişkileri, aldatmanın sonuçları gibi ana temalar evrenseldir.

Roman yazarı Ian McEwan, bu evrensellik iddiasını daha da ileri götürür ve İngiliz edebiyatının on dokuzuncu yüzyıl romanlarının tümünde, pigme şempanzelerin yaşamlarını

bulabileceğinizi iddia eder: "İttifaklar kurulur, bozulur; bireyler yükselir, diğerleri düşer; hikâyeler iç içe geçer, öfke, şükran, kırılan onurlar, başarılı ve başarısız kur yapmalar, kayıplar ve yas kurguya hâkim olur."

Bu evrenselliği gözden kaçırmak çok kolaydır. McEwan, her kuşaktan eleştirmenlerin ve sanatçıların, daha önce kimsenin yapmadığı bir şeyler yaptıkları konusunda ne kadar da ısrarcı olduklarına işaret eder. Nihayetinde, felsefeciler ve bilim insanları gibi düşünmeyi bıraktığımız anda, önemli olan farklılıklardır. Seul'da birine yol sorsam ve beni hiç anlamasa, İngilizce ve Korecenin aynı evrensel dilin varyasyonları olduğunu fark etmem, bir dilbilimci olarak, ancak ufak bir avuntu kaynağıdır. Kitapçıda bir roman seçiyorsam, soyut bir düzeyde, tüm hikâyelerin aynı olmasının konuyla hiçbir alakası yoktur. William James bir keresinde "cahil bir marangoz"dan övgüyle bahseder ve ondan şu alıntıyı yapar: "Bir adam ile başka bir adam arasında çok az fark vardır; ancak bu çok azın ne olduğu *çok önemlidir*."

Hikâyeler ve dil arasındaki benzerliği çok fazla zorlamamalıyız. Pek çok dilbilimci için dilin evrenselliği, dilsel bir organın ya da modülün sonucudur. Ancak hikâye için herhangi bir organ ya da modül yoktur. Hikâyeler benzerdir çünkü insanların ilgileri benzerdir. Cinsellik, aile ve aldatma hikâyelerinin popülerliği, hayal etme yeteneğinin özel bir gücünden kaynaklanmaz; insanların gerçek dünyada cinsellik, aile ve aldatma konusuna takıntılı olmasından kaynaklanır.

Etkilenmiş

Dünyayı olduğundan farklı düşünmek genellikle yararlıdır; ancak bundan neden hoşlandığımızı henüz açıklamadık. Hikâyelerden etkilenmemiz, var olmadıklarını bildiğimiz karakterlere ve olaylara bağlılık hissetmemiz ilginç değil midir? Klasik bir felsefe makalesine şöyle bir başlık konulamaz mı; Anna Karenina'nın kaderinden nasıl etkileniriz?

Kurgu yoluyla tetiklenen duygular oldukça gerçektir. Charles Dickens, küçük Nell'in ölümünü yazdığında, insanlar ağladılar; eminim ki J.K.Rowling'in *Harry Potter* serisindeki

karakterlerin ölümü de aynı sonuçlara yol açar. Son kitabın yayınlanmasının ardından, Rowling verdiği röportajlarda Hagrid, Hermione, Ron ve elbette Harry Potter'ın hayatlarını bağışlamasını isteyen mektuplar aldığını dile getiriyordu; üstelik mektuplar yalnızca çocuklardan gelmiyordu. Bir arkadaşım bana, *Trainspotting* filmindeki bir karakterden nefret ettiği kadar dünyada kimseden nefret etmediğini anlatmıştı. Duygularının aşırı yoğunlaşması nedeniyle, belirli kurgulara dayanamayan insanların olduğu bir gerçektir. Karakterlerin çektiği acının çok gerçek göründüğü filmlerle benim de sorunum vardır. Pek çok kişi, tamamen utanca dayalı komedileri izlemeyi zor bulur; kendini o karakterin yerine koymak oldukça can sıkıcıdır.

Bu duygusal yanıtlar, genellikle gerçek olaylara kıyasla yumuşatılırlar. Köpek balığı tarafından birinin yenilmesini filmde izlemek ile gerçekten izlemek arasındaki fark anlatılamaz. Ancak psikolojik, nörolojik ya da fizyolojik düzeyde duygular taklit değil gerçektir.

Öyle gerçektirler ki, psikologlar gerçek duygular üzerinde çalışmak ve onları yönlendirmek amacıyla kurgusal deneyler yaparlar. Deneysel bir psikolog, üzüntünün insanların mantık yürütme kapasitelerine zarar verip vermediğini (bu arada, hiç de kötü bir araştırma konusu değilmiş) araştırmak istiyorsa denekleri üzüntü verici bir duruma sokmalıdır. Ancak bunu yapmak için, psikoloğun deneklerinin gerçek hayatlarını mahvetmesi gerekmez. Bunun yerine psikolog onlara bir film izlettirebilir. Örneğin *Sevgi Sözcükleri* filminde, Debra Winger'in oynadığı karakterin kanserden ölmek üzereyken hastane yatağında çocuklarıyla son kez karşılaştığı sahneyi izletebilir. Yılanlara karşı fobisi olan biri klinik psikoloğa giderse, atılacak ilk adım korkularıyla yüzleşmesi için hastanın üzerine bir yılan atmak değildir. Bunun yerine, yardım alan kişinin korkulan nesneyi *hayal etmesiyle* işe başlanır; sonrasında terapist, durumu gerçeklik seviyesine yavaş yavaş çekebilir. Bu terapi ancak hayal edilen yılan ile gerçek yılana verilen tepki aynı kategoride yer alabiliyorsa, yani her iki tepki de korkuya denk düşüyorsa, anlamlı olacaktır.

Duygular gerçekse, bu, insanların bir düzeyde olayların da gerçek olduğuna inandıkları anlamına mı geliyor? Bazen kurgu karakterlerin gerçekten var olduklarına ve kurgusal olayların gerçekten meydana geldiğine inanıyor muyuz? Ebeveynler çocuklarına Noel Baba'dan, Diş Perisi'nden, Paskalya Tavşanı'ndan bahsettiklerinde ya da bir yetişkin, kurgusal filmi belgesel zannettiğinde ya da belgeseli kurgusal bir film sandığında, insanlar elbette aldanabilirler. Ancak buradaki mesele daha ilginç; bir şeyin bilinçli bir şekilde kurgusal olduğunu bilsek bile, bir yanımız onun gerçek olduğuna inanır.

Kurguyu gerçeklikten çekip ayırmak oldukça zor olabilir. Bir olguyu bir hikâyede okumuş olmanın, olgunun gerçekliğine inanma ihtimalimizi arttıracağını gösteren çalışmalar vardır. Bu mantıklı görünüyor; çünkü hikâyeler çoğu zaman *gerçektir*. 1980'lerin sonunda Londra'da geçen bir romanı okuyor olsaydınız, insanların bu zaman ve mekânda birbirleriyle ne konuştukları, ne yedikleri, nasıl küfrettikleri ve benzeri şeyler hakkında çok şey öğrenirdiniz; çünkü adamakıllı bir hikâyeci, bu gerçeklikleri hikâyenin arka planına yerleştirmelidir. Ortalama bir insanın avukatlık bürosu, acil servis odaları, polis departmanları, cezaevleri, denizaltı gemileri ve çeteler hakkındaki bilgisi, gerçek deneyimler ya da kurgusal olmayan bilgilerden gelmez. Hikâyelere dayanır. Televizyonda polis dizilerini izleyen birisi, günümüz polisinin çalışmaları hakkında birçok gerçeği kavrayacaktır ("Konuşmama hakkına sahipsin..."). *Zodiac* gibi gerçekçi bir filmin izleyicisi ise, daha fazlasını öğrenecektir. Aslında çoğu insan belli tipte kurgunun, örneğin tarihsel romanların arayışındadır; çünkü insanlar gerçekliği öğrenmenin acısız bir yolunu ararlar.

Bazen çok ileri gidiyoruz. Fantezi, gerçeklikle karıştırılabiliyor; *Da Vinci Şifresi*'nin yayınlanması, romanın Kutsal Kâse'nin yeri ile ilgili iddialarını doğru bulan insanlardan dolayı, İskoçya'da turizm endüstrisinin patlamasına yol açtı. Bununla birlikte, aktörleri oynadıkları karakterlerle karıştırma gibi özel bir sorun da sözkonusudur. Boston'da, Yiddişçe konuşan Rus göçmenlerin arasında doğan Leonard Nimoy, sık sık Vulkan gezegeninden gelen ünlü Mister Spak ka-

rakteriyle ile karıştırılır. Bu o kadar sinir bozucu bir şeydi ki, Nimoy, *Ben Spak Değilim* adında bir kitap yazmak zorunda kaldı. 20 yıl sonra da *Ben Spak* adlı kitabı basıldı. İlk sağlık dizilerinden *Marcus Welby, M.D.*'de oynayan ve sağlık konusunda tavsiyeler isteyen binlerce mektup alan aktör Robert Young'ı bir düşünün. Daha sonra Young, bu karıştırmalardan istifade edip aspirin ve kafeinsiz kahve reklamlarında, beyaz bir laboratuar önlüğü giyerek doktor rolünde kamera karşısına çıktı. Burada da, durum ve gerçeklik arasında rastlantısal bir bulanıklık mevcuttur.

Nihayetinde, Anna Karanina'yla gözyaşlarına boğulanlar, onun tamamen bir roman karakteri olduğunun farkındaydılar; Harry Potter romanında Rowling, Dobby'yi öldürdüğünde feryat edenler onun gerçekte var olmadığını çok iyi biliyorlardı. Daha önce belirttiğim gibi, küçük çocuklar bile gerçek ile kurgu arasındaki ayırımı anlayabilirler. Onlara "Şunlar gerçek mi yoksa hayal ürünü mü?" diye sorduğunuzda, soruyu doğru biçimde kavrayacaklardır.

Peki, öyleyse neden hikâyelerden bu kadar etkileniyoruz?

Sanı

David Hume, yüksek bir binada asılı demir bir kafesin içindeki bir adamın hikâyesini anlatır. Adam tamamen güvende olduğunu bilir, ama halen "kendini titremekten alıkoyamaz". Montague benzer bir örnek verir: "Bir bilgeyi uçurumun kenarına koyarsanız, çocuk gibi titreyecektir." Çalışma arkadaşım, araştırmacı Tamar Gendler, Büyük Kanyon Gök Geçidi'ni kanyonun batı yakasında 21 metre genişliğinde cam bir geçit olarak tanımlar. Bu geçidin üzerinde durmak heyecan verici bir deneyimdir. O kadar heyecan vericidir ki, bazı insanlar arabalarıyla oraya ulaşmak için birkaç mil boyunca toprak yol üzerinde giderler ve sonra da geçit üzerinde yürümekten çok korktuklarını keşfederler. Tüm bu durumlarda, insanlar tamamen güvende olduklarını biliyorlar, ama yine de korkuyorlar.

İki önemli makalesinde Gendler, bu tepkilerin altında yatan ruh halini tanımlamak için yeni bir terim ortaya koyu-

yor: "sanı". İnançlar, şeylerin nasıl *olduğuyla* ilgili takındığımız tutumlardır. Sanılar daha ilkeldir. Sanılar, şeylerin nasıl *göründüğüne* verdiğimiz tepkilerdir. Yukarıda bahsedilen örneklerde, insanların güvende olduklarını söyleyen inançları vardır; ama sahip oldukları sanılar tehlikede olduklarını söyler. Paul Rozin'in, insanların çoğunlukla yeni bir lazımlıktan çorba içmeyi, dışkı gibi şekillendirilmiş şekerlemeleri yemeyi ya da boş bir tabancayı kafalarına dayayıp tetiği çekmeyi reddettiğini gösteren bulgularını da göz önüne alın. Gendler, buradaki inançları şöyle kaydediyor: lazımlık temizdir, şekerleme şekerlemedir, silah boştur. Ancak "Tehlikeli madde! Uzak dur!" diye haykıran sanılar daha aptaldır.

Sanıların işaret ettiği nokta şu ki, zihinlerimiz, gerçek gibi görünen ya da gerçek olduğu hayal edilen durumlarla, gerçek olduğuna inandığımız durumlar arasındaki tezatlığa karşı kısmen kayıtsızdır. Bu, doğal olarak hayal etmenin hazzına kadar uzanır. Bir röntgenci gibi gerçek insanların sevişmelerini izlemekten haz alanlar, bir filmde sevişen aktörleri izlemekten de hoşlanacaklardır. Gerçek hayatta zeki insanların etkileşimlerini gözlemlemeyi sevenler, televizyonda böyle davranan insanları izlemekten aynı hazzı alacaklardır. Hayal gücü yaşamı kolaylaştırır; gerçek haz ulaşılamaz, çok riskli ya da çok zahmetli olduğunda, kullanışlı bir temsilci haline gelir.

İnsanlar sanılardan faydalanmanın, gerçek dünya deneyimleri zevklerinin yerini tutan şeyleri bulmanın, birçok yolunu keşfettiler. Bunu hikâyelerle ya da sözcüklerin olmadığı bir oyunla bile gerçekleştirebiliriz. (Çocuğunu havada sallayıp uçma hissi yaratan bir ebeveyni düşünün.) Bir sahnedeki ya da ekrandaki aktörleri hayali yardımcılar olarak kullanarak, gerçek ve sanal deneyimler arasındaki boşluğu azaltabiliriz. Düşlerimizde kendi keyifli sanılarımızı yaratabiliriz. Dünya Poker Ligi'nde zafer kazanmaktan, Metropolis'in etrafında uçmaktan ya da belli biriyle sevişmekten keyif alacağınızı düşünüyorsanız, gözlerinizi kapatıp sözkonusu deneyimleri hayal.ettiğinizde, bu hazların sınırlı da olsa tadına varabilirsiniz.

Bu bir aldatmaca gibi görünmeyebilir; ama başka herhangi bir hayvanın bunu tecrübe ettiğinden şüpheliyim. Köpekler rüya görürler; ancak hayal kurarlar mı? Köpeğim zamanının çoğunu hiçbir şey yapmadan geçirir, şimdi yazarken de yanımda bana bakıyor. İnsanlar yalnız kaldıklarında plan yaparlar, düş ya da fantezi kurarlar ama Tessie'nin bunlardan herhangi birini yaptığından emin değilim. Kafasında ne döndüğünü bilmiyorum; tabii hiçbir şey dönmüyor da olabilir. Aynı soru, yakın evrimsel komşularımız için de sorulabilir: Örneğin, maymunlar ateşli mastürbasyoncular olarak ün salmışlardır; ama bunu yaparken cinsel fanteziler kurarlar mı? "İnsanlar ve maymunlar arasındaki fark şudur ki maymunlar sadece sıkılırken, insanlar hem sıkılır hem de hayal ederler," diyen Lin Yutang haklı mıydı?

Sık sık kendimizi hayali olayların faili, ana karakteri gibi hissederiz. Bu alanda çalışma yürüten psikologlarca çok tutulan bir terimi kullanacak olursak, *nakliediliyoruz.* Fanteziler ve düşler tipik olarak böyle çalışır; ödülü kazandığınızı hayal edersiniz, ödülü alırken kendinizi izlemeyi değil. Bazı video oyunları da bu şekilde çalışır: bir tarafınızı boşlukta hareket ettiğinizi düşünmeye yönlendirerek ya da böyle bir sanı oluşmasını sağlayarak, etrafta koşup yabancıları vurduğunuzun ya da kaykayda hünerler sergilediğinizin yanılsamasını oluştururlar. Psikoloji araştırmaları, bu durumun hikâye okuduğumuz sırada düştüğümüz doğal bir yanılgı olduğunu öne sürer; hikâyeyi, sanki karakterin kafasındaymışsınız gibi deneyimlersiniz.

Gerçi hikâyeler sözkonusu olduğunda, karakterlerin yoksun olduğu bilgilere de sahipsinizdir. Düşünür Noël Carroll, *Jaws*'ın açılış sahnesini örnek verir. Filme sadece karanlıkta yüzen genç kızın bakış açısıyla yaklaşmazsınız; çünkü o keyifliyken siz bu durumdan korkarsınız. Onun bilmediği şeyleri bilirsiniz. O ünlü, kızın duymadığı, uğursuz müziği duyarsınız. Genç kızın köpek balıklarının insanları yediği bir filmde olduğunu bilirsiniz; o ise normal bir hayat yaşadığını düşünür.

Bu örnek, empatinin günlük hayatta nasıl işlediğini gösterir. Bir köpek balığı yaklaştığı sırada, mutlu bir şekilde yü-

zen birini gördüğünüzde aynı şeyi hissedersiniz. Kurgu ve gerçekliğin her ikisinde de, eş zamanlı olarak, duruma hem karakterin perspektifinden hem de kendi perspektifinizden bakarsınız.

İşe Yaramaz

Bu yaklaşım, hikâyelerin genel çekiciliğini açıklayabilir. Hikâyeler insanlarla ilgilidir; biz de insanlarla ve onların nasıl davrandıklarıyla ilgilenmekteyiz. Toplumsal evrenle neden ilgilenmemiz gerektiğiyle ilgili, evrimsel bir amaç hayal etmek zor değildir. Aslında, insan dilinin evrimindeki temel kuvvetlerden birinin de, toplumsal bilgi iletiminin eşsiz, güçlü bir aracı olan dedikodu olduğu öne sürülür.

Tüm hayali dünyaların da insanları barındırdığı söylenemez. Ben bu kitabı yazarken, insanların soyunun tükendiği bir dünyanın hayali bir yaratımını anlatan *Bizsiz Dünya* diye bir kitap basıldı. Böyle salt insansız dünyalar istisna olsa da ilk bakışta insansız görünen yapıtların çoğu, aslında insanlar hakkındadır. Popüler bilim kitapları ve belgesellerin çoğu, en azından başarılı olanları, genellikle bilim insanlarının kendileri, tarihleri, kişisel çatışmaları ve benzeri üzerinedir. Lisa Zunshine, her ne kadar romanlar bu yaklaşımlarından dolayı saygınlık kazansa da, sözkonusu romanlarda doğanın insan dışı tasvirlerinin nadir olduğunu belirterek, benzer bir noktaya işaret eder. Zunshine "Böyle tasvirlerle dolu kurgusal metinlere dair algımız, en basit ifadeyle, nispeten nadir olmalarına ve dikkat çekmelerine bağlıdır," der. Ivan Turgenev'in romanlarında olduğu gibi, böyle tasvirler ortaya çıktığında, kasıtlı olarak telaşlanırlar ve *zavallı bir yanılsama* sergilerler; yani John Ruskin'in terime yüklediği anlamla, cansız nesnelere düşünceler, algılar ve duygular aşılayarak, anlam kazandırırlar.

İnsanlara dair ilgimiz, görülmedik hazları harekete geçirir. Türümüzün tarihinin çoğunda, mühim insanlarla ilgili olup biten her şey, gerçekten önem taşırdı. Bu insanlar bizim hayatlarımızı yönlendirdiler; onlardan öğrenmeye ihtiyaç duyduk, onlara yaranmaya; gazaplarından geri durmaya

çalıştık vb. Kendimizi binlerce, milyonlarca ve milyarlarca insandan oluşan toplumlarda bulduğumuzda, bu takıntı da sürüp gitti. Örneğin 2005'de Brad Pitt ve Jennifer Aniston'ın ilişkilerini sonlandırması, tıpkı Prenses Diana'nın ölümü gibi, dünyanın çoğu için derinlemesine etkileyici bir olaydı. Toplumsal bilgiye, ünlü dedikodusuna, pek de önemi olmayan ya da var olmayan alakasız kişilerin bizi tatmin eden kurgusal hikâyelerine, açlığımız vardır. Sanki açlıktan ölüyormuşuz da, kendimizi kalorisiz şeker yardımlarıyla tıka basa doyuruyormuşuz gibi.

Öyle mi peki? Kurgudan alınan haz bir tesadüf, sadece duyguların, olayların gerçek mi ya da hayal ürünü mü olduğunu pek de önemsememesinden kaynaklanan bir yan ürün müdür?

Bu bazıları için minimal olabilir ve çoğu bilim insanı hikâyelerden alınan hazzın uyumsal bir açıklamasının peşindedir. Zunshine hikâyeleri sevmeye sürüklendiğimizi, çünkü hikâyelerin toplumsal yeteneklerimizin provasını yapmaya yaradığını; bize, insanların zihinleri hakkında düşünmede faydalı pratiklikler sağladığını ileri sürer. Psikolog Raymond Mar ve Keith Oatley, kurgunun işlevinin toplumsal uzmanlık kazandırmak olduğunu iddia ederler. Denis Dutton ve Steven Pinker, kurgunun, bizim gerçek dünyadaki çıkmazların çözümünü incelememize ve onları öğrenmemize yardım ettiği iddiasının değişkenlerini araştırmaktadırlar. Pinker'ın belirttiği gibi: "Sanatın yaşamı taklit ettiğine dair klişe doğru; çünkü bazı sanat türlerinin yaşam için işlevi, onu taklit etmekten ibarettir."

Hikâyelerin bunu ve çok daha fazlasını yapacağından şüphem yok. Hikâyeler ahlaki değerleri aşılayabilir ve ahlaki değişim için ilham verebilirler. Başka yerlerde, düşünür Martha Nussbaum gibi düşünürleri izleyerek, hikâyelerin, toplumları daha iyi bir hale getirecek, mesela köleliğin kötülüğü gibi yeni ahlaki kavrayışları, diğer insanları ikna edecek bir şekilde sunabilecek ve sonunda bunun bir statüko haline gelmesini sağlayacak birincil mekanizmalar olduğunu ileri sürdüm. Hikâyeler yalnızlığı hafifletir. Arkadaş kazanmanıza

ve potansiyel eşleri etkilemenize yardımcı olabilir; yetenekli bir hikâyeci olmak çekici bir özelliktir. Ayrıca, diğer bölümde tartışacağım gibi, hikâyeler bazı hoş olmayan durumlara ruhsal olarak hazırlanmak için bir meydan ve güvenli pratik için bir mekanizma işlevi de görebilirler.

Hikâyeler tüm bunları gerçekleştirebilir. Ancak bu, hikâyelere neden sahip olduğumuzun bir açıklaması değildir. Evrimci teoriler gibi, bu türden açıklamalar da gereksizdir. Bir kez belirli gerçek dünya deneyimlerinden haz alan ve gerçekliği hayalden tamamıyla ayırt edemeyen bir canlı oluştuğunda, hikâyelerden haz alma kapasitesi, talihli bir tesadüf gibi kendiliğinden gelir.

Üzücü ve Güçlü

Shakespeare'e Giriş adlı çalışmasında, Samuel Johnson şöyle diyor: "Trajedinin zevki, kurgu bilincimizden ileri gelir; gerçek cinayetleri ve ihanetleri düşünseydik, kurgu hiç de eğlenceli olmazdı."

Samuel Johnson mükemmel bir yazardı ama belli ki O.J.Simpson hakkında hiçbir şey duymamış. Duysaydı gerçek trajediden de bir hayli haz aldığımızı bilirdi. Aslında Shakespeare'in trajedileri net bir biçimde, gerçek dünyada tanık olmaktan hoşlandığımız olayları, cinsellik, aşk, aile, zenginlik ve statü etrafında dönen karmaşık ve gergin toplumsal etkileşimleri tasvir eder.

Özelde trajedi ve daha genelde negatif olaylar için gerçeklik, kurgudan daha ilginç gelir. Bir anının kurgu olduğu keşfedilirse satışlar düşer, yükselmez. Son birkaç on yıldan beri, Susan Smith'in çocuklarını suda boğması ya da bir keskin nişancının Washington'da işlediği rastgele cinayetler gibi korkunç olaylar meydana geldiğinde, ilk tepki bunlar hakkında bir film yapmak oluyor. Akla yatan varsayım, olayın gerçekliğinin ilgiyi arttıracağıdır.

Duygularımızın, gerçeklik ve hayal arasındaki çelişkiye duyarsız kalabileceğini ileri sürmüştüm; ancak bu, umurumuzda olmadığı anlamına da gelmiyor. Gerçek olaylar, tipik olarak

kurgusal karşılıklarından daha fazla etkileyicidir. Böyle olmasının nedeni kısmen, gerçek olayların bizi gerçek dünyada etkileyebilmesidir. Kurgusal keskin nişancılar sevdiklerinizi öldüremez; ama gerçekleri öldürebilir. Ayrıca, gerçek dünya edimlerinin göstergeleri üzerine kafa yorarız. Film bittiğinde ya da gösteri iptal edildiğinde, karakterlerle de işimiz bitmiştir. Hamlet'in dostlarının onun ölümüyle nasıl başa çıktıklarını hayal etmek tuhaf olur, çünkü bu dostlar gerçekte yoklardır; onlar hakkında düşünmek, bir roman kurgusu yaratmayı gerektirecektir. Ancak, her gerçek olayın bir geçmişi ve geleceği vardır ve bu bizi sürükleyebilir. O.J. Simpson'ın, öldürmekle suçlandığı insanların ailelerini düşünmek yeterlidir.

Ancak kurgunun da saygı uyandıran özellikleri vardır. Yapay tatlandırıcıların şekerden daha şekerli olabilmesi gibi, gerçek olmayan olaylar da gerçeklerinden daha etkileyici olabilir. Bunun üç sebebi vardır.

İlk olarak, kurgusal insanlar, arkadaşlardan ve aileden daha nükteci ve daha zeki, maceraları genellikle çok daha ilginçtir. Etrafımdaki insanların hayatlarıyla etkileşimim vardır ama bu insanlar genelde profesörler, öğrenciler, komşular ve benzerlerinden ibarettir. Bu, insanlığın küçük bir parçasıdır; belki de en ilginç olmayan parçasıdır. Benim gerçek dünyamda bir seri katilin peşinde olan duygusal olarak yaralanmış bir polis, altından kalbi olan bir fahişe ya da esprili bir vampir yoktur. Adım gibi biliyorum ki babasını öldürüp annesiyle evlenmiş bir arkadaşım da yoktur. Ama tüm bu insanlarla hayali dünyalarda karşılaşabilirim.

İkincisi, hayat uzun süre hiçbir şeyin olmadığı evrelerle sürüp gider. O.J Simpson davası *aylarca* sürdü ve davanın çoğu son derece sıkıcıydı. Hikâyeler bu sorunu çözer; eleştirmen Clive James'in de ifade ettiği gibi: "Kurgu, sıkıcı kesitlerin dışarıda bırakıldığı hayattır". Bu *Friends*'in (*Arkadaşlar*), size gerçek arkadaşlarınızdan daha ilginç gelmesinin de bir nedenidir.

Son olarak, hayal etme teknolojileri, size gerçek hayatta edinilmesi imkânsız olan türden uyarımlar sunar. Bir roman, doğumu ölüme çevirebilir ve kişinin, başka şekilde gözlemle-

me fırsatınızın olmadığı durumlarda nasıl davrandığını size gösterebilir. Gerçekte bir kişinin ne düşündüğünü asla tam olarak bilemezsiniz; hikâyede, yazar bunu size söyleyebilir.

Böyle bir ruhsal yakınlık sadece yazılı ifadelerle sınırlı değildir. Diğer sanatsal ortamlarda da aynı nedenlerle yaratılmış gelenekler mevcuttur. Bir oyundaki karakter seyirciye dönüp ne düşündüğünü açıklayan dramatik bir monologa başlayabilir. Müzikte düşünceler şarkıyla ifade edilebilir; televizyonda ve filmlerde sesli iletişim kullanılabilir. Bu şimdi sıradan bir şeydir; ama teknik ilk icat edildiğinde, bu kamuya ifşa edilmiş olsa gerek. Küçük çocukların bununla ilk defa karşılaştıklarında, başka birinin düşüncelerini sesli olarak açıklamasını duyduklarında ne düşündüklerini merak ediyorum. Heyecan verici olmalı.

Diğer bir yakınlık durumu olarak, yakın çekimi ele alın. Hiç şüphe yok ki, röntgencilik *Arka Pencere*'den *Şüphe*'ye kadar, filmlerin uzun süredir var olan bir temasıdır. Ancak, film tekniğinin kendisi, başkalarının zihinleri hakkındaki merakımızı tatmin etmenin benzersiz bir yolunu sunar. Başka nerede birinin yüzüne, o size bakmadan uzun süre bakabilirsiniz? "Bazı röntgenciler, yatak odası ya da banyoyu görme ihtimalinden heyecan duyarlar," diye yazar düşünür Colin McGinn ve ekler: "Ancak film izleyicisi, öznesinin (ya da kurbanın) özel dünyasına hatta ruhuna bile yaklaşabilir."

Öyleyse, gerçeklik kendi özel cazibesini barındırırken, kitapların, oyunların, filmlerin ve televizyonun hayal etme teknikleri de, kendi gücüne sahiptir. İyi olan şey şu ki, seçmek zorunda değiliz. İnsanların gerçek olduğunu bildikleri bir olayı alarak ve hayal etme tekniklerini kullanarak, onu gerçekliğin normal algısının taşıyabileceğinden daha ilginç ve daha güçlü bir tecrübeye dönüştürebilir, iki dünyadan da en iyi şeyleri alabiliriz. Bunun en iyi örneği, benim yaşadığım zaman diliminde icat edilmiş, bağlayıcı bir şekilde güçlü bir sanat biçimi olan *The Real World*, *Survivor*, *The Amazing Race* ve *Fear Factor* gibi şovların gösterdikleridir. Reality şovdan daha iyisi ne olabilir ki?

7

GÜVENLİK VE ACI

GENÇ BİR KIZ ÜZERİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN ve suratının kafatasından ayrılmasıyla başlayan bir ameliyatı izlemekten hoşlanır mıydınız? Sanmıyorum. Psikolog Jonathan Haidt ve meslektaşları, bu filmi lisans öğrencilerine izlettiklerinde, öğrenciler bunu rahatsız edici ve iğrenç olarak değerlendirdiler ve pek azı filmi sonuna kadar izleyebildi. Maymunların bilincini yitirene dek dövüldükten sonra, beyinlerinin bir kepçe ile çıkarılıp tabaklara servis edildiği film de benzer tepkiler almıştı.

Önceki bölüm, basit bir hayali haz teorisini incelemekteydi: zihinlerimiz, bir deneyimin gerçek olup olmamasına karşı kısmen kayıtsızdır. Gerçek bir sevişmeyi izlerken uyarılırsanız, aktörlerin sevişmesini izlerken de uyarılabilirsiniz; aşk ve ihanet sizin ilginizi çekiyorsa, aşk ve ihaneti tasvir eden bir roman da ilginizi çekecektir. Hayal gücünün hazları, gerçek hayatın hazları üzerinden beslenir.

Yine de, bu eksiksiz bir teori olamaz. Bazen gerçekte korkunç, sıkıcı ya da iç karartıcı olan şeyler, hayali bir düzlemde gayet eğlenceli hale gelebilirler. Bizi ağlatan, rüyalarımıza giren ve midemizi bulandıran kurgulardan hoşlanırız. Gerçek hayatta bizi şok edecek şeyleri sanal dünyada gerçekleştiririz. Hayallerimiz de her zaman hoş şeylerden oluşmaz; mutlu insanlar bile en berbat korkularına takıntılıdırlar. Burada, bunun nedenini açıklamaya çalışacağım.

En İyi Hikayeler

Hikâyeler gerçek olayların bir temsili olduklarından, en iyi hikâyeler, aslında hikâye olduğunu unuttuklarımızdır. Pek çok yazar bunu amaçlar. Elmore Leonard, hikâye yazarlarına "lagaluga"dan, yani dikkatleri hikâyeden uzaklaştırıp yazara yönelten şeylerden kaçınmalarını söyler. Richard Wright, "okuyucuyu kelimelere sıkıca bağlayarak, onun kelimeleri unutup, yalnızca tepkilere odaklanmasını" istediğini anlatır.

Okumak okuyucunun çabalamasını gerektirir; filmlerde ise kişinin kendini kaptırması daha kolaydır. Korku filmi izlerken koltuklarına yapışanlar, parmaklarına bakanlar vardır. Bir silah ekrandan kendisine yönelip patladığında, çığlık atarak saklanan ilk sinema izleyicilerine dair eski rivayetler de ortada dolaşır. Görsel gerçekliğe en çok yaklaştığımız şey filmdir ve düşünür Colin McGinn'in de belirttiği gibi, bu, en iyi biçimde büyük bir ekranda yaşanır. Bu deneyimin gücü, küçük bir televizyonda ya da daha kötüsü bilgisayar ekranında, elektronik postalarınızın ve bir tarayıcının yanında küçük bir pencerede izlendiğinde azalır.

Belki de teknolojinin bizi ulaştıracağı noktada, gerçek ile kurgu arasındaki tek fark, bizim hangisinin hangisi olduğuna dair bilgi sahibi oluşumuz olacaktır. Hatta belki bir gün, bu işi, ayırımın kesin bilgisine sahip olmadan bile başarabiliriz. İnsanlar, tecrübe ettikleri anda gerçek olduğunu düşünecekleri rüya benzeri yapay bir deneyim yaşayabilmek için para ödeyebilirler. Belki de, şu anda size olan tam da budur. René Descartes, tüm deneyimlerinin birer hile olduğundan, kötü bir şeytan tarafından aldatıldığından endişeleniyordu. Belki, kavanozdaki beyinleriz ya da Matrix'te yaşıyoruz. Düşünür Robert Nozick, herhangi bir kişide hazlarla dolu bir hayat geçirdiği yanılsamasını yaratan ve makineye girmeyi seçtiği anı hafızasından silen sanal bir gerçeklik makinesi hayal ederek, bu endişeyi bir haz teknolojisine dönüştürmüştür. (Şimdi mutlu musunuz? Belki de Nozick'in makinesindesinizdir.)

Bunun daha düşük teknolojiye sahip bir versiyonu olarak, arkadaşlarınızın sizi kendi uydurdukları, ister macera isterse de romantik komedi tadında bir dünyaya sokmak

için aktörler tuttuklarını düşünün. Hikâye olduğunu bilmediğiniz bir hikâyede başrol oyuncusu olurdunuz. Bittiğinde hayal kırıklığı yaratabilirdi; ama onun içindeyken, yaşamın kendisi kadar heyecan verici olurdu.

Yine de, bir şeyler gözden kaçabilirdi. Kitaplardan, filmlerden ve benzer şeylerden aldığımız hazzın bir kısmı, düşlenen dünyayı başkalarının kasıtlı olarak yarattığını anlamayı gerektirir.

Sanattan bir örnek ele alalım. Yabancı bir eve girdiğinizi hayal edin. Oturma odasına doğru yürüyorsunuz ve pencereden, çimenlerin üzerine yayılmış bir battaniyenin üzerinde yatan altına bez bağlanmış bir bebek görüyorsunuz. Bu, ilgi çekici bir sahnedir; pencereye yaklaşıp daha yakından baktığınızda bunun aslında bir pencere değil, çarpıcı gerçeklikte bir tablo, bir *yanılsama* olduğunu fark ediyorsunuz. O anda, kafanızda bir ışık yanıyor. Tabloyu inceledikçe, beğeniniz artar; bir bebeği izlemek hoştur, ama şimdi, bu şaşırtıcı sanat yapıtı karşısında gerçekten etkilenmişsinizdir. Daha farklı, daha güçlü bir zevk kaynağına doğru gitmişsinizdir.

Uçaktayken, arkanızdaki koltukta oturan bir çiftin fısıltılı konuşmalarına kulak misafiri olduğunuzu hayal edin. Cezbedici olabilirdi (Onu öpmeye çalıştın mı? Hayır, ama bunu istedim. *Aşağılık.*); ya da kimi zaman yaptığımız sohbetler gibi öylesine de devam edebilirdi (Yeni ampulleri aldın mı? Mutfak dolabında zaten ampullerimiz var. Hayır, yok. *Evet, var.*) İki türlü de, bu sohbet siz ya da bir başkası için değildir. Dünyada gerçekten olan bir şeydir; çekiciliği ise, kendine özgü niteliklerinden kaynaklanır.

Peki ya bunun bir çeşit sokak tiyatrosu olduğunu, çiftin sizin duymanız için konuştuğunu fark etseydiniz? İşler başka türlü yürürdü ve bu kez farklı bir biçimde algılardınız. Diyaloğun şimdi bir ana fikri vardır; onun etkisini hissedebilirsiniz, zekice olmasından, güçlü bir hayal gücünü yansıtmasından etkilenebilir ya da öngörülebilir, kaba olması yüzünden hayal kırıklığına uğrayabilirsiniz. Bu tür tepkiler, diyaloğun gerçek olduğunu zannettiğiniz zaman verdiğiniz tepkilerden farklıdır.

Kurgu, bir çeşit performanstır ve aslında, yaratıcısının ustalığından ve zekâsından haz duyduğumuz gibi, gördüklerimizden de haz alırız. Hikâyeyi kontrol eden kişinin, yani bizi ikna eden, büyüleyen, yanlış yönlendiren ve en azından kendi alanında bizden daha zeki olan bir kişinin avuçlarında olmanın getirdiği bir heyecan vardır.

Bu, en iyi komedide ortaya çıkar. Kahkaha, toplumsal olaylar tarafından tetiklenir; fiziksel dünya pek de komik değildir. Yalnız başına yürüyen ve gülen birini görürseniz, o, ya telefonla konuşuyordur ya komik bir olayı anımsamıştır ya da şizofrendir. Gülmeye değecek olan durumlar, genellikle onları insanlar tasarladıkları için ortaya çıkarlar; örneğin, muz kabuğuna basıp düşen adam klasiğinde olduğu gibi. Standart versiyonda olay bir adamın yürümesiyle başlar, adam muz soyar ve geniş bir açıdan kabuğa yaklaşan başka bir adam görünür; kabuğa yaklaşır, sonra üstüne basar ve adam yere düşer. Bu durum komik olabilir; özellikle de bunu yüzlerce kez seyretmediyseniz ve oyuncu da bu sürprizi göstermek konusunda yetenekliyse... Ancak, aynı durum gerçek hayatta o kadar da komik değildir. Hayatımın büyük bir kısmını Montreal'de geçirdim ve çok sayıda insanın sokaklardaki buza basarak düştüğünü gördüm. Olayı izleyenler korkar; ya yardım etmek için gelirler ya da dönüp giderler; ancak genellikle gülmezler. Bu durum kurguysa komiktir, ama gerçekse değildir.

Bunu tanımlamam gerek: birinin *muz kabuğuna* basıp düştüğünü görmek insanları güldürür, ama içgüdüsel olarak bu yalnızca, kaba komediye istemeden duyulan saygı olarak değerlendirilir.

Charlie Chaplin bir keresinde, muz kabuğu sekansında bir ilerleme kaydetmişti. Sahneye, yürüyen bir adam çıkar, muzu soyar, kabuğa doğru yaklaşan adam geniş açıda görünür, kabuğa geri dönülür ve sonra adamın ayağı kabuğa değmek üzereyken onun üzerinden atlar ve açık bir lağım kapağından aşağı düşer. Bu Chaplin'in versiyonudur. Bir keresinde bunun değişik bir çeşidini görmüştüm, adam tam kabuğa basacakken bir kamyonun altında kalıyordu. Her

iki durum da komiktir. Kısmen kurgusal korkunç bir ölüm (bu konuya daha sonra da değineceğim) olduğu için güleriz ancak genel olarak yönetmen bizi kandırdığı için komiktir; kahkahamız da bir çeşit alkış yerine geçer. Bu durumun aynısı, korku filmlerinde de geçerlidir. Yakın çekimde, bir genç elbise dolabının kapağını açmak üzeredir, bir gerilim müziği başlar, tansiyon yükselir; ardından bir gürültü, ani bir hareket görülür, ama bu yalnızca bir kedidir. Bu durumda da insanlar gülerler, çünkü yaratılan şeyin zekice olduğunu anlarlar; kasten kandırıldıklarını bilirler. Gerçeklikte, böyle bir durum yoktur.

Hiç kuşkusuz, bizler bazen, hayali bir dünyanın amaçsal bir nesne olduğunu gözden kaçırırız. Kişiler bir kitaba ya da bir filme "kendilerini kaptırabilirler", bunlardan heyecana kapılabilirler; bu yüzden de, bu gerçeklik hissini vermek ve yazarı ya da yönetmeni görünmez kılmak için gereken olağanüstü emeği gözden kaçırabilirler. Yaratıcının varlığı, genellikle bir şeyler ters gittiğinde, kostümler uygun olmadığında, diyaloglar gerçekçi durmadığında göze çarpar.

Yine de, kurgusal dünyanın kasten yaratıldığını bilinçli olarak düşünmesek bile, yaratıcının yaptığı seçimlere karşı duyarlıyızdır. Bu seçimlere tepki veririz ve tepkilerimiz de eserin türüyle ilgili olan deneyimlerimize karşı duyarlıdır. Gülme efekti, televizyon komedilerini daha komik hale getirmek için gülmenin bulaşıcılığını kullanan çok akıllıca bir buluştu; ancak son yıllarda ucuz ve hileli olarak görülmeye ve birçok televizyon programı tarafından da kullanılmamaya başlandı. Aslında, kahkahanın kendisine verdiğimiz tepki değil, bu *televizyon şovlarında* kullanılan kahkahalara verdiğimiz tepkiler değişti. Tıpkı, son yüz yıldır, bizim gerçek yüzlere bakma biçimlerimizden tamamen ayrı olarak, Batı'da portre beğenilerinin değişmesi gibi.

Yazar A. J. Jacobs, on dokuzuncu yüzyıl Fransa'sında tiyatrolarda, gülmek, sanatçıları sahneye çağırmak için bağırmak ve ağlamak gibi konularda uzmanlaşmış *şakşakçılar* çalıştırıldığını belirtir. Jacobs'ın, televizyon programlarına banda alınmış ağlama sesleri eklemek gibi zekice bir fikri

vardı. Siz tıp ile ilgili bir program izleyeceksiniz "ve bir beyzbol oyuncusu alnında bir sopadan çıkmış bir kıymık parçasıyla gelecek; siz de arka planda küçük bir inlemeyle başlayıp hıçkırıklara dönüşen sesler duyacaksınız ." İlk bakışta, bu ağlamalar garip ve dikkat dağıtıcı olacaktır; ancak, bir kez alışıldıktan sonra, onu kullanmayacak kadar gergin bir program görürsek şaşırırız.

Kötü Olan Her Şey Sizin İçin İyidir adlı kışkırtıcı kitabında, bilim yazarı Steven Johnson, beklentilerimizin nasıl değiştiğine dair daha genel bir iddiada bulunuyor. Yirmi-otuz yıl önce, acı verici biçimde yavaş olmaları, zekice olmaktan çok uzak hikâyeleri ve boru gibi çınlayan gülme efektleri yüzünden, televizyon programı izlemenin eziyet haline geldiğini belirtiyor. Bunları *24* gibi, iç içe geçmiş hikâyeler barındıran, diyalogları çok daha gerçekçi ve gizemli olan modern programlarla karşılaştırıyor. Zevklerimiz değişmiştir. Johnson, bu değişimin bizim zekâ seviyemizdeki artış yüzünden olduğuna dair kışkırtıcı bir iddiada bulunuyor; ancak, ben daha ılımlı bir sonuca varıyorum. Biz *televizyon hakkında* daha zeki bir hale geldik. Bu araç sayesinde, daha fazlasıyla uğraşabilme kabiliyetimizi geliştirdik ve uzmanlığımız tercihlerimizi şekillendirdi.

Bir kurgudan hoşlandığımızda, estetik tepkimiz, genellikle yaratıcının zekâsına, bilgisine ve nükte yeteneğine karşı bir reaksiyondur. Tıpkı spor, müzik ve resim performanslarında olduğu gibi bu bize haz sağlar.

Haz verici başka tür insan ilişkileri de vardır. Bir çocuk, annesi tarafından anlatılan bir hikâyeden, yalnızca bu tür bir ilişkinin yarattığı yakınlık yüzünden hoşlanabilir. Bazı kurgular da bizde, yazarın ahlaki sağduyusuna dair bir hayranlık, hatta korkuyla karışık bir saygı uyandırabilir. Edebiyat düşünürü Joseph Caroll, bu durumu kurgusal bir örnekle, ölmüş babasına ait bir dizi kitap bulan Dickens karakteri David Copperfield ile açıklıyor: "David'in bu kitaplarda bulduğu şey, yalnızca bir parça zihinsel haz, her dileğinin gerçekleştiği geçici bir hayal fırsatı değildi. O şey, bu kitapları yazan şaşılacak derecede yetenekli ve karmaşık insanın his-

leri ve anlayışıyla kaplanmış olan hayatların, canlı ve güçlü görüntüleriydi."

Güvenli

Kafada ışığın yanması, yani bir şeyi gerçek olarak algılamanın, bir şeyi kasıtlı bir yaratı olarak algılamaya dönüşmesi, belirli estetik hazları mümkün kılar. Ayrıca, başka bir etki daha sözkonusudur. Bir şeyin kurgusal olduğunu bir kez bildiğinizde, deneyimizin güvenli olacağını ya da en azından gerçekte olduğundan daha güvenli olacağını umabilirsiniz.

Güvenli ne demektir? Kısmen, gerçek anlamıyla tehlikesiz demektir. Gerçek bir meyhane kavgası izleyen bir kişinin suratına bir bira şişesi denk gelebilir; gerçek bir konuşmaya kulak misafiri olan bir kişinin yakalanma ve bunun utancını yaşama riski vardır. Bu durum, kitaplar ve filmler için geçerli değildir. Aslında, son bölümde de bahsedildiği gibi kurgunun en çarpıcı özelliklerinden biri, insanların en özel anlarını, yüzlerine ve vücutlarına gerçek hayatta hiçbir zaman yapamayacağınız biçimlerde odaklanarak, güvenli bir biçimde izlenilebilir kılmasıdır. Size bakmayan birinin gözlerinin içerisine bakabilmek yalnızca kurguda mümkündür.

Ayrıca, kurguda herkes güvendedir. İnsanlar kurgusal karakterlerin başına bir şey geldiğinde üzülebilir; çünkü hayal edilen olaylara onlar gerçekmiş gibi tepki gösteririz; bu bir sanı problemidir. Ancak bu üzüntü gerçek erkeklerin, kadınların ve çocukların bundan etkilenmediğinin aşikâr bilgisi ile yumuşatılır. Bu, kurgunun empati ile ilgili olan bedelini köreltir.

Hikâyeler üçüncü ve daha az belirgin bir anlamda da güvenlidir. Gerçek dünya yalnızca *vardır*; tanrının müdahalesinin her yerde var olduğuna inanmadığınız sürece, yaşamın büyük bir kısmı amaçsızdır. Telefonunuzun çalmasına uyanıp arayanın yanlış numara olduğunu görür ve bir daha uyuyamazsanız, bu kötü şanstır. Sabah bir silah görürseniz, bu, onun akşamüstü illa ki patlayacağı anlamına gelmez. Ancak hikâyelerde tesadüflere yer yoktur. İzlediğiniz bir filmde bir

karakter gecenin bir yarısında gelen bir telefon ile uyanıyorsa, bunun bir önemi vardır. Birisi, onun evde olup olmadığını kontrol ediyordur. Bu onun şeytani ikizidir! Bu yalnızca yanlış numaradır, ancak karakter bir kez uyanmışken, banyoya doğru yürür ve aynaya bakarak Bob'un kendisini hiçbir zaman sevmediğini fark eder. İnsanlar zamanlarının büyük bir kısmını uyuyarak, maillerini kontrol ederek, tuvalete giderek ve televizyon izleyerek geçirirler; ancak, bu tür aktiviteler filmlerde pek gösterilmez, çünkü bunlar genellikle yazarın amaçlarıyla ilgili değildirler. Daha deneysel yapımcılar yaşamın bu ilgi çekici olmayan kısımlarını ya da tesadüfleri vurgularlar, ama bu da kasıtlı bir tercihtir. Hikâyedeki her şeyin bir amacı olduğunu bilmemiz, umduğumuz ve hoşlandığımız şeyleri şekillendirir.

Öngörülebilirliğin bu belirli çeşidi, maalesef filmlerden aldığımız hazzın bir kısmını yok eder. Fazla güvende olma durumu sözkonusudur. Arnavutluk'ta bir gecekondu mahallesindeki çatılarda, güzel bir Danimarkalı suikastçıyı kovalarken, James Bond binadan binaya sıçrar. Bu, eğlenceli olabilir, ama *o kadar da* korkutucu değildir; çünkü filmler hakkında az çok bilgisi olan bir insan, Bond'un düşmeyeceğini bilir. O, yaralanmaz. Açılış jeneriğinden sonra, Bond'un bir suikastçıyı kovaladığı, pervazlarda dolaştığı, bir muz kabuğuna bastığı ve bağırarak caddeye düştüğü bir James Bond filmi izlemek gayet zevkli olabilirdi. Sonra, kapanış jeneriği... Bu gerçekleşmez ve bunun gerçekleşmeyeceğini biliyor olmamız, sahnenin hazzını azaltır. Bu bağlamda, çocuklar macera filmlerinden yetişkinlere göre daha fazla haz alırlar; çünkü onlar bu kuralların daha az farkındadır.

Çocuklar İçin Güvensiz

Yetişkinlerde olduğu gibi, "bir varmış, bir yokmuş" sözlerini duymak çocukların zihninde bir ışığın yanmasına sebep olur. Kurguyu gerçekten ayırabilirler. Çocuklar, Batman'in var olmadığını ama kendi arkadaşlarının var olduğunu bilirler. Masal kitaplarındaki olağanüstü olayların gerçekte ola-

mayacağını ve ejderhalar gibi masal yaratıklarının, normal doğa yasalarına tabi olmak zorunda olmadıklarını bilirler. Gerçek bir kurabiyeye dokunup onu yiyebileceklerini ama bunun hayali bir kurabiye için geçerli olmadığını bilirler. Hayaletleri, canavarları ve cadıları "hayal ürünü"; köpekleri, atları, evleri ve ayıları ise "gerçek" olarak tanımlarlar.

Psikolog Deena Skolnick Weisberg ile gerçekleştirdiğimiz bir dizi deneyde, okul öncesi çocukların bunun ötesine geçebildiklerini ve aynı yetişkinler gibi, *birden fazla* kurgusal dünyanın var olduğunu anladıklarını gördük. Çalışmamızın amacı, yetişkinlerin gerçeklik ve hayal gücünün kozmolojisiyle ilgili karmaşık bir anlayışa sahip olup olmadığını gözlemlemekti. Gerçek dünya vardır, ama aynı zamanda Batman ve Robin için de bir dünya, Hamlet için farklı bir dünya, Sopranos içinse üçüncü bir dünya vardır. Bu dünyalar birbirleriyle çapraşık biçimlerde etkileşebilirler. Örneğin, Tony de bizim gibi, Batman'in kurgusal bir karakter olduğunu düşünür; bu yolla, Tony Sopranos ve onun mafyavari ailesinin dünyası, Batman'in dünyasıyla temasa geçer.

Dört yaşındaki çocukların, bu karmaşıklıklardan bazılarını kavrayabildiklerini gördük. Batman'in, Robin'in ve Sünger Bob Kare Şort'un "hayal ürünü" olduklarını kabul ediyorlar ve Batman'in Robin'in gerçek olduğunu zannetmesini (ikisi de aynı dünyada yaşadıkları için) ve Batman'in Sünger Bob Kare Şort'un hayal ürünü olduğunu düşünmesini (bu ikisi farklı dünyalarda yaşadıkları için) anlıyorlar.

Sözkonusu olan hayal gücü olduğunda ise, çocuklar daha zekidirler; ancak, aynı zamanda kırılgandırlar. Esas sorun sanıyla, yani aklın gerçek olarak bilinen ile hayali olarak bilinen arasındaki farka aldırış etmemesiyle ilgilidir. Şimdiye kadar, silahlı bir çatışma hakkında bir metin okuyan hiç kimse kaza kurşununa kurban gitmedi; ancak yine de, gerçek olmadığını bildiğimiz şeyler için üzülebilir, hatta travma yaşayabiliriz. Bu konuyu son bölümde, hayali bir dünyayı edilgen bir biçimde tecrübe eden birinin bakış açısı ile tartıştım; ancak bu durum, kurgusal roller üstlenen biri için daha da geçerlidir. Sevdiğiniz birine gittiğinizi ve biraz rol yapacağı-

nızı söylediğinizi varsayın. "Senden nefret ediyorum. Umarım ölürsün," diye bağıracağınızı söylediniz. Onu, bunun bir deney olduğu konusunda ve cümleleri senaryo gereği söyleyeceğinize ikna ettiniz. (Ona bu sayfayı gösterdiniz.) Yine de, bence bunu söylemek de, duymak da hoş olmayacaktır; bunu yapmanızı tavsiye etmem. Daha olumlu bir örnek olarak, sahnede âşıkları oynayan aktörlerin, kimi zaman gerçekte de birbirlerine âşık oldukları söylenir. Bazen terapistler de morali bozuk kişilere mutluymuş gibi rol yapmalarını tavsiye ederler; gülümsemek ruh halinizde olumlu bir etki yapabilir. Sanı hanesine bir artı ekleyelim.

Tüm bunlar çocuklar için daha yoğundur. Beş yaşındaki çocuğunuza, ondan nefret ediyormuş gibi davranacağınız ve ona değer vermediğinizi haykıracağınız bir oyun oynamayı teklif etmek kötülüktür. Çocuklar sizin rol yaptığınızı anlarlar; ama hayali deneyimin duygusal etkisini engelleme konusunda yetişkinlerden daha fazla güçlük çekerler. Rol icabı incitme, onu gerçekten incitecektir.

Bu deneyin daha ılımlı bir versiyonunda, psikologlar küçük çocuklara bir kutu göstermiş ve onlardan bu kutunun içinde bir canavar varmış gibi düşünmelerini istemişlerdir. Daha sonra, çocuklara kutuya yaklaşma fırsatı verildiğinde, genellikle parmaklarını kutuya sokmayı reddetmişlerdir. Bu, onların kutuda canavar olduğuna inandıklarından değildir; hayali canavarın, çocuğun zihnine sanki gerçekmiş gibi hissettirecek bir etki uyandırmasındandır. Çocukların, hayal gücünün etkisi altında kalmaları çok kolaydır. Onları belirli kurgulardan uzak tutmamızın sebebi de budur. Korku filmlerinin, çocukların kâbus görmelerine sebep olabildiklerini anlamanız için, bir araştırmayı gözden geçirmeye gerek duymazsınız.

Çocuklar bu konuda yetişkinlerden farkı niteliksel değil, nicelikseldir. Bana kalırsa, canavarlı-kutu testine tabi olan yetişkinler olaydı, onlar da parmaklarını kutuya sokmadan önce bir saniyeden daha kısa bir süre bile olsa tereddüt ederlerdi. Tıpkı, dışkı şeklindeki bir şekerlemeyi yemeyi, lazımlıktan çorba içmeyi ya da musluktan yeni doldurulmuş

olsa bile, üzerinde "siyanür" yazan bir kupadan su içmeyi sevmememiz gibi.

Ayrıca, çocuklar hikâyelerin nasıl ilerlediğini bilmediklerinde daha da hassas olurlar. Deena Skolnick Weisberg, David Sobel ve Joshua Goodstein'la birlikte gerçekleştirdiğimiz bir dizi deneyde, okul öncesi çocuklara hikâyelerin giriş bölümlerini verdik ve bunlar için uygun gelişme bölümleri seçmelerini istedik. Bazı başlangıçlar gerçekçiydi; örneğin, kay kay süren bir çocuktan bahsediliyordu; bazıları ise, bir çocuğun kendini görünmez yapması gibi, fantastikti. Çocukların, yetişkinlerin yaptığı gibi, gerçekçi hikâyeleri gerçekçi bir şekilde, fantastik olanları ise gerçek dışı bir biçimde devam ettireceklerini ya da çocukların büyülü şeylere daha yatkın oldukları düşünülürse tüm hikâyeler için fantastik gelişmeler tercih edeceklerini umuyorduk. Ancak çocuklar, gerçek dışılığa *karşı* tavır alıp tüm hikâyeler için gerçekçi gelişmeler tercih ederek bizi şaşırttılar.

Çocukların bilgisiz oluşu, hikâyeleri daha az güvenli kılar. Birkaç yıl önce, ailemle birlikte *Özgür Willy 2* filmini izliyordum ve filmin bir sahnesinde, tüm karakterler batmakta olan bir salın üzerindeydiler. Beş yaşındaki oğlum Zachary heyecanlandı ve karakterlerin boğulacağını söylemeye başladı. Herkesin iyi olacağını açıkladım. Benim bunu nereden bildiğimi sordu; çünkü filmi daha önce izlememiştik. Ben de bu tür hikâyelerin nasıl ilerlediğini bildiğimi ve güzel aile filmlerinde şirin çocukların ölmeyeceklerini söyledim. Ben haklı çıktım ve artık oğlum da bunun böyle olduğunu biliyor.

Bir yıl sonra, evimize yakın bir nehirde kano ile gezerken, kanomuz ters döndü. Paniğe kapılan Zachary, bağırarak boğulacağımızı söyledi. Can yeleklerimiz vardı ve nehir yalnızca bir metre derinliğindeydi, ama o noktada *mantıksızca* davranmamıştı. Bir kişi ilahi bir varlığın hayatlarımızı önceden belirlediğine inanmadığı sürece, gerçeklik, kurgunun kısıtlamalarına sahip değildir. Hayat bir aile filmi değildir; bazen şirin çocuklar ölür.

Sadistçe ve Korkunç

Güvenlik denen şey, kurgusal deneyimleri nasıl dönüştürebilir?

Öncelikle, bu bizim başkalarının acıları ve ölümünden haz duymamıza yardımcı olur. Yolda yürüyen bir yayanın lağıma düştüğü bir kaba komedi sahnesine kahkahalarla gülebilirsiniz; çünkü adamın öleceğinden ya da sakatlanacağından endişelenmezsiniz. Eşinin ve çocuklarının üzüntüsünü düşünmezsiniz, çünkü karakterin gerçekten var olmadığını bilirsiniz.

Şiddete gösterilen tahammül artışı, video oyunlarından alınan hazda da görülür. Bunlar genellikle, uçma ve yarışma hazlarını taklit eden uçak simülatörleri ve yarış oyunlarında olduğu gibi gerçek hayatta haz alınan deneyimlerin hafifletilmiş versiyonlarını içerirler. Video oyunlarındaki şiddetin büyük bir kısmı bu şekilde açıklanabilir. Tipik bir oyunda kişinin hem heyecanlı hem de ahlaki olarak iyi bir şey yaptığı simülasyonlara dâhil olursunuz; örneğin, dünyayı saldırgan uzaylılara karşı savunmak, Nazileri öldürmek, zombileri öldürmek, Zombi Nazileri öldürmek. Bunlar güvenli şeyler olsaydı, video oyunu oynayanlar gerçek hayatta da bu tip durumların içerisinde olmak isterlerdi.

Ancak, daha karanlık hazlar da vardır. Video oyunlarının güvenli olması, insanların en kötü dürtülerinin ortaya çıkmasına olanak sağlar. Çoğu oyuncu, ara sıra takım arkadaşını alnından vurmayı tercih eder, sivilleri ezer ya da uçağı bir binanın üzerine düşürür. Örneğin 1982'de tasarlanan *Microsoft Uçak Simülatörü*'nde en kolay hedef, New York şehrindeki ikiz kulelerdi. Bir süre önce, kendi hayali dünyanızı yarattığınız bir bilgisayar oyunu olan *The Sims*'i oynarken, çocuklarım ve ben bir adamı günlerce yemeksiz ve uykusuz bırakarak, adamın çığlıklar atarak yalvarmasını ve ağlamasını izledik. Adam öldüğündeyse eğlendik.

Bu durum gittikçe daha kötü bir hal alıyor. *Grand Theft Auto* adlı oyunda hayat kadınlarını öldürebiliyorsunuz. Japonya'dan ithal edilen *Rape Lay* gibi, kötülük yapmanın öncelikli amaç olduğu oyunlar var. İnsan bu oyunları kimin oynadığını merak ediyor. Ne olursa olsun, bu oyunların gü-

venli olması, (hasara karşı güvenlidir, kanuna karşı güvenlidir, gerçek insanların endişelerine karşı güvenlidir) insanların gerçek hayatta muhtemelen gerçekleştirmeyecekleri sadistçe dürtülerinin dışa vurulmasına izin verir.

AYRICA, GÜVENLİK uzun süredir varlığını koruyan ve 1757'de David Hume tarafından çok güzel bir biçimde özetlenmiş olan kurgusal haz bilmecesini çözmemize de yardımcı olabilir:

> İyi yazılmış bir tragedyanın seyircilerinin kederden, dehşetten, gerilimden ve başlı başına can sıkıcı ve rahatsız edici olan diğer tutkulardan aldıkları haz anlaşılmaz görünüyor. Ne kadar duygulanır ve etkilenirlerse, gösteriden o kadar hoşnut kalıyorlar... Duygulandıkları oranda memnun kalıyorlar ve kederlerini açığa vurmak ve incelikli bir anlayış ve şefkatle dolan yüreklerini rahatlatmak için gözyaşlarına, hıçkırıklara, çığlıklara boğuldukları zaman onlardan mutlusu olmuyor.

Hume, tragedya izleyicilerinin normalde iyi olmayan yas, dehşet ve gerilim gibi duygulardan haz almalarına ve bu duygulara ne kadar maruz kalırlarsa o kadar mutlu olmalarına, hayret ediyor.

Düşünür Noël Carroll'ın "korku paradoksu" adını verdiği yaklaşıma geldiğinde, bu bilmece daha çözülebilir bir hale gelir. Tragedyaların aksine, korku filmleri genellikle kurtarıcı bir estetikten ya da entelektüel kaliteden yoksundur. Ancak, insanlar yine de korku filmlerinden hoşlanırlar; masum insanların zombiler, baltalı psikopatlar, sadist uzaylılar, bataklık yaratıkları, şeytani bebekler ya da hatırladığım çok eski bir klasikteki (*Rabid*) gibi, çekici bir kadının koltuk altında büyüyen bir erkeklik organı tarafından öldürülmelerini, işkence görmelerini ve yenilmelerini görmek için sıraya girerler. Son on yılda *Hostel* ve *Testere* serileri gibi, esas konusu sadist işkencenin resmedilmesi olan filmler de ortaya çıktı. Bunlar sadece belirli bir sapık topluluğuna hitap eden

filmler de değildir. Sinema salonlarında, boşanmış kadınların yeniden aşkı bulduğu nazik dramların ve bilgiçlik taslayan eşeklerin yan karakter oldukları şapşal komedi filmlerinin yanında, işkence pornosuna da rastlayabilirsiniz.

Bu bilmecenin, yalnızca ölüm ve acının nahoşluğunu geçersiz kılma yöntemimiz olmadığını aklınızdan çıkarmayın. Sorun, ondan neden bu kadar çok hoşlandığımızdır. *Hamlet* sonsuza kadar mutlu yaşasaydı, oyun bu kadar iyi olamayacaktı; Jason insanlara köpükten bir beyzbol sopasıyla vurmuş olsaydı, *On üçüncü Cuma* da bu kadar popüler bir film olmazdı. İnsanlar korku filmlerinden hoşlanırlar, *çünkü* onlar korkutucudur. En azından kan revan düzeyinde, modern filmler eskiden üretilen filmlere nazaran çok daha korkutucudur; bu da arz ve talebin bir yansımasıdır. Film ne kadar korkutucu olursa o kadar iyidir. Hume günümüzde yaşasaydı durumu şöyle özetlerdi: olumsuz duygular rahatsız edici bir virüs değildir, bir vasıftır.

Bu türden nahoşluğun çekiciliği, mutlaka cahilce olmak zorunda değildir. 2008'de *New York Times*, kapalı gişe performanslara ve mükemmel eleştirilere mazhar olan *Blasted* adlı oldukça popüler tiyatro oyunu hakkında bir tartışma başlatmıştı. Makalede, bir adamın bir başka adama tecavüz ettiği, sonra da onun gözlerini oyup yediği bir sahne tartışılıyordu. Bu oyunun izleyicileri daha yaşlı, entelektüel ve varlıklıydı; aralarında maçoluk yarışı yapan gürültücü ergen oğlanlar değildi. Ancak, yapım ekibinden hiç kimse tecavüz ve yamyamlığı azaltırlarsa oyunun daha popüler olacağına inanmıyordu. İzleyiciler sahneyi seviyordu; bu da oyunun bu kadar popüler olmasının nedenlerinden biriydi.

Burada neler olup bittiğiyle ilgili, önce Aristo tarafından ortaya atılan, sonra da Freud tarafından detaylandırılıp meşhur olan bir teori bulunmaktadır. Buna göre, belirli olaylar korku, kaygı ve üzüntünün ortaya çıkması sayesinde psikolojik bir arınma sürecini başlatır ve kendimizi daha iyi, daha sakin ve en sonunda arınmış hissederiz; bunun adı "*katarsis*"tir. İtici deneyimler yüzünden açı çekeriz; sonra da olumlu hesaplaşma sayesinde rahatlarız.

Bu durum, bazen meydana geliyor olabilir; iyice bir ağladıktan sonra kendilerini daha iyi hissettiklerini söyleyen insanlar vardır. Ancak katarsis düşüncesi, duygular hakkında zayıf ve bilimsel destekten yoksun bir teoridir. Duygusal deneyimlerin bir arınma etkisi yarattığı doğru değildir. Üzerinde daha iyi çalışılmış bir vakaya göre, şiddet içeren bir film izlemek kişiye rahatlamış ve barışçıl bir ruh hali sağlamaz; izleyiciyi uyarır. İnsanlar korku filmlerinden kendilerini olgunlaşmış ve güvende hissederek, tragedyalardan da uçarı bir ruh haliyle ayrılmazlar. Kötü hissetmenin klasik sonucu, daha da kötü hissetmektir; daha iyi hissetmek değil. Korkunun ve tragedyanın hazzı, keyifli bir rahatlama hissiyle açıklanamaz.

En Kötüsüne Hazırlıklı Olmak

Bir saniyeliğine kurguyu bir kenarı bırakıp, başka bir bilmece üzerine düşünelim: Genç hayvanlar, genç insanlar da dâhil, neden kavgalı oyunlar oynarlar? Çocuklar birbirlerini yakalayıp, yumruklayıp birbirlerini yere sermekten neden haz alırlar? Bu, yalnızca kişinin kaslarını çalıştırma arzusu değildir; eğer öyle olsaydı, şınav ya da mekik çekerlerdi. Bu, sadizm ya da mazoşizm de değildir. Haz, kavga etmenin kendisindedir; yaralamak ya da yaralanmakta değil.

Bu bilmecenin çözümü şudur; kavga oyunları, bir nevi alıştırmadır. Kavga etmek faydalı bir yetenektir ve alıştırma yapmak sizi daha iyi kılacaktır; ne kadar fazla kavgaya girerseniz, bu konuda o kadar iyi olursunuz. Ancak bir kavgada yenilirseniz, sakatlanabilir ya da ölebilirsiniz; hatta kazananların bile parmakları kırılır, burunları dağılır ve bir sürü acı çekerler. Bedeline katlanmadan nasıl fayda elde edebilirsiniz ki? Akraba ya da arkadaş olan hayvanlar buldukları zekice çözüm, dövüş yeteneklerini geliştirmek için birbirlerini kullanmaktır; böylece kimse yaralanmaz. Dövüş oyunlarının ortaya çıkmasının sebebi budur.

Genellikle, oyun güvenli bir alıştırmadır. Bir şeyi ne kadar fazla yaparsanız, o şeyde o kadar iyi olursunuz. Ancak, gerçek

hayattaki deneyimlerin bedelleri olabilir; bu yüzden, insanlar kendilerini belirli fiziksel, toplumsal ya da duygusal durumların içerisine güvenli bir biçimde dâhil edebilirler. Spor fiziksel bir oyundur; satranç benzeri oyunlar düşünsel oyunlardır; hikâyeler ve hayaller, dolaylı yoldan ve güvenli bir biçimde yeni durumları keşfettiğimiz toplumsal oyunlardır.

Oyunlarımızın çoğu zihnimizin içinde gerçekleşir; bu da, itici kurgular için duyduğumuz açlığı anlamlandırmamıza yardımcı olur. Dövüş oyunlarında, kişinin kendisini gerçek hayatta tehlikeli olacak olan durumlara atması gibi, hayali oyunlarımız da bizi gerçek olsa kimi zaman nahoş, kimi zaman berbat olacak durumlara dâhil eder. Korku yazarı Stephen King'in de belirttiği gibi, gerçek korkularımızla yüzleşmemize yardımcı olacak hayali korkular üretiriz; bu da, "direngen zihnin korkunç sorunlarla baş etme yöntemidir."

O halde, bizler en kötü senaryolara dâhil oluruz. Bu senaryoların ayrıntıları, genellikle alakasızdır. Zombi filmlerinden hoşlanmamız, bir zombi ayaklanmasına karşı hazırlıklı olma ihtiyacımızdan kaynaklanmaz. Kazara babamızı öldürsek ya da annemizle evlensek neler yapacağımıza karşı hazırlıklı olmak zorunda değiliz. Ancak bu sıradışı durumlar bile, ruhumuzu hayatın cehenneme döneceği zamanlara alıştırma görevi görür ve kötü günler için hazırlıklı olmamızı sağlar. Bu bakış açısına göre, zombi filmlerini bu denli merak uyandırıcı kılan şey zombiler değildir; zombi temasında, yabancıların bize saldırması ya da sevdiklerimizin ihaneti gibi durumların zekice kurguya aktarılmasıdır. Bizi çeken budur; beyin yemek, ekstra bir seçenektir.

Korku filmleri yalnızca bir tür alıştırmadır. Bazı insanlar hiçbir zaman dövüş oyunları oynamadıkları gibi korku filmlerinden de uzak durur. Ancak en kötüsüne hazırlıklı olmak için başka yöntemler de vardır ve her birimiz kendi zehrimizi kendimiz seçeriz. *Katliam III* gibi filmlerden hoşlanmıyor olabilirsiniz, ama kendinizi *Aşkın Koşulları*'nı (anne kanserden ölür) ya da *Başka Bir Dünya*'yı (okul servisindeki çocuklar uçuruma yuvarlanır) izleyerek, birini kaybetmenin çeşitli boyutlarını incelerken bulabilirsiniz.

Ya da otoyoldaki kazalara bakmak için duraklayabilirsiniz. Bu zaaf, Platon tarafından öngörülmüştür. Platon, *Devlet*'te, Atina'da yürürken infaz edilmiş bir grup ceset gören Leontius'u anlatır. Onlara bakmak ister ama kafasını çevirir, kendiyle bir savaşa girer ve bununla mücadele eder, sonunda cesetlere doğru koşarak gözlerine "Kendiniz için bakın sizi şeytani yaratıklar; şu çirkin manzaradan kendinize düşeni alın!" der. Cesetler yeterince gerçektir, ama Leontius onlara güvenli denebilecek bir mesafeden bakar; onlara bakma dürtüsü, bizi hayali yaralara ve hayali ölüme iten dürtünün aynısıdır.

Paul Rozin, kendimizi makul dozlardaki acıya maruz bıraktığımız başka durumları da tartışmaktadır. Baharatlardan ya da koyu kahve gibi içeceklerden elde ettiğimiz insanlara özgü hazlar vardır. Çok sıcak bir banyoda yıkanmak, saunada terlemek, bir lunapark trenindeki mide bulantısı ve korkuyu yaşamayı istemek ve iltihaplı dişe dilimizi değdirmek ya da burkulan ayağımıza bir miktar ağırlık koymak gibi, kendimize hafif fiziksel acılar vermek de bu hazlara dâhildir.

Bu "mülayim mazoşizmlerin" her biri, güvenlik egzersizleri ile açıklanabilir mi? Belki de açıklanamaz; baharatlı yiyecekler yemeye ya da sıcak banyolara girmeye neden ihtiyacımız olduğunu anlamak zordur. Kafasını duvara vuran, bunu neden yaptığı sorulduğunda da "Durduğum zaman çok güzel hissediyorum," diye cevap veren adam hakkında yapılan berbat şakada olduğu gibi, bu Rozin vakalarının daha faydacı bir açıklaması yapılabilir mi? Rozin'in kimi örneklerine bakılırsa, başlangıçtaki acıyı çekmeye değebilir, çünkü ardından elde edilen haz bu acıyı bastırır. Kaynar su dolu küvete adim atmanın verdiği acıdan hoşlanmaya başlayabiliriz; çünkü su doğru sıcaklığa geldiğinde, bu acıyı mutluluk izler.

Pek Mülayim Olmayan Mazoşizm

Henüz, kendilerini başkalarına dövdüren, işkence ettiren ve aşağılatan insanların gerçek mazoşizmini değerlendirmedik. Bunlar alışılmadık adetlerdir ve *On Üçüncü Cuma* filminden

ve acı biberden hoşlanan kişileri anlamak için üretilen bir teori, bunlara uygulanamayabilir.

Olasılıklar az değildir. Bazı mazoşistler bıkkın olabilirler; bu yüzden de ilgilerini canlı tutmak için gerekli olan, acı ve korkunun verdiği adrenalin patlamasına alışmış olabilirler ya da kendine zarar verme ve kendini sakatlama durumları düşünülürse bu, onların kendilerine zarar vermelerine neden olacak kadar umutsuz olduklarını kanıtlayan bir imdat çağrısı da olabilir. Ya da belki kimilerinin yorumlarına göre, burada garip bir tür öğrenme biçimi vardır; acı, acıyı azaltan bir opyat patlamasına sebep olur, ama bazı insanlarda, zamanla opyatlardan alınan haz, acının verdiği acıdan daha fazla olur. Bu, sıcak banyo teorisinin daha uç bir halidir.

Belki de bu, kendini cezalandırmaktır. Cezalandırma için duyulan arzu, erken ortaya çıkan evrensel bir özelliktir. Psikolog Karen Wynn ve Kiley Hamlin ile birlikte gerçekleştirdiğim bazı güncel araştırmalarda, iki yaşından küçük çocukların, başkasının topunu çalan bir kişiyi yiyeceklerini elinden alarak cezalandırdıklarını ortaya çıkardık. Ayrıca, hem laboratuarda hem de gerçek hayatta yapılan araştırmalarda, yetişkinlerin *fedakâr cezalandırma* denilen davranışlarda bulunduklarını gösteren örnekler vardır. Kötülük yapan birini cezalandırmak için, kendilerinin olan bir şeylerden (örneğin para) fedakârlık ederler. Freud mazoşizmin kendine yönelik sadizm olduğunu iddia eder. Buradaki düşünce de buna benzer; belki de aşırı mazoşizm, kişinin kendisine yönelmiş cezalandırmadır.

Buna uygun olan kurgusal bir örnek, Harry Potter serisindeki suistimal edilmiş ev cini Dobby'dir. Yanlış bir şey yaptığı zaman kendini cezalandırır: "Ah, hayır, hayır efendim, hayır... Dobby sizi görmeye geldiği için kendini ağır biçimde cezalandırmak zorunda, efendim. Dobby, bunun yüzünden kulaklarını fırının kapağına sıkıştırmak zorunda." Yine de, bu yalnızca kurgu değildir. Zekice bir çalışmada, ön lisans öğrencilerinden bir düğmeye basarak kendilerine elektrik şoku vermeleri istenmiştir. Ortaya çıkan ilginç sonuca göre, makinenin başına geçmeden önce öğrencilerden

hayatlarında işlemiş oldukları bir günahı ya da yaptıkları bir yanlışı hatırlamaları istendiğinde, kendilerine verdikleri şokun yoğunluğu artmıştır.

Aşırı mazoşizm ile gündelik mazoşizm arasındaki paralellik şudur; ikisinde de acının yoğunluğu üzerinde kurulacak bir denetime ihtiyacınız vardır. Acılı yiyecekleri seven bir kişi ağzının içinde neler olduğuna dair bir denetime sahip olmalıdır; korku filmi sevenlerin izleyecekleri filmi seçmeleri gerekir ve gözlerini kapatma ya da kafalarını çevirmekte özgürdürler. Bununla birlikte, sado-mazoşizmde (S/M) , mazoşizmi tecrübe eden kişinin, sadist partnerinin anında tepki verebilmesi için, *dur* anlamına gelecek olan bir çeşit işarete ihtiyacı vardır. Bu işarete kimi zaman, amacına da uygun olarak, "güvenlik" kelimesi denilir.

O halde, Fransız filozof Gilles Deleuze mazoşizmin gerçekte acı ve aşağılamayla değil, kararsızlık ve fanteziyle ilgili olduğunu iddia ettiği için kısmen haklı olabilir. Kontrol, hayati önem taşır ve mazoşist hazzı sıradan hazdan bu derece farklı kılan şey de budur. Rahatsız edici bir yazısında, yazar Daniel Bergner, Elvis adındaki at alıcısının, nasıl bal ve zencefille kaplanıp metal bir direğe bağlanarak ve bir kazığa geçirilerek üç buçuk saat pişirilmeyi istediğini anlatır. Bu, çok büyük bir acıdır. Bana göre, Elvis bir sabah uyanıp yataktan çıkarken ayak parmağını bir yere sertçe çarpmış olsaydı, bundan hiç hoşlanmazdı; çünkü bu, onun istediği şey değildir.

Buradaki nihai imtihan, dişçiye gitmektir. (Bir sadist ile bir dişçi arasındaki fark nedir?) Sado-mazoşizm üzerine yazılmış bir makalede, erkek arkadaşıyla uyguladıkları sado-mazoşist ilişki sırasında fazla miktarda acı isteyen, ama dişçiye gitmekten nefret eden bir kadından bahsedilir. Erkek arkadaşı, ona erotik ve mazoşist bir macera olarak bir diş muayenesi yaptırmaya çalışır ama bunu başaramaz. Dişçinin kadının seçtiği bir şey değil, kesin acı demek olduğu gerçeğinden kaçış yoktur.

Hayal Kurmak

İnsan zihni gezinir durur. Bilincimiz başka bir şeyle meşgul değilse geçmişi kurcalarız, tatillerimizi planlarız, ödüller kazanırız, tartışmalarda galip geliriz, sevişiriz ve dünyayı kurtarırız. Hayatımızın ne kadarının bunları yaparken geçtiğini tam olarak tahmin edebilmek zordur. Ancak otuz yıl önce gerçekleştirilen bir dizi araştırmada, insanlara, günün yarı yarıya belirlenmemiş zamanlarında sinyal sesi gönderilir ve onlardan sinyal sesini duydukları anda yapmakta oldukları şeyleri kaydetmeleri istenir. Uyanık oldukları zamanın yaklaşık yarısını, bir tür hayal kurma işiyle geçirmektedirler.

Beynin fonksiyonel MR işlemiyle tarandığı güncel bir deney, deneklerin tekrarlayıp duran bir iş yaparken oluşan beyin hareketlenmelerini inceleyerek, bunu daha da ileri taşımıştır. Araştırmacılar, deneklerin zihinlerinin dalıp gittiğini söyledikleri zamanda, beyindeki bölgeler arasında aktifleşen bir ağ bulmuşlardır. Araştırmacılar, beynin hayal kurma bölümündeki etkinliğin, gerekli bir koşul olduğu sonucuna varmışlardır. Bu ağ, yalnızca insanlar kasıtlı bir dikkat gerektiren işler yaptıkları zaman kapanır.

Hayal kurmak, hayali dünyalar yaratmayı gerektirir. Kendinizi ağaçlar arasında, bir kumsalda yürürken ya da uçarken düşleyebilirsiniz. Burada, sahne tasarımını biz yaparız. Ayrıca, yönetmen ve senarist olarak, yarattığımız dünyanın nüfusunu oluşturacak olan ve eğer insanlarsa, bizimle iletişim kuracak olan düşsel varlıklar tasarlarız. Bunun uç bir versiyonu şizofreni hastalığında görülür. Bu hastalıktan muzdarip olanlar, yaratma işini bilinçli olarak gerçekleştirmezler ve yarattıkları şeytanlar, uzaylılar ya da CIA gibi varlıkların gerçek özneler olduğuna inanırlar. Ancak bunun sıradan versiyonunda kişi bu bireyleri kontrol eder ve onları kendisinin yarattığını bilir; konuşma yeteneği olan her insan, kimi zaman bu yeteneğini orada olmayan insanlarla konuşarak kullanır.

Bazen belirli düşsel varlıklar ortalıkta dolaşır, bir oyuncudan, düzenli bir karaktere dönüşürler. Bu durum çocuklarda oluştuğunda, bu alternatif kişilikleri hayali arkadaşlar

ya da eşler olarak adlandırırız. Psikolog Marjorie Taylor, bu olgu üzerine herkesten daha fazla çalışmıştır. Söylediğine göre, önyargıların aksine, bu tip arkadaşlara sahip olan çocuklar ezik, yalnız ya da sınırda kişilik bozukluğundan muzdarip değillerdir. Aksine, sosyalleşme konusunda, böyle arkadaşları olmayan çocuklara kıyasla çok daha yeteneklidirler. Ayrıca, bu çocuklar kendilerini kandırmazlar. Onlar, bu karakterlerin yalnızca kendi hayal dünyalarında yaşadığını bilirler.

Uzun sureli hayali arkadaşları olan yetişkinlere pek sık rastlanmaz; ama böyleleri yok da değildir. Taylor'in keşfettiği üzere, uzun soluklu karakterlere sahip olan kitapların yazarları, genellikle bu karakterlerin kendi iradeleri olduğunu ve onların kaderleri üzerinde söz sahibi olduklarını iddia ederler.

HAYALLER FARKLI türlerde hazlar sağlayabilirler. Hayallerimiz üzerindeki muhteşem kontrolümüz, daha önce bahsettiğimiz türde acı oyunları için olanak sağlar. Hayal kuran birçok insan mazoşisttir. İnsanlar en kötüsünü; kaybetmeyi, aşağılanmayı, sevdiklerinin ölümünü düşünür. O halde, gerçek hayattaki zevkleri taklit etmenin basit bir hazzı da vardır. Hayal kurarken kafamızın içerisinde, bizim başrol oyuncusu olduğumuz, kendimize özel filmler üretiriz. Bütçe sınırsızdır, oyuncu seçme konusunda özgürüzdür, özel efektler mükemmeldir ve sansür yoktur.

Ancak bu, ortaya başka bir muammayı çıkarır. Hayallerimiz bu kadar iyiyse, neden evden çıkıyoruz ki? Niçin başka hayali hazlar ve başka gerçek hazlar arıyoruz?

Bir eksiklik, kendi yaratımımız olan hayali deneyimlerimizin, gerçek olanlardan daha az canlı olmalarıdır. Yapabileceğinizin en iyisini yapın ve dilinizi ısırmanın nasıl hissettireceğini hayal edin. Simdi gerçekten ısırın. Gördünüz mü? Bir ekrandaki gerçek resimler kendi yaratımınız olan imgelerden çok daha yoğun bir biçimde cinsel uyarılmaya, korkuya ya da tiksintiye sebep olabilir.

İkinci eksiklik ise hayal gücümdeki filmlerde, benim yönetmen ve senarist olmamdır. Bu, kötü haber; çünkü ben yetenekli bir yönetmen ya da senarist değilim. Steven Spielberg ve Pedro Almodóvar benim yapabileceğimden çok daha iyi filmler çekebilirler; Coen kardeşler benden daha iyi senaryo yazarlar. Shakespeare daha iyi oyunlar yazabilir. Onlar benim için, benim düşünebilecek kadar yaratıcı olmadığım haz veren fanteziler ortaya çıkarabilirler ya da insanlar arasında geçen heyecan verici etkileşimler ya da titizce seçilmiş, acı verici mazoşist deneyimler yaratabilirler.

Hayallerin üçüncü eksikliği ise, sınırlarının olmamasıdır. Psikolog George Ainslie'nin ortaya koyduğu gibi, hayaller "sınırlılığın yokluğundan" mustariplerdir. Bu da hayallerin mazoşist gücünü azaltır, çünkü kişi kendisini asla nahoş bir biçimde şaşırtamaz. Bu, gerçek hayattaki bir hazzı taklit etmenin eğlencesini de azaltır; çünkü gerçek hayatta elde ettiğimiz fazla sayıdaki haz, kontrolümüzün kaybolmasına sebep olur; hayallerde ise her şey kontrolünüz altındadır. Yapabileceğiniz hiçbir şey yoktur; hatalarınız, siz hata yapmayı tercih etmeniz yüzündendir; o zaman kazanmanın tadı nerede kalır?

Bu husus, klasik *Alacakaranlık Kuşağı*'nın bir bölümünde de değerlendirilmektedir. Bu bölümde, cani bir gangster ölür ve kendisini her dileğinin yerine geldiği bir mekânda bulur. Cennette olduğu için çok şaşırır ve önceleri harika vakit geçirir. Ancak hayal kırıklığına uğrar ve sıkılır; bir ay sonra rehberine sorar: "Ben cennete ait değilim, anlıyor musun? Ben öbür tarafa gitmek istiyorum." Rehber yanıtlar: "Size cennette olduğunuzu düşündürten şey nedir, Bay Valentine? *Burası* öbür taraf!" Arkadan çılgın bir kahkaha duyulur.

O halde, hayaller rüyaların tam tersidir; çünkü rüyalarda sizin hiç kontrolünüz yoktur. Bu da, bir kâbus berbat olabilse bile, güzel bir rüyanın, güzel bir hayalden daha zevkli olabileceği anlamına gelir.

Hayalleri geliştirmek için zekice hileler vardır. Felsefeci Jon Elster, kişinin bir arkadaşıyla birlikte hayal kurabileceğini ortaya koyar. Buradaki ödülün bir kısmı, arkadaşın daha

zekice senaryolar düşünebileceği gerçeğidir ama gerçek kazanç, diğer kişinin durumu kısıtlamasıdır. Kişi, diğer kişinin rakip çıkarları ve arzularıyla da uğraşmak zorundadır; bu da hazzı arttırabilecek türden bir kısıtlamadır.

O halde, kişinin kendisini sanal dünyalara, bir araba yarışı ya da uçuş simülatörünün fazlalıklardan arınmış fiziksel dünyasına ya da Second Life ve World of Warcraft oyunlarının mükemmel biçimde geliştirilmiş sosyal evrenlerine dâhil etmesi sözkonusudur. Bu gelişmiş bir hayal kurma biçimi olarak görülebilir: gerçek olmayan bir dünyada bir bireysiniz ama bu dünya kısıtlıdır, her zaman her istediğinizi elde edemezsiniz. Ayrıca, başkalarının hayali kaynaklarından da yararlanabilirsiniz; örneğin, Second Life oyununda kendim için elde etmeyi hiç düşünmediğim çeşitli deneyimler bulunuyor.

Bu dünyalar gitgide daha popüler hale geliyor, birçok ülkenin nüfusunu aşacak kadar. Uyanık oldukları zamanın büyük bir kısmını bunların başında geçiren insanlar var; ayrıca benim fikrime göre, teknoloji geliştikçe, bu durum daha fazla yaygınlaşacak. Tanıdığım bir psikolog, asistanlarından birinden bu dünyalardan bir tanesini denemesini ve bu dünyanın nasıl bir şey olduğunu, insanların orada nasıl davranışlar sergilediğini anlatmasını istemişti. Asistan hiçbir zaman geri gelmedi; sanal dünyayı gerçek olana tercih etmişti.

Hayal gücü her şeyi değiştirir. O, geleceği planlamak ve diğerlerinin zihinleri hakkında fikir yürütebilmek için evrimleşmiştir; ancak şimdi, ona sahip olmak hazzımızın esas kaynağıdır. Gerçek deneyimlerden çok daha güzel olan deneyimler yaşayabiliriz. Hayali dünyalar yaratan zihinlerden zevk alabiliriz. Ayrıca, hayal gücünün acı potansiyelini de nahoş gerçekliklerde rol almak; hem güvenli hem de korkunç olan senaryolarda zihinsel alıştırmalar yapmak için kullanabiliriz.

Bunun devamı da olacaktır. Sanal dünyalar, etkileşimli hayalleri daha çekici hale getirerek genişleyecek ve teknolojik gelişmeler gerçeklik ile hayal gücü arasındaki ayrımı belirsizleştirecektir. Bir gün *Uzay Yolu* filmindeki gibi haz

ve orgazm odaları olacak ya da en azından daha gelişmiş televizyonlarımız.

Yine de, hayal gücünün de sınırları vardır. Tutkularımız deneyim kazanmanın ötesine geçer; kafamızın dışına taşar. Bir maraton için antrenman yapan biri, yalnızca bir maraton koşusunu tecrübe etmeyi ya da bir maraton koştuğunu düşünmeyi istemez; bir maraton koşmak ister. Diğer bütün koşullar sabitken, bir uçağı uçurmak uçuş simülatöründen daha güzeldir; gerçek seks, mastürbasyondan daha iyidir; gerçek dedikodu, televizyondaki karakterler arasında geçen zekice uydurulmuş diyaloglardan daha güzeldir. Hayal gücünün hazları, hayatın önemli bir parçasıdır; ancak, tek başına yeterli değildir.

8

HAZLAR NEDEN ÖNEMLİDİR?

TÜRÜMÜZÜN TARİHİNİN BÜYÜK KISMINDA, ne televizyon, ne İnternet ne de kitaplar vardı. Atalarımızın çevresinde McDonald's yoktu, doğum kontrol hapları, Viagra, estetik cerrahi, nükleer silahlar, çalar saatler, floresan aydınlatma, babalık testleri ya da yazılı kanunlar da yoktu. Milyarlarca insan da yoktu.

Akıllarımız modern değil; acılarımızın pek çoğu, bu Taş Çağı'na ait psikolojilerimiz ve şimdi yaşadığımız dünya arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanıyor. Obezite bunun basit bir örneğidir. İnsanlık tarihinin büyük kısmında, pek çok insan için yiyecek bulmak güçtü. Birkaç yüzyıl önce bile, ortalama bir Avrupalı aile, bütçesinin yarısından fazlasını yiyeceğe harcıyordu ve çok da para tutmuyordu bu; bir on sekizinci yüzyıl Fransızının aldığı günlük kalori, günümüzde kötü beslenen bir Afrikalı vatandaşın aldığı kaloriye denkti. Yiyeceğin kıt olduğu bir dünyada, bir hayvan için yiyebildiği zaman yemesi ve yağ depolaması zekicedir ve tatlı meyve ya da taze et yeme fırsatını kaçırması intihar gibidir. Ancak şimdi birçok insan, yiyeceğin ucuz ve bol olduğu, azami lezzette olması için akıllıca üretildiği bir ortamda yaşıyor. Yemeği silip süpürmeye dönük Darwinci emre direnmek zor; birçoğumuz için imkânsızdır.

Bir diğer örnek olarak, yabancıların saldırılarına ve kışkırtmalarına – otobanda kaba davranış, İnternette çirkin yorumlar – karşı ilgisiz davranmak zekice olacaktır. Delilikten fayda gelmez. Ancak zihnimiz yabancıları düşünmek üzere evrimleşmedi; insanların hakkımızda ne düşündükleri ve bu saldırıların bizi başkalarının gözünde nasıl düşüreceği ko-

nusunda çaresizce takıntılıyız. Yol yarışları ve blog savaşları bu sebeple var.

Sonuçta, aslanların, kaplanların ve ayıların; bitkilerin, kuşların ve taşların ve şeylerin dünyasında evrimleştik. Doğal dünyadan haz aldık, memnuniyet duyduk. Pek çok modern insan, günlerini yapılandırılmış bir çevrede geçirdikçe, bu fırsatı kaçırıyor. Biolog E. O. Wilson, doğadan bu uzaklaşmanın ruh için kötü olduğunu öne sürmüştü: "Eğer doğal dünyanın bizim için ne çok şey ifade ettiğini unutursak, cennet semalarından daha aşağı ineriz." Birçok çalışma gösteriyor ki, doğal olanın sınırlı bir miktarı bile, bir pencereden dışarıya bakma şansı gibi, insan sağlığı için iyidir. Hastaneye yatırılan hastalar daha çabuk iyileşir; hükümlüler daha seyrek hastalanır; evcil bir hayvanla vakit geçirmek, otistik bir çocuktan Alzheimer hastasına varana dek, herkesin yaşamını güzelleştirir.

Bu uyumsuzluklar ilginç ve önemlidir; evrimsel psikolojide birçok araştırma ve kuramın odağında yer alır. Ne var ki, bilim insanlarının bazen ıskaladığı şey, masum izleyiciler olmadığımızdır. Bir psikoloğun labirentine atılan sıçanlar ya da sirke sokulan filler gibi değiliz. Bu doğal olmayan dünyayı biz yarattık. Big Mac'i, kremalı keki, otoyolu, İnterneti, gökdeleni, hükumeti, dini ve hukuku biz yarattık.

Bu kitap, şimdiye kadar neleri sevdiğimiz ve neden sevdiğimiz üzerineydi. Bu kısa sonuç bölümünde, hazzın özcü doğasının bazı çıkarımlarına döneceğim ve şimdi üzerinde yaşadığımız dünyaya etkisini tartışacağım.

Özcü Safsatalar

Arthur Koestler, Greenwich Müzesi'ne götürülen ve sonra oradaki en güzel şeyi söylemesi istenen, bir arkadaşının 12 yaşındaki kızının hikâyesini anlatır. Kız, en güzel eşyanın Amiral Lord Nelson'ın gömleği olduğunu söyler. Şöyle der, "Kanlı gömlek fazlasıyla güzel. Gerçekten tarihi bir insana ait, gerçek bir gömleğin üzerindeki hayli gerçek kan."

Koestler şunu yazarken iç çekişini neredeyse duyabilirsiniz: "Yer çekiminden daha çok, içimizdeki büyünün çekimin-

den kaçamayız artık." Büyü burada irrasyonel imalarla yüklü bir kelimedir, ancak belki de bu adildir. Belirli bir sandalyeyi daha rahat olduğu için tercih etmek ya da birileri güzelliğine vurulduğu için bir tablodan hoşlanmak aynı şeydir. Bu, akla yatkın geliyor. Ancak, ölü bir adamın gömleği gibi şeylerden, herhangi bir şekilde işimize yarayacakları için değil, elle tutulur herhangi bir özelliğe sahip oldukları için de değil; barındırdıkları görünmez özle birlikte, geçmişlerinden dolayı hoşlanmamız tuhaf değil mi? Gerçekten var olmayan özler! Aslında, bu kitap beslenme, cinsellik v.b. konulardaki insan ahmaklığının tarihi üzerine değil miydi? Hazzın gerçekten önemi olmaması gereken etmenlerden etkilendiği, uzun ve eski bir tartışma değil midir?

Bazı psikologlar böyle söyleyecektir. Çalışma arkadaşım Bruce Hood, Koestler'inkine benzer bir çıkarımda bulunuyor ve bu garip bağlantıların, kara kediler ve perili köşklerle ilgili endişelerle bir arada ele alınması gerektiğini öne sürüyor. Bu endişeler mantıksızdır. Hood, orijinal ve sahte olanlar üzerine tartışmasında şöyle der, "Sanat eleştirmenleri ve galeri sahipleri, bir sanat eserinin özü üzerine konuşurlarken, tamamen saçmalarlar." Günlük objelerden hoşlanma duygusunun tartışıldığı deneysel bir makalede, Hood ve meslektaşları, gerçek dünyadaki faydayla ilgili olan "rasyonel ekonomik kararları", "açıkça mantıksız yargılarla", yani, bir çocuğun bir güvenlik battaniyesine bağlılığı gibi, bir nesneyi duygusal nedenlerle kıymetlendirme durumuyla karşılaştırırlar.

İnsan mantıksızlığının gösterilmesinde yeni bir şey yok. Amos Tversky ve Daniel Kahneman tarafından yapılan ve Kahneman'a 2002 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazandıran araştırmayı düşünün. Tversky ve Kahneman, mantıki çıkarımda ve olasılığa dayalı akıl yürütmede çoğu zaman yetersiz olduğumuzu keşfettiler. Yeni bir hoparlör seti için 99,99 $ ödeyebiliriz, ama fiyat 100,00 $ olsa geçip gideriz; evde silah bulundurmanın tehlikeleri konusuna kafayı takarız, ancak yüzme havuzlarının tehlikelerine, ki daha ciddidir, aldırmayız. Kusurlarımız şaşırtıcı değil. Bizler hayvanız, me-

lek değil. Zihinlerimiz, dünya hakkında faydalı yollarla düşünmek için doğal seçilimle şekillendi, ancak evrim tatmin edicidir, iyileştirici değil. Zihnimizin, şimdi içinde yaşadığımızdan farklı bir dünya için evrimleştiğini de hatırlayalım. Öyleyse, yalnız kusurlu değil, aynı zamanda yararsız yollarla da akıl yürütebileceğimiz önermesi mantıklıdır. Psikolog Gary Marcus'un çok hoş bir biçimde belirttiği gibi, beynimiz "kötü yamalar" içermektedir.

Bunlardan biri özcülük müdür? İnsanlar, kesinlikle yanlış özcü inançları geliştirmişlerdir. Bir bakireyle cinsel ilişkiye girmek, AİDS'i iyileştirmez; İngilizce konuşan bir insanın cesedini yemek, İngilizcenizi geliştirmez. İnsan grupları, siyah ve Yahudi gibi, onları diğer gruplardan açıkça ayıran özlere sahip değillerdir. Britanya'da son zamanlarda görülen bir davada, Procter&Gamble şirketi, Pringles'ın patates cipsi olmadığını, dolayısıyla katma değer vergilerine tabi olmadığını; çünkü "patates niteliği" taşıyacak miktarda patates içermediğini iddia etmiştir. Yargıtay Yüksek Mahkemesi, haklı olarak bu iddiayı, böyle bir tarz Aristocu mantığın burada uygulanamayacağına dikkat çekerek, reddetti; Pringles'ın özü yoktur.

Öyleyse öz hakkında düşündüklerimizin çoğu yanlıştır; ancak bu genel özcü sezginin hatalı olduğu anlamına gelmez. Bu kitabın başında tartıştığımız gibi, şeylere dair derin bir gerçeklik vardır: Kaplanlar, yalnızca belli bir görünüme sahip bir hayvan türü değillerdir; kaplanların onları kaplan yapan DNA'ları ve evrimsel geçmişleri gibi, daha derin özellikleri vardır. Altın sadece belli bir rengin cevheri değildir; altını altın yapan şey, moleküler yapısıyla ilgilidir. Kişilerin de özleri vardır. Yeni doğan iki bebeği ayırt etmek güç olabilir, ama biri sizin çocuğunuzsa ve diğeri değilse, bu gerçekten önemli olan görünmez bir genetik olgudur. Özler vardır ve onlara uyum sağlamamız akıllıca olacaktır.

Nelson'ın gömleğinin üzerindeki kanın kime ait olduğuyla o kız neden ilgilensin ki? Kennedy'nin evindeki eşyalardan çıkan bir mezuraya 50.000 $ ödeyen insana ne demeli? Alıcı, Manhattan'da dekoratör olan Juan Molyneux idi; "mezurayı

satın aldığımda ilk ölçtüğüm şey akıl sağlığımdı," demiştir.

Kendine çok fazla yükleniyor bence. Eğer mezura hakkında kafası karışık olsaydı, sihirli güçlerinin olduğunu düşünmüş olsaydı mesela, yanılacaktı. Öylesine, sırf sahibinden dolayı hoşlanırsa, bu sadece zevk meselesidir. Bu ne rasyoneldir ne de irrasyonel. Eğer siz vanilyayı, ben de çikolatayı seviyorsam, aramızda bir uyuşmazlık vardır ancak hiçbirimiz irrasyonel değilizdir. Benzer şekilde, Sarah mezuraları çoğunlukla duyusal cazibeleri ve gündelik faydalarından dolayı seviyorsa ve Juan, mezuraları tarihlerinden dolayı seviyorsa; Sarah'ın Juan'dan daha zeki, daha erdemli ya da daha mantıklı olduğunu ya da bunun tersini söylemek zihin bulandırıcıdır.

Bu durum, daha genele de uygulanabilir. Alışılmadık cinsel arzuları olan bireyler üzerine araştırmasında, Daniel Bergner, bir mazoşistle mülakat yapar. Adam borsadaki işini çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmek için terk etmiş, kırklı yaşlarının ortasında bir mazoşisttir. Adam arkasından bir çalışma masasına kayışla bağlanmış, lateks bir kıyafet ve sadece ağzı açık olan bir maske giymiş bir haldedir ve mülakat, adamla birlikte olan sadist bir kadının atölyesinde gerçekleştirilir. Adamın penisine eklenen iletken bir halka, küçük bir makineye bağlanır. Sadist kadın, konuşmanın sesine göre elektrik şoku üreten, böylece Bergner'i de adamın işkencesine ortak eden, makineyi çalıştırır. Ancak Bergner, nazikçe çocukluk deneyimleri hakkında sorular sorduğunda, mazoşist sıradışı olduğunu reddeder: "Asla eşcinsel cüceler tarafından tecavüze uğramadım. Bu hayatla başa çıkmanın garip bir yolu mu? Mark McGrwire'nin yetmişinci sayısını yaptığı topu üç milyon dolara alan adamı düşünün. Kim daha tuhaf?"

Aslında, iki adamın da oldukça garip olduğunu düşünüyorum. Yine de, ikisi de hiçbir manada *hatalı* değil. Tamamen farklı şekilde bağlantılar kuran beyinleri haricinde, tamamen bize benzeyen bir tür hayal edin; doğuştan özcüler değiller ve dolayısıyla şeylerin içsel doğasına karşı duyarsızlar. Bu tür canlılar, bizim hazlarımızın çoğunu tecrübe

edemezler. Değerli nikâh yüzüklerini kolayca sahteleriyle değiştireceklerdir. İmza ya da hatıra toplamazlar; bu türün çocukları, yumuşak battaniyeler gibi güvenlik nesnelerine bağlı değillerdir. Sanat ve kurgudan, hatta mazoşizmden aynı hazzı almazlar, çünkü bu deneyimlerin altındaki insanî yaratma edimi umurlarında değildir. Böyle insanlar, bizden daha zeki, daha ahmak, bizden daha fazla ya da daha az rasyonel değildirler; sadece farklı olabilirler.

YARGILAYICI OLMAK için yeterince alan var. Mesele doğru ya da yanlış, rasyonel ya da irrasyonel değildir. Doğru ve yanlıştır. Bazı hazlar, ahlak dışıdır. Bazıları insanı acıya sürükler. Küçük çocuklarla seks yapmaktan haz duymak, akıl dışı olarak kabul edilmeseydi bile, birinin cesaretinin kırılması için bunun ahlaksız bir haz olduğunu söyleyin. Yemek sevdanız, sizi kendi bedeninize zarar vermeye ya da başkalarına ait olanları almaya itiyorsa, siz bir açgözlüsünüz ve bu da cesaret kırıcı olacaktır.

Özcülüğümüzün bir kısmı, bizi ahlak dışı şekillerde davranmaya iter. Çocukların etleri için katledilmesi ve kadın bekâretine olan çirkin takıntı gibi dehşet verici örnekleri, daha önce tartışmıştık.

Özcülük, maddi nesnelere takıntılı olmamıza ve gerçek insanların ihtiyaçlarını göz ardı etmemize de yol açabilir. Robert Frank ve Richard Layard gibi ekonomistler ve Geoffrey Miller gibi evrimsel psikologlar, çoğumuzun sahip olduğu lüks eşya edinme takıntısının toplumsal bir maliyeti olduğunu ve bu tür edinimler engellenirse ya da teşvik edilmezse toplumun daha iyiye gideceğini öne sürerler. Düşünür Peter Singer, bu tezi daha keskin terimlerle öne sürüyor; paramızı açlıktan ölen çocukların yaşamını kurtarmak için kullanmak yerine pahalı kıyafetlere ve arabalara harcadığımızda ortaya çıkan etik meseleleri sıralıyor. Özcü olmayan bir tür olsaydık, belli materyallere çok daha az değer verecektik ve belki hakiki insanlara birazcık daha fazla kıymet verecektik. Hazlarımızın bir maliyeti var.

Özleri Aramak

İnsanlar, bazı yüzeysel ve dolaysız yollarla, pahalı şişe suyun musluk suyundan daha lezzetli olduğunda ya da orijinal Chagall tablolarının sahtelerinden daha iyi göründüğünde ısrar eder; anlayış sahibi her insan bunu söyleyebilmelidir. Bu tür durumlarda, hazlarımızın derinliğinin farkında değilizdir.

Ne var ki başka alanlarda, özlere olan ilgimizin oldukça farkındayız. Bu ilgi, birçok insanın, bir sanatçı ya da hikâye anlatıcısının gizli niyetlerine olan merakında ve özellikle de bir hikâyenin gerçek mi yoksa hayal ürünü mü olduğuyla alakalı merakında kendini gösterir. Aşık olduğumuzda ortaya çıkar. Bazılarımız, birinin kaç yaşında göründüğünden ziyade, gerçekte kaç yaşında olduğuyla hayli ilgilidir; kim estetik ve Botoks yaptırmış, kim saç ektirmiş vb. konularda yoğun bir merak sözkonusudur. Genelde, insanın gerçek görünümünü gizlemeye yönelik modern girişimler, etik ve estetik açıdan canımızı sıkar ve bu durum, çeşitli fiziksel ve psikolojik iyileştirmeler hakkında hissettiğimiz rahatsızlıkta kendini gösterir.

Ya da doğanın cazibesini düşünün. Okyanuslara, dağlara ve ağaçlara yakın yaşamak için para ödüyoruz; Central Park'ın yeşilliğine bakan bir Manhattan dairesi, caddeyi görmekten çok daha değerlidir. Ofis binalarında avlular ve bitkiler var; hastalara ve sevdiklerimize çiçek veririz ve eve döndüğümüzde Animal Planet ya da Discovery Channel izleriz. Yapılandırılmış şeylerin tuhaf bir karışımı olan, insanların yerini tutan ve doğal dünyayı temsil eden hayvanlar besleriz; kedi ve köpekler, insanlara eşlik etmeleri için çoğaltıldı. Birçoğumuz, fırsat buldukça yapay çevremizden kaçmak isteriz; tırmanmaya, kampa, kanoya binmeye ya da avlanmaya gideriz.

Sözkonusu doğa olduğunda, gerçek olanı isteriz; yapaylıklardan memnun olmayız. Örneğin, çocukların ev hayvanıymış gibi davranacakları robotları üretme imkânımız vardır. Bu yönde birçok girişim olmuştur; ancak hiçbir yerde yavru köpekler, kediler hatta hamsterlara verilen türden

tepkilere ulaşılamadı. Robotlar oyuncaktır, arkadaş değil. Psikolog Peter H. Kahn Jr. ve meslektaşlarının çalışmasını bir düşünün. Doğal manzaranın canlı bir görüntüsü sağlamak için, 50 inçlik HD televizyonları öğretim üyelerinin ve çalışanların penceresiz ofislerine koydular. İnsanlar bunu sevdiler, ancak stresten kaynaklı kalp atım hızının psikolojik ölçümlerini incelediklerinde, HD TV izlemenin hiçbir kıymetinin olmadığı anlaşıldı; boş duvara bakmaktan farkı yok. Strese faydası olan şey, insanlara gerçek yeşilliğe bakan cam pencereli bir ofis vermek oldu. Sanırım hakiki doğayı arıyoruz; bunun bizim için ne kadar önemli olduğuna dair kavrayışımız, doğanın kaybı karşısında yaşadığımız endişenin altında yatan sebeplerden biridir.

Bu örnekler, en azından bazılarımızın özcülüğümüzün farkına vardığı alanların örnekleridir. Ancak dahası da var. Pek çok insan, belki de hepimiz, dünyanın bizim algıladığımızdan daha fazlası olduğunun bilinçli olarak farkındadır. Bizim bağlantı kurmak istediğimiz altında yatan gerçekliktir.

Bilimsel girişkenliğin arkasındaki motivasyonlardan biri de budur. Yıllar önce, biyolog Richard Dawkins, *Gökkuşağını Çözmek* adında bir kitap yazdı. Kitabın başlığı Keat'in, Newton'un fiziğinin gökkuşağının şiirselliğini bozduğu endişesine verilmiş bir tepkiydi. Dawkins bunun böyle olmadığını iddia etti: "Bilimin bize verebileceği korkunç merak duygusu, insan ruhunun sahip olduğu yeteneğin en yüksek tecrübelerinden biridir. Müzik ve şiirin iletebileceği güzelliklerle eş tutulacak derinlikte bir estetik tutkudur. Gerçekten de, hayatı yaşamaya değer kılan şeylerin başında gelir." Dawkins, bu sözlerle bilimin hazzından bahsediyor; bilim yoluyla, şeylerin içsel doğasıyla bağlantı kurmanın zevkinden bahsediyor.

Ne var ki, bilim çok uzun zamandır sahip olduğumuz bir kurum değildir; bazı toplumlar hâlâ bilimden yoksundur. Batıda bile, muhtemelen bilim adamından daha fazla ayak fetişisti vardır. Ancak Dawkins'in önerisi, bilimsel anlayışın kullanıcılara ya da potansiyel kullanıcılara doğru daha da

genişlemesidir. Bence, Dawkins'in yazdığı türden kitaplara karşı var olan kamusal iştah, bilimsel pratiğe katılmasa da bilimle ilgilenen ve şeylerin içsel doğasını öğrenmekten haz alan pek çok insanın da var olduğunu kanıtlar.

Bilim yine de, aşkın bir gerçekliğe ulaşmanın en popüler yolu değildir. Pek çok insan bu derdini başka türlü çözüyor. İnsanlar bilimin "korkunç merakının" hazzını, Mendel genetiğinin, periyodik cetvelin ya da elektronların dalga-parçacık ikiliğinin ayrıntıları üzerine uzun uzadıya düşünmeden elde ediyorlar. Daha ziyade, aşkın olanla temas etme arzusu, farklı bir toplumsal kurumla gideriliyor; yani, din ile.

İnsanlar, din hakkında konuştuklarında farklı şeyler kastederler. Popüler yaklaşım, dinleri, şeylerin gerçekte ne olduğuyla ilgili belirli iddialarla karakterize edilen inanç sistemleri olarak görmektir. 1871 yılında "dinin asgari tanımının," tanrılar, melekler, ruhlar gibi ilahi varlıkların varlığına inanmak olduğunu yazan antropolog Edward Burnett Tylor'ın da yaklaşımı bu yöndeydi. Böylesine inançlarınız varsa dindarsınızdır. Bunun, tüm dinlerin ortak yanlarını yakalama konusunda mantıklı bir yöntem olduğunu düşünüyorum ve son kitabım nispeten böylesine inançların nereden geldiğine dair bir araştırmaydı. Dinler, bir takım pratikler ve özgün grup bağları olarak da düşünülebilirler. Örneğin, Hristiyan olmak belli ritüellere dâhil olmak ve belli insanlarla ilişkilenmektir. Bu noktadan bakıldığında, psikolojik açıdan ilginç olan sorular, bu ritüellerin doğasına, insanların bunlara neden katılmayı seçtiğine ve insanların neden ayrı toplumsal gruplar oluşturduklarına dair sorulardır.

Ne var ki, dinin, inanç, adetler ve toplumdan daha fazlası olduğunu düşünüyorum. Tüm dinlerin paylaştığı ve sıkça *maneviyat* olarak tarif edilen söylemin de temelinde yatan bir şeyler olduğunu düşünüyorum. Bu, dünyada duyularımıza temas eden şeylerden daha fazlası olduğu düşüncesidir. Kişisel ve ahlaki önem taşıyan daha derin bir gerçeklik var. Sosyolog ve ilahiyatçı Peter Berger "gündelik deneyimlerimizin ortaya çıktığı gerçekliğe aşkın olan ve insanoğlu için son derece önemli *başka bir gerçekliğin*" olduğunda dair temel

bir önermeden söz eder. William James'in, *Dini Deneyimlerin Çeşitlilikleri* adlı kitabında yazdığına göre din, "görünmeyen bir düzene duyulan inançtan oluşur ve nihai iyiliğimiz, ona ahenk içerisinde uyum sağlamakta yatar." Bu, düşünürlerin kutsal ve dünyevi olanı tartışırken bahsettikleri şeydir: Dünyevi olan gündelik dünyadır; kutsal olan ise insanların özlem duyduğu öteki gerçekliktir.

Dinin altında yatan gerçeklik, birkaç açıdan bilimin gerçekliğinden farklıdır. Öncelikle, fizikçi Steven Weinberg'in de söylediği gibi; bilim, bize evrenin anlamdan yoksun olduğunu söyler. Başarımız ya da mutluluğumuz karşısında kayıtsızdır; ahlaki bir yönerge sunmaz. Bunun aksine, dinde ifade edilen içsel gerçeklik; anlamla veya ahlakla ve sevgiyle doludur. Ayrıca, bilim daha derin gerçekliğe dair (mikroskop gibi aletlerle) bize bir şeyler söyleyebilir ve hatta bazen (genetik uçbirleştirme gibi teknikler vasıtasıyla) onu işleyebilirken; deneyimsel bir düzeyde işleyen araçlar sunduğundan dolayı, dinin daha büyülü bir etkisi vardır.

Ritüellerin işlevlerinden biri budur. Komünyon Ayini'nde şarabın ve ayin ekmeğinin İsa'nın kanı ve bedenine dönüşmesi gibi bazı ritüellerde, daha içsel gerçeklik ya da doğaüstü şeyler, ayindeki nesneler üzerinden bir şekilde kendisini gösterebilir. Walter Benjamin ve Ellen Dissanayake gibi kimi düşünürler, bu sürecin sanatın yaratım sürecinde gerçekleşen şeylere benzediğini iddia eder. İbadet, meditasyon ya da farklı aşkın kişisel deneyimler gibi başka ayinlerde, bir kişi doğrudan içsel gerçekliğe bağlanabilir. Böylesine deneyimler, son derece önemli olabilir.

Din ve bilim, kısmen insanların aşkın olana ilgilerini tatmin etmek için var olan toplumsal kurumlardır, ancak bu ilginin kendisi bu kurumlardan daha öncelere dayanır. Örneğin, âdetlerin var olması için dine ihtiyaç yoktur; çocuklar bunları kendiliğinden yaratabiliyorlar. Bunlardan bazıları geriye dönük ilişkilendirmeler olabilir; şans getiren çoraplarımı giydiğimde beyzbol maçını kazanmıştım, şimdi bu çorapları her oyunda giyiyorum. Ancak bazıları daha derin bir inanç sistemini yansıtıyor olabilir. Folklor araştırmacısı Pe-

ter ve İona Opie, çocukların inanç sistemlerine dair yaptıkları kapsamlı araştırmalarının sonucunda, bu tarz âdetlerin yaratılmasının insan doğasının bir parçası olduğu ve çocukların "kader düzeninin, yüzeyde görünen şeylerden ibaret olmadığına dair doğuştan gelen bir bilince sahip" oldukları sonucuna vardılar.

Aynı şekilde, bazı şeylerin nelerden meydana geldiği ve bazı şeylerin nasıl oluştuğu gibi sorularla ilgilenmek için bilim insanı olmaya gerek yok. Psikolog Alison Gopnik, iki yaşına basmış yaramaz bir çocuğu inceleyerek, yeni yürümeye başlayan meraklı bir çocuğun bile "deneyler" yaptığını, insanlara ve nesnelere göre tavır aldığını ve sonuçlara dikkat kesildiğini belirtiyor. Ayrıca, gelişim psikolojisi dâhilinde, psikolog Susan Carey'in çalışmalarıyla ortaya çıkan yaygın bir hareket var; bu hareket, çocukların bilişsel gelişimini bilimsel gelişime paralel bir biçimde ele alıyor.

Ne var ki, eleştirel bakan birisi, daha genel anlamıyla çocukların dünyayı daha iyi anlamak ve işlemek arzusuna karşın, bu din-öncesi ve bilim-öncesi itkilerin güçlü bir özcülüğü ne denli yansıttığını sorgulayabilir. Ben de merak ediyorum. Okul-öncesi çağlarındaki çocukların bile, kategorilerin ve bireylerin saklı ve görünmez özlere sahip olduğuna inanan sağduyulu özcüler olduklarını gösteren ve ilk bölümde özetlenen araştırma beni ikna etti. Peki, gerçekten de bu özlerle temasa geçmeye yönelik özel bir arzuları var mı? Özcülüklerinden *haz* alıyorlar mı? Bunu söylemek için henüz çok erken.

Ne var ki, yetişkinlere dair bulgular daha açık. Dini inançları çok açık bir biçimde reddedenler bile, aşkın itkilere dair emareler gösteriyor. Daha derin bir gerçekliğin çekiciliğine kör değiller; bu çekicilik onlarda örgütlü dinin sınırlarının dışında yankı buluyor. Bunu göz önüne getirebilmek için modern zamanlardaki ünlü ateistlerin görüşlerini bir düşünün. Richard Dawkins'in, bilimsel araştırmaların aşkın cazibesi hakkında yazdığı kitaptan bahsetmiştim. Sam Harris, tek tanrılı dinlere karşı saldırılarıyla meşhurdur, ancak Budizm'i "hiçbir dogmanın yükünü taşımaksızın, bi-

lincin esas özgürlüğünü keşfetmek için sahip olduğumuz en eksiksiz metodoloji" olarak tarif ederek, Budizm konusunda oldukça heyecanlı olduğunu belli eder. *Tanrı Yüce Değildir* adlı kitabın yazarı Christopher Hitchens, "esrarengiz" olanın – bu, genellikle kutsal olanla temasa geçme deneyimiyle ilgilidir - öneminden bahsetmişti ve insanların, dini ya da doğaüstü inançları olmaksızın bunu tecrübe edebileceğini iddia etmişti. Hitchens, insanların esrarengiz ve aşkın olana bel bağladığını ve böyle duygulara sahip olamayan birine kişisel olarak güvenemeyeceğini ileri sürmüştü.

Böylece, katıksız rasyonalistler bile aşkın olana dair bu iştahı paylaşıyor. Buna kör olan bireyler arıyorsanız, yanlış türe bakıyor olabilirsiniz.

Korku ve Merakla Karışık Saygı

Aşkın olana dair bu deneyim, büyüleyici ve pek anlaşılmayan bir duygu olan korku ve merakla karışık saygı duygusuyla ilişkili olabilir.

Korku ve merakla karışık saygı (haşyet) duygusunu tetikleyen birçok neden vardır. Psikolog Dacher Keltner, klasik durumlarda bunun kutsal olanla bir karşılaşma olduğunu belirtiyor. Paul'un Şam'a giderken ilahi nurla gözlerinin kamaşması ve sonra din değiştirmesi, bilindik bir örnektir. Hinduların Bhagavad Gita kitabında daha detaylı bir aktarım vardır; burada Arjuna adlı kahraman Krişna'dan evreni görebilmek yönünde bir istekte bulunur, Krişina da ona "kozmik bir göz" verir. Böylece, Arjuna tanrılar, güneşler ve sonsuz uzayı görür: "Bunlar önceden görmediğim şeyler ve mest oldum; ancak, korku ve titreme aklımı karıştırıyor." Bu, korku ve merakla karışık saygıdır.

Zamanla, düşünürler bu duyguyu başka, kutsal olmayan deneyimlerle bağlantılı bir biçimde görmeye başladı. Edmund Burke, 1757 yılında yücelikten söz ediyordu; bu, bir şimşeğin çaktığını duyduğumuzda, bir sanat eserine baktığımızda ve bir senfoni dinlediğimizde hissettiğimiz, korku ve merakla karışık saygı benzeri bir tepkidir. Ona göre, yüce

olanı oluşturan iki unsur, güç ve bilinmezliktir. Üstelik bizim zamanımızda kapsamı daha da geniştir. Keltner, Berkeley'de Kaliforniya Üniversitesi'ndeki lisans öğrencilerinden kendi korku ve merakla karışık saygı deneyimlerinden bahsetmelerini istediğinde; öğrenciler müzik, sanat, güçlü ve ünlü kişiler, kutsal deneyimler, kimi algısal deneyimler, meditasyon ve ibadetten söz ederler. Öğrenciler, Dünya Beyzbol Serisi müsabakalarında Red Sox galip geldiğinde, son cinsellik deneyimlerinde, bir konser esnasında sahnenin önünde oluşuveren dans pistinde yukarı fırlatıldıklarında ya da LSD alıp uçtuklarında kendilerini nasıl hissettiklerini anlatırlar.

Bu deneyimlerin ortak yanı nedir? Psikolog Jonathan Haidt ile birlikte bir çalışma yürüten Keltner, fiziksel, toplumsal, entelektüel ve diğer türlü sonsuzluk özelliklerinden ve sonsuzluğun üstesinden gelmek için mücadele ettiğimiz uyuşma özelliklerinden bahseder. Korku ve merakla karışık saygı duygusunu hissettiğimizde, kendimizi küçülmüş hissettiğimizi ve bu hisse bazen eğilmek, diz çökmek ya da secde etmek gibi deneyimler eşliğinde belirli fiziksel yanıtlar verdiğimizi iddia eder. (Aziz Paul da Şam yolunda nuru görünce, yere çökmüştür.)

Korku ve merakla karışık saygı, evrim açısından bakıldığında gizemlidir. Keltner, korku ve merakla karışık saygının temelde toplumsal bir duygu olduğunu iddia ediyor; korku ve merakla karışık saygı "kolektife yönelik bir hürmet hissine" tekabül eder. Onu tetikleyen asli şey, topluluğu birleştiren güçlü insanlardır; korku ve merakla karışık saygı duygumuza ilham veren bu öteki insanlar karşısında, kendimizi küçültüp boyun eğeriz. Bu açıdan korku ve merakla karışık saygı iç-gruba karşı sadakat ve dış-grup karşısında beslenen korku ve nefret gibi toplumsal duygulara benzer. Korku ve merakla karışık saygı, toplumsal adaptasyondur.

Bu, ilginç bir hipotezdir, ancak eksiklikleri var. Öncelikle, korku ve merakla karışık saygının, Büyük Kanyon ya da empresyonist sanat eserleri ya da asit alarak kafayı bulmak gibi, bir kolektifi bir arada tutmakla alakası olmayan varlıklar ve deneyimlerde neden ortaya çıktığı net değildir. Öte yandan,

özellikle güçlü olanın bizi sürüklemesi için ayarlanmış bir duygu geliştirdiğimize dair iddiada bir bit yeniği var. Böylesine insanlar aziz değildir. Bizden istedikleri şey mutlaka topluluğun yararı için itaat ederek hizmet vermemiz değildir; istedikleri şey *onlara* itaat ederek hizmet etmemizdir. Arkadaşlarımızı, eşlerimizi, çocuklarımızı ve kaynaklarımızı isterler. Peki, neden şen şakrak bir biçimde bunları teslim etmeye razı olabiliriz? Böylesine bir tepki nasıl gelişmiş olabilir? İki insansı düşünelim; bir tanesi büyük liderin karşısında diz çöküp ona her şeyini verme eğiliminde olsun, diğeri de bunu kabul etmiyor olsun, lidere tapanın genlerinin başarılı olması, neden daha muhtemel olsun ki?

Keltner bunu çok küçümseyici bir yaklaşım olarak görürdü. Keltner korku ve merakla karışık saygıyı hayranlıkla, "insanları dönüştüren, anlamlı bir hayat sürdürmeleri ve daha büyük bir iyiliğe hizmet etmeleri için insanlara enerji veren" bir duygu olarak görüyordu. Bence, korku ve merakla karışık saygı duygusu olmasaydı dünyanın durumu daha iyi olurdu. Müstakbel liderlerin yeteneklerini ve hedeflerini soğukkanlı bir biçimde değerlendirebilseydik ve birilerine hayran olmaya meyil etmeseydik daha iyi bir durumda olurduk. Keltner, korku ve merakla karışık saygı duygusuna layık insanlar olarak, Gandhi ve Dalai Lama gibi insanları düşünüyor. Benim aklıma Hitler ve Stalin ile sayısız değersiz diktatörler, çok-eşli dini fanatikler, Makyavelci yaltakçılar geliyor; hepsi de bu psikolojik kör noktayı canı gönülden sömürmek istiyor.

Korku ve merakla karışık saygı duygusu toplumsal adaptasyon için değilse, alternatifi nedir? Keltner ve Haidt'ın çalışmalarıyla da tutarlılık arz eden, korku ve merakla karışık saygının tam olarak bir adaptasyon olmadığı, bir tesadüf olduğu fikri belirsiz bir hipotezdir. İnsanlar, şeylerin içsel özünü aramaya kapılırlar; meraklıyız ve daha fazla şey öğrenmenin ödülü bir miktar tatmindir. Gerçekten de, Alison Gopnik "Orgazm olarak Açıklama" adlı ilginç bir makalesinde, daha fazla seks için teşvikte bulunan orgazm esnasındaki tatminle, daha fazla araştırma yapmaya teşvik eden iyi bir açıklamanın sağladığı tatmin arasında bir bağlantı kuruyor.

Ancak, haddinden fazla iyi bir şeye sahip olabiliriz. Belki de, korku ve merakla karışık saygı duygusu, sistem alt üst olduğunda başımıza geliyordur; işlenmesi gereken çok fazla bilgi, fiziksel açıdan çok fazla genişlik, görünürde kutsal bir güç vardır ya da insanların ustalığı çok fazladır.

Hayal Etmek

Var olmayan dünyaları düşünme kapasitesi insana ait yararlı bir güçtür. Derin düşüncelere dalarak alternatif gelecekleri değerlendirmeye olanak tanır ki bu, eylemlerimizi planlamamız açısından olmazsa olmaz bir şeydir; yanlış olduklarını bilsek bile... Dünyayı başkalarının gözünden görmemize izin verir ki, bu da bir şeyler öğretmek, yalan söylemek ve ayartmak gibi insanlara ait edimler açısından hayati bir önem taşır. Özcülüğümüzle birleştirildiğinde ise, modern hayatımızın merkezinde yer alan hazlara yol açar.

Her şeyden önce kurgu ve sanatı mümkün kılar. Bir hikâyenin ya da bir sanat eserinin yaratıcısının hayal gücüne ihtiyaç duyduğu aşikârdır, ancak bu hitap edilen insanlar için de geçerlidir. Alternatif bir gerçeklik yaratabilecek bir hayal gücüne sahip değilseniz, kurgunun verdiği hazza da erişemezsiniz. Bir sanat eserinin verdiği haz, çoğu zaman bir yorumlayıcı atılım yapmayı gerektirir; bu, yaratım sürecinde nelerin olup bitmiş olabileceğine dair eğitimli bir tahmindir. Estetik haz, bir anlamıyla tersinden mühendislik yapmaktır; burada sözkonusu nesneyi fiziki olarak değil, zihinsel olarak parçalarına ayırıp nasıl yapıldığında bakarsınız. Hayal etme kapasitesi olmaksızın, bir tuvale baktığınızda, akıp giden çekici renklerin keyfini çıkarabilirsiniz; ancak normal insanların keyfini çıkardığı şekilde, sanattan asla keyif alamazsınız.

Hayal kurmak aynı zamanda bilimi ve dini de mümkün kılıyor; çünkü ikisi de duyular açısından mevcut olamayan gerçeklikleri inceler. Altımızda bir cehennem, üstümüzde bir cennet hayal edemeseydik ya da mükemmel bir küreyi ya da sonsuz bir uzayı düşünemeseydik, bu insan pratiklerinden geriye hiçbir şey kalmazdı. Bir sıvının şaraba benzediğini a-

ma gerçekte İsa'nın kanı olduğunu ya da bir kayanın gerçekte ufacık parçacıklardan ve enerji alanlarından oluştuğunu değerlendirme kapasitemiz olmasaydı, kaybolup giderdik. Gerçekten de şu anda yaptığımız şey, yani hayal gücümüz olmasaydı neleri kaybedeceğimizi düşünmek bile, bir hayal etme pratiğidir.

Bilimde hayalin özgün rollerinden biri de belli bir durumun hayal edilerek bilimsel bir hipotezin örneklendiği ya da sınandığı ve filozofların "düşünce deneyleri" olarak adlandırdıkları alanı olanaklı kılmasıdır. Galileo, Aristo'nun daha ağır nesnelerin daha hızlı düştüğüne dair iddiasını çürütmek için, bir çift taşın bir kuleden atılmasını da kapsayan bir düşünce deneyi kullanmıştı; Einstein da İzafiyet Teorisi'ni örneklendirmek için hareket eden bir trenle yapılan bir düşünce deneyini kullanmıştı.

Dinde, hikâyelere özellikle önem verilir; dini metinler hikâyelerle doludur. Hikâyeler, dini fikirlerin zaman içerisinde oturmasını sağlar; hikâyeler, bir dizi olgunun sıralanmasına nazaran çok daha akılda kalıcıdır. Çocukların kurgudan ve hayal ürünü olan şeylerden aldığı haz göz önünde bulundurulduğunda, bu hikâyeler, fikirlerin çocuklara hitap etmesini sağlar.

Hikâyeler din açısından başka bir rol de oynuyor olabilir. Dinde, oyunculuk misali, bir şey öyle olmadığı halde öyleymiş gibi yapılır; bu, dinde çok fazla bulunan bir unsurdur. Bununla birlikte, dini bütün insanlar, İsa'nın kanını ve bedenini tükettiklerini söylediklerinde, parmaklarıyla suçluları vuran ya da bir muzu telefon olarak hayal eden dört yaşındaki bir çocuk gibi rol yaptıklarını iddia etmek yanlıştır ve hakarettir. Dini iddialar, çoğu zaman gerçekliğe dair samimi inançlardır ve bir bilim insanının suyun moleküllerden oluştuğuna inanması gibidir; göremezsin ama doğrudur.

Ancak, dinler birçok iddia ortaya atar ve hepsi de aynı oranda ciddiye alınmamalıdır. Kendi geleneğimden bir ritüelle örnek vereyim: Hamursuz Bayramı töreninde İlyas'ın içeri girip masadan bir bardak şarap alıp içebilmesi için kapıyı açarız. Bu tamamen oyundur, bir çocuk hikâyesidir

ve sonrasında bardak boşaltılır ya da şarap şişeye dökülür. Komünyon Ayini hakkında benzer şeyler düşünen, metafizik içerimi olmayan bir ayin olduğunu düşünen kimi Katolikler belki vardır. Ya da, ibadet etme eylemini bir düşünün. Kimileri için bu kutsal bir varlıkla fiili olarak iletişime geçmektir; başka insanlar için bu, sinirlere bağlı bir istemsiz hareketten fazlası değildir. Birçok insan içinse, bu ikisinin arasında bir yere sahiptir.

Bu arada kalan örnekler özellikle ilginçtir. Buradaki durum, psikanalist Donald Winnicott'un, bebeklerin ayıcıklar ve yumuşak battaniyeler gibi geçişsel nesnelerle olan ilişkileri hakkında söylediklerini andırır. Bu nesnelerin – *bkz.* Bölüm 4 - anneyi ya da belki de sadece göğüslerini temsil ettiğini iddia ediyordu. Peki, bizzat bebekler onlar hakkında ne düşünüyor? Bunların temsili nesneler olduğunun farkındalar mı, yoksa bunların aslında anne/göğüs olduğunu mu düşünüyorlar? Winnicott'un bu konuya dair tuhaf bir fikri var: "Geçişsel nesnenin, bizimle bebek arasında, bizim hiçbir zaman 'bunu düşündün mü yoksa sana dışarıdan mı sunuldu?' sorusunu sormayacağımıza dair bir anlaşma maddesi olduğu söylenebilir. Önemli olan bu noktada bir karar beklenmemesidir. Bu soru ifade edilmeyecektir."

Başka bir biçimde ifade etmek gerekirse: Sorma. Winnicott'un fikrinin, birçok insanın dini inançları konusunda hissettikleri muğlaklığı yakaladığını düşünüyorum. Konumları tuhaf ve kırılgandır. Bilim açısından da, daha çok kimi teorik yapılanmalara dair ortaya atılan sorular vardır. Kuarklar ve Süpersicimler gerçek midir, yoksa kullanışlı birer soyutlama mıdır? Kimileri, bu sorunun sorulmamasını önerecektir.

Her ne olursa olsun, hayal ile aşkınlık arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Hayal, aşkın hazzın farklı biçimlerine varmanın aracı olarak işlev görüyor. Sadece daha derin bir gerçeklikle bağlantı kurmaya yeltenme gücüne değil, aynı zamanda bu gerçekliğin ne olabileceğini hayal etme gücüne de sahibiz.

Çocuklarda da bu güç var. Bu meseleyle ilgili en sevdiğim hikâyeyi eğitimci Ken Robinson anlatmıştı, o da hikâyeyi bir

yerden duymuş. Hikâye bir sınıftaki etkileşime dairdi. Altı yaşında bir kız çocuğu, kollarıyla bir kâğıdı sarar ve çizdiği resme dalıp gider. Öğretmeni 20 dakikayı aşkın bir süre bekledikten sonra, kızın yanına gidip ona ne çizdiğini sorar. Kız, yukarıya bakmadan "Tanrı'nın bir resmini çiziyorum," der.

Öğretmen şaşırır; "Ama kimse Tanrı'nın neye benzediğini bilmiyor."

Kız şöyle der, "Bir dakika sonra bilecekler."

NOTLAR

Önsöz

xii - Kemer üstü süsleri: Gould ve Lewontin 1979.
xiv - Psikolojinin sınırlılığı: Rozin 2006.

1. Hazzın Özü

3 Van Meegeren'in hikâyesi: Dolnick 2008, Wynne 2006.
7 Romanes'in haz ve acı hakkındaki yorumu: Aktaran; Duncan 2006.
7 Mutlu insanlar: Pinker 1997, p. 387.
7 İki ayağı üzerinde duran maymunlar: Aktaran; Jacobs 2004.
9 Yaşamın elde edilmesi: Menand 2002, p. 98.
11 Seymour'ın hikâyesi: Salinger 1959, pp. 4–5.
11 Özcülük: Felsefi temeller iiçin bakınız, Kripke 1980; Putnam 1973, 1975; psikolojik temelleri için, bakınız Bloom 2004, Gelman 2003, Medin ve Ortony 1989.
12 Lock'un özle ilgili yorumu: Locke 1690/1947, p. 26.
12 Hâlâ bir kaplan: Keil 1989.
13 İnsan yapımı nesnelerde özcülük: Bloom 1996, 2000, 2004; Medin 1989; Putnam 1975.
13 Dil ve özcülük: Bloom 2000
13 Borges'in listesi: Alıntılayan; Ackerman 2001, pp. 20–21.
14 Doğal düzenin temeli: Gould 1989, p. 98.
14 İsimlerin ağırlığı: Markman 1989.
14 Bir ırkçı değil: Gelman 2003.
15 Özcülük doğrudur: Bloom 2004; ayrıca bkz. Pinker 1997.
15 Minimal gruplar: Tajfel 1970, 1982.
16 Mitokondriyal Yahudi: Gelman 2003, p. 89.

16 Yarı İrlandalı: Gil-White 2001.
17 Oğlanların penisi var: Gelman 2003, p. 3.
18 Homeros özcü değildi: Fodor 1988, p. 155.
18 Bebeklerde genelleme: Baldwin, Markman ve Melartin 1993.
18 Çocuklarda görünüşe karşı öz: Gelman ve Markman 1986, 1987.
19 Küçük çocuklarda görünüşe karşı öz: Gelman ve Coley 1990; Graham, Kilbreath ve Welder 2004; Jaswal ve Markman 2002; Welder ve Graham 2001.
19 Köpeğin içindekiler: Gelman ve Wellman 1991.
19 Aynı tür içeriğe ortak isimler: Diesendruck, Gelman ve Lebowitz 1998.
19 Dönüşüm: Keil 1989.
20 Bir kabadayı: Gelman 2003.
20 Havuç-yiyici örneği: Gelman ve Heyman 2002.
21 Biyolojiye has özcülük: Atran 1998.
21 İnsan yapımı nesneler hakkındaki özcülük: Diesendruck, Markson ve Bloom 2003; inceleme ve tartışma için bkz. Bloom 2004
21 Oğlanların içgüdüsü: Gelman ve Taylor 2000
21 Biyolojiden sosyalleşmeye: Smith ve Russell 1984; ayrıca bkz. Hirschfeld 1996.
22 Peni örneği: Dennett 1996.
22 Dirimselci çocuklar: Inagaki ve Hatano 2002.
22 Axe: Emma Cohen'den gelen mail, June 11, 2009.
23 Sterilizasyon ve değer: Newman, Diesendruck ve Bloom.
23 Göz teması yok: http://www.happiness-project.com ("darshan" hakkında arama).
24 Bir tampon olarak yeniden doğmak: Hood 2009.
24 Yamyamlığın soylu bir formu: Kass 1992, p. 73.
24 Niteliğin aktarımı: Sylvia ve Nowak 1977.
25 Dalai Lama'yı aramak: Bloom ve Gelman 2008.
25 Deneme prosedürünün hikâyesi: Gould 1941 ve Wangdu 1941; alıntılar; Gould, p. 67, and Wangdu, p. 18.
27 Psikolojik fenomenlerin sorgulanmasının zorluğu: Cosmides ve Tooby 1994.

27 Yalnızca bir psikoloğun soracağı sorular: James 1892/1905, p. 394.

2 . Ağzının Tadını Bilenler

29 Meiwes ve Brandes'in Hikâyesi: L. Harding, "Victim of cannibal agreed to be eaten,"The Guardian, December 4, 2003.

30 Yamyamlık insanları birbirine yaklaştırır: Smith 1995.

30 Dahmer'in endişe mülakatı: Smith 1995.

32 Memede kırmızıbiber: Rozin ve Schiller 1980.

32 Hepçiller olarak insanlar: Rozin 1976.

32 Süper tat alıcıların beğenileri: Bartoshuk, Duffy ve Miller 1994.

33 Beslenme tercihlerini açıklamak: Rozin ve Vollmecke 1986.

34 İdeal beslenme teorisi: Harris 1985.

35 Yiyecekten ani kaçınma: Rozin 1986.

36 Beslenme tercihleri konusunda ebeveyn ve çocuklar arasında çok az bir benzerlik var: Birch 1999, Rozin ve Vollmecke 1986.

36 Akranlardan sosyal öğrenme: Harris 1998.

37 Bebeklerin kendilerine benzeyenlerden beslenmeyi öğrenmesi: Shutts vd. 2009.

37 İnsanların tadı domuz konservesi gibi: Theroux 1992.

38 Böcekler neden mide bulandırıcıdır: Harris 1985, p. 154.

38 Çürümüş ete karşı bir tepki olarak evrimleşmiş iğrenme duygusu: Pinker 1997.

38 Hayali bile kusturmaya yeter: Darwin 1872/1913, p. 260.

39 İğrenmenin gelişimi: Bloom 2004; ayrıca bkz. Rozin ve Fallon 1987.

39 Çocuklara köpek dışkısı vermek: Bkz. Rozin, Haidt ve McCauley 2000.

39 İçmek için uygun değil: Siegal ve Share 1990.

39 Miller'ın müşkülpesent çocukları: Miller 1997.

40 Yetişkinlere iğrenç şeyler yedirmek: Smith 1961.
41 Bir efsane olarak yamyamlık: Arens 1979.
41 Arzu edilebilir bir yiyecek olarak et: Rozin 2004.
41 Bebeklerin tadı çok hoş: Hrdy 2009, p. 234.
42 Yamyam olmanın iki yolu: Lindenbaum 2004.
42 Babadan bir fırt almak: "Keith Richards says he snorted his father's ashes," April 4, 2007, http://www.msnbc.msn.com/id/1793369.
43 Yamyam diyaloğu: Harris 1985, p. 206.
45 Siz yediğiniz şeysiniz: Nemeroff ve Rozin 1989.
45 Katoliklere karşı kara iftira: Rawson 1985.
45 Etimi ye; kanımı iç: John 6:54 (King James Version).
45 Sevimli, aç canavarlar: Sendak 1988.
45 Plasenta tarifi: İnternette bulmak için, arayınız; "Want a slice of placenta with that?"
46 Televizyonda akşam yemeği oalrak plasenta: Hood 2009.
46 Muti için öldürme: Taylor 2004.
47 Albinoları öldürmek: J. Gettleman, "Albinos, long shunned, face threat in Tanzania," *New York Times*, June 8, 2008.
47 Gandhi'nin karnındaki hayvanın ruhu: Coetzee 1995.
47 İktidarsızlığın çaresi: McLaren 2007.
47 Et ve erkeklik: Rozin 2004.
47 Şişe suya bir yılda 15 milyar $: Fishman 2007.
48 Doğal yapaydan üstündür: Rozin 2005.
48 Doğal yiyeceklerin problemi: Pollan 2006, pp. 96–97.
49 Belirli zevklerin açıklaması olarak masraflı gösteris: Cowen 2007, Frank 2000, Miller 2009.
49 Nevin'in doğru şişeyi bulma çabası: Fishman 2007.
51 Düşünceler beğenileri etkiler: Bkz. Lee, Frederick ve Ariely 2006.
51 Coca Cola, Pepsi ve beyin: McClure vd. 2004.
52 Şarap deneyi: Bkz. Lehrer 2009.
52 Köpek mamasından hoşlanmak: Aktaran: Bohannon 2009.
54 Bira deneyi: Lee, Frederick ve Ariely 2006.
55 Beyindeki şarap: Plassmann vd. 2008.

55 Peynir mi vücut kokusu mu?: de Araujo vd. 2005.
58 Mazoşist tarif: Michaels 2007.
58 Mülayim mazoşizm: Rozin ve Vollmecke 1986.
59 Yemek ve insanlık: Kass 1994.
59 Arabada yemek: Pollan 2006.
60 Ahlak görgü kuralının yerini alıyor: Appiah 2008, Pinker 2008. Alıntı; Appia 2008, pp. 245-46.

3 . Yatak Aldatmacaları

63 Yatak aldatmacaları: Doniger 2000
64 Yatak aldatmacası korkusu: Örnek; McEwan 2005.
65 Lavan'ın yatak aldatmacası: Genesis 29:25 (King James Version).
65 Yahudi evlilik ritüelleri: Murray Reiser'a bu konuyu bana hatırlattığı için teşekkür ederim.
67 Erkek kurbağanın seks stratejileri: Dekkers 2000, alıntı; Doniger 2000; Doniger'in alıntısı; Doniger 2000, p.130.
68 Ebeveyn yatırımı: Trivers 1972, Clutton-Brock 1991; bkz. Diamond 1998.
70 İnsan cinselliği: Diamond 1998.
71 Cinsel psikolojide cinsiyet farklılıkları: Bkz. Pinker 2002.
73 Gizli yumurtlama: Bkz. Miller, Tybur ve Jordon 2007 erkeklerin dişilerin yumurtlama zamanına karşı *bir miktar* duyarlılığı olduğu yönünde kanıtlar vardır.
73 Gizli yumurtlamanın evrimi hakkında teoriler: Diamond 1998.
74 Yüzler beyni aydınlatır: Aharon vd. 2001.
74 bebekler sevimli yüzleri sever: Langlois, Roggman ve Reiser-Danner 1990; Slater vd. 1998.
74 Güzellik rastlantısaldır: Darwin 1874/1909.
75 Bir yüzü çekici kılan nedir: Bkz. Rhodes 2006.
75 Ortalama yüzler güzel görünür, bebekler için bile: Langlois ve Roggman 1990; Langlois, Roggman ve Reiser-Danner 1990.

75 Bazı çekici yüzler ortalama değildir: Perrett, May ve Yoshikawa 1994.

75 Görünüm erkekler için daha da önemlidir: Buss 1989.

75 Çekicilik konusunda erkeklerle kadınlar aynı fikirdedir: Langlois vd. 2000

76 Yumurtlayan kadınlar hiper-erkek yüzlerini sever: Johnston vd. 2001, Jones vd. 2008, Penton-Voak vd. 1999.

76 Sopanın ucunda tahrik edici bir kafa: Boese 2007.

77 Ayak fetişistleri: Bergner 2009.

79 Seksi, ter kokulu tişörtler: Wedekind ve Füri 1997.

79 Sınıfta karşılaşılan kadınların çekiciliği: Moreland ve Beach 1992.

79 Salt maruz kalma etkisi: Zajonc 1968.

79 İlgi ve çekicilik: Kniffin ve Wilson 2004.

80 Çekici bir gülümseme: Rhodes, Sumich ve Byatt 1999.

80 Erkek mi dişi mi?: Freud 1933/1965, p. 141.

81 Bebekler dişi ve erkek hakkında ne bilir?: Miller, Younger, ve Morse 1982; Quinn vd. 2002.

81 Çocukların cinsiyet klişelerini kavrayışı: Martin, Eisenbud, ve Rose 1995; bkz. Gelman 2003.

81 Oğlanlar adası; kızlar adası: Taylor 1996.

82 Mülakat çalışmaları: Bkz. Gelman 2003.

82 İncil'de cinsiyet rollerinin değişimi: Deuteronomy 22:5.

82 Çocukların cinsiyet rollerinin değişimini onaylamaması: Levy, Taylor ve Gelman 1995.

83 Erkek ve kız kardeş arasında ensest: Haidt 2001.

84 Seksi kardeşiniz için kaygılanmayın: Pinker 1997.

84 Senin çıplaklığın: Leviticus 18:10 (translation by Alter 2004).

85 Akraba olmasanız bile cinsel sakınma mümkündür: Ibid.

85 Libidoyu ne öldürür?: Lieberman, Tooby, ve Cosmides 2007.

87 Erkekler hangi çocuğun kendi genlerini taşıdığı konusunda yanılıyor: Anderson 2006.

87 Üvey baba riski: Daly ve Wilson 1999.
88 Bebekler babaya benzemeli: Christenfeld ve Hill 1995.
88 Babaya benzemek iyi bir fikir değildir: DeBruine vd. 2008, Pagel 1997.
89 Cinsellik konusunda iyi talihe sahip olmak: "Don't ask the sexperts," September 26, 2007, Slate.com: http://www.slate.com/id/2174411.
91 Sahte bakireler: Cowen 2007.
91 "Bakire şifası": Hood 2009.
92 Darwin'in listesi: Desmond ve Moore, 1994.
92 Darwin'in sevgisi: Quammen 2006.
94 Kibarlığın önemi: Buss 1989.
94 Tavus kuşu kuyruğunun açıklaması: Cronin 1991.
95 Cinsel seçilim ve insan zihni: Miller 2000, alıntı; p. 5.
96 Neden patates değil?: Miller 2000, p. 124.
96 Neden *Battlestar Galactica* değil?: Cowen 2007.
97 Daha iyi bir penisin evrimleşmesi: Miller 2000
98 Gerçek aşkın stratejik avantajı: Pinker 1997, pp. 418, 416.
99 Aşk ve bağlılık sistemleri: Fisher 2004.
99 Bir annenin bebeğine karşı duyduğu bağ: Mayes, Swain ve Leckman 2005.
100 İkizlerin çekiciliği: Wright 1997.
100 Singer'ın kazara gerçekleşen yatak aldatmacası: Pinker 1997; insanları nasıl düşündüğümüzle ilgili benzer bir açıklama geliştirir.
102 Capgras Sendromu: Ramachandran ve Blakeslee 1998.
102 Erkeksi ve yakışıklı bir çift: Feinberg ve Keenan 2004, p. 53. Ryan McKay'e bilgilendirdiği için teşekkürler.

4. Yeri Doldurulamaz

103 Paranın alamayacağı şeyler: Walzer 1984.
103 Tabulaşmış mübadeleler: Fiske ve Tetlock 1997, Tetlock vd. 2000
104 Hastane yöneticisi: Tetlock vd. 2000
104 Paranın özel oluşu: Ariely 2008.

104 Alışveriş sistemleri: Fiske 1992; tartışmalar için, bkz. Pinker 2002.

106 Maymunların mübadelesi: Chen, Lakshminaryanan ve Santos 2006.

108 Kullanılmamış hediye çekleri: Tahmini rakam için, bkz.: http://www.consumersunion.org/pub/core_financial_services/005188.html.

111 Bahşetme etkisi: Kahneman, Knetsch ve Thaler 1990, 1991.

111 Düğün hediyesi araştırması: Brehm 1956.

112 Bir şeye ne kadar uzun süre sahip olursanız, onu o kadar çok seversiniz: Strahilevitz ve Loewenstein1998.

112 Tercihlerimizin sevdiğimiz şeyi neden etkilediği hakkında teoriler: Bem 1967, Festinger 1957, Lieberman vd. 2001, Steele ve Liu 1983.

112 Çocuklarda ve maymunlarda Brehm etkisi: Egan, Santos ve Bloom 2007; basında, Egan, Bloom, ve Santos; tartışmalar için, ayrıca bkz. Chen 2008, Chen ve Risen 2009, ve Sagarin ve Skowronski 2009.

112 – Bir nesneyi değerli kılan nedir?: Frazier, Gelman, ve Hood 2009.

113 Kennedy'nin eşyalarının açık artırması: C. McGrath, "A Kennedy plans a tag sale, so Sotheby's expects a crowd," *The New York Times*, December 1, 2004.

114 Shakespeare'in keresteleri: Pascoe 2005.

114 Napoléon'un ağacı ve penisi: Pascoe 2007.

114 Foer'in koleksiyonu: Foer 2004.

114 Bulaşıcı sihir: Frazer 1922, pp. 37–38.

115 Ünlü insanların organları: Pascoe 2005, p. 3.

116 Ter ve kir: Hood 2009.

117 Kazak deneyi: Newman, Diesendruck ve Bloom.

117 Çekici bir insanın dokunuşu: Argo, Dahl ve Morales 2008.

118 West'in evinin yıkımı: Hood 2009.

118 Hitler'in kazağı: Rozin, Millman ve Nemeroff 1986.

118 İstenmeyen nesnelerin açık artırmasında uzman: arayınız; G. Stone, "'Murderabilia' sales distress victim's

families," August 15, 2007, ABC News Online: http://abcnews.com.

119 Berkeley'in nitelik üzerine düşünceleri: Berkeley 1713/1979, p. 60.

120 Bebeklerin katılımı: Wynn 1992; tartışma için, bkz. Wynn 2000, 2002 ve ilgili çalışmalar için, Xu 2007.

121 Çocukların söyledikleri ilk kelimedeki tekillik tercihi: Bloom 2000; ayrıca bkz. Macnamara 1982.

121 *Doh*?: Bloom 2000

121 Kopyalama makinesi deneyi: Hood ve Bloom 2008.

122 Çocuklar sıra dışı makinelere inanırlar: DeLoache, Miller ve Rosengren 1997.

122 Hamster kopyalama: Hood ve Bloom.

125 Bluie'nin hikâyesi: Gopnik 2006, p. 262.

126 İnsanların insanbiçimciliği: Guthrie 1993.

127 Aydaki yüzler: Hume 1757/1957, p. 29.

127 Toplumsal zekânın aşırı ilerlemesi: Boyer 2003, p. 121.

127 Geçişsel nesneler üzerine Winnicott'un düşünceleri: Winnicott 1953.

127 Japon ve Amerikalı çocukların bağlılık nesneleri: Hobara 2003.

128 Bağlılık nesnesi deneyi: Hood ve Bloom 2008.

128 Çocukların bağlılık nesneleri: Lehman, Arnold ve Reeves 1995.

128 Bağlılık nesnesi Billy: Hood 2009.

5 . Performans

131 Bell deneyi: G. Weingarten, "Pearls before breakfast," *Washington Post*, April 8, 2007.

134 Züppe Catherine: Koestler 1964, alıntılar pp. 403, 408.

135 Van Meegeren'in hikâyesi: Dolnick 2008, Wynne 2006.

136 Greta Garbo: Dutton 2008.

137 Bir gizem olarak müzik: Darwin 1874/1909.

138 Mekranoti şarkıcıları: Levitin 2008.

138 Tanrı'nın delili olarak müzik: Vonnegut 2006.

138 İnsan dışındaki canlılar müzikten hoşlanmaz: McDermott ve Hauser 2007, Levitin 2008.

138 Bebekler müzikten hoşlanır: Trainor ve Heinmiller 1998, Trehub 2003.

139 Beyin hasarı sizi müziğe karşı kayıtsız kılabilir: Sacks 2007.

139 Peynirli kek olarak müzik: Pinker 1997, alıntılar s. 534, 525.

139 Olası bir adaptasyon olarak kurgu: Pinker 2007.

139 Müzik ve dil arasındaki benzerlikler: ayrıca bkz. Lerdahl ve Jackendoff 1983.

140 Adaptasyoncu bir müzik teorisi: Levitin 2006, 2008.

140 Senkronun etkileri: Chartrand ve Bargh 1999, Wiltermuth ve Heath 2009.

142 Müzikal zevkleri anne karnında oluşturmak: Lamont 2001.

143 Ters çevrilmiş U: Berlyne 1971.

143 Yaş ve müzik tercihi: Sapolsky 2005, alıntı p. 201; ilgili bir çalışma için, bkz. Hargreaves, North, ve Tarrant 2006.

144 Müzikal tercihler ve sosyal bağlanma: Levitin 2006.

144 Ebeveynlerimizin müziğinden kaçınmak: Cowen 2007, p. 67.

145 Deneysel estetik: Bkz. Silva 2006.

146 Temsil olarak resim: Pinker 1997.

146 Maymun pornosu: Deaner, Khera ve Platt 2005.

147 Resmi ilk görüşte isimlendirmek: Hochberg ve Brooks 1962; ayrıca bakınız Ekman ve Friesen 1975.

147 Bebekler resimleri anlıyor: DeLoache, Strauss ve Maynard 1979.

147 Resmi kapmaya çalışmak: DeLoache vd. 1998.

148 Temsilleri gerçeklik olarak görmek: Rozin, Millman ve Nemeroff 1986.

148 Resmi doğrarken duyulan kaygı: Hood vd. yayınlanmamış çalışma.

148 Bebeklerin resmine ok fırlatmak: King vd. 2007.

148 Salt maruz kalma ve empresyonist resimleri sevmek: Cutting 2006.

149 Bir resmi ve fiyatını biçimlendirmek: Cowen 2007.

150 Sanatın nasıl yaratıldığını önemsiyoruz: Dutton 2008.
150 Cinsel seçilim ve sanatın kökeni: Miller 2000, 2001.
150 Karşı cinsi büyülemek uğruna: Darwin 1874/1909, p. 585.
152 İnsanlar tavus kuşu değildir: Hooper ve Miller 2008.
153 *Sofi'nin Seçimi*: Styron 1979.
154 Kimse faydayı düşünmez: James 1890/1950, p. 386.
155 Tarihsel anlamda sanat: örn., Danto 1981; Davies 2004; Levinson 1979, 1989, 1993.
155 Performans olarak sanat: Dutton 1983, p. 176.
156 Çocukların çizimleri: Bloom 2004, Cox 1992, Winner 1982.
156 Çocuklar sanatı adlandırırken geçmişe duyarlıdır: Bloom 2004, Bloom ve Markson 1998, Preissler ve Bloom 2008.
157 Benjamin ve Malraux'nun orijinaller üzerine görüşleri: alıntılayan; Kieran 2005.
158 *Herkes* Pollock gibi çizer: Yenawine 1991.
158 Çaba ve beğeni: Kruger vd. 2004.
159 IKEA etkisi: Norton, Mochon ve Ariely 2009.
160 Marla Olmstead: Olaylar *Benim Çocuğum Bunu Çizer* filminde de anlatıldı. Tartışmalar için bkz, Fineman 2007.
161 Sanatı karakterize eden çeşitli özellikler: Dutton 2008.
161 Tıpatıp benzeyen nesneler: Danto 1981.
161 Çocuklar neyin sanat olduğunu düşünür?: Gelman ve Bloom 2000; ayrıca bakınız Gelman and Ebeling 1988.
161 Hayvanların yaptığı sanat, sanat değildir: Dutton 2008.
162 Performans teorisine bir karşı örnek olarak Rodin's eskizleri: Kieran 2005.
163 Sanat olarak çocuk düşürme: R. Kennedy, "Yale demands end to student's performance," *New York Times*, April 22, 2008.
163 Manzoni'nin dışkı kavanozları: Dutton 2008.
164 Bir kavanoza dışkı yapmak zordur: Dutton 2008.
164 Sanatın ne olduğundan nasıl olduğuna doğru: Menand 2009.

165 *Sanat* oyununda sanat üzerine: Reza 1997, pp. 3, 15; discussed in Bloom 2004.

165 Heykeli değil kaideyi kabul etmek: S. Jones, "Royal Academy's preference for plinth over sculpture leaves artist baffled," *The Guardian*, June 15, 2006.

167 Kabarık saçla Einstein olunmaz: Dolnick 2008, p. 291.

167 Bannister'in başarısı: Gladwell 2001.

168 Hızlı parmaklar: Dutton 1983.

168 Çabanın saflığını ihlal: Gladwell 2001; ayrıca bkz. Sandel 2007.

168 Hile olarak Steroidler: Jarudi 2009.

169 İçgüdüsel muhafazakârlık: Jarudi 2009; Jarudi, Castaneda ve Bloom.

170 Eşsiz ve çok önemli olan, amaçları paylaşma kapasitesi: Tomasello vd. 2005.

170 Fair kendi matematiksel tahminleriyle boy ölçüşüyor: http://fairmodel.econ.yale.edu/rayfair/marathl.htm.

171 İnsan üstünlüğünün bir örneği olarak *Guinness Rekorlar Kitabı*: Dutton 2008.

171 Dünya Tavada Peynirli Tost Yeme Yarışması: Cowen 2007.

172 Güzelliğin sorunları: Danto 2007; bu konuyla ilgili tartışmaları için Jonathan Gilmore'a teşekkürler.

172 Estetik zevkin bir kaynağı olarak surat çarpıtma oyunu: Kieran 2005.

172 Surat çarpıtma oyunu kuralları: http://en.wikipedia.org/wiki/Making_a_face.

6. Hayal Gücü

173 Zaman yönetimi çalışmaları: Gleick 2000

173 Televizyon izlemeye günde dört saat: From neilsonmedia.com: http://en.us.nielsen.com/main/insights/nielsen_a2m2_three.

174 Avrupalıların gerçek dışına takıntısı: Nettle 2005.

174 *Friends* arkadaşlara karşı: Melanie Green: http://www.unc.edu/~mcgreen/research.html.

174 Birer yan ürün olarak hayali hazlar: Pinker 1997.

175 Çocuklarda taklit ve oyun: Harris 2000

175 Dört yaşındaki çocuklar taklidi anlıyor: bkz. Skolnick ve Bloom 2006a

175 Bebeklerde taklit: Onishi, Baillargeon, ve Leslie 2007.

176 Darwin'in çocuğu: Darwin 1872/1913, p. 358.

176 Oyun selamı: Bekoff 1995.

177 Bir yaşındaki çocukların yanlış inancı: Onishi ve Baillargeon 2005.

179 *Friends* dizisinde meta-temsiller: Zunshine 2006, p. 31.

180 Hipotezleri ileri fırlat: Nuttall 1996, p. 77.

181 Meta-temsiller ve taklit: Leslie 1994; ayrıca bkz. Harris 2000

182 Chomsky'nin dil üzerine düşünceleri: örn, Chomsky 1987; özeti için, bkz. Pinker 1994.

183 Çince *Ağlatan Oyun*: Doniger 2000

183 Evrensel temalar: McEwan 2005, p. 11; ayrıca bkz. Barash ve Barash 2008.

183 İnsani farklılıkların önemi: James 1911, p. 256.

184 Anna Karenina bilmecesi: Radford 1975; diğer felsefi değerlendirmeler için, bkz. Gendler ve Kovakovich 2005, Morreall 1993, Walton 1990.

185 Psikologlar gerçekliği araştırmak için kurguyu kullanıyor: Nichols 2006.

186 Bir hikâyeye gerçek muamelesi yapmak: Green ve Donahue 2009.

187 Robert Young bir doktor gibi davranıyor: Real 1977.

187 Güvende ama korkmuş: tüm örnekler için; Gendler 2008.

188 Sanı düşüncesi: Gendler 2008, 2009.

188 İnsanlar ne yapmaktan hoşlanmaz: Rozin, Millman ve Nemeroff 1986;

Nemeroff ve Rozin 2000 (silah deneyi yayımlanmadı).

189 Zihinlerimiz yalnız kaldığımızda seyahate çıkıyor: Mason vd. 2007.

189 Lin Yutang'dan alıntı: Tamar Gendler'a teşekkürler.

190 Kurguya nakledilmek: Gerrig 1993, Green ve Brock 2000

190 Birinci kişiler üzerinden psikolojik araştırmalar: yeniden incelendi; Coplan 2004.

190- *Jaws*'ta empati: Carroll 1990.

190 Kurguda empati gerçek hayattakine benziyor: Coplan 2004.

191 Dedikodunun önemi: Dunbar 1998.

191 Bizim olmadığımız dünya: Weisman 2007.

191 Kurguda kasıtlı telaşlanma: Zunshine 2006, p. 26.

191 Prestijin evrimsel önemi: Henrich and Gil-White 2001.

192 Zihin teorisinin uygulama alanı olarak kurgu: Zunshine 2006.

192 Toplumsal uzmanlık elde etmek için kurgu: Mar ve Oatley 2008.

192 Gerçek dünyanın sorunlarını çözmeyi öğrenmekte kurgu: Dutton 2008; Pinker 1997, alıntı p. 543.

192 Ahlaki değişimleri motive eden hikâyeler: Bloom 2004, Nussbaum 2001.

193 Trajedinin hazzı üzerine Johnson'un yorumu: Alıntı; Nuttall 1996.

195 Düşüncenin ifadesi bağlamında gelenekler: Zunshine 2008.

195 Röntgencilik: McGinn 2005, p. 55.

7. Güvenlik ve Acı

197 Beyin ameliyatı görüntüleri: Haidt, McCauley ve Rozin 1994.

198 Lagaluga: E. Leonard, "Easy on the hooptedoodle," *New York Times*, July 16, 2001.

198 Kelimeleri unutmak: Wright 2007, p. 280.

198 En iyi büyük ekranda izlenir: McGinn 2005.

199 Nozick'in deneyim makinesi: Nozick 1974.

199 Hikâye olduğunu bilmediğiniz hikâyede karakter olmak: Bunlar kısmen şu filmlerin temasıdır; *Total Recall*, *The Game* ve *The Truman Show*.

201 Muz kabuğu: Daha geniş bir tartışma için bkz. Dale 2000.

203 Banda alınmış ağlama sesleri: Jacobs 2004, p. 46.

203 Televizyon programları daha zekice bir hale geldi: Johnson 2005.

204 David Copperfield'in kitaplardan elde ettikleri: Carroll 2004, p. 48, alıntılayan; Dutton 2008.

206 Çocuklar neyin kurgu neyin gerçek olduğunu bilir: Bkz. Skolnick ve Bloom 2006a.

206 Birden fazla kurgusal dünya: Skolnick ve Bloom 2006b.

208 Gülümsemek sizi mutlu eder: Soussignan 2002.

208 Kutudaki canavar: Harris vd. 1991.

209 Yetişkinlerin hayali siyanürü içmeyi reddetmeleri: Rozin, Markwith ve Ross 2006.

209 Çocukların hikâyelerin işleyişini algılayışı: Weisberg vd.

211 *Rape Lay*: Alexander 2009.

211 Açıklanamayan bir haz: Hume 1757/1993, p. 126.

212 Korku paradoksu: Carroll 1990.

212 İşkence pornosu: Edelstein 2006.

213 *Blasted*: Patrick Healy, "Audiences gasp at violence; actors must survive it," *New York Times*, November 5, 2008.

213 Katarsisteki sorun: McCauley 1998.

214 Hayvan oyunu: Burghardt 2005.

215 Güvenli alıştırma olarak korku filmleri: Bu öneri büyük ölçüde Denison'dan etkilendi.

215 Direngen zihnin baş etme yöntemi: King 1981, p. 316.

216 Platon'un seyircisi: Danto 2003.

216 Mülayim mazoşizm: Rozin ve Vollmecke 1986.

217 Bir imdat çağrısı olarak kendini yaralama: Hagen.

217 Opyat patlaması: Berns 2005.

217 Ceza veren bebekler: Hamlin, Wynn ve Bloom.

218 Fedakar cezalandırma: Fehr ve Gächter 2002.

218 Sadizmin bir biçimi olarak mazoşizm: Freud 1905/1962.

218 Kötü Dobby!: Rowling 2000, p. 12, alıntılayan; Nelissen ve Zeelenberg 2009.

218 Kendini günahların için cezalandırmak: Inbar vd. 2008; ayrıca bkz. Nelissen ve Zeelenberg 2009.
219 Deleuze'ün mazoşizm üzerine fikirleri: Berns 2005.
219 Elvis binadan ayrıldı: Bergner 2009.
219 Daha iyi dergiler: Jerry Seinfeld şakası, Cowen 2007.
219 Dişçiye gitmek zorunda kalan sado-mazoşist: Weinberg, Williams ve Moser, 1984; bu konuyu benim adıma araştırdığı için Lily Guillot'a teşekkür ediyorum.
219 Uyanık geçirdiğimiz zamanın yarısı: Klinger 2009.
220 Beynin dalıp giden kısmı: Mason vd. 2007.
220 Hayali dünyalar ve çoklu benlikler: Bloom 2008.
220 Çocukların hayali arkadaşları: Taylor 1999, Taylor ve Mannering 2007.
221 Yetişkin kurgu yazarları: Taylor, Hodges ve Kohanyi 2003.
222 Sınırlılığın yokluğu: Ainslie 1992, p. 258, alıntılayan; Elster 2000
222 *Alacakaranlık Kuşağı* diyaloğu: http://en.wikipedia.org/wiki/A_Nice_Place_to_Visit.
223 Rüyalar: Marcel Kinsbourne'e bunu bana açıkladığı için teşekkür ediyorum.
223 Bir arkadaşla hayal kurmak: Elster 2000

8 . Hazlar Neden Önemlidir

225 Yiyecek kıtlığı: Fogel 2004, alıntılayan; Cowen 2007.
225 Modern dünyada bir avcı-toplayıcının iştahına sahip olmak: Brownell ve Horgen 2004.
226 Doğal dünyadan aldığımız haz: Bloom 2009.
226 Doğaya yabancılaşmış olmanın tehlikeleri: Wilson 1999, p. 351.
226 Doğanın faydaları: Bkz. Kahn 1997.
227 Gerçek kan ve büyünün gücü: Koestler, 1964, p. 405.
227 Özcü safsatalar: Hood 2009, p. 145.
228 Mantıksız olarak bağlanma: Frazier vd. 2009.
228 İnsan mantıksızlığı: Kahneman, Slovic ve Tversky 1982; bkz. Piattelli-Palmarini 1994 ve Marcus 2008.

228 Kötü yamalar: Marcus 2008.

229 Pringles'ın özü: Adam Cohen, "The Lord Justice hath ruled: Pringles are potato chips," *The New York Times*, May 31, 2009.

229 Akıl sağlığının ölçümü: Gray 1996.

231 Daha zeki değil, sadece farklı: Benzer bir argüman için, bkz. Keys ve Schwartz 2007.

231 Kim daha garip?: Bergner 2009, p. 56.

231 Lüks mallara yönelik takıntı: Frank 2000, Layard 2005, Miller 2009.

232 Singer'ın dünyadaki yoksulluk üzerine düşünceleri: Örneğin, Singer 1999, 2009.

232 Doğaya kaçış: Bloom 2009.

233 HDTV çalışması: Kahn, Severson ve Ruckert 2009.

234 Korku ve merakla karışık saygı merakı: Dawkins 1998, p. x.

235 Dinin asgari tanımı: Tylor 1871/1958, p. 8.

235 Dinsel inanç teorileri: Bkz. Bloom 2005, 2007.

235 Başka bir gerçeklik: Berger 1969, p. 2.

235 Görülmeyen düzen: James 1902/1994, p. 61.

236 Bilim evrenin amaçsız olduğunu kanıtlıyor: Weinberg 1977, p. 154, eleştirel bir tartışma için, bkz. Wright 2000.

236 Ritüelin işlevleri: McCawley ve Lawson 2002.

236 Sanat ve din arasındaki bağlantı: Benjamin 2008; Dissanayake 1988, 1992.

237 Çocuklar ve kaderin düzeni: Opie ve Opie 1959, p. 210; tartışma için, bkz. Hood 2009.

237 Küçük çocuklar neden harikadır?: Gopnik 2000

237 Bilim adamı olarak çocuklar: Carey 1986, 2009; ayrıca bkz. Gopnik 1996.

238 Budizm'in harikaları: Harris 2005, pp. 283–84.

238 Hitchens'ın ulviyet üzerine görüşleri: Bu konu hakkında Lorenzo Albacete ile yürüttüğü tartışma, September 22, 2008: http://reasonweekly.com.

238 Korku ve merakla karışık saygı duygusunun tetikleyicileri: Keltner 2009; ayrıca bkz. Keltner ve Haidt 2003.

240 Kolektife yönelik hürmet: Keltner 2009, p. 252.
240 Korku ve merakla karışık saygı duygusunun dönüştürücü gücü: Ibid.
241 Orgazm ve açıklama: Gopnik 2000
243 Düşünce deneyleri: Gendler 2005.
243 Dinde oyunculuk: Peter Gray'e bu konudaki katkıları için teşekkür ediyorum.
244 Bebeğe soru sorma: Winnicott 1953, p. 95.
245 Tanrının resmi: Robinson 2009, p. xi.

REFERANSLAR

Ackerman, J. 2001. *Chance in the house of fate: A natural history of heredity*. New York: Houghton Mifflin.

Aharon, I., Etcoff, N. L., Ariely, D., Chabris, C. F., O'Connor, E., & Breiter, H. C. 2001. Beautiful faces have variable reward value: fMRI and behavioral evidence. *Neuron*, 32:537–51.

Ainslie, G. 1992. *Picoeconomics*. New York: Cambridge University Press.

Alexander, L. 2009. And you thought Grand Theft Auto was bad. Slate.com: http://www.slate.com/id/2213073.

Alter, R. 2004. *The five books of Moses: A translation with commentary*. New York: Norton.

Anderson, K. G. 2006. How well does paternity confidence match actual paternity? *Current Anthropology*, 47:513–20.

Appiah, K. A. 2008. *Experiments in ethics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

de Araujo, I. E., Rolls, E. T., Velazco, M. I., Margot, C., & Cayeux, I. 2005. Cognitive modulation of olfactory processing. *Neuron*, 46:671–79.

Arens, W. 1979. *The man-eating myth: Anthropology and anthropophagy*. New York: Oxford University Press.

Argo, J. J., Dahl, D. W., & Morales, A. C. 2006. Consumer contamination: How consumers react to products touched by others. *Journal of Marketing*, 70:81–94.

——— . 2008. Positive consumer contagion: Responses to attractive others in a retail context. *Journal of Marketing Research*, 45:690–712.

Ariely, D. 2008. *Predictably irrational: The hidden forces that shape our decisions*. New York: HarperCollins.

Atran, S. 1998. Folk biology and the anthropology of science: Cognitive universals and cultural particulars. *Behavioral and Brain Science*, 21:547–609.

Baldwin, D. A., Markman, E. M., & Melartin, R. L. 1993. Infants' ability to draw inferences about nonobvious object properties: Evidence from exploratory play. *Cognitive Development*, 64:711–28.

Barash, D. P., & Barash, N. R. 2008. *Madame Bovary's ovaries: A Darwinian look at literature.* New York: Delacorte.

Bartoshuk, L. M., Duffy, V. B., & Miller, I. J. 1994. PTC/PROP tasting: Anatomy, psychophysics, and sex effects. *Physiology and Behavior*, 56:1165–71.

Bekoff, M. 1995. Play signals as punctuation: The structure of social play in canids. *Behaviour*, 132:419–29.

Bem, D. J. 1967. Self-perception: An alternative interpretation of cognitive dissonance phenomena. *Psychological Review*, 74:183–200.

Benjamin, W. 2008. *The work of art in the age of its technological reproducibility, and other writings on media.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Berger, P. L. 1969. *A rumor of angels. Modern society and the rediscovery of the supernatural.* New York: Doubleday.

Bergner, D. 2009. *The other side of desire.* New York: HarperCollins.

Berkeley, G. 1713/1979. *Three dialogues between Hylas and Philonous.* New York: Hackett.

Berlyne, D. E. 1971. *Aesthetics and psychobiology.* New York: Appleton-Century-Crofts.

Berns, G. 2005. *Satisfaction: The science of finding true fulfillment.* New York: Holt.

Birch L. 1999. Development of food preferences. *Annual Review of Nutrition*, 19:41–62.

Bloom, P. 1996. Intention, history, and artifact concepts. *Cognition*, 60:1–29.

——— . 1998. Theories of artifact categorization. *Cognition*, 66:87–93.

——— . 2000. *How children learn the meanings of words.* Cambridge, MA: MIT Press.

———. 2004. *Descartes' baby: How the science of child development explains what makes us human.* New York: Basic Books.

——— . 2005. Is God an accident? *Atlantic Monthly*, December.

——— . 2007. Religion is natural. *Developmental Science*, 10:147–51.

——— . 2008. First-person plural. *Atlantic Monthly*, November.

——— . 2009. Natural happiness. *New York Times Magazine*, April 19.

Bloom, P., & Gelman, S. A. 2008. Psychological essentialism in selecting the 14th Dalai Lama. *Trends in Cognitive Sciences*, 12:243.

Bloom, P., & Markson, L. 1998. Intention and analogy in children's naming of pictorial representations. *Psychological Science*, 9:200–204.

Boese, A. 2007. *Elephants on acid: And other bizarre experiments*. New York: Harvest Books.

Bohannon, J. 2009. Gourmet food, served by dogs. *Science*, 323:1006.

Boyer, P. 2003. Religious thought and behaviour as by-products of brain function. *Trends in Cognitive Sciences*, 7: 119–24.

Brehm, J. W. 1956. Post-decision changes in the desirability of alternatives. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 52:384–89.

Brownell, K. D., & Horgen, K. B. 2004. *Food fight: The inside story of the food industry, America's obesity crisis, and what we can do about it*. New York: McGraw-Hill.

Burghardt, G. M. 2005. *The genesis of animal play: Testing the limits*. Cambridge, MA: MIT Press.

Buss, D. M. 1989. Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses in 37 cultures. *Behavioral and Brain Sciences*, 12:1–49.

Carey, S. 1986. *Conceptual change in childhood*. Cambridge, MA: MIT Press.

——— . 2009. *The origin of concepts*. New York: Oxford University Press.

Carroll, J. 2004. *Literary Darwinism: Evolution, human nature, and literature*. New York: Routledge.

Carroll, N. 1990. *The philosophy of horror: Or, paradoxes of the heart*. New York: Routledge.

Chartrand, T. L., & Bargh, J. A. 1999. The chameleon effect: The perceptionbehavior link and social interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76:893–910.

Chen, M. K. 2008. Rationalization and cognitive dissonance: Do choices affect or reflect preferences? Working paper, Yale University, New Haven, CT.

Chen, M. K., Lakshminaryanan, V., & Santos, L. R. 2006. The evolution of our preferences: Evidence from capuchin monkey trading behavior. *Journal of Political Economy*, 114:517–37.

Chen, M. K., & Risen, J. 2009. Is choice a reliable predictor of choice? A comment on Sagarin and Skowronski. *Journal of Experimental Social Psychology* 45:425–27.

Chomsky, N. 1987. *Language and problems of knowledge: The Managua lectures.*

Cambridge, MA: MIT Press.

Christenfeld, N. J. S., & Hill, E. A. 1995. Whose baby are you? *Nature*, 378:669.

Clutton-Brock, T. H. 1991. *The evolution of parental care*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Coetzee, J. M. 1995. Meat country. *Granta*, 52:43–52.

Coplan, A. 2004. Empathic engagement with narrative fictions. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 62:141–52.

Cosmides, L., & Tooby, J. 1994. Beyond intuition and instinct blindness: Towards an evolutionarily rigorous cognitive science. *Cognition*, 50:41–77.

Cowen, T. 2007. *Discover your inner economist*. New York: Penguin.

Cox, M. 1992. *Children's drawings*. London: Penguin Books.

Cronin, H. 1991. *The ant and the peacock*. New York: Cambridge University Press.

Curasi, C. F., Price, L. L., & Arnould, E. J. 2004. How individuals' cherished possessions become families' inalienable wealth. *Journal of Consumer Research*, 11:609–22.

Cutting, J. E. 2006. The mere exposure effect and aesthetic preference. In P. Locher, C. Martindale, L. Dorfman, V. Petrov, & D. Leontiv (Eds.), *New directions in aesthetics, creativity, and the psychology of art*. Amityville, NY: Baywood Publishing.

Dale, A. 2000. *Comedy is a man in trouble*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Daly, M., & Wilson, M. 1999. *The truth about Cinderella*. New Haven, CT: Yale University Press.

Danto, A. C. 1981. *The transfiguration of the commonplace*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

———. 2003. *The abuse of beauty*. New York: Open Court.

———. 2007. Max Beckmann. In A. Danto (Ed.) *Unnatural wonders: Essays from the gap between art and life*. New York: Columbia University Press.

Darwin, C. 1859/1964. *On the origin of species*. Cambridge, MA: MIT Press.

——— . 1872/1913. *The expression of the emotions in man and animals*. New York: D. Appleton.

——— . 1874/1909. *The descent of man*. Amherst, NY: Prometheus.

Davies, D. 2004. *Art as performance*. Oxford: Blackwell.

Davies, S. 1991. *Definitions of art*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Dawkins, R. 1998. *Unweaving the rainbow: Science, delusion and the appetite for wonder*. New York: Penguin.

Deaner, R. O., Khera, A. V., & Platt, M. P. 2005. Monkeys pay per view: Adaptive valuation of social images by rhesus macaques. *Current Biology*, 15:543–48.

DeBruine, L. M., Jones, b. c ., Little, A. C., & Perrett, D. I. 2008. Social perception of facial resemblance in humans. *Archives of Sexual Behavior*, 37:64–77.

Dekkers, M. 2000. *Dearest Pet: On bestiality*. London: Verso.

DeLoache, J. S., Miller, K. F., & Rosengren, K. S. 1997. The credible shrinking room: Very young children's performance with symbolic and nonsymbolic relations. *Psychological Science*, 8:308–13.

DeLoache, J. S., Pierroutsakos, S. L., Uttal, D. H., Rosengren, K. S., & Gottlieb, A. 1998. Grasping the nature of pictures. *Psychological Science*, 9:205–10.

DeLoache, J. S., Strauss, M., & Maynard, J. 1979. Picture perception in infancy. *Infant Behavior and Development*, 2:77–89.

Denison, R. N. Under review. Emotion practice theory: An evolutionary solution to the paradox of horror.

Dennett, D. C. 1996. *Kinds of minds*. New York: Basic Books.

Desmond, A., & Moore, A. 1994. Darwin: The life of a tormented evolutionist. New York: Norton.

Diamond, J. 1998. *Why is sex fun?* New York: Basic Books.

Diesendruck, G., Gelman, S. A., & Lebowitz, K. 1998. Conceptual and linguistic biases in children's word learning. *Developmental Psychology*, 34:823–39.

Diesendruck, G., Markson, L., & Bloom, P. 2003. Children's reliance on creator's intent in extending names for artifacts. *Psychological Science*, 14:164–68.

Dissanayake, E. 1988. *What is art for?* Seattle: University of Washington Press.

——— . 1992. *Homo aestheticus: Where art comes from and why*. New York: Free Press.

Dolnick, E. 2008. *The forger's spell: A true story of Vermeer, Nazis, and the greatest art hoax of the twentieth century*. New York: Harper Perennial.

Doniger, W. 2000. *The bedtrick: Tales of sex and masquerade*. Chicago: University of Chicago Press.

Dunbar, R.I.M. 1998. *Gossip, grooming, and the evolution of language*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Duncan, I.J.H. 2006. The changing concept of animal sentience. *Applied Animal Behavior Science*, 100:11–19.

Dutton, D. 1983. Artistic crimes. In D. Dutton (Ed.), *The forger's art: Forgery and the philosophy of art*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

——— . 2008. *The art instinct: Beauty, pleasure, and human evolution*. New York: Bloomsbury Press.

Edelstein, D. 2006. Now playing at your local multiplex: Torture porn. *New York*, January 28.

Egan, L. C., Bloom, P., & Santos, L. R. In press. Choice-based cognitive dissonance without any real choice: Evidence from a blind two choice paradigm with young children and capuchin monkeys. *Journal of Experimental Social Psychology*.

Egan, L. C., Santos, L. R., & Bloom, P. 2007. The origins of cognitive dissonance:

Evidence from children and monkeys. *Psychological Science*, 18:978–83.

Ekman, P., & Friesen, W.V. 1975. *Unmasking the face. A guide to recognizing emotions from facial clues*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Elster, J. 2000. *Ulysses unbound. Studies in rationality, precommitment, and constraints*. New York: Cambridge University Press.

Evans, E. M., Mull, M. A., & Poling, D. A. 2002. The authentic object? A child's-eye view. In S. G. Paris (Ed.), *Perspectives on object-centered learning in museums*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Fehr, E., & Gächter, S. 2002. Altruistic punishment in humans. *Nature*, 415:137–40.

Feinberg, T. E., & Keenan, J. P. 2004. Not what, but where, is your "self"? *Cerebrum: The Dana Forum on Brain Science*, 6:49–62.

Festinger, L. 1957. *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Fineman, M. 2007. My kid could paint that. Slate.com: http://www.slate. com/id/2175311.

Fisher, H. 2004. *Why we love: The nature and chemistry of romantic love*. New York: Henry Holt.

Fishman, C. 2007. Message in a bottle. *Fast Company*, December 19.

Fiske, A. P. 1992. The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations. *Psychological Review*, 99:689–723.

Fiske, A. P., & Tetlock, P. E. 1997. Taboo trade-offs: Reactions to transactions that transgress the spheres of justice. *Political Psychology*, 18:255–97.

Fodor, J. 1988. *Psychosemantics*. Cambridge, MA: MIT Press.

Foer, J. S. 2004. Emptiness. *Playboy*, January, 148–51.

Fogel, R. 2004. *Escape from hunger and premature death, 1700–2100: Europe, America, and the third world*. Cambridge: Cambridge University Press.

Frank, R. H. 2000. *Luxury fever: Money and happiness in an era of excess*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Frazer, J. G. 1922. *The golden bough: A study in magic and religion*. New York: Macmillan.

Frazier, B. N., Gelman, S. A., Wilson, A., & Hood B. 2009. Picasso paintings, moon rocks, and hand-written Beatles lyrics: Adults' evaluations of authentic objects. *Journal of Cognition and Culture*, 9:1–14.

Freud, S. 1905/1962. *Three essays on the theory of sexuality*. Trans. James Strachey. New York: Basic Books.

——— . 1933/1965. *New introductory lectures on psychoanalysis*. New York: Norton.

Gelman, S. A. 2003. *The essential child*. New York: Oxford University Press.

Gelman, S. A., & Bloom, P. 2000. Young children are sensitive to how an object was created when deciding what to name it. *Cognition*, 76:91–103.

Gelman, S. A., & Coley, J. D. 1990. The importance of knowing a dodo is a bird: Categories and inferences in 2-year-old children. *Developmental Psychology*, 26:796–804.

Gelman, S. A., & Ebeling, K. S. 1998. Shape and representational status in children's early naming. *Cognition*, 66:835–47.

Gelman, S. A., & Heyman, G. D. 2002. Carrot-eaters and creature-believers: The effects of lexicalization on children's inferences about social categories. *Psychological Science*, 10:489–93.

Gelman, S. A., & Markman, E. M. 1986. Categories and induction in young children. *Cognition*, 23:183–209.

——— . 1987. Young children's inductions from natural kinds: The role of categories and appearances. *Child Development*, 58:1532–41.

Gelman, S. A., & Taylor, M. G. 2000. Gender essentialism in cognitive development. In P. H. Miller & E. K. Scholnick (Eds.), *Developmental psychology through the lenses of feminist theories*. New York: Routledge.

Gelman, S. A., & Wellman, H. M. 1991. Insides and essences: Early understandings of the nonobvious. *Cognition*, 38:213–44.

Gendler, T. S. 2005. Thought experiments in science. *Encyclopedia of Philosophy*. New York: Macmillan.

——— . 2008. Alief in action (in reaction). *Mind and Language*, 23:552–85.

——— . 2009. Alief and belief. *Journal of Philosophy*, 105:634–63.

Gendler, T. S., & Kovakovich, K. 2005. Genuine rational fictional emotions. In M. L. Kieran (Ed.), *Contemporary debates in aesthetics and the philosophy of art*. Oxford: Blackwell.

Gerrig, R. J. 1993. *Experiencing narrative worlds*. New Haven, CT: Yale University Press.

Gil-White, F. J. 2001. Are ethnic groups biological "species" to the human brain? Essentialism in our cognition of some social categories. *Current Anthropology*, 42:515–54.

Gladwell, M. 2001. Drugstore athlete. *The New Yorker*, September 10.

Gleick, J. 2000. *Faster: The acceleration of just about everything*. New York: Vintage.

Gopnik, A. 1996. The scientist as child. *Philosophy of Science*, 63:485–514.

——— . 2000. Explanation as orgasm and the drive for causal knowledge: The function, evolution, and phenomenology of the theory formation system. In F. C. Keil & R. A. Wilson (Eds.), *Explanation and cognition*. Cambridge, MA: MIT Press.

Gopnik, A. 2006. *Through the children's gate: A home in New York*. New York: Knopf.

Gould, B. J. 1941. *Discovery, recognition, and installation of the fourteenth Dalai Lama.* New Delhi: Government of India Press. Reprinted in *Discovery, recognition, and enthronement of the fourteenth Dalai Lama: A collection of accounts* (edited by Library of Tibetan Work & Archives). New Delhi: Indraprastha Press.

Gould, S. J. 1989. *Wonderful life: The Burgess shale and the nature of history.* New York: Norton.

Gould, S. J., & Lewontin, R. C. 1979. The spandrels of San Marco and the Panglossian program: A critique of the adaptationist programme. *Proceedings of the Royal Society of London*, 205:281–88.

Graham, S. A., Kilbreath, C. S., & Welder, A. N. 2004. 13-month-olds rely on shared labels and shape similarity for inductive inferences. *Child Development*, 75:409–27.

Gray, P. 1996. What price Camelot? *Time*, May 6.

Green, M. C., & Brock, T. C. 2000. The role of transportation in the persuasiveness of public narratives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78:701–21.

Green, M. C., & Donahue, J. K. 2009. Simulated worlds: Transportation into narratives. In K. D. Markman, W. M. P. Klein, & J. A. Suhr (Eds.), *Handbook of imagination and mental simulation.* New York: Psychology Press.

Guthrie, S. E. 1993. *Faces in the clouds: A new theory of religion.* New York: Oxford University Press.

Hagen, E. H. Under review. Gestures of despair and hope: A strategic reinterpretation of deliberate self-harm.

Haidt, J. 2001. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108:814–34.

Haidt, J., McCauley, C., & Rozin, P. 1994. Individual differences in sensitivity to disgust: A scale sampling seven domains of disgust elicitors. *Personality and Individual Differences*, 16:701–13.

Hamlin, J., Wynn, K., & Bloom, P. Under review. Third-party reward and punishment in young toddlers.

Hargreaves, D. J., North, A. C., & Tarrant, M. 2006. The development of musical preference and taste in childhood and adolescence. In G. E.

McPherson (Ed.), *The child as musician: Musical development from conception to adolescence*. Oxford: Oxford University Press.

Harris, J. R. 1998. *The nurture assumption: Why children turn out the way they do*. New York: Free Press.

Harris, M. 1985. *Good to eat: Riddles of food and culture*. New York: Simon & Schuster.

Harris, P. L. 2000. *The work of the imagination*. Oxford: Blackwell.

Harris, P. L., Brown, E., Marriott, C., Whittall, S., & Harmer, S. 1991. Monsters, ghosts, and witches: Testing the limits of the fantasy-reality distinction in young children. *British Journal of Developmental Psychology*, 9:105–23.

Harris, S. 2005. *The end of faith: Religion, terror, and the future of reason*. New York: Free Press.

Henrich, J., & Gil-White, F. 2001. The evolution of prestige: Freely conferred deference as a mechanism for enhancing the benefits of cultural transmission. *Evolution and Human Behavior*, 22:165–96.

Hirschfeld, L. 1996. *Race in the making: Cognition, culture, and the child's construction of human kinds*. Cambridge, MA: MIT Press.

Hobara, M. 2003. Prevalence of transitional objects in young children in Tokyo and New York. *Infant Mental Health Journal*, 24:174–91.

Hochberg, J., & Brooks, V. 1962. Pictorial recognition as an unlearned ability: A study of one child's performance. *American Journal of Psychology*, 75:624–28.

Hood, B. M. 2009. *SuperSense: Why we believe in the unbelievable*. New York: HarperOne.

Hood, B. M., & Bloom, P. 2008. Children prefer certain individuals over perfect duplicates. *Cognition*, 106:455–62.

———. Under review. Do children believe that duplicating the body also duplicates the mind?

Hood, B. M., Donnelly, K., Leonards, U., & Bloom, P. In press. Modern voodoo: Arousal reveals an implicit belief in sympathetic magic. *Journal of Cognition and Culture*.

Hooper, P. L., & Miller, G. L. 2008. Mutual mate choice can drive costly signaling even under perfect monogamy. *Adaptive Behavior*, 16:53–60.

Hrdy, S. B. 2009. *Mothers and others: The evolutionary origins of mutual understanding*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hume, D. 1757/1957. *The natural history of religion*. Stanford, CA: Stanford University Press.

———. 1757/1993. Of tragedy. In S. Copley & A. Edgar (Eds.), *Hume: Selected essays*. Oxford: Oxford University Press.

Inagaki, K., & Hatano, G. 2002. *Young children's naive thinking about the biological world*. New York: Psychology Press.

Inbar, Y., Gilovich, T., Pizarro, D., & Ariely, D. 2008. Morality and masochism: Feeling guilt leads to physical self-punishment. Paper presented at the 80th annual meeting of the Midwestern Psychological Association, Chicago, IL.

Jacobs, A. J. 2004. *The know-it-all: One man's humble quest to become the smartest person in the world*. New York: Simon & Schuster.

James W. 1890/1950. *The principles of psychology*. New York: Dover.

———. 1892/1905. *Psychology*. New York: Henry Holt.

———. 1902/1994. *Varieties of religious experience: A study in human nature*. New York: Random House.

———. 1911. *The will to believe: And other essays in popular philosophy*. New York: Longmans, Green, and Co.

Jarudi, I. 2009. Moral psychology is not intuitive moral philosophy. Unpublished doctoral dissertation, Department of Psychology, Yale University.

Jarudi, I., Castaneda, M., & Bloom, P. Under review. Performance enhancement and the status quo bias.

Jaswal, V. K., & Markman, E. M. 2002. Children's acceptance and use of unexpected category labels to draw non-obvious inferences. In W. Gray & C. Schunn (Eds.), *Proceedings of the twenty-fourth annual conference of the Cognitive Science Society*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Johnson, C. N., & Jacobs, M. G. 2001. Enchanted objects: How positive connections transform thinking about the very nature of things. Poster presented at the meeting of the Society for Research in Child Development, Minneapolis, MN, April.

Johnson, S. 2005. *Everything bad is good for you: How today's popular culture is actually making us smarter*. New York: Riverhead.

Johnston, V. S., Hagel, R., Franklin, M., Fink, B., & Grammer, K. 2001. Male facial attractiveness: Evidence for hormone-mediated adaptive design. *Evolution and Human Behavior,* 22:251–67.

Jones, B. C., DeBruine, L. M., Perrett, D. I., Little, A. C., Feinberg, D. R., & Law Smith, M. J. 2008. Effects of menstrual cycle phase on face preferences. *Archives of Sexual Behavior,* 37:78–84.

Kahn, P. H., Jr. 1997. Developmental psychology and the biophilia hypothesis: Children's affiliation with nature. *Developmental Review*, 17:1–61.

Kahn, P. H., Jr., Severson, R. L., & Ruckert, J. H. 2009. The human relation with nature and technological nature. *Current Directions in Psychological Science*, 18:37–42.

Kahneman, D., Knetsch, J., & Thaler, R. 1990. Experimental tests of the endowment effect and the Coase theorem. *Journal of Political Economy,* 98:1325–48.

——— . 1991. Anomalies: The endowment effect, loss aversion, and status quo bias. *Journal of Economic Perspectives*, 5:193–206.

Kahneman, D., Slovic, P., & Tversky, A. 1982. *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*. New York: Cambridge University Press.

Kass, L. 1992. Organs for sale? Propriety, property, and the price of progress. *The Public Interest*, 107:65–86.

——— . 1994. *The hungry soul.* New York: Free Press.

Keil, F. 1989. *Concepts, kinds, and cognitive development.* Cambridge, MA: MIT Press.

Keltner, D. 2009. *Born to be good: The science of a meaningful life*. New York: Norton.

Keltner, D., & Haidt, J. 2003. Approaching awe, a moral, spiritual, and aesthetic emotion. *Cognition and Emotion*, 17:297–314.

Keys, D. J. & Schwartz, B. 2007. "Leaky" rationality: How research on behavioral decision making challenges normative standards of rationality. *Perspectives on Psychological Science,* 2:162–80.

Kieran, M. 2005. *Revealing art.* New York: Routledge.

King, L. A., Burton, C. M., Hicks, J. A., & Drigotas, S. M. 2007. Ghosts, UFOs, and magic: Positive affect and the experiential system. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92:905–19.

King, S. 1981. *Danse macabre.* New York: Everest.

Klinger, E. 2009. Daydreaming and fantasizing: Thought flow and motivation.

In K. D. Markman, W. M. P. Klein, & J. A. Suhr (Eds.), *Handbook of imagination and mental simulation.* New York: Psychology Press.

Kniffin, K., & Wilson, D. S. 2004. The effect of non-physical traits on the perception of physical attractiveness: Three naturalistic studies. *Evolution and Human Behavior*, 25:88–101.

Koestler, A. 1964. *The act of creation.* New York: Dell.

Kripke, S. 1980. *Naming and necessity.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Kruger, J., Wirtz, D., Van Boven, L., & Altermatt, T. 2004. The effort heuristic. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40:91–98.

Lamont, a. m . 2001. Infants' preferences for familiar and unfamiliar music: A socio-cultural study. Paper read at Society for Music Perception and Cognition, August 9.

Langlois, J. H., & Roggman, L. A. 1990. Attractive faces are only average. *Psychological Science*, 1:115–21.

Langlois, J. H., Roggman, L. A., & Rieser-Danner, L. A. 1990. Infants' differential social responses to attractive and unattractive faces. *Developmental Psychology*, 26:153–59.

Langlois, J. H., Kalakanis, L., Rubenstein, A. J., Larson, A., Hallam, M., & Smoot M. 2000. Maxims or myths of beauty? A meta-analytic and theoretical review. *Psychological Bulletin*, 126:390–423.

Layard, R. 2005. *Happiness: Lessons from a new science.* New York: Penguin.

Lee, S., Frederick, D., & Ariely, D. 2006. Try it, you'll like it. The influence of expectation, consumption, and revelation on preferences for beer. *Psychologial Science*, 17:1054–58.

Lehman, E. B., Arnold, B. E., & Reeves, S. L. 1995. Attachments to blankets, teddy bears, and other nonsocial objects: A child's perspective. *Journal of Genetic Psychology*, 156:443–59.

Lehrer, J. 2009. *Proust was a neuroscientist.* New York: Houghton Mifflin.

Lerdahl, F., & Jackendoff, R. 1983. *A generative theory of tonal music.* Cambridge, MA: MIT Press.

Leslie, a. m . 1994. Pretending and believing: Issues in the theory of ToMM. *Cognition*, 50:193–200.

Levinson, J. 1979. Defining art historically. *British Journal of Aesthetics*, 19:232–50.

———. 1989. Refining art historically. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 47:21–33.

——— . 1993. Extending art historically. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 51:411–23.

Levitin, D. J. 2006. *This is your brain on music*. New York: Dutton.

——— . 2008. *The world in six songs: How the musical brain created human nature*. New York: Dutton.

Levy, G. D., Taylor, M. G., & Gelman, S. A. 1995. Traditional and evaluative aspects of flexibility in gender roles, social conventions, moral rules, and physical laws. *Child Development*, 66:515–31.

Lieberman, D., Tooby, J., & Cosmides, L. 2007. The architecture of human kin detection. *Nature*, 445:727–31.

Lieberman, M. D., Ochsner, K. N., Gilbert, D. T., & Schacter, D. L. 2001. Do amnesiacs exhibit cognitive dissonance reduction? The role of explicit memory and attention in attitude change. *Psychological Science*, 12:135–40.

Lindenbaum, S. 2004. Thinking about cannibalism. *Annual Review of Anthropology*, 33:251–69.

Locke, J. 1690/1947. *An essay concerning human understanding*. New York: Dutton.

Macnamara, J. 1982. *Names for things: A study in human learning*. Cambridge, MA: MIT Press.

Mar, R. A., & Oatley, K. 2008. The function of fiction is the abstraction and simulation of social experience. *Perspectives on Psychological Science*, 13:173–92.

Marcus, G. 2008. *Kluge: The haphazard construction of the human mind*. New York: Houghton Mifflin.

Markman, E. 1989. *Categorization and naming in children*. Cambridge, MA: MIT Press.

Martin, C. L., Eisenbud, L., & Rose, H. 1995. Children's gender-based reasoning about toys. *Child Development*, 66:1453–71.

Mason, M. F., Norton, M. I., Van Horn, J. D., Wegner, D. M., Grafton, S. T., & Macrae, C. N. 2007. Wandering minds: The default network and stimulus-independent thought. *Science*, 315:393–95.

Mayes, L. C., Swain, J. E., & Leckman, J. F. 2005. Parental attachment systems: Neural circuits, genes, and experiential contributions to parental engagement. *Clinical Neuroscience Research*, 4: 301–13.

McCauley, C. 1998. When screen violence is not attractive. In J. Goldstein (Ed.), *Why we watch: The attractions of violent entertainment*. New York: Oxford University Press.

McCauley, R. N., & Lawson, E. T. 2002. *Bringing ritual to mind: Psychological foundations of cultural forms*. New York: Cambridge University Press.

McClure, S. M., Li, J., Tomlin, D., Cypert, K .S., Montague, L. M., & Montague, P. R. 2004. Neural correlates of behavioral preference for culturally familiar drinks. *Neuron*, 44:379–87.

McDermott, J., & Hauser, M. D. 2007. Nonhuman primates prefer slow tempos but dislike music overall. *Cognition*, 104:654–68.

McEwan, I. 2005. Literature, science, and human nature. In J. Gottschall & D. S. Wilson (Eds.), *The literary animal: Evolution and the nature of narrative*. Evanston: University of Illinois Press.

McGinn, C. 2005. *The power of movies*. New York: Random House.

McGraw, A. P., Tetlock, P. E., & Kristel, O. V. 2003. The limits of fungibility: Relational schemata and the value of things. *Journal of Consumer Research*, 30:219–29.

McLaren, A. 2007. *Impotence: A cultural history*. Chicago: University of Chicago Press.

Medin, D. L. 1989. Concepts and conceptual structure. *American Psychologist*, 44:1469–81.

Medin, D. L., & Ortony, A. 1989. Psychological essentialism. In S. Vosniadou & A. Ortony (Eds.), *Similarity and analogical reasoning*. New York: Cambridge University Press.

Menand, L. 2002. What comes naturally. *The New Yorker*, November 22.

———. 2009. Saved from drowning: Barthelme reconsidered. *The New Yorker*, February 23.

Michaels, J. 2007. Three selections from *The masochist's cookbook*. http://www.mcsweeneys.net/2007/6/5michaels.html.

Miller, C. L., Younger, B. A., & Morse, P. A. 1982. The categorization of male and female voices in infancy. *Infant Behavior and Development*, 5:143–59.

Miller, G. F. 2000. *The mating mind: How sexual selection shaped human nature*. London: Heinemann.

——— . 2001. Aesthetic fitness: How sexual selection shaped artistic virtuosity as a fitness indicator and aesthetic preferences as mate choice criteria. *Bulletin of Psychology and the Arts*, 2:20–25.

———. 2009. *Spent: Sex, evolution, and consumer behavior*. New York: Viking.

Miller, G. F., Tybur, J., & Jordan, B. 2007. Ovulatory cycle effects on tip earnings by lap-dancers: Economic evidence for human estrus? *Evolution and Human Behavior*, 28:375–81.

Miller, W. I. 1997. *The anatomy of disgust*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

——— . 1998. Sheep, joking, cloning, and the uncanny. In M. C. Nussbaum & C. R. Sunstein (Eds.), *Clones and clones: Facts and fantasies about human cloning*. New York: Norton.

Moreland, R. D., & Beach, S. 1992. Exposure effects in the classroom: The development of affinity among students. *Journal of Experimental Social Psychology*, 28:255–76.

Morreall, J. 1993. Fear without belief. *The Journal of Philosophy*, 90:359–66.

Nelissen, R. M., & Zeelenberg, M. 2009. When guilt evokes self-punishment: Evidence for the existence of a Dobby effect. *Emotion*, 9: 118–22.

Nemeroff, C., & Rozin, P. 1989. "You are what you eat": Applying the demand-free "impressions" technique to an unacknowledged belief. *Ethos: The Journal of Psychological Anthropology*, 17:50–69.

——— . 2000. The makings of the magical mind. In K. S. Rosengren, C. N. Johnson, & P. L. Harris (Eds.), *Imagining the impossible: Magical, scientific, and religious thinking in children*. New York: Cambridge University Press.

Nettle, D. 2005. What happens in *Hamlet*? Exploring the psychological foundation of drama. In J. Gottschall & D. S. Wilson (Eds.), *The literary animal: Evolution and the nature of narrative*. Evanston: University of Illinois Press.

Newman, G., Diesendruck, G., & Bloom, P. Under review. Celebrity contagion and the value of objects.

Nichols, S. 2006. Introduction. In S. Nichols (Ed.), *The architecture of the imagination: New essays in pretence, possibility, and fiction*. New York: Oxford University Press.

Norton, M. I., Mochon, D., & Ariely, D. 2009. *The IKEA effect: Why labor leads to love.* Paper presented at the Society of Personality and Social Psychology, Tampa, FL.

Nozick, R. 1974. *Anarchy, state, and utopia.* New York: Basic Books.

Nussbaum, M. C. 2001. *Upheavals of thought: The intelligence of emotions.* New York: Cambridge University Press.

Nuttall, a. d . 1996. *Why does tragedy give pleasure?* New York: Oxford University Press.

Onishi, K. H., & Baillargeon, R. 2005. Do 15-month-old infants understand false beliefs? *Science,* 308:255–58.

Onishi, K. H., Baillargeon, R., & Leslie, A. M. 2007. 15-month-old infants detect violations in pretend scenarios. *Acta Psychologica,* 124:106–28.

Opie, I., & Opie, P. 1959. *The lore and language of schoolchildren.* New York: Oxford University Press.

Pagel, M. 1997. Desperately concealing father: A theory of parent-infant resemblance. *Animal Behaviour,* 53:973–81.

Pascoe, J. 2005. *The hummingbird cabinet: A rare and curious history of romantic collectors.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

———. 2007. Collect-me-nots. *New York Times,* May 17.

Penton-Voak, I. S., Perrett, D. I., Castles, D., Burt, M., Koyabashi, T., & Murray, L. K. 1999. Female preference for male faces changes cyclically. *Nature,* 399:741–42.

Perrett, D. I., May, K. A., Yoshikawa, S. 1994. Facial shape and judgments of female attractiveness. *Nature,* 368:239–42.

Piattelli-Palmarini, M. 1994. *Inevitable illusions: How mistakes of reason rule our minds.* New York: Wiley.

Pinker, S. 1994. *The language instinct.* New York: Norton.

———. 1997. *How the mind works.* New York: Norton.

———. 2002. *The blank slate: The denial of human nature in modern intellectual life.* New York: Viking.

———. 2007.Toward a consilient study of literature. *Philosophy and Literature,* 31:161–77.

———. 2008.The moral instinct. *New York Times Magazine,* January 13.

Plassmann, H., O'Doherty, J., Shiv, B., & Rangel, A. 2008. Marketing actions can modulate neural representations of experienced pleasantness. *Proceedings of the National Academy of Sciences,* 105:1050–54.

Pollan, M. 2006. *The omnivore's dilemma: A natural history of four meals*. New York: Penguin.

Preissler, M. A., & Bloom, P. 2008. Two-year-olds use artist intention to understand drawings. *Cognition*, 106:512–18.

Putnam, H. 1973. Meaning and reference. *Journal of Philosophy*, 70:699–711.

———. 1975. The meaning of "meaning." In H. Putnam (Ed.), *Philosophical papers 2: Mind, language and reality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Quammen, D. 2006. *The reluctant Mr. Darwin: An intimate portrait of Charles Darwin and the making of his theory of evolution*. New York: Norton.

Quinn, P. C., Yahr, J., Kuhn, A., Slater, A. M., & Pascalis, O. 2002. Representation of the gender of human faces by infants: A preference for female. *Perception*, 31:1109–21.

Radford, C. 1975. How can we be moved by the fate of Anna Karenina? *Proceedings of the Aristotelian Society*, 49:67–80.

Ramachandran, V. S., & Blakeslee, S. 1998. *Phantoms in the brain*. New York: Harper Perennial.

Rawson, C. 1985. Eating people. *London Review of Books*, January 24.

Real, M. R. 1977. *Mass-mediated culture*. Edgewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Reza, Y. 1997. *Art: A play*. Trans. C. Hampton. London: Faber & Faber.

Rhodes, G. 2006. The evolutionary psychology of facial beauty. *Annual Review of Psychology*, 57:199–226.

Rhodes, G., Sumich, A., & Byatt, G. 1999. Are average facial configurations attractive only because of their symmetry? *Psychological Science*, 10:52–58.

Robinson, K. 2009. *The element: How finding your passion changes everything*. New York: Viking.

Rowling, J. K. 2000. *Harry Potter and the chamber of secrets*. New York: Scholastic.

Rozin, P. 1976. The selection of food by rats, humans, and other animals. In J. S. Rosenblatt, R. A. Hinde, E. Shaw, & C. Beer (Eds.), *Advances in the study of behavior, vol. 6*. New York: Academic Press.

———. 1986. One-trial acquired likes and dislikes in humans: Disgust as a US, food predominance, and negative learning predominance. *Learning and Motivation*, 17:180–189.

———. 2004. Meat. In S. Katz (Ed.), *Encyclopedia of food*. New York: Scribner.

———. 2005. The meaning of "natural": Process more important than content. *Psychological Science*, 16:652–58.

——— . 2006. Domain denigration and process preference in academic psychology. *Perspectives on Psychological Science*, 1:365–76.

Rozin, P., & Fallon, A. 1987. A perspective on disgust. *Psychological Review*, 94:23–41.

Rozin, P., Haidt, J., & McCauley, C. R. 2000. Disgust. In M. Lewis & J. M. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of emotions, 2nd ed.* New York: Guilford Press.

Rozin, P., Markwith, M., & Ross, B. 2006. The sympathetic magical law of similarity, nominal realism, and neglect of negatives in response to negative labels. *Psychological Science*, 1:383–84.

Rozin, P., Millman, L., & Nemeroff, C. 1986. Operation of the laws of sympathetic magic in disgust and other domains. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50:703–12.

Rozin, P., & Schiller, D. 1980. The nature and acquisition of a preference for chili pepper by humans. *Motivation and Emotion*, 4:77–101.

Rozin, P., & Vollmecke, T. A. 1986. Food likes and dislikes. *Annual Review of Nutrition*, 6:433–56.

Sacks, O. 2007. *Musicophilia: Tales of music and the brain*. New York: Knopf.

Sagarin, B. J., & Skowronski, J. J. 2009. The implications of imperfect measurement for free-choice carry-over effects: Reply to M. Keith Chen's (2008) "Rationalization and cognitive dissonance: Do choices affect or reflect preferences?" *Journal of Experimental Social Psychology*, 45:421–23.

Salinger, J. D. 1959. *Raise high the roof beam, carpenters, and Seymour: An introduction*. New York: Little, Brown & Company.

Sandel, M. J. 2007. *The case against perfection: Ethics in the age of genetic engineering*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Sapolsky, R. M. 2005. *Monkeyluv: And other essays on our lives as animals*. New York: Scribner.

Sendak, M. 1988. *Where the wild things are.* New York: HarperCollins.

Shutts, K., Kinzler, K. D., McKee, C. B., & Spelke, E. S. 2009. Social information guides infants' selection of foods. *Journal of Cognition and Development,* 10:1–17.

Siegal, M., & Share, D. 1990. Contamination sensitivity in young children. *Developmental Psychology,* 26:455–58.

Silva, P. J. 2006. *Exploring the psychology of interest.* New York: Oxford University Press.

Singer, P. 1999. The Singer solution to world poverty. *New York Times Magazine,* September 5.

———. 2009. *The life you can save: Acting now to end world poverty.* New York: Random House.

Skolnick, D., & Bloom, P. 2006a. The intuitive cosmology of fictional worlds. In S. Nichols (Ed.), *The architecture of the imagination: New essays on pretense, possibility, and fiction.* Oxford: Oxford University Press.

——— . 2006b. What does Batman think about SpongeBob? Children's understanding of the fantasy/fantasy distinction. *Cognition,* 101:B9–B18.

Slater, A., Von der Schulenburg, C., Brown, E., Badenoch, M., Butterworth, G., Parsons, S., & Samuels, C. 1998. Newborn infants prefer attractive faces. *Infant Behavior and Development,* 21:345–54.

Smith, E. W. 1961. The power of dissonance techniques to change attitudes. *Public Opinion Quarterly,* 25:626–39.

Smith, J. 1995. People eaters. *Granta,* 52:69–84.

Smith, J., & Russell, G. 1984. Why do males and females differ? Children's beliefs about sex differences. *Sex Roles,* 11:1111–20.

Soussignan, R. 2002. Duchenne smile, emotional experience, and autonomic reactivity: A test of the facial feedback hypothesis. *Emotion,* 2:52–74.

Steele, C. M., & Liu, T. J. 1983. Dissonance processes as self-affirmation. *Journal of Personality and Social Psychology,* 45:5–19.

Strahilevitz, M., & Lowenstein, G. 1998. The effect of ownership history on the valuation of objects. *Journal of Consumer Research,* 25:276–89.

Styron, W. 1979. *Sophie's choice.* New York: Random House.

Sylvia, C., & Nowak, W. 1997. *A change of heart: A memoir*. New York: Time Warner.

Tajfel, H. 1970. Experiments in intergroup discrimination. *Scientific American*, 223:96–102.

———. 1982. Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33:1–39.

Taylor, M. 1996. The development of children's beliefs about social and biological aspects of gender differences. *Child Development*, 67:1555–71.

———. 1999. *Imaginary companions and the children who create them.* New York: Oxford University Press.

Taylor, M., Hodges, S. D., & Kohanyi, A. 2003. The illusion of independent agency: Do adult fiction writers experience their characters as having minds of their own? *Imagination, Cognition, and Personality*, 22:361–80.

Taylor, M., & Mannering, A. M. 2007. Of Hobbes and Harvey: The imaginary companions of children and adults. In A. Goncu & S. Gaskins (Eds.), *Play and development: Evolutionary, sociocultural and functional perspectives*. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Taylor, T. 2004. *The buried soul: How humans invented death.* Boston: Beacon Press.

Tetlock, P. E., Kristel, O. V., Elson, B., Green, M. C., & Lerner, J. 2000.

The psychology of the unthinkable: Taboo trade-offs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78:853–70.

Theroux, P. 1992. *The happy isles of Oceania*. New York: Putnam.

Tomasello, M., Carpenter, M., Call, J., Behne, T., & Moll, H. 2005. Understanding and sharing intentions: The origins of cultural cognition. *Behavioral and Brain Sciences*, 28:675–91.

Trainor, L. J., & Heinmiller, B. M. 1998. The development of evaluative responses to music: Infants prefer to listen to consonance over dissonance. *Infant Behavior and Development*, 21:77–88.

Trehub, S. E. 2003. The developmental origins of musicality. *Nature Neuroscience*, 6:669–73.

Trivers, R. L. 1972. Parental investment and sexual selection. In B. Campbell (Ed.), *Sexual selection and the descent of man, 1871–1971*. Chicago: Aldine.

Tylor, E. B. 1871/1958. *Primitive culture, vol 2: Religion in primitive culture*. New York: Harpers & Brothers.

Vonnegut, K. 2006. Vonnegut's blues for America. *Sunday Herald (Scotland)*, February 5.

Walton, K. L. 1990. *Mimesis as make-believe*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Walzer, M. 1984. *Spheres of justice: A defense of pluralism and equality*. New York: Basic Books.

Wangdu, K. S. 1941. Report on the discovery, recognition, and enthronement of the fourteenth Dalai Lama. New Delhi: Government of India Press. Reprinted in *Discovery, recognition, and enthronement of the fourteenth Dalai Lama: A collection of accounts* (edited by Library of Tibetan
Work & Archives). New Delhi: Indraprastha Press.

Wedekind, C., & Füri, S. 1997. Body odour preferences in men and women: Do they aim for specific MHC combinations or simply heterozygosity? *Proceedings of the Royal Society of London, Series B, Biological Sciences*, 264:1471–79.

Weinberg, M. S., Williams, C. J., & Moser, C. 1984. The social constituents of sadomasochism. *Social Problems*, 31:379–89.

Weinberg, S. 1977. *The first three minutes: A modern view of the origin of the universe*. New York: Basic Books.

Weisberg, D. S., Sobel, D. M., Goodstein, J., & Bloom, P. Under review. Preschoolers are reality-prone when constructing stories.

Weisman, A. 2007. *The world without us*. New York: Thomas Dunne Books.

Welder, A. N., & Graham, S. A. 2001. The influence of shape similarity and shared labels on infants' inductive inferences about nonobvious object properties. *Child Development*, 72:1653–73.

Wilson, E. O. 1999. *The diversity of life*. New York: Norton.

Wiltermuth, S. S., & Heath, C. 2009. Synchrony and cooperation. *Psychological Science*, 20:1–5.

Winner, E. 1982. *Invented worlds: The psychology of the arts*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Winnicott, D. W. 1953. Transitional objects and transitional phenomena: A study of the first not-me possession. *International Journal of Psychoanalysis*, 34:89–97.

Wright, L. 1997. *Twins: And what they tell us about who we are*. New York: Wiley.

Wright, R. 2000. *Nonzero: The logic of human destiny*. New York: Little, Brown.

Wright, R. N. 2007. *Black boy: A record of childhood and youth*. New York: Harper Perennial.

Wynn, K. 1992. Addition and subtraction by human infants. *Nature*, 358:749–50.

——— . 2000. Findings of addition and subtraction in infants are robust and consistent: A reply to Wakeley, Rivera and Langer. *Child Development*, 71:1535–36.

——— . 2002. Do infants have numerical expectations or just perceptual preferences? *Developmental Science*, 2:207–9.

Wynne, F. 2006. *I was Vermeer: The rise and fall of the twentieth century's greatest forger*. New York: Bloomsbury.

Xu, F. 2007. Sortal concepts, object individuation, and language. *Trends in Cognitive Sciences*, 11:400–406.

Yenawine, P. 1991. *How to look at modern art*. New York: Harry N. Abrams.

Zajonc, R. B. 1968. Attitudinal effects of mere exposure. *Journal of Personality and Social Psychology Monographs*, 9:1–27.

Zunshine, L. 2006. *Why we read fiction: Theory of mind and the novel*. Columbus:Ohio State University Press.

——— . 2008. Theory of mind and fictions of embodied transparency. *Narrative*, 16:65–92.

DİZİN

60 Minutes II 141

afrodizyaklar 49, 51
Ağlatan Oyun 62, 161, 227
ahlak 30, 34, 60, 202
Ainslie, George 194
Alacakaranlık Kuşağı (TV şovu) 194
albinolar 48
aldatma 14, 61, 62, 73, 81, 92, 161, 162, 167
Aldatma 61, 70
Ali, Muhammad 147
Allen, Melissa 11, 138
Alzheimer hastalığı 198
Amazing Race, The (TV şovu) 172
Amazon 122
Aniston, Jeniffer 169
Appiah, Kwame Anthony 60
Ardrey, Robert 16
Ariely, Dan 97, 98
Aristotales 186, 212
Arkadaşım Canavar (Sendak) 47
Arka Pencere 172
Armstrong, Neil 15
aşkın haz 213
Aşkın Koşulları 188
ateist 207
"ateşli seçici" 89
Avustralya 24, 133
Axe 29
aynı soydan çiftleşme depresyonu 79
Aztekler 46

Bannister, Roger 147, 148
Bartoshuk 37
Başka Bir Dünya 188
bebek katli 44
bebekler 40, 70, 76, 82, 109, 124, 126, 185, 213
beğeni 140
bekaret 82, 84
Bell, Joshua 117, 118, 119, 122, 134
Benjamin, Walter 139, 206
Ben Spak Değilim (Nimoy) 165
Ben Spak (Nimoy) 165
Berger, Peter 205
Berkeley, George 108, 109, 209
beslenme hazzı 35
beyaz şarap 53
Bhagavad Gita 208
bilim 10, 25, 27, 67, 68, 72, 124, 125, 162, 168, 169, 178, 198, 204, 206, 207, 212
bira 37, 54, 55, 59, 179
Bir (Numara 31, 1950) (Pollock) 139, 140
biyolojik özcülük 24
Bizsiz Dünya (Weisman) 168
Blasted (oyun) 186
blog savaşları 198
Bloom, Max 4
Boijmans Gallery 120
Bordeaux şarabı 53
Borges, Jorge Luis 21
Bosch, Hieronymus 151
Boston Senfoni Salonu 117
Botoks 203

Böcekler 38
Brandes, Bernd 34, 35, 36, 60
Brehm, Jack 101, 102
Brezilya 46
Brillo Kutusu (Warhol) 143
Britanya Radyo ve Televizyon Üst Kurulu 48
Brochette, Frederic 53
Brooks, Virginia 130
Brudos, Jerome 72
Budizm 207, 208
Budweiser 54
Buffy the Vampire Slayer (TV dizisi) 161
Burke, Edmund 208
Bush, George W. 14
Büyük Kanyon Gök Geçidi 165

Cage, John 143
Capgras Sendromu 93
Carroll, Noel 167, 185
Cennete Bir Gün Daha Yakın (Hensel) 146
Chaplin, Charlie 176
Chomsky, Noam 161
cinsel arzu 73
cinsel dürtü 18, 65
Cinsel fetişler 64
cinsel seçilim teorisi 135
cinsel züppe 119
cinsiyet farklılıkları 68, 71
Clinton, Bill 83
Clooney, George 30, 106, 108, 116
Coen kardeşler 194
Cohen, Emma 11, 29
Corcoran sanat okulu 118
Cosmides, Leda 79
Cutting, James 131, 132
çardak kuşları 133, 134
çekirge 38
Çin 79
çirkin sanat 151
çocuklar 7, 22, 26, 27, 28, 39, 40, 42, 43, 45, 52, 68, 77, 79, 80, 81, 85, 86, 96, 100, 108, 110, 111, 112, 115, 116, 135, 137, 142, 150, 153, 154, 155, 157, 161, 165, 180, 181, 182, 183, 188, 193, 206

Dahmer, Jeffrey 35, 107
Dalai Lama 31, 32, 210
darshan 30
Darwin, Charles 41, 84, 155, 160
Da Vinci Şifresi, (Brown), 168 164
Dawkins, Richard 78, 204, 205, 207
Deleuze, Gilles 191
Dennett, Daniel 28
Descartes'ın Bebeği (Bloom) 42
Descartes, Réne 42, 174
Devlet (Plato) 100, 189
Dış Yamyamlık 45
Diamond, Jared 67
Diana, Princes of Wales 15, 169
Dickens, Charles 162, 178
Diesendruck, Gil 11, 106
dil 22, 37, 59, 124, 125, 150, 162
dilin fizyolojisi 37
Din 206
Dini Deneyimlerin Çeşitlilikleri (James) 206
Dissanayake, Ellen 206
doğal seçilim 17, 63, 64, 87
domuz konservesi 217
dondurma 52
Dondurma 54
dondurulmuş yoğurt 54
Doniger, Wendy 61, 64
Donkey Kong 151
Duchamp, Marcel 142, 145
Dutton, Denis 10, 11, 133, 169
duygusal nesneler 17, 91
düşünce deneyleri 212
Dylan, Natalie 84

eBay 103
Egan, Louisa 11, 102, 222, 238
Einstein, Albert 103, 147, 212, 226
Elizabeth II, Queen of England 111, 112
Elster, Jon 194, 230, 238

Emin, Tracey 142
Emmaus'ta Son Akşam Yemeği (van Meegeren) 13, 120, 121, 122
empati 179, 228
Eski Ahit 78, 82
esrarengiz 208
estetik cerrahi 197
Etobur-Otobur İkilemi (Pollan) 50
Evrensel temalar 227

Fair, Ray C 11, 150, 226
Family Guy 56
fareler 40, 157
Fear Factor (TV dizisi) 172
filler 198
filmler 179, 180, 185, 186, 193, 194
Fiske, Alan 97, 221, 222, 239
fizyoloji 27, 36
Fodor, Jerry, 25, 216, 239
Foer, Jonathan Safran 104, 222, 239
Fore halkı 45
Foreman, George 147
Frank, Robert 11, 26, 202, 218, 231, 239
Freud, Sigmund 43, 70, 75, 104, 186, 190, 220, 229, 239
Friends (TV dizisi) 154, 158, 171, 226, 227
Furukawa, Stacy 118

Gacy, John Wayne 107
Gajdusek, Carleton 45
Galileo, Galilei 212
Gandhi, Mohandas 48, 210, 218
Garbo, Greta 121, 223
Gates, Bill 139
Gece Nöbeti (Rembrandt) 118, 119
Gelman, Susan 10, 11, 23, 25, 27, 142, 215, 216, 220, 222, 225, 235, 237, 239, 240, 246
Gendler, Tamar 10, 165, 166, 227, 232, 240
General Mills 50
Gil-White, Francisco 24, 216, 228, 240, 242
Gladwell, Malcolm 148, 149, 226, 240
Goering, Hermann 13, 14, 120
Goodstein, Joshua 11, 183, 254
Gopnik, Adam 113
Gopnik, Alison 207, 210
Gould, Stephen Jay 9, 22, 215, 216, 241
görsel hazlar 128, 129
gösterişçi tüketim 50
gösteriş teorisi 51
Grand Theft Auto (video oyunu) 184, 233
Guinness Rekorlar Kitabı 150, 226
gülümseme 220
Gyatso, Tenzin 32

Haidt, Jonathan 77, 173, 209, 210, 217, 220, 228, 231, 241, 244, 251
Hamlet (Shakespeare) 171, 181, 186, 248
Hamlin, Kiney 11, 190, 229, 241
Hamursuz Bayramı 212
Hansel, David 146
Harris, Judith 40
Harris, Marvin 38, 41
Harris, Sam 207
Hatano, Giyoo 29, 216, 243
hayali arkadaşlar 192
hayal kurmak 230
Hayırlı Bilginin Göksel Mağazası, (Borges) 21
hayvanlar 16, 17, 32, 50, 63, 65, 66, 114, 157, 187, 203
hediye çekleri 99, 222
Heyman, Gail 27, 216, 240
hikâyeler 17, 44, 140, 142, 161, 162, 164, 167, 170, 174, 178, 183, 188, 212, 228
hindi 72
Hirst, Damien 151
Hitchens, Christopher 208, 231

Hitler, Adolf 13, 107, 119, 210, 222
Hochberg, Julian 130, 224, 242
Homeros 25, 216
Hood, Bruce 10, 11, 107, 110, 111, 113, 115, 116, 199, 216, 218, 221, 222, 223, 224, 230, 231, 239, 242
Hostel 185
Hrdy, Sarah 44, 218, 243
Hume, David 114, 165, 185, 186, 223, 229, 243
Hungry Soul, The, (Kass) 59
Hüseyin, Saddam 107

IKEA etkisi 140, 225
Inagaki, Kayoko 29, 216, 243
International Flavors & Fragrances 50
Isabella, Queen of Spain 44
iç yamyamlık 46
iğrenme 42, 43, 78, 217
İğrenmenin Anatomisi 42
inek 38, 39
İsa ve Zina Yapan Kadın (van Meegeren) 13
İskoçya 164
işlemler 95

Jacobs, A. J. 177, 215, 229, 243
Jagger, Mick 134
James, Clive 171
James, William 32, 68, 136, 162, 206
Jarudi, Izzat 11, 148, 226, 243
Jaws 124, 167, 228
Johnson, Maria 11
Johnson, Samuel 170
Johnson, Steven 178
Jordan, Michael 112, 151, 248

Kahn, Peter H., Jr. 204, 230, 231, 244
Kanada 1, 39
Karşılıklı Yardımlaşma 97, 99
Kass, Leon 30, 59, 216, 219, 244
katarsis 186, 187
Katolikler 213
kavga oyunu 156
Keats, John 105
Keil, Frank 11, 26, 215, 216, 240, 244
Kelly, Ellsworth 11, 117, 118
Keltner, Dacher 208, 209, 210, 231, 232, 244
Kennedy, John F. 14, 29, 103, 104, 116, 200, 222, 225
kırmızı şarap 53
Kienholz, Ed 151
King, Stephen 188, 218, 219, 224, 229, 244, 245
Klavsenin Yanında Oturan Genç Kadın (Vermeer) 121
Kleven, Deborah 140
Koestler, Arthur 119, 120, 198, 199, 223, 230, 245
korku paradoksu 185
korku ve merakla karışık saygı 208, 209, 210, 211
Ko Samet 159
köpekler 203
Kötü Olan Her Şey Sizin İçin İyidir (Johnson) 178
kötü yamalar 200
Kraliyet Akademisi (Londra) 146
Kruger, Justin 140, 225, 245
kurgu 7, 8, 164, 165, 170, 174, 190, 211, 224, 228, 229, 230
kurtlar 156

Latince 51, 83
Layard, Richard 202
Lee, Leonard 54
Leithauser, Mark 117
Leonard, Elmore 174
Leslie, Alan 160, 227, 246, 249
Levine, Sherrie 145
Leviticus 220
Levitin, Daniel 11, 124, 125, 128, 223, 224, 246
Lewontin, Richard 9, 215, 241
Lieberman, Debra 79
Locke, John 20

Londra 86, 104, 146, 159, 164
Lone Star 79
Louisiana Modern Sanatlar Müzesi 151

Malraux, André 139, 225
maneviyat 205
Manson, Charles 107
Manzoni, Piero 144, 145, 151, 225
Marcus, Gary 165, 200, 230, 231, 246
Marcus Welby, M.D. 165
Markson, Lori 11, 138, 216, 225, 235, 237
Mar, Raymond 169, 228, 246
Matson, Katinka 10
maymunlar 16, 167, 215
Mazoşist Yemek Kitabı 58
mazoşizm 7, 58, 187, 190, 191, 219, 229, 230
McEwan, Ian 161, 162, 219, 227, 247
McFarlane, Todd 15
McGinn, Colin 172, 174, 228, 247
McGwire, Mark 15
Meiwes, Armin 34, 35, 36, 60, 217
Memento 22
Menand, Louis 18, 145, 215, 225, 247
Meta-temsiller, 157
Microsoft Uçak Simülatörü (video oyunu) 184
Miller, Geoffrey 10, 11, 88, 133, 202
Miller, William Ian 42
Milli Vanilli 148
mizah 88, 90
modern sanat 145, 151
Molyneux, Juan 200
Montague 165, 247
müzik 7, 10, 17, 19, 45, 57, 86, 103, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 134, 148, 178, 209, 223, 224

Napoléon 104, 105, 116, 222
Nature 1, 79, 236, 238, 246, 249, 253, 255
Nevins, Bruce 51, 52
Newman, George 11, 106, 216, 222, 248
New Yorker 158, 240, 247
New York Times 1, 186, 218, 222, 225, 228, 229, 231, 234, 249, 252
Nimoy, Leonard 164, 165
NME 45
Norton, Michael 10, 140, 225, 233, 237, 239, 241, 244, 246, 248, 249, 250, 254
Nozick, Robert 174, 228, 249
Nureyev, Rudolf 151
Nussbaum, Martha 169, 228, 248, 249
Nuttall, A. D. 159, 227, 228, 249

Oates, Joyce Carol 104
Oatley, Keith 169, 228, 246
Obama, Barack 24, 103, 106, 108
Odysseus (Homerus) 61
Olmstead, Marla 141, 225
olumlu temas 139
On Üçüncü Cuma 189
Opie, Peter ve Iona 207, 231, 249
oral seks 82
organ nakli 30
orgazm 196, 210
"Orgazm olarak Açıklama" (Allison Gopnik) 210
Orta Çağ 104
Ortak Paylaşım 97, 99
Özcü Çocuk, (Gelman) 25
özcülük 8, 20, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 96, 144, 200, 215, 216
Özgür Willy 183

Papua Yeni Gine 45
"Paranın Satın Alamadıkları" (Walzer) 95
Parker, Dorothy 68
Pepsi 53, 56, 218
Perrier 51, 52, 56, 57
Piaget, Jean 25
Picasso, Pablo 110, 119, 133, 135, 239

Pinker, Steven 10, 16, 91, 123, 124, 169, 215, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 227, 228, 249
Pitt, Brad 169
Pittsburgh Üniversitesi 74
Piyasa Fiyatlandırması 98, 99
Platon 189, 229
Playboy 74, 239
Pollan, Michael 50, 218, 219, 250
Pollock, Jackson 139, 140, 141, 145, 225
Popper, Karl 159
pornografi 18, 130
post-modern sanat 145
Powers, Richard 104

Rabid 185
Rape Lay (video oyunu) 184, 229
Real World, (TV şovu) 172
rekabet 16, 66, 150
Rembrandt, van Rijn 119, 120, 145
Renoir, Pierre-Auguste 134
resim (tablo) 7, 8, 13, 119, 120, 130, 137, 138, 140, 142, 143, 178, 224
Richard, Keith 9, 78, 104, 174, 202, 204, 207
Rijksmuseum 118
Robinson, Ken 213, 232, 250
Rocker, John 22
Rodin, Auguste 143, 225
Rolling Stone 149
Rolling Stones 15
Romanes, George 16, 215
Rose, Carol 10, 27, 220, 246
Rowling, J. K. 162, 163, 165, 229, 250
Rozin, Paul 10, 11, 36, 41, 42, 49, 58, 59, 107, 131, 166, 189, 215, 217, 218, 219, 222, 224, 227, 228, 229, 241, 248, 250, 251
Rubin, Gretchen 30
Ruiz, Rosie 148
Ruskin, John 168

Salinger, J. D. 19, 215, 251
salt maruz kalma 74, 127, 131
Sam Adams 54
sanat eseri 7, 129, 140, 143, 145, 151
Sanat (oyun) 7, 17, 91, 121, 133, 137, 139, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 199, 202, 225, 226, 231
Sanat Sezgisi, (Dutton) 133
sanı 119, 166, 167, 179
Santos, Laurie 11, 102, 222, 235, 238
Sapolsky, Robert 127, 128, 224, 251
Sayles, John 79
Second Life 195
Seks Neden Keyiflidir? (Diamond) 67
Sendak, Maurice 47, 218, 252
Shakespeare, William 61, 94, 104, 170, 194, 222
Shakur, Tupac 103
Sharkey, Lorelei 82, 83
Shaw, George Bernard 90, 250
siber vibratôr 93
simetri 70, 71, 73, 75, 128
Simpson, O. J. 170, 171
Sims, (video oyunu) 184
Singer, Isaac Bashevis 92, 104
Singer, Peter 202
Slate 82, 221, 233, 239
Smith, John Maynard 87
Smith, Susan 170
Smith, Zadie 104
Sobel, David 11, 183
Sofi'nin Seçimi (Styron) 136, 225
Sontag, Susan 104
Sopranos, (TV dizisi) 161, 181
Sotheby's 121, 222
Spears, Britney 103
sperm savaşları 70
Spielberg, Steven 194
spor 10, 122, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 178
Sports Illustrated 149

Stalin, Joseph 210
steroidler 148
Stradivari, Antonio 117
Styron, William 136, 225, 252
su 7, 16, 50, 51, 63, 88, 100, 138, 161, 183, 189
Survivor (TV şovu) 172
şakşakçılar 177
şarap 37, 53, 55, 56, 98, 100, 101, 212, 213, 218
şempanzeler 21
şizofreni 192
Şüphe 172

tabulaşmış mübadeleler 96
Tajfel, Henri 23, 215, 253
Tanrı Yüce Değildir (Hitchens) 208
Tanzanya 48
Tapınakta Ders Veren Genç İsa (van Meergeren) 14
Tate Gallery 142, 144, 145
Tayland 159
Taylor, Emma 82
Taylor, Marjorie 11, 76, 193
Tayvan 79
televizyon 7, 14, 56, 96, 141, 153, 154, 177, 178, 180, 197
Tetlock, Philip 96, 100, 221, 239, 247, 253
Tevrat 62, 77, 82, 161
Thomas, Sonya "Kara Dul," 151, 254
Tooby, John 79, 216, 220, 236, 246
toplumsal adaptasyon 210
Trainspotting 163
Trivers, Robert 65, 66, 219, 253
tuvalet eğitimi 43
TV Dinners (İngiliz TV şovu) 48
Tversky, Amos 199, 230, 244
Tylor, Edward Burnett 205, 231, 254

Ulusal Galeri 117, 118
Umumi Tuvalet (Duchamp) 142, 143, 145
Updike, John 104
Uzay Yolu: Yeni Nesil 103

van Meegeren, Han 13, 14, 93, 120, 121, 141, 215, 223
vazektomi 89
Veblen, Thorstein 50
vejetaryenlik 48
Vermeer, Johannes 13, 14, 93, 120, 121, 141, 238, 255
Viagra 49, 197
video oyunları 167
von der Lippe, Angela 10, 11
Vonnegut, Kurt 122, 223, 254

Wallace, David Foster 104
Walzer, Michael 95, 221, 254
Warhol, Andy 143
Washington, D. C. keskin nişancısı 117, 138, 170, 223, 237
Washington Post 117, 223
Wedgwood, Emma 85, 160
Weinberg, Steven 206, 230, 231, 254
Weingarten, Gene 117, 118, 223
Weisberg, Deena Skolnick 11, 181, 183, 229, 254
Westermarck, Edward 79
West, Fred ve Rosmary 107, 222
Wilson, E. O. 198, 220, 221, 230, 236, 239, 240, 245, 247, 248, 254
Winger, Debra 163
Winnicott, Donald 115, 213, 223, 232, 254
World of Warcraft 195
Wright, Richard 174, 221, 228, 231, 255
Wynn, Karen 11, 12, 109, 190, 223, 229, 241, 255

Yale Üniversitesi 11
yamyamlık 34, 45, 46, 47, 60, 218
Yaratma Edimi, (Koestler) 119
Yargıtay Yüksek Mahkemesi 200
yaşam gücü özcülüğü 30

Yatağım (Emin) 142
yatak aldatmacaları 62
Yenawine, Philip 139, 140, 225, 255
Yeni Ahit 82
Yeni Çağ akımı 47
Yeni Gine 45, 133
24 (TV dizisi) 178, 216, 235, 242, 250
yoğurt 52, 54
Young, Robert 165, 227, 239, 240, 243
YouTube 125
Yunanlılar 146

Zodiac 164
Zunshine, Lisa 11, 158, 168, 169, 227, 228, 255
züppelik 122

2288 | ALFA | BİLİM | 15

HAZZIN BİLİMİ

PAUL BLOOM

Yale Üniversitesinde psikoloji profesörü olan Paul Bloom'un çok satan popüler bilim kitaplarının yanı sıra, *Atlantik, New York Times* ve *Nature* dergilerinde yayınlanmış çok sayıda makalesi vardır. Kanada, Montreal doğumlu olan Prof. Bloom, MIT'de Bilişsel Psikoloji alanından doktora aldıktan sonra Bilişsel Bilimler ve Psikoloji üzerine çalışmalar yapmış, bu çalışmalardan çok sayıda bilim ödülü kazanmıştır.

AHMET BİRSEN

1983 yılında Adana'da doğdu. İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümünü bitirdi. Çeşitli akademik çevirilerinin yanı sıra, Michael Corballis'in Alfa Bilim Dizisinden yayımlanan *Kendini Yineleyen Zihin: İnsan Dilinin, Düşüncesinin ve Uygarlığının Kökenleri* başlıklı kitabının çevirmenidir. Editör ve çevirmen olarak çalışmalarına devam ediyor.

Arzularımız, çekici bulduğumuz şeyler, damak zevkimiz bizi güzel bir yüz, yiyeceklerdeki şeker ve yağ ya da bir tablonun güzelliğindeki ahengin çok daha ötesine götürür. Yale Üniversitesi psikologlarından Paul Bloom, arzuladığımız şeyi neden arzuladığımızla ilgili kapsamlı çalışmalara dikkat çekiyor. Hazzın basit bir duyusal tepki olduğuna dair süregelen açıklamaların aksini kanıtlayan Bloom, hazzın herhangi bir şeyin özüne ya da doğasına ait inançlarımıza dayandığını gösteriyor. Bu nedenle bir Picasso tablosunun taklidini değil gerçeğini almak istiyoruz; ikiz kardeşlerden birine âşık oluyoruz ona tıpa tıp benzeyen diğer kardeşe değil. Sürükleyici ve esprili bir anlatıma sahip olan Bloom, asil ve aşağılık, yüksek ve düşük hazları irdeleyebilmek için çocuk gelişimi, felsefe, nörobilim ve davranışsal ekonomiye başvuruyor. Bunu yaparken de bugüne kadar yalnızca bir bölümü anlaşılabilmiş olan evrimsel insan psikolojisi alanına emsalsiz bir bakış açısı geliştiriyor.

"Paul Bloom günümüzün en açık ve en derin zihin bilimi yazarlarından."
Steven Pinker

"*Hazzın Bilimi*, sanatın neden haz verdiği ve neden bizim için önemli olduğu üzerine okuduğum en iyi kitap."
Daniel Levitin

"En iyi psikoloji yazarlarından biri tarafından yazılmış bu kitap sadece haz vermiyor, aynı zamanda çok derin gizemleri açıklıyor."
Daniel Gilbert

"Mutluluk üzerine diğer kitaplardan çok farklı; çok daha derin ve bilimsel."
The New York Times Book Review

"Bloom duyularla olan alışılageldik ilişkiyle arasına belli bir mesafe koyarak hazzı evrimsel ve sosyolojik açılardan inceliyor."
Publishers Weekly

20-00₺

ALFA
www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

ALFA BİLİM
ISBN 978-605-106-431-4